Parvus Efendi

Cihan Harbine Doğru Türkiye

AYRINTI

HİSTORİA AYRINTI

Cihan Harbine Doğru Türkiye

Parvus Efendi

Ayrıntı: 716
HistoriaAyrıntı Dizisi: 5

Cihan Harbine Doğru Türkiye
Parvus Efendi

Derleyen ve Yayıma Hazırlayan
Masis Kürkçügil & Şeyda Oğuz

Son Okuma
Mutlucan Şahan

Bu kitabın Türkçe yayım hakları
Ayrıntı Yayınları'na aittir.

Kapak Tasarım
İnci Batuk

Kapak Düzeni
Gökçe Alper

Dizgi
Hediye Gümen

Baskı
Kayhan Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.
Davutpaşa Cad. Güven San. Sit. C Blok No.: 244
Topkapı/İst. Tel.: (0212) 612 31 85
Sertifika No.: 12156

Birinci Basım *2013*

Baskı Adedi *1000*

ISBN 978-975-539-749-8
Sertifika No.: 10704

AYRINTI YAYINLARI
Hobyar Mah. Cemal Nadir Sok. No.:3 Cağaloğlu - İstanbul
Tel.: (0212) 512 15 00 Faks: (0212) 512 15 11
www.ayrintiyayinlari.com.tr & info@ayrintiyayinlari.com.tr

HistoriaAyrıntı Dizisi

Sultanlar Zamanında Hıristiyanlık ve İslam I
F. W. Hasluck

Tarihçi ve Toplumsal Hareket
Georges Haupt

Savaş Alanı Olarak Tarih
XX. Yüzyılın Zorbalıklarını Yorumlamak
Enzo Traverso

İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu
Kişisel Gözlemlerden ve Otantik Kaynaklardan
Friedrich Engels

İçindekiler

I. Önsöz

Rusya, Almanya ve Türkiye'de Büyük Bir Kozmopolit Entelektüel ve Eylemci: Helphand-Parvus/M. Asım Karaömerlioğlu 7

II. Önsöz

Cihan Harbi ve Dünya Devrimi Almanya'da ve Türkiye'de Alexander Helphand-Parvus: Hans-Lukas Kieser 29

Türkiye'nin Can Damarı: Devlet-i Aliye'nin Borçları ve Islahı
İstanbul, Türk Yurdu Kitaphanesi, 1914

Önsöz 59

Türkiye'nin Mali Köleliği Nasıl Başladı ve Nasıl İlerledi? 61

1914 Hesapların Tasfiyesi Borçlanması 103

Düyunı Mübeddele-i Muvahhade (değiştirilip birleştirilmiş borçlar) Gelir "Fazla"larının Artması 114

İkramiyeli Demiryolu Tahvilleri Baron Hirş'in Türkiye İle Olan Mali İşlemi 126

Osmanlı Devlet Rantı Oluşturulması Bizim Yazımız 139

Türkiye'de Ziraatın Geleceği 148

Türkiye'nin Mali İlerlemesi 155

Tütün Tekeli ve Tütün Rejisi 162

Ek: Hükümet Tekeli Meselesi 185

Umumi Harp Neticelerinden: Almanya Galip Gelirse 201

Umumi Harp Neticelerinden: İngiltere Galip Gelirse 215

Umumi Harpten Sonra Devamlı Bir Barış (1 Teşrinievvel 1911, *Tanin*) 235

İtalya'ya Karşı İktisadi Savaş 237

İtalya İle İktisadi Savaş (9 Teşrinievvel 1911, *Tanin*) 239

İtalya İle İktisadi Savaş (11 Teşrinievvel 1911, *Tanin*) 244

İtalya İle İktisadi Savaş (21 Teşrinievvel 1911, *Tanin*) 247

Savaş ve Barış İhtimalleri (28 Teşrinievvel 1911, *Tanin*) 251

Bir Acil Gereklilik (15 Teşrinisani 1911, *Tanin*) 255

İstanbul Evlerinin İnşa Şekli (12 Ağustos 1911, *Tanin*) 257

Ev Sahipleri Bankası Kurulma ve İşlem Tarzları (21 Ağustos 1911, *Tanin*) 263

Girişim Fikri (31 Ağustos 1911, *Tanin*) 267

Türkiye Genel Durumu ve Bütçe (5 Eylül 1911, *Tanin*) 271

İktisadi Meseleler Türkiye'ye Giren Altın (14 Eylül 1911, *Tanin*) 275

Bütçe ve Maarif Meselesi (19 Eylül 1911, *Tanin*) 278

1. Önsöz

Rusya, Almanya ve Türkiye'de Büyük Bir Kozmopolit Entelektüel ve Eylemci: Helphand-Parvus

M. Asım Karaömerlioğlu*

Tarihte bireyin rolü genelde sosyal bilimlerin, özelde tarihçiliğin en çok tartışılan konularından birisi olageldi. Özellikle siyaseti ve devleti merkez alan tarih yazıcılığında "büyük adamlar" hep öne çıktı, tarih sanki siyaset ve büyük liderlerinin tarihi olarak algılandı. 1920'lerde Fransa'da *Annales* ekolünün ortaya çıkması, öte yandan Marksist tarihçiliğin, özellikle de onun "aşağıdan tarihçilik (*history from below*) biçiminin, etkisiyle 1970'li yıllara kadar elitlerin rolünü sorgulayan, daha çok yapıları, iktisadi dönüşümleri, toplumsal sınıfları ve sıradan bireyleri çalışma nesnesi olarak alan bir tarihçilik akımı bu etkiyi büyük ölçüde geriletti. Bu çok da gerekli bir gelişmeydi tarihçilik açısından. Ancak özellikle 1968 ve sonrasında yaşanılan alt üst oluşlarla, "sıradan insanların sıradan yaşamlarına" aktif bir biçimde sahip çıkmasıyla tarihte öznelliğin ve iradenin önemini vurgulamaları bağlamında bireyin yeniden keşfini gündeme alan ekollerin tarihçilikte, tabiri caizse, yeniden canlandığını söylemek mümkün. Ancak bu yeniden canlanmayı basit bir 19. yüzyıl Rankeci tarih yazıcılığıyla da karıştırmamak gerekir çünkü tarihsel çalışmaların nesnesi olan bu yeni bireyler illa da "büyük adamlar" olmak zorunda değildi. Ayrıca biyografik çalışmalar artık sadece ve sadece liderlerin düşünsel yapısını ve siyasal eylemlerinin dökümünü değil, o kişilerin yaşadıkları ortamı, dönemin kültürel dokusunu, onların psikolojik yönelimleri gibi eskiden daha az rastlanan öğeleri de içermekte. Elbette çalışılan zaman boyutu da bir anlamda metodolojiyi ister istemez etkiliyor. Kısa dönemli "olay" (*event*) eksenli bir anlatı bireyi daha çok öne çıkarırken uzun dönemli yaklaşımlar (*longue durée*) farklı metodolojik gereksinimler ortaya çıkarıyor. Ben de bu çalışmada benzer saiklerden yola

* Prof. Dr. M. Asım Karaömerlioğlu, Boğaziçi Üniversitesi, Atatürk Enstitüsü.

çıkarak bir kozmopolit dünya düşünürü ve eylemcisi diyebileceğimiz Helphand-Parvus'u, ki bizde Parvus Efendi olarak bilinir, anlatmak ve buradan yola çıkarak historiografik ve biyografik bazı önemli noktaların altını çizmek istiyorum.

Parvus Efendi Türkiye'de oldukça iyi tanınan bir isim.[1] 1910 ile 1914 arasında İstanbul'da yaşamış, Jön Türklerle yakın ilişkiler kurmuş, iktisadi konularda onlara danışmanlık yapmış,[2] dönemin birçok önde gelen dergi ve gazetesinde yazılar yazmış, hattâ *Türkiye'nin Can Damarı: Devlet-i Osmaniye'nin Borçları ve Islahı*[3] adı altında Türkçe bir de kitap yayınlamıştır. Parvus, ağırlıklı olarak dönemin ünlü Türkçü dergisi *Türk Yurdu*'nda iktisat üzerine yazılar yazmış, Avrupa'nın Osmanlı'yı iktisaden sömürüsünden dem vurmuş, sanayileşmenin ve milli bir iktisat politikasının gerekliliğini, Avrupa mali sermayesinin ülkeyi ekonomik ve siyasi yönden bağımlılaştırdığını vurgulamış, sıradan halkın, özellikle Anadolu köylülerinin çektiği ekonomik sıkıntıları dile getirmiş, Türk aydınlarını, köylülüğe gereken önemi vermedikleri, dolayısıyla bu nedenle Türk milliyetçiliğinin gelişmesinde en önemli öğeden yoksun kalındığı için acımasızca eleştirmiş ve ekonomik konularda İttihatçılara pratik çözüm önerileri sunan yazılar kaleme almıştır. Parvus'un yazılarının İttihatçılar üzerindeki etkisini tam olarak kestirebilmek mümkün değilse de dönemin iktisadi düşüncesini önemli ölçüde etkilediğini söylemek her halde abartı olmaz. Öte yandan Parvus'un kendisi de Türkiye'de yaşadıklarından derinden etkilenmiş ve Türkiye pratiği kendi kişisel ve siyasal tarihinde önemli bir dönüm noktası olmuştur.[4]

Parvus'un İstanbul'da bulunduğu dönemdeki entelektüel faaliyetleri Türkiye'de biraz çalışılmış, az çok bilinen ancak son derece yetersiz kalmış konulardır. Ancak burada pek bilmediğimiz onun İstanbul'daki özel yaşamı ile Rusya ve Almanya'daki renkli yaşamıdır. Bir başka deyişle, Parvus Efendi olarak onun yazıları bilinmekte, tartışılmakta

---

1. Gerçi birçok Türkçe kaynakta Parvus hakkındaki bilgiler büyük ölçüde yanlıştır. Bu duruma iyi bir örnek için bkz. Aclan Sayılgan'ın *Türkiye'de Sol Hareketler (1871-1972)* (İstanbul: Hareket Yayınları, 1972), s. 55-59.
2. Bkz. Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, (İstanbul: Gerçek Yayınları, 1987), s. 278. Parvus savaş sırasında Avrupalı sosyalistlerin kendisi için İttihatçıların ajanı suçlamasına karşı hiçbir şekide onlarla yakın ilişkisi olmadığını söylemiştir. Bkz. Parvus, "Ein Verleumdungswerk", *Die Glocke*, no.3, Ekim 1915, s. 129-130.
3. Bu kitap Türk aydınları arasında önemli bir ilgi odağı olmuş, birkaç baskısı yapılmış, hattâ 1923 yılında yeni bir baskısı daha yapılmıştır. Bu eser aynı zamanda Fransızcaya da çevrilmiştir. Bkz. Paul Dumont, "Un economiste social-democrate au service de la Jeune Turquie", *Memorial Ömer Lütfî Barkan*, (Paris: Librairie d'Amerique et d'Orient Adrien Maisonneuve, 1980), s. 79.
4. Parvus, Osmanlı ve Türkiye terimlerini aynı anlamda kullandığı için, bu yazıda da zaman zaman Osmanlı yerine Türkiye terimi kullanılacaktır.

ancak Parvus sadece ve sadece Jön Türk iktisadi düşüncesine etkilerde bulunmuş bir birey olarak algılanmaktadır. Batılı dillerde de Paul Dumont'un çalışması dışında onun Türkiye yaşamı hakkında kayda değer hemen hemen hiçbir şey bilinmemektedir.[5] Oysa Parvus, birazdan göstereceğim gibi, dünya çapında etkinliği olmuş, 19. ve 20. yüzyılın son derece sıradışı bir büyük düşünür ve eylemcisidir. Rusya, Almanya ve Osmanlı gibi üç önemli ülkenin entelektüel ve siyasal hayatında önemli bir yere sahiptir. 1905 ve 1917 Rus devrimlerinde hiç kuşkusuz merkezî bir rol oynamış, Alman Sosyal Demokrasisi'nin ve İkinci Enternasyonal'in önde gelen liderlerinden birisi olmuş,[6] Marksist teorinin şekillenmesinde son derece özgün katkılarda, Büyük Savaş sonrası Weimar Cumhuriyeti'nin yapılanmasında Frederich Ebert'in danışmanı olarak Almanya'da önemli görevler üstlenmiş,[7] ironik olarak, tüm bunları yaşarken inanılmaz bir servet edinmiş ve bu nedenle üzerine yazılan en önemli biyografik çalışmada *The Merchant of Revolution* (Devrim Taciri) olarak adlandırılmıştır.[8]

Parvus, 1867'de Rusya'da orta sınıf bir Yahudi ailesinin çocuğu olarak dünyaya gelir. Asıl adı Alexander Israel Helpfand'dır ve çok genç yaşlarında, 1880'lerde, Rus Marksistlerinden, özellikle de dönemin üç önde gelen siması, Plehanov, Akselrod ve Zasulic'den etkilenir.[9] Parvus, Rus Sosyal Demokrasisi içindeki iç mücadelelerle pek fazla ilgilenmez; ancak öncü parti konusundaki düşünceleri onu daha sonra Menşeviklere yaklaştıracaktır.[10] 1890'larda siyasi sürgün hayatı yaşadığı İsviçre'de Basel Üniversitesi'nde iktisat doktorası yapar.[11] Akade-

---

5. İngilizce olarak bu yazının çok az değiştirilmiş versiyonu "Helphand-Parvus and His Impact on Turkish Intellectual Life" *Middle Eastern Studies*, c.40, no.6, Kasım 2004, s. 145-165 adlı yazım bu konudaki istisnalardan birisidir.
6. Konrad Haenisch, *Parvus; ein Blatt der Erinnerung*. (Berlin: Verlag fur Sozialwissenschaft, 1925), s. 5.
7. Bertram D. Wolfe, *Three Who Made a Revolution* (New York: Dial Press, 1964), s. 300; Heinz Schurer, "Alexander Helphand-Parvus- Russian Revolutionary and German Patriot" *Russian Review*, c.18, no.4, 1959, s. 330.
8. Mete Tunçay'ın dikkatimi çektiği gibi bu kitabın Almanca baskısının tam çevirisi "Devrim Vurguncusu" olsa da kanımca devrim taciri daha doğru bir tanımlamadır. Winfried B. Scharlau/Zbynek A. Zeman, *Freibeuter der Revolution Parvus/Helphand. Eine politische Biographie*. (Köln: Verlag Wissenschaft und Politik, 1964). Bu konuda Wolfe'nin Zeman ve Scharlau'nun kitabı hakkındaki değerlendirmesine bakılabilir: *Slavic Review*, c.25, no.4 (1966), s. 697.
9. Clara Zetkin, "Helphand Parvus", *Die Kommunisticshe Internationale; Organ Des Executivkomitees der Kommunistischen Internationale*, (Milano: Feltrinelli, 1967), ilk baskı 1925, s. 78.
10. George Katkov, *Russia 1917, The February Revolution* (New York: Harper & Row Publishers, 1967), s. 78.
11. Parvus'un gerçekten doktora derecesi alıp almadığı tam olarak bilinmemektedir. Elisabeth Heresch'e göre Parvus bu akademik ünvanı almamış ancak kendisine saygıdeğer bir imaj sağlamak için bu ünvanı kullanmıştır. Bkz. Elisabeth Heresch, *The Empire of the Tsars, the Splendour and the Fall* (Stroitel, 1993), s. 184.

mik hayattan sıkılan ve hüsrana uğrayan Parvus, Almanya'ya geçerek o zamanlar Marksist bir parti olan Alman Sosyal Demokrat Partisi'nde çalışmaya başlar ve partinin önde gelen isimlerinden Karl Kautsky, Clara Zetkin, Rosa Luxemburg ve Karl Radek'le yakın ilişkiler kurar; Rosa Luxemburg ile yakınlığı bir dönem sevgililik biçimini alır.[12] Kısa süre içinde partinin önde gelen teorisyenlerinden birisi olur. Eduard Bernstein 1890'larda, daha sonra bugünkü Sosyal Demokrasisi'nin düşünsel altyapısı diyebileceğimiz, ünlü "revizyonist" tezlerini sunduğunda, parti içinde en sistematik ve çarpıcı eleştiriler Parvus'tan gelir.[13] Bernstein'ın radikal bir devrim yerine artık Almanya'da "kendiliğindenci" ve siyasal reform merkezli bir hareketin gerekliliğine vurgu yapan revizyonist tezlerini klasik Marksist kurama dayanarak eleştirir ve bu nedenle hem Alman hem de Rus Sosyal Demokrat partisi içinde popülerliği hızla artar. Parti önde gelenleri tarafından Rosa Luxemburg'la beraber partinin iki "ateşli ve aceleci" genci olarak adlandırılırlar.[14] 1890'lar ve 1900'ler başında Parvus, sadece günlük siyasi hareketin içinde yer almaz, aynı zamanda dünya kapitalizmi, emperyalizm, finans kapitalin gelişimi, dünya pazarı, köylülük gibi çeşitli konularda Almanca ve Rusça yazılar yazar, kitaplar yayınlar.[15] Örneğin, sonradan 1920'li yıllarda Kondratiev tarafından gözlenen ve teorileştirilen kapitalizmin uzun dalgalarını ilk gözlemleyen de 1890'larda Parvus'tur.[16]

1900'lerin başında Parvus'un Münih'teki evi Lenin ve Troçki gibi Rus devrimcilerin uğrak yerlerinden birisi olur. Rosa Luxemburg bu

---

12. Z. A. B. Zeman and Winfried B. Scharlau, *The Merchant of Revolution; the Life of Alexander Israel Helpland (Parvus) 1867-1924*, (New York: Oxford University Press, 1965), s. 106.
13. Moira Donald, *Marxism and Revolution, Karl Kautsky and the Russian Marxists 1900-1924*, (Londra: Yale University Press, 1993), s. 10; Schurer, "Alexander Helphand-Parvus-Russian Revolutionary and German Patriot", s. 314
14. A.g.e., s. 315.
15. Parvus'un bazı eserleri şunlardır: *Mezhdunarodnyi zhandarm* (Cenevre, 1904), K soldatam (Cenevre, 1904), *V chem my raskhodimsia?* (Cenevre, 1905), *Nastoiashchee politicheskoe polozhenie i vidy budushchago* (St. Petersburg, 1906), *Die Kolonialpolitik und der Zusammenbruch* (Leipzig, 1907), Rossiia i revoliutsiia (St. Petersburg, 1907), *Die Reichstagwahlen und die Arbetierschaft* (Leipzig, 1907), *Der gewerkschaftliche Kampf* (Berlin, 1908), *Die Sozialdemokratie und der Parlamentarismus* (Berlin, 1908), *Die kapitalistische Produktion und das Proletariat* (Berlin, 1908), *Der Ideenkampf gegen den Sozialismus* (Berlin, 1910), *Das soziale problem unserer Zeit* (Dresden, 1910), *Die Banken, der Staat und die Industrie* (Dresden, 1910), *Der Sozialismus und die Soziale Revolution* (Berlin, 1910), *Der Klassenkampf des Proletariats* (Berlin, 1911), *Die Soziale Bilanz des Krieges* (Berlin, 1917), *Der Arbeitersozialismus und die Weltrevolution* (Berlin, 1919), *Der Staat, die Industrie und der Sozialismus* (Berlin, 1919), *Germany's Economic Remedy* (Berlin, 1921).
16. Harvey A. Goldstein ve Michael I. Luger, "Theory and Practise in High-Tech Economic Development", *Theories of Local Economic Development, Perspectives From Across the Disciplines*, içinde, derleyen Richard D. Bingham ve Robert Mier. (Newbury Park: Sage, 1993), s. 152. Jacob van Duijin, "Kondratieff" *The Economist*, 9 Haziran 1979, s. 6.

evde Lenin ile tanışacak, Troçki ve eşi uzun zaman burada misafir edilecekti.[17] Rusya'da 1905 Devrimi patlak verdiğinde, gizlice ülkeye girer ve devrimde son derece aktif bir rol oynar. Leon Troçki ile beraber ünlü St. Petersburg Sovyet'inin liderliğini yapar.[18] Ünlü Rus devrimcisi Troçki' nin siyasal ve entelektüel gelişiminde, özellikle 1904 ile 1909 arasında[19], son derece önemli bir yeri vardır Parvus'un ve bu etki Troçki'nin kendisi tarafından da daha sonra teslim edilmiştir:

> Parvus hiç kuşkusuz yüzyıl dönümünün en önemli Marksistlerinden birisiydi. Marksist metodu son derece yetenekli bir şekilde kullanan, geniş bir vizyona sahip ve dünya olayları içinde önemli hiçbir şeyin dikkatinden kaçmayan birisiydi. Tüm bunlar cesur düşünceleri ile eril ve güçlü stiliyle birleşince onu olağanüstü bir yazar yapmaktaydı. Onun ilk çalışmaları beni toplumsal devrim meselelerine yakınlaştırmıştı ve benim için proleterya tarafından siyasal iktidarın ele geçirilmesini astronomik bir "nihai" hedeften günümüzün pratik bir sorununa dönüştürmüştü.[20]

Yıllar sonra Troçki onun hakkında şöyle yazmaktaydı: "Hiç şüphesiz Parvus benim kişisel gelişimimde hatırı sayılır bir etkide bulunmuştu, özellikle de zamanımızın sosyal devrim meselelerini anlamak hususunda."[21] Gerçekten de, daha çok Troçki'nin adıyla anılan ünlü "sürekli devrim" kavramını ilk ve sistematik biçimde formülleştiren de Parvus' tur.[22] 1905 gibi erken bir tarihte kuramlarını kapitalizm öncesi Rusya'nın yarı Asyatik karakterinin özgünlükleri üzerine geliştirmişti. Ona göre Rusya'da kentler sadece idari merkezler oluşturmuşlar ve "sadece resmi ve bürokratik niteliklere" haizdiler. "Rus orta sınıfı zayıftı ve işçiler devrimde önderliği ele alabilmeli ve hattâ almalı ve sonuçta bir işçi demokrasisini yerleştirmeliydiler."[23] Parvus'un Sürekli Devrim teorisine göre, Rus Devrimi bir demokratik ve burjuva devrimi olarak aşamalı gelişmeyecek, işçi sınıfı ve sosyalistler doğrudan doğruya iktidarı alabileceklerdir. Marksistler arasında son derece başat olan aşamalı bir devrim ve tarih anlayışını reddeden bu teori ve öngörü, ki 1917 Nisan'ında Lenin tarafından da benimsenmiştir, aslında Rus Devrimi'nin tarihsel gelişimi tarafından da büyük ölçüde doğrulanır.

---

17. Zeman and Sharlau, *The Merchant of Revolution*, s 57.
18. Trotsky, *My Life*, (New York: Pathfinder Press, 1970), s. 177.
19. Schurer, "Alexander Helphand-Parvus- Russian Revolutionary and German Patriot", s. 313-331 ve s. 317.
20. Trotsky, *My Life*, s. 167.
21. Leon Trotsky, *Stalin: An Appraisal of the Man and His Influence* (New York: Harper & Brothers, 1941), s. 429-430.
22. N. Geras, *The Legacy of Rosa Luxemburg* (Londra: New Left Books, 1976), s. 47.
23. K. A. Wittfogel, "The Marxist View of Russian Society and Revolution", *World Politics*, c.2, no.4 (1960), s. 502.

Parvus son derece yetenekli bir gözlemci ve teorisyendir. Daha sonraları Troçki'nin adına atfedilen kapitalizmin bileşik ve dünya çapında gelişimi,[24] ulusal devletlerin ekonomik ve siyasal rollerinin giderek azalacağı, kapitalizmin sürekli büyüyen evrensel bir sistem olarak evrildiği, genel grevin devrimdeki merkezi rolü, bir siyasal örgütlenme olarak sovyet (şura) biçiminin önemi, ve "devrimin güncelliği" düşüncesi gibi kuramları ilk ve sistematik olarak Parvus formüle eder.[25] Rusya'nın emperyalist zincirin en "zayıf halkası" olduğuna dair tezi de ilk savunanlardan birisidir.[26] Benzer şekilde, daha 1904 gibi erken bir tarihte, sanayileşmiş ülkeler arasında bir dünya savaşının kaçınılmaz olduğunu ve bunun bir dünya devrimine yol açacağını öngörür.[27] Lenin ve Bukharin'dan çok önce, Karl Kautsky'ninkine benzer bir emperyalizm kuramı ortaya atar. Burada klasik Marksist kuramdan farklı olarak emperyalizmin sömürgelerde illa da kapitalist gelişmeye yol açmayabileceğini, hattâ bu gelişmeyi engelleyebileceğini vurgular ki bu anlamda Avrupamerkezci emperyalizm kuramlarından farklılaşır.[28] Bilindiği gibi benzer bir vurgu 1960'lar ve 70'ler boyunca "bağımlılık kuramı" adıyla tüm dünyada son derece popüler olmuştur.[29]

1906'da Rusya'da devrimci dalga geriye çekildiğinde Parvus, Troçki ve birçok devrimci hapsedilirler ve daha sonra Sibirya'ya sürgüne gönderilirler. Sürgünden kaçan Parvus, Almanya'ya döner ve Alman partisi içinde çalışmalarına devam eder. Ancak, Almanya'daki siyasal hayat çeşitli zorluklar barındırır onun için. Vize alabilme, örneğin, sürekli bir sorun oluşturmaktadır. Hem parti içerisinde popülerliğini kaybeder, hem de Bolşevikler tarafından ünlü yazar Maksim Gorki'nin eserlerinden Avrupa'da kazanılan telif ücretini kendi zimmetine geçirmekle suçlanır.[30] Beri yandan Avrupa'daki siyasal yaşam onun için

---

24. Lenin, Parvus'un dünya ekonomisinin gelişmesi üzerine 1898'de yayımladığı bu kitabı övmüştür. Bkz. "Parvus. *The World Market and the Agricultural Crisis. Economic Essays.* Almancadan çeviren L.Y., (St. Petersburg: Educational Library, Series 2, no.2, 1898). s. 142.
25. Zeman and Scharlau, *The Merchant of Revolution*, s. 76.
26. "Comments by Sir Isaiah Berlin on 'The Origins of Bolshevism: The Intellectual Evolution of Young Lenin' ", Richard Pipes, *Revolutionary Russia* içinde, (Cambridge: Harvard University Press, 1968), s. 52-59 ve s. 58.
27. Donald, *Marxism and Revolution*, s. 69; Alexander Solzhenitsyn, *Lenin in Zürich* (New York: Farrar, Straus & Giroux, 1976), s. 120.
28. March Michielsen, "The Missing Link: The Views of the Second International School of Thought on Development, Underdevelopment and Dependency", *Itinerario* [Netherlands], c.14, no.2, 1990, s. 62-3
29. Bağımlılık Kuramı için bkz. M. Asım Karaömerlioğlu, "Bağımlılık Kuramı, Dünya Sistemi Teorisi ve Osmanlı/Türkiye Çalışmaları", *Toplum ve Bilim*, no.91, (Kış 2001-2002), s. 81-99.
30. Oleg Fedorovich Solov'ev, "Parvus: Politicheskii Portret", *Novaia i Noveishaia Istoriia*, no.1, 1991, s. 170; Zeman and Scharlau, *The Merchant of Revolution*, s. 70; Solzhenitsyn, *Lenin in Zürich*, s. 119.

boğucu bir atmosfere dönüşmüştür. [31] Parvus, bir işçi devriminin ancak ve ancak emperyalistler arası rekabetten doğacak bir dünya savaşı sonucu çıkabileceğini, bu savaşın da olsa olsa Balkanlar'da patlak vereceğini düşündüğünden, 1910 yılında Balkanlar'ın o dönemki en merkezi şehri İstanbul'a gelir.[32] Bir Sosyal Demokrat gazetenin oldukça yoksul bir İstanbul muhabiri[33] olarak geldiği bu şehirden dört yıl sonra çok büyük projelerle ve de inanılmaz bir servet edinerek dönecektir Almanya'ya. Bu servetin nasıl edilinildiğine ve onun Türkiye hayatına aşağıda ayrıca döneceğim.

Parvus, savaş döneminde açıktan açığa Alman propagandası yapar ve de bu yüzden birçok sosyalist tarafından acımasızca eleştirilir.[34] Hattâ Osmanlı'nın da Almanya yanında savaşa girmesi için propaganda yapar, bu amaçla iki küçük kitapçık çıkarır.[35] Ama bu durum ona göre Marksist ilkelerle çelişmemektedir çünkü aslolan Avrupa gericiliğinin merkezi Rus Çarlığının tarihe karışmasıdır ve eğer bu Almanya'nın bile desteklenmesini gerektiriyorsa onun için bir sorun yoktur, sonuçta amaçlanan bir sosyalist devrimdir.[36] Ona göre, "Rusların Almanlar tarafından yenilmesi devrimi mümkün kılabilecektir çünkü Almanlar yüksek kültürün taşıyıcılarıdır."[37] Üstüne üstlük Çarlığın savaşı kazanması durumunda hem İtilaf hem de İttifak devletlerinde "demokrasi" ciddi darbeler alacaktır.[38] Varsın Almanya bu durumdan istifade etsin, sonuçta o bir "devrim taciridir" ve de Almanlar

---

31. Zetkin, "Helphand Parvus", *Die Kommunisticshe Internationale; Organ Des Executivkomitees der Kommunistischen Internationale*, s. 89.
32. Parvus. "Die deutsche Sozialdemokratie" *Die Glocke*, no.1, 1 Eylül 1915: s. 36; Haenisch, *Parvus; ein Blatt der Erinnerung*, s. 29, Özden Nuri Akbayar, "Bir Sosyalist Tip", *Türkiye Defteri*, no.19, 1975, s. 6-7.
33. Zeman and Scharlau, *The Merchant of Revolution*, s. 124-128.
34. Parvus, "Meine Stellungnahme zum Krieg", *Die Glocke*, no.3, 1 Ekim 1915, s. 160. Rosa Luxemburg Parvus'u savaş sırasındaki tutumundan dolayı sert bir biçimde eleştirir: "Parvus kendini (devrimci kişiliğiyle) herkese farkettirdiği için biz ona şunu söyleyeceğiz: Rusya'ya karşı yapılan savaşı proletaryanın kutsal görevi olarak görenler siperde olsalardı ciddiye alınırlardı. Fakat, binlerce Alman ve Rus proleterin öldürüldüğü bir savaş sırasında servet yapmak ve sonra da Danimarka'da, Klampenborg'da tehlikeden uzakta kalıp, oradan bu iki ulusal proletaryayı sömürmek için bir limited şirket işletmek –işte bu üstün devrimci rolü anlamakta güçlük çekiyoruz." J. P. Nettle, *Rosa Luxemburg*, cilt. 2, (New York: Oxford University Press, 1966), s. 634.
35. Parvus, *Umumi Harp Neticelerinden: Almanya Galip Gelirse*, Türk Yurdu Kitabhanesi (Kader Matbaası), 1330; Parvus, *Umumi Harp Neticelerinden: İngiltere Galip Gelirse*, İstanbul; Türk Yurdu Kitabhanesi, (Kader Matbaası) 1330.
36. "Avrupa'da nerdeyse hiçkimse kendisini, onun azgınlığından, Rusya'nın yıkımının bütün dünyanın gelecekteki tarihinin anahtarı olduğunu görecek kadar uzaklaştıramamıştı! Geri kalan herşey ikincildi." Solzhenitsyn, *Lenin in Zürich*, s. 142.
37. Parvus'dan aktaran Soloviev, "Parvus: Politicheskii Portret", s. 172.
38. Parvus daha İstanbul'dayken Ekim 1914'de bu konuda etraflıca bir makale kaleme alır. Bkz. Parvus. "Für die Demokratie –gegen den Zarismus", *Die Glocke*, no.2, 15 Eylül 1915, s. 77-85, bu yazı ilk olarak İstanbul'da 1914 Ekim'inde kaleme alınmıştır.

Parvus'un kişiliğinde, belki de ilk defa Rusya'yı bu denli iyi bilen bir danışman bulurlar.[39]

Savaş patlar patlamaz Parvus, kendisine yıllarca vize dahi vermeyen İstanbul'daki Alman sefaretine başvurarak büyükelçi Wangenheim ile konuşmak istediğini, Almanya'nın savaştan galip çıkabilmesi için büyük bir projesi olduğunu söyler. Wangenheim, Parvus'la ilgili Alman Dışişleri Bakanlığına çektiği telgrafta şöyle yazar:

> Ünlü Rus sosyalist yazar ve son Rus Devrimi'nin başlıca liderlerinden biri olan, Rusya'dan ve çeşitli defalar Almanya'dan sürülmüş Dr. Helphand, bir süredir burada özellikle Türk ekonomisinin sorunlarıyla ilgilenen bir yazar olarak aktiftir. Savaş başladığından beri Parvus'un tutumu kesinlikle Alman yanlısı olmuştur. Kendisi, Dr. Zimmer'in Ukrayna hareketine verdiği desteğe yardımcı olmakta ve aynı zamanda Bükreş'te Batsarias'ın gazetesinin kurulmasında faydalı görevler üstlenmektedir. Zimmer aracılığıyla benden talep ettiği bir konuşmada Parvus, Rus Demokratların amaçlarına ancak Çarlığın tamamen yok edilmesi ve Rusya'nın küçük devletlere bölünmesiyle ulaşabileceğini söyledi. Diğer yandan, Rusya'da büyük bir devrimi alevlendiremezse, Almanya tamamen başarılı olamayacaktır. Ancak, savaş sonrasında bile, eğer Rus İmparatorluğu çeşitli parçalara bölünmezse, Almanya için Rusya tehlikeli olacaktır. Bu nedenle, Alman hükümetinin çıkarları, zaten yola koyulmuş olan Rus devrimcilerinkiyle aynıdır. Bununla beraber, hâlâ çeşitli fraksiyonlar arasında işbirliği eksikliği vardır. Menşevikler henüz, çoktan eyleme geçmiş olan Bolşeviklerle güçlerini birleştirmemiştir. Dr. Helphand bir birlik kurmayı ve ayaklanmayı daha geniş tabanda örgütlemeyi kendine görev kabul etmiştir. Bunu başarmak için ilk ihtiyaç, mümkünse Cenevre'de, bir liderler konferansıdır. Bu amaç için gerekli olan ilk adımı atmaya kendisi hazırdır ancak bunun için kaydadeğer bir paraya ihtiyacı olacaktır. Bu nedenle, planlarını Berlin'de sunmak için bir şans talep etti. Vatansever tutumlarının ödülü olarak, (Alman) Sosyal Demokratlara yönelik, ilkokullarda ve çalışma saatlerinde derhal bir iyileşme öngörerek, orduda görev yapan Alman sosyalistleri ve kendine yakın siyasi düşünceleri paylaşan Ruslar üzerinde de önemli etkileri olacak bir imparatorluk genelgesinin beklentisi içindeydi. Bugün Parvus, Rus devrimcilerle tartışmak üzere Sofya ve Bükreş üzerinden Viyana'ya gitmiştir. Dr. Zimmer de Parvus'la aynı zamanda Berlin'e varacak ve görüşmeleri ayarlamaya müsait olacaktır. Parvus'a göre, hemen eyleme geçilmelidir ki yeni devşirilen Rus askerleri cepheye devrimci düşüncelerle donatılmış olarak varabilsinler.[40]

Bu amaçla kaleme aldığı "Rus Devrimi Üzerine bir Plan" adlı gizli mektubunda iktisadi sorunlar çerçevesinde başlayacak yerel grevlerin zamanla 'barış ve özgürlük' sloganıyla Rusya'da bir genel greve evri-

---

39. Solzhenitsyn, *Lenin in Zürich*, s. 139. Parvus'un pro-Alman tutumu başka şaibeli işlerde de görülecektir. Adı Norveç'te Almanlar için yayın organı satın almasına da karışır. Bkz. "Says German Bought up Norwegian Press" *The New York Times*, 23 Aralık 1917.
40. Z. A. B. Zeman, *Germany and the Revolution in Russia, 1915-1918* (*Documents from the Archives of the German Foreign Ministry*), (Londra: Oxford University Press, 1958), s. 1-2.

lebileceğini ve Çarlık rejiminin böylece ortadan kaldırılacağını iddia eder. Bu iş için de öncelikle Rus sosyalist liderlerinin İsviçre gibi tarafsız bir ülkede bir konferansta biraraya getirilmesi gerektiğini yazar.[41] Ona göre eğer Almanya Rusya'daki sosyalist ve milliyetçi hareketlere destek verirse, ki bu desteğin en önemli bileşeni mali destektir, Rusya'daki Çarlık rejimi yıkılacak, Rus imparatorluğu içindeki çeşitli milliyetler bağımsızlıklarını kazanacak ve de böylece Almanya savaştan galip çıkacaktır. Parvus bu noktada özellikle Marksistlerin en radikali olarak gördüğü Bolşeviklere yardım yapılmasında ısrarlıdır.[42] Wangenheim, durumu Alman Dışişleri Bakanlığına bildirdiğinde Parvus özel bir davetle Almanya'ya çağrılır ve ilginç bir sekilde proje Alman hükümeti tarafından kabul edilir. Parvus kendi dehası, serveti ve de Alman parasıyla dünya çapında bir oyunu sergilemeye başlamıştır artık. 1916 yılında Zürih'te Lenin'le görüşerek, onu da bu işe ikna eder. Lenin karizmasından ve dehasından çekindiği belki de tek kişi olan Parvus'a karşı temkinlidir, ama proje yine de gizlice yürürlüğe konur. Ayrılıkçı milliyetçi hareketlere ve Bolşeviklere milyonlarca Mark pompalanmaya başlanır[43] ve bu iş Parvus'un Kopenhag'da kurduğu bir şirket üzerinden yapılır. Orada aynı zamanda *The Association for Research into the Consequences of War* isimli bir sözde araştırma Enstitüsü kurar.[44] Lenin'in fedaisi olarak bilinen ve Bolşeviklerin mali kaynak bulmasıyla ünlü maceraperest devrimci Kuba (Fürstenberg-Ganetsky) Kopenhag'da Parvus'la birlikte şaibeli ticaret yaparak para kazanır.[45] Ancak daha sonra Lenin Parvus'la hiçbir ilişkilerinin olmadığını savunacaktır![46] Gerçi Parvus Rusya'da devrimin gününü dahi kararlaş-

---

41. Bkz. "The Plan for the Russian Revolution, Alexander Parvus's Memorandum" Heresch, *The Empire of the Tsars* içinde, s. 257.
42. A.g.e., s. 259.
43. "1918'in ortalarında, bu amaç için 40 milyon altın markın üzerinde para ödendi, ve elde edilen sonuçları korumak için bir o kadar daha harcanacaktı." Bkz. Heresch, *The Empire of the Tsars*, s. 187. Parvus'un Almanya'ya hizmetiyle ilgili olarak Brockdorff-Rantzau Dışişlerine bir telgraf göndererek şöyle demiştir: " Bence, savaş süresince ve mümkünse daha sonra da devam ederek, yeteneklerini kullanmamız gerektiğini hissettiğim fevkalade önemli bir adam olduğu konusunda hiç bir şüphe yoktur." Zeman, *Germany and the Revolution in Russia*, s. 4.
44. Bu Enstitüyle ilgili bkz. "Copenhagen War Data. "Association for Research" Creation of a pro-German Worker", *The New York Times*, 10 Aralık 1916. Makalede Parvus'un ve Enstitüsü'nün şaibeli olduğu yazılır.
45. Schurer, "Alexander Helphand-Parvus-Russian Revolutionary and German Patriot", s. 324.
46. V. I. Lenin, *Collected Works, 4th English Edition* (Moskova: Progress Publishers, 1964), s. 219-220. Ayrıca bkz. Helena Stone, "Another Look at the Sisson Forgeries and Their Background" *Soviet Studies*, c.37, no.1 (1985), s. 92; Alfred Erich Senn, "The Myth of German Money During the First World War", *Soviet Studies*, c.28, no.1 (1976), s. 83. V. I. Lenin, *Towards the Seizure of Power, Part I*, (USA: International Publishers, 1932), s. 39, "American Russians Angry" *The New York Times*, 23 Haziran 1917.

tırmıştır: 1905'deki Kanlı Pazar'ın yıldönümü olan 9 Ocak 1916 günü. O gün beklediği genel grev gerçekleşmez ama o yine de projesine devam eder. 1917'de Rusya'da Şubat Devrimi patlak verdiğinde, Lenin dahil Avrupa'da sürgünde bulunan Bolşevikleri ülkeye gizlice sokacak ünlü mühürlü treni ayarlayan da Parvus'tan başkası değildir.[47]

Görüldüğü gibi Bolşevik Devrimi'nde Parvus'un rolü son derece önemlidir. Devrim sürecinde bir ara başbakan olan Kerensky, Parvus'la ilişkilerinden dolayı genelde Bolşevikleri, özelde Lenin'i, Alman ajanlığıyla suçlar. Devrimin "Temmuz Günleri" adı verilen ve Bolşeviklerin yasadışı ilân edilip yeraltına çekildikleri dönem tam da bu suçlama üzerine bina edilmiştir.[48] Dahası, Rus Devrimi'nin en önemli historiografik açıklamalardan birisi de Parvus ile Bolşeviklerin ilişkisine merkezi bir rol atfeder. Rus Devrimi'nin bu muhafazakar historiografik açıklamasına göre aslında ortada devrim falan yoktur, sadece basit bir Bolşevik darbesi vardır. Bunun nedeni de Ekim 1917'nin kitlelerin devrimi değil, basit bir Bolşevik-Alman komplosu olmasıdır.[49] Elbette ki Richard Pipes gibi ünlü Rus tarihçilerinin bu açıklaması[50] oldukça abartılıdır, çünkü 1917 öncesi ekonomik ve toplumsal nedenlerle, özellikle de savaş sonucu, Rus kitleleri arasındaki giderek büyüyen hoşnutsuzluğu göz ardı ederler.[51] Parvus ve Almanların devrime katkıları ne olursa olsun, devrimi belirleyen öğenin bunlar olduğunu söylemek abartılıdır. 1917 Devrimi sonrası Komintern'in başka ülkelerde devrim için harcadığı para ve alınan başarısız sonuç hatırlandığında da böylesi bir görüşün abartılı olduğu ortaya çıkmaktadır. Ancak bizi burada ilgilendiren Rus tarihçiliğindeki koskoca bir muhafazakâr geleneğin Parvus'un aktiviteleri üzerine bina edilmiş olmasıdır ki bu bile onun dünya tarihsel kişiliği hakkında önemli ipuçları vermektedir.

Rus Devrimi'ne bütün katkılarına rağmen, Lenin devrim sonrasında Parvus'un Rusya'ya girmesine izin vermez, Radek aracılığıyla gönderdiği mesajda "devrim davasına kirli ellerin dokunmaması gerektiği-

---

47. David S. Anin, "Lenin, Trotsky and Parvus", *Survey* [Great Britain], c.24, no.1, 1979, s. 208.
48. Alman parası üzerine yakın zamandaki bir çalışma, açıkca bize bu paranın Parvus'un ağları üzerindek aktarıldığının kanıtlanmasının çok kolay olmadığını göstermektedir. Bkz. Semion Lyandres, *The Bolsheviks' "German Gold" Revisited: An Inquiry into the 1917 Accusations*, The Carl Beck Papers of Russian and East European Studies, no.1106. Pittsburg: Center for Russian and East European Studies, 1995.
49. Örnek olarak bkz. George Katkov, "Gerıman Political Intervention in Russia During World War I" *Revolutionary Russia* (Cambridge: Harvard University Press, 1968) içinde, derleyen Richard Pipes, s. 63-88.
50. Richard Pipes, *The Russian Revolution* (New York: Alfred A. Knopf, 1990).
51. Bu konuda bir eleştiri için bkz. George Katkov "Comment by Alexander Dallin on –German Political Intervention in Russia During World War I–" , s. 91-93.

ni" söyleyecektir.[52] Gerçi "iş arkadaşı" Kuba, Merkez Bankasının başına getirilir![53] Parvus, Almanya'ya yerleşir ve Weimar Cumhuriyeti'nde Frederich Ebert'in danışmanı olur. Kalpten öleceği 1924 yılına kadar savaş sonrası Almanya'nın yeniden yapılandırılmasında önemli roller oynayan Parvus öldüğünde Almanya gibi bir ülkenin en zengin kişilerinden birisi olarak hayata gözlerini kapayacaktır. Peki bu servet nasıl edinilmiştir? Bunun için Parvus'un İstanbul'daki yaşamına kısaca dönmemiz gerekiyor.

Parvus'un 1910 ile 1914 arasındaki İstanbul yaşamını üç başlık altında incelemek gerekir: Jön Türkler üzerindeki entelektüel etkisi, siyasal eylemleri ve nihayet şaibeli iş ilişkileri. Nasıl ki Almanya'da bir Alman gibi düşünmüş ve yaşamışsa,[54] Türkiye'de de bir Türk gibi ülkenin siyasetiyle ilgilenmiş, İttihatçılarla, özellikle Balkan Savaşları sonrası, yakın ilişkiler içine girmiş[55] ve ekonomik konularda politikalar üretmiştir.[56] Parvus'un Jön Türkler üzerindeki entelektüel etkisi oldukça önemli olmuştur.[57] *Türk Bilgi Derneği* gibi milliyetçi derneklere fahri üye kabul edilmiş,[58] *Bilgi Mecmuası, Jeune Turc, Türk Yurdu, Azadamard, İçtihad* ve *Tasvir-i Efkar* gibi dergi ve gazetelerde sürekli Türkçe yazılar yazmıştır. Hattâ yukarıda değindiğim gibi *Türkiye'nin Can Damarı: Devlet-i Osmaniye'nin Borçları ve Islahı* adında da bir kitap kaleme almıştır. 1912-1914 arası, iktisadi meselelerde *Türk Yurdu*'nda yazdığı yazılar özellikle önemli bir yere sahiptir. Bu dergi bilindiği gibi 1911'de yayın hayatına girmiş, Yusuf Akçura gibi Tatar entelektüelleri tarafından çıkarılmıştır ve Türkçülüğün en önemli yayın organı olarak kabul edilmektedir.[59] Akçura dergi okurlarına Parvus'u şöyle tanıtmaktadır:

---

52. Zeman and Scharlau, *The Merchant of Revolution*, s. 246.
53. Bkz. "Plan Canals to Tie Russia to Germany", *The New York Times*, 17 Eylül 1919.
54. Wolfe, *Three Who made a Revolution*, s. 298.
55. Paul Dumont, "Un economiste social-democrate au service de la Jeune Turquie", s. 78.
56. "Nevsal-i Milli adlı yıllık da Parvus'a yer vermiş ve onun hakkında şunları yazmıştır: Parvus meslekçe sosyalisttir. Mumaileyh evvela Almanya'da kesb-i şöhret etmiştir. Parvus, gerek işçilerin menafiini faal bir surette müdafaa ve gerek sanayi ve ziraatin inkişafına ve mesail-i maliyeye dair yazmış olduğu eserler sayesinde Almanya'nın ma'ruf simaları a'dadına dahil olmuştur. Onun bazı eserleri Rus lisanı üzere tab' ve neşr edildiği gibi birçokları da Fransız, İngiliz, İtalyan, İsveç, Rumen, Bulgar, Sırp ve Japon lisanlarına da tercüme olunmuştur. Parvus, Türkiye'de birkaç senelik ikâmeti esnasında başlıca zamanı memleketin ahval-i maliye ve iktisadiyyesini tetebbua hasr eylemiştir." Akbayar, "Bir Sosyalist Tip", s. 8-9.
57. François Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri, Yusuf Akçura, 1876-1935* (Ankara: Yurt Yayınları, 1986), s. 60.
58. Akbayar, "Bir Sosyalist Tip", s. 8.
59. Özellikle Jön Türk Devriminden sonra, İstanbul'a göç eden Tatarların sayısı hızla arttı. Nadir Devlet, *İsmail Bey Gaspıralı, 1851-1914* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1988), s. 125. Türk Yurdu'ndaki makalesinde İsmail Bey Gaspıralı, zihnen olarak iki imparatorluk arasında kalmış Tatar entelektüellerin Osmanlı İmparatorluğu'na toplu akışından şikayet etmektedir. İsmail Gaspıralı, "Muhaceret-i Muntazama", *Türk Yurdu* 2,

> Parvus Efendi'nin ekonomik ve toplumsal görüşlerinin kimi önemli noktalarına *Türk Yurdu* katılmazsa da, halkı sevmek ve elinden geldiğince yoksul halka yardımcı olmak gibi önemli bir temelde, yazarla uzlaşmaktadır.[60]

Parvus, İttihatçıları iktisada önem vermeleri konusunda uyarır. Parvus'a göre Osmanlı'nın gerilemesi ve Avrupa karşısında yenilgisi çokça sanıldığının ve Şarkiyatçıların sürekli savunduğunun aksine kültürel, dinsel, askeri ve siyasal nedenlerle değildir. Asıl olarak sorun iktisadi nedenlerden kaynaklanmaktadır.[61] Mali değil, iktisadi süreçlere ve problemlere birincil derecede yer verilmesini savunur. Osmanlıların iktisadı ihmal ettiğini, ve iktisadi gelişme için kaynakları ziyan ettiğini düşünmektedir.[62] Dış borç alan diğer Avrupa devletlerinin tersine Osmanlılar, bu paraları irrasyonel ve gereksiz işlerde kullanmakta ve de daha sonra bu borçlar finansal olarak çok daha büyük bir yük olarak geri dönmektedir.[63] Sadece devlete değil, topluma da bakmak gerektiğini, bazen devletlerin siyasal bağımsızlığının olmadığı durumlarda bile, Polonya örneğinde görüldüğü gibi, milletin ayakta kalabildiğini çünkü ekonomiye önem verildiğini anlatır. [64]

Parvus'a göre, Osmanlı için en büyük sorun Avrupa emperyalizminin kontrolü altında olmaktır. Aslında, onun bütün argümanı Batılı olmayan bir ülkede emperyalizmin oynadığı rolün özgüllüğünden kaynaklanır. Ona göre emperyalizm, öngörüldüğünün aksine, sömürgelerde ve Osmanlı gibi iktisaden bağımlı ülkelerde gelişme değil, azgelişme yaratmaktadır.[65] Bu minval üzerinde Parvus, sistematik ve sürekli bir şekilde Avrupa emperyalizmini mercek altına yatırır. Ülkeyi Osmanlı devleti ya da milleti değil, mali ve iktisadi sömürüsüyle Avrupa yönetmektedir.[66] Özellikle borç verme mekanizmasıyla ve demiryollarıyla Avrupa bölgede gücünü perçinlemektedir.[67] Örneğin, Alman emperyalizmi Anadolu demiryolları projesiyle aslında burayı bir

---

no.11 (1912), s. 707. *Türk Yurdu*'nun Tatar burjuvazisi tarafından finanse edildiği de unutulmamalıdır. Bkz. Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri*, s. 59-60.
60. *Türk Yurdu*, 16 Kasım 1912, s. 221.
61. Parvus, "Türkiye'de Ziraatin İstikbali" *Türk Yurdu*, c.5, no.1 (1329/1913), s. 860.
62. Parvus, "1327 Senesinin Ahval-i Maliyesine Bir Nazar", *Türk Yurdu*, c.2, no.1 (1328/1912), s. 394-395.
63. A.g.e., s. 396.
64. Parvus, "İş İşten Geçmeden Gözünüzü Açınız", *Türk Yurdu*, c.3, no.12 (1329/1913), s. 360-361.
65. Michielsen, "The Missing Link..." s. 62-63, s. 67.
66. Parvus, "Mali Tehlikeler", *Türk Yurdu*, c.3, no.5 (1329/1913), s. 148-149.
67. Parvus, "Türkiye Avrupa'nın Maliye Boyunduruğu Altındadır II", *Türk Yurdu*, c.2, no.5 (1328/1912), s. 528-529; Parvus, "1327 Senesinin Ahval-i Maliyesine Bir Nazar", *Türk Yurdu*, c.2, no.1 (1328/1912), s. 394-395.

Alman vilayetine çevirircesine sömürgeleştirmektedir.[68] Parvus'a göre Osmanlı devleti yurttaşlarının çıkarlarına hizmet edeceğine, Avrupa finans sermayesinin basit bir kuklası haline dönüşmüştür.[69]

Emperyalist tahakkümün en güzel örneğini ise Düyunu Umumiye oluşturmaktadır. Bilindiği gibi Avrupa sermayesinin 1881'de kurduğu bu kurum Osmanlı'nın çok önemli bazı vergi kaynaklarına doğrudan doğruya el koymaktadır, neredeyse Osmanlı ekonomisini bu kurum yönlendirmekte ve tabiri caizse devlet içinde devlet gibi bir işlev görmektedir.[70] Düyunu Umumiye Osmanlı'nın çıkarlarına o denli ters işlemektedir ki, İtalyanlarla 1911 yılında savaş sürerken dahi Osmanlı devlet tahvilleri yerine daha az getirisi olan İtalyan tahvillerine büyük paralar yatırabilmektedir.[71] Osmanlı batarken Düyunu Umumiye zenginleşmektedir. Benzer şekilde, Parvus kapitülasyonları acımasızca eleştirir, bu sayede Osmanlı'nın Avrupa mali ve iktisadi boyunduruğu altına girdiğini savunur.[72] Onun önerdiği çözüm liberal politikaların terkedilmesi ve bir "Milli İktisat" politikasının oluşturulmasıdır.[73] Bu iktisat politikasına göre yabancı müteşebbislerden kurtulunmalı ve ülke ekonomisinin geliştirilmesi için ulusal bir sanayileşme politikasına geçilmelidir. Bir Marksist olarak sanayileşmenin sınıfsal farklılaşmaya neden olacağının farkında olmasına rağmen, milli bir sanayinin Avrupa emperyalizminden kurtulmanın önemli bir uğrağı olduğunu düşünür.[74]

Parvus Avrupa emperyalizmini kıyasıya eleştirmesine rağmen, bunun bir Avrupa düşmanlığına yol açmaması gerektiğini vurgular. Türkiye'de bugün dahi benzer terimler, hisler ve düşüncelerle tartışılan "Avrupa meselesi" konusunda son derece ilginç şeyler söyler. Ona göre, aslında iki tane "Avrupa" vardır, birisi "resmi Avrupa" diğeri "demokrat Avrupa." Osmanlı bugüne kadar hep resmi, emperyalist Avrupa'yı tanımıştır. Bazen onu örnek almış, bazen karşısında durmuş, ama tek onu tanımıştır. Oysa başka bir Avrupa vardır ki, o da "demokrat", resmi olmayan Avrupa'dır. Bu "diplomatlar, bankerler ve fab-

68. Parvus, "Türklerin Ödünç Almaya En Haklı Oldukları bir Akçe", *Türk Yurdu*, c.3, no.1 (1328/1912), s. 16-17.
69. Parvus, "Türk ili, Maliyeni Düzelt!", *Türk Yurdu*, c.4, no.3 (1329/1913), s. 486-487.
70. Parvus, "Türklerin Ödünç Almaya En Haklı Oldukları bir Akçe" *Türk Yurdu*, c.3, no.1 (1328/1912), s. 23-24; Parvus, *Türkiye'nin Can Damarı: Devlet-i Osmaniye'nin Borçları ve Islahı* (İstanbul: Türk Yurdu Kitaphanesi, 1330 (1914), çeviren Emin Raşid, s. 17, s. 42.
71. Parvus, "Türkiye Avrupa'nın Maliye Boyunduruğu Altındadır II", *Türk Yurdu*, c.2, no.5 (1328/1912), s. 524-525.
72. Parvus, "Köylüler ve Devlet", *Türk Yurdu*, c.1, no.9 (1328/1912), s. 263.
73. Bkz. Zafer Toprak, *Türkiye'de "Milli İktisat" (1908-1918)* (Ankara: Yurt, 1982), s. 170.
74. Parvus, "İş İşten Geçmeden Gözünüzü Açınız", *Türk Yurdu*, c.3, no.12 (1329/1913), s. 363-364.

rikacılar Avrupası değil, kendi muhtekir ve müstebitleriyle mücadele etmekte bulununan demokrat Avrupadır". Türkiye'nin bu Avrupa'dan öğreneceği, örneğin demokrasi gibi, çok şey vardır.[75]

Parvus İttihatçıları demokrasiye önem vermemekle de eleştirir.[76] Ona göre, Türkiye'de demokrasi sorunu aslında bir kamu alanının ve vicdanının yaratılması sorunudur. Kitlelerin yönetimi denetleme mekanizmaları gelişmediğinden hükümetler başına buyruk davranabilmektedirler. Aynı nedenle çeşitli suiistimaller ve halkın çıkarlarıyla çelişebilen uygulamalar yapılabilmekte, üstelik genellikle de bunların hesabı sorulmamaktadır.[77] Öte yandan, Avrupa'ya karşı koymak için de kamuoyu baskısı gerekmektedir ve bunun olmadığı yerde Avrupa, Osmanlı devletini daha az ciddiye almaktadır.[78]

Parvus'un üzerinde önemle durduğu konulardan birisi de hiç kuşkusuz Anadolu köylüsünün durumudur. Bu konuda dönem boyunca yazılmış en güçlü ve ilginç yazıların ona ait olduğunu söylemek abartı olmaz.[79] Bu konudaki yazılarında genel olarak Osmanlı/Türk aydınlarına köylülüğün önemini kavratmaya çalışır. Aydınları köylülüğü ihmal ettiklerinden dolayı acımasızca eleştirir. Kendisinden 20 yıl kadar sonrasının Türkiyesinde Ömer Lütfi Barkan gibi iktisatçıların köylülüğe ve toprak meselelerine önem verilmediği yolundaki yakınmalarını andıran bu yazılar son derece ilginç temalara dokunur,[80] köylülüğün eleştirisinden çıkarak aydınları, İttihatçıları ve de devletin kendisini ciddi bir eleştiriye tâbi tutar.

Parvus'a göre, devletin ve aydınların köylülüğe önem vermemesi hem yanlış, hem de haksızlıktır. Haksızlıktır, çünkü yüzyıllar boyunca devletin belkemiğini oluşturan hep köylüler olmuştur. Köylüler devletin hem vergi, hem de asker kaynağı olagelmişler, ancak nüfusun büyük bir çoğunluğunu onların oluşturmalarına rağmen, maalesef

---

75. Parvus, "Türkiye Avrupa'nın Maliye Boyunduruğu Altındadır II", *Türk Yurdu*, c.2, no.5 (1328/1912), s. 530; Parvus, "Türklerin Ödünç Almaya En Haklı Oldukları bir Akçe", *Türk Yurdu*, c.3, no.1 (1328/1912), s. 16-18; Parvus, "Devlet ve Millet", *Türk Yurdu*, c.3, no.3 (1329/1912), s. 83-86.

76. Birçok Avrupalı sosyalist daha sonradan kendisini "gerici" ve "anti-demokratik" İttihatcı rejimle işbirliği yapmakla suçladığında, o kendisini *Die Glocke* dergisindeki yazılarında daha önce İttihatcıların yeteri kadar demokratik olmamalarını eleştirdiğini ileri sürerek savunmuştur. Bkz. Parvus, "Meine Stellungnahme zum Krieg", s. 160.

77. "Parvus Efendi Namına Gelen Mektuba Cevap", *Türk Yurdu*, c.2, no.6, s. 564-65; Parvus, "İş İşten Geçmeden Gözünüzü Açınız", *Türk Yurdu*, c.3, no.12 (1329/1913), s. 366-367.

78. Parvus, "Türk ili, Maliyeni Düzelt!" *Türk Yurdu*, c.4, no.3 (1329/1913), s. 489-490.

79. Kendisi de bu konuya Türkiye'de ilk dikkat çeken kişi olduğu savunur. Bkz. Parvus, "Meine Stellungnahme zum Krieg", s. 160.

80. Bu konuda bkz. M. Asım Karaömerlioğlu, "Bir Tepeden Reform Denemesi: Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun Hikâyesi" *Birikim*, no.107, (Mart, 1998), s. 31-47.

devletten bu yaptıklarının karşılıklarını hiçbir zaman görememişlerdir.[81] Özellikle Anadolu köylüleri söz konusu olduğunda müthiş bir ayrımcılık göze çarpmaktadır. Anadolu köylüsü imparatorluğun başka bölgelerine, örneğin Osmanlı'nın Avrupa vilayetlerinde yaşayan köylülere göre, iki kat daha fazla vergi vermektedir.[82] İş bununla da kalmamakta, askeri yükümlülükler hep yoksul Anadolu köylüsünün üzerine binmektedir. Kendi deyimiyle "..bütün şehir ve kasabaların Müslüman ve Hıristiyan ahalisinin kısm-i azami bedel-i nakdi sayesinde hidmet-i askeriyeden kurtulmaktadırlar."[83] Dolayısıyla kent ve kasabalılar para vererek askerlikten kurtulmakta, bütün yük yoksul Anadolu köylüsüne kalmaktadır. Oysa devletin asıl görevi nüfusun çoğunluğuna hizmet vermek olmalıdır. Köylü Osmanlı'nın kanıdır, canıdır ancak devlet köylüye hemen hiçbir şekilde yardım etmemekte, kredi kolaylıkları sağlamamakta, şimendifer siyasetinde köylülüğü göz önüne almamaktadır.[84] Parvus'un yazıları aynı zamanda Anadolu köylülüğünün içinde yaşadığı zor koşulların tasviriyle doludur. Köylülerin yaşamlarındaki hastalıktan, kıtlıktan, açlıktan ve yoksulluktan bahseder.[85] Özellikle Kırım Savaşı'ndan sonra Anadolu köylülüğünün durumunun bozulduğunu, bunun nedeninin de Avrupa sermayesinin giderek artan bir şekilde imparatorluğa girmesi ve devlet harcamalarının artması olduğunu kaydeder.[86] Aslında tüm bu eleştirilerde biraz da İttihatçı iktidarın ciddi bir kritiği vardır. Parvus, 1908 Jön Türk Devrimi'nin köylüye vaat ettiklerinin yerine gelmediğini belirtmekte, böyle yaparak da İttihatçıların kendilerini toplumsal bir dayanaktan mahrum bıraktıklarını vurgulamaktadır:

> İttihad ve Terakki Fırkası nüfusunun eksilmesini mucib olan sebeplerden biride Meşrutiyet idaresi ile geçen şu dört sene zarfında köylülerin refah hallerine hadim hemen hiçbir şey yapılmamasıdır. Köylüler, bugüne kadar fevkalade acıklı bir halde kalmışlardır. Osmanlı ordusunu teşkil edenler ise köylülerdir. Eğer köylüler "İttihad ve Terakki" hükümetinden gereği gibi memnun bulunsa idiler, bazı zabitler İttihad ve Terakki aleyhine kalkamazlardı... İnkılabı müteakip geçen ilk zamanlarda köylülerin vergi yüklerini tahfif etmek meselesi ortaya çıkmış idi. Fakat mezkur mesele, talik edildikce edildi; ve neticede bu hususa dair hiçbir şey yapılmadı. Bu ise pek büyük bir hata idi. [87]

---

81. Parvus, "Devlet ve Millet", *Türk Yurdu*, c.3, no.3 (1913), s. 85.
82. A.g.e., s. 83-86.
83. Parvus, "Köylüler ve Devlet", *Türk Yurdu*, c.1, no.9 (1328/1912), s. 266.
84. Parvus, "Köylü ve Devlet II", *Türk Yurdu*, c.5, no.10 (1329/1913), s. 1161.
85. Parvus, "Devlet ve Millet", *Türk Yurdu*, c.3, no.3 (1329/1912), s. 83-84.
86. A.g.e.
87. Parvus, "Esaret-i Maliyeden Kurtulmanın Yolu", *Türk Yurdu*, c.2, no.7 (1912/1328), s. 587.

Sadece yukarıdaki eleştirilerle de yetinmez Parvus. Ona göre, Türk Milliyetçiliğinin gelişmesi açısından da köylülüğün desteği son derece önemlidir. Osmanlı devleti ve Türk aydınları köylülere yüz çevirerek aslında kendi ayaklarının altındaki toprağı kaydırmaktadır. Oysa Ermeni, Sırp, Rum ve Bulgar milliyetçileri, örneğin, milliyetçi amaçlarına ulaşmak için köylüyü yanlarına almışlardır. Köylüleriyle ilgilenmeyen Türk aydınları ise kendi deyimiyle "bilakis, köylülerinden yüz çevirmişler ve bu suretle Türk milletini siyaset haricinde bıraktıkları gibi kendileri de muayen bir gaye-i emelden mahrum kalmışlardır."[88] Türk milliyetçiliğinin gelişememesinin de temel nedenlerinden birisinin köylüyü, dolayısıyla milleti, ihmal olduğunu savunan Parvus, İttihatçıları ve Türk aydınlarını acımasızca eleştirir, şöyler der:

> Milletten asker ve vergi daima alınmış. Fakat asıl devletin millete hizmet etmesi lazım geldiğini hiç kimse hatırına bile getirmemiştir. Siz, Meşrutiyet usulünü kabul ettiniz, lakin ahalinin emellerini teşhis edemediniz. Siz, efkar-ı münevver eshabı, milletten uzaklaşmışsınız, siz, kendi milletinizi tanımıyorsunuz. Siz, milleti hayallerinizde kahramanlık heyülası şekline sokarak ya medhü sena eyliyor veyahut cehalet ve muhafazakarlığından dolayı onu takbih ediyorsunuz. Fakat, siz, millet hayatıyla yaşamıyorsunuz. Milletin hayatı ile sizin ihtisasatınız arasında bir nokta-i temas yoktur. Siz, milletinizin halini öğrenmek ve onun ihtiyacat ve arzularının ne yolda bulunduğunu anlamak zahmetinde bulunmuyorsunuz. Bu sebepten dolayı milletin refah haline ait meseleler ile meşgul olduğunuz zaman hakikatten ziyade hayalatınıza tabi oluyorsunuz.[89]

Köylülük konusunda çok önemli bir tespit daha yapar Parvus, ona göre köylü meselesi Türkiye'de doğrudan milli bir meseleye dönüşmüştür. Bir başka deyişle, sosyal bir mesele gibi görünen Anadolu köylüsünün acınası durumu, Osmanlı İmparatorluğu'nun çok uluslu yapısının çözülme süreci içinde kaçınılmaz olarak zaten milliyetçilikle kesişecek ve zorunluluktan dolayı sosyal sorun etnik sorunla çakışacaktır.[90] Bir başka deyişle, Türk aydınları "halka gitmeli" onların gönlünü kazanmalı ve ancak köylünün desteğini aldıktan sonra milliyetçi projelerini hayata geçirmeliydiler. Türk gençlerine yazdığı bir mektupta Parvus halkçı söylemini şöyle göstermektedir:

---

88. "Makedonya ve Ermeni köylülerine gelince, onları düşünüp müdafaa edebilecek hamiler vardır. Ermeni, Bulgar, Sırb ve Rum münevverleri (Efkar-ı Münevvere eshabı) kendi milletdaşları köylülerin menafiini düşünmüşler ve onlara muavenet etmekden çekinmemişlerdir". Parvus, "Köylüler ve Devlet", *Türk Yurdu*, c.1, no.9 (1327/1911), s. 264-65.
89. Parvus, "İş İşten Geçmeden Gözünüzü Açınız", *Türk Yurdu*, c.3, no.12 (1329/1913), s. 363-364.
90. Parvus, "Köylüler ve Devlet" *Türk Yurdu*, c.1, no.9 (1328/1912), s. 264.

> Gençler, mücadele istiyorlar! Bu mücadelede muhtaç oldukları kuvvet, kendilerini, devleti can ve kanıyla beslemekte olan halk tabakatına rabteyledikleri zaman bulabileceklerdir![91]

Parvus'un kaygıları aslında Jön Türkler'in söylemi ile pratikleri arasındaki çelişkiyi yansıtmaktaydı. "Halk" ve "köylü" kavramlarından bol bol dem vurulsa da onların refahı için yapılanlar son derece sınırlıydı. 1908 Devriminin Osmanlı kırlarında yarattığı umut ve beklentiler gerçekleşmedi.[92] Devrimden bir yıl sonra Anadolu'yu gezen gazeteci Ahmed Şerif, köylülerin hüsran içinde olduklarını yazacaktı, çünkü onların günlük yaşayışında hemen hemen hiçbir şey değişmemişti. Birçok gözlemcinin belirttiği gibi vergiler hâlâ adil değildi, verginin toplanmasında problemler devam etmekteydi, köylerde cinayetler ve hırsızlık yaygın olarak varlığını sürdürmekte ve kırsal kesimdeki hayat eskisine göre daha kötü ve kaotik bir hal almaktaydı.[93]

Parvus'un Jön Türk düşüncesinde oynadığı rol açısından en önemli girişimlerinden birisi Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı'yı Almanya yanında savaşa sokmak olmuştur. Onun bu konuda etkisini kestirememekle beraber[94] yazdıklarının zamanın önde gelen pek çok devlet adamı ve münevverleri tarafından okunduğunu biliyoruz.[95] Savaşın başlangıcından bir ay kadar sonra yayınladığı iki risalede savaşın olası sonuçlarını ve bunların Osmanlı özelindeki olası etkilerini tartışıyormuş gibi görünse de, Parvus'un asıl amacı Osmanlı'yı Almanya yanında savaşa sokmaktır. Risaleler Türk basınında da geniş yankı bulur, *İkdam*, *Tasviri Efkar* ve *Tercümanı Hakikat* gibi gazeteler bu risaleler hakkında yazılar yayınlarlar.

Osmanlı'nın Almanya yanında savaşa girmesinin gerekçelerinden birisi de İngilizlerin Osmanlı'ya karşı bir siyasal, iktisadi ve diplomatik duruşu olmasıdır. İngiltere son yıllarda Osmanlı ile pek alakadar olmamış, dikkatini daha çok Mısır ve Hindistan'a yöneltmiştir.[96] İngi-

---

91. Parvus, "Türk Gençlerine Mektup I" , *Türk Yurdu*, c.4, no.5, 1329, s. 571.
92. Aron Davydovich Novichev, *Krestianstvo Turtsii v noveishee vremia* (Moskova: Izdvo vostochnoi litry, 1959), s. 10.
93. Ahmet Şerif, *Anadolu'da Tanin* (İstanbul, 1977), s. 286, aktaran Feroz Ahmad, *The Making of Modern Turkey* (Londra, 1993), s. 41-2 . Bundan 20 yıl sonra da, 1928'de, şair Mehmed Emin'e bir köylü şöyle yakınmaktadır: Abdülhamit zamanında paşalar "ver!" dediler, verdik, 'öl!' " diler, öldük. Onlar gitti yerine başka paşalar geldi onlar da bize 'ver!' dediler verdik. "Öl!" dediler öldük. Bunlar da gitti, yerine siz geldiniz siz de 'ver!' dediniz verdik 'öl!' dediniz öldük. Şimdi merakla bekliyoruz. Bize ne zaman 'al!' diyeceksiniz." Aktaran Hüseyin Tuncer, *Türk Yurdu Üzerine Bir İnceleme* (Ankara, 1990), s. 483.
94. Akbayar, "Bir Sosyalist Tip", s.9.
95. Paul Dumont, *Mustafa Kemal* (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1993), s. 3.
96. Parvus, *Umumi Harp Neticelerinden: İngiltere Galip Gelirse* (İstanbul: Türk Yurdu Kütüphanesi, 1330), s. 9-10.

liz emperyalizminin Almanya karşısında gerilemesiyle beraber İngilizlerin tek amacı Osmanlı gibi ülkeleri siyasi ve iktisadi açıdan geri bıraktırmak olmuştur.[97] Bütün bunlara bir de İngilizlerin Osmanlı toprakları üzerindeki petrol yataklarını kontrol altına almak tutkusu eklendiğinde[98] Osmanlı'ya mantıksal olarak tek çıkar yol kalmaktadır; yani Almanya'nın yanında savaşa girilmelidir.

Risalelerde ilk göze çarpan Rusya karşıtı bir duruştur.[99] Osmanlı'nın Almanya ile bu konuda bir kader birliği olduğundan dem vurur.[100] Rusya'nın boğazlarda gözü olduğunu söyler, ama Rusya ile Osmanlı arasındaki ilişkinin asıl odak noktasının Rusya için önemli, geniş bir coğrafyayı Osmanlı'nın elinde tutması olduğunu vurgular.[101] Bu açıdan bakıldığında Osmanlı üzerine söyledikleri Avrupa bağlamındaki genel çıkarımlarıyla çakışır. Neredeyse bir Alman milliyetçisi gibi davranmasının ardındaki amaç Rusya'nın savaşta yenilmesi ve bunun sonucunda sosyalist ve milliyetçi akımların orada iktidara gelmesidir. Zaten risalelerin başında savaşın bir devrime de yol açabileceği, hattâ savaş sonrası barış anlaşmalarının "ihtilalkar" hükümetlerle de imzalanabileceğini söyler.[102]

Parvus, savaş başlar başlamaz *Tasvir-i Efkâr* gazetesinde, savaşta Türkiye tarafından alınabilecek önlemler üzerine bir yazı yazar. Savaşın uzun süreceğini, bu savaş sonunda bir toplumsal devrim çıkabileceğini, bu nedenlerden dolayı Türkiye'nin acilen uzun dönemli önlemler alması gerektiğini vurgular. Ona göre ilk elden yapılması gereken kapitülasyonların bir an önce ve de tek taraflı olarak ortadan kaldırılmasıdır.[103] Nitekim çok kısa süre sonra Osmanlı hükümeti bunu gerçekleştirir. Bunların yanısıra, memleketten altın ihracının engellenmesi, demiryollarının kamusallaştırılması, yabancılardan vergi alınması, gümrük oranlarının yeniden belirlenmesi gibi çeşitli önlemlerin savaş önlemleri olarak gündeme getirilmesi gerekliliğinin altını çizer.[104]

---

97. A.g.e., s. 11.
98. A.g.e., s. 22-23.
99. Parvus'un genelde savaşa karşı tutumunu, özelde Rusya'dan nefretini görmek için bkz. "Meine Stellungnahme zum Krieg" s. 148-162.
100. Parvus, *Umumi Harp Neticelerinden: Almanya Galip Gelirse* (İstanbul: Türk Yurdu Kütüphanesi, 1330), s. 19.
101. A.g.e., s. 21.
102. A.g.e., s. 5-6.
103. Parvus'un kendisi de, 1915'te basılan ve sahibi olduğu *Die Glocke* dergisinde, kendisinin Türk yönetimine kapitülasyonları kaldırmasını açıkça tavsiye eden ilk kişi olduğunu yazdı. Bkz. Parvus, "Die deutsche Sozialdemokratie", *Die Glocke*. no1, 1 Eylül 1915, s. 36.
104. Bu gazetenin Parvus'la bir mülakatıdır. Tüm metin için bkz. Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat*, s. 390-392.

Parvus'un İstanbul'daki faaliyetleri sadece Türk basınındaki yazılarıyla sınırlı değildir. Türkiye, Balkanlar ve Rusya'daki sosyalist ve milliyetçi hareketleri izler, onlarla sıkı siyasal ilişkiler kurar, onlara tavsiyelerde bulunur.[105] Amaç Rusya'nın savaşta zayıflatılmasıdır. O dönemde İstanbul'da olan, kendisinin de eskiden tanıdığı ünlü Romen devrimci Rakovski[106] aracılığıyla çeşitli sosyalist çevrelerle tanışır. İmparatorluk içinde faaliyet gösteren Sosyalist İşçi Federasyonu ile sürekli temas halindedir. 1910 yılında aralarında Rakovski'nin de bulunduğu bir grupla beraber İstanbul'da düzenlenen 1 Mayıs gösterisine katılır.[107] Ama Parvus'un asıl gözü Balkanlar'dadır. Özellikle Balkan sosyalistleriyle yakın ilişkiler geliştirir, Balkanlar çapında sosyalist bir örgütlenmenin kurulmasına çalışır.[108] Unutmamak gerekir ki orada parasal iş ilişkileri de geliştirmiştir. Vlahof ve Rakovski ile beraber yaklaşan Balkan Savaşlarını önlemek için siyasi bir manifesto kaleme alırlar.[109] Sık sık Balkan ülkelerine giderek Rusya'ya muhalif oralardaki çeşitli sosyalist ve sol milliyetçi çevrelerle ilişkiler kurar.[110] Örneğin Ukrayna Kurtuluş Birliği adlı örgütü çok yakından izler ve destekler, çarlığa karşı mücadelelerinde onlara akıl hocalığı yapar.[111] Benzer şekilde Ermeni, Gürcü ve Ukraynalı sosyalist ve milliyetçilere

---

105. George Harris, *The Origins of Communism in Turkey* (Stanford: Hoover Institution on War, Revolution and Peace, 1967), s. 26.

106. Rakovski Stalin'in 1938 düzmece mahkemeleri tarafından, Parvus'dan alınan paranın Romen sosyalistlerine verilmesi gerekçesiyle öldürülecektir. Bkz. Schurer, "Alexander Helphand-Parvus- Russian Revolutionary and German Patriot", s. 322.

107. Khaim T. Eidus. *Ocherki Rabochego Dvizheniia v Stranakh Vostoka* (Moskova: Gosudarstvennoe Izdatel'ctva, 1922), s. 75.

108. Schurer, "Alexander Helphand-Parvus- Russian Revolutionary and German Patriot", s. 321.

109. Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar, 1908-1925 (*Ankara: Bilgi, 1978), s. 53.

110. "O, hayatının amacını Rus İmparatorluğu'nun yıkımında ve çeşitli demokratik bağımsız devletlere bölünmesinde görüyordu. Kendiliğinden bir Rus Devrimi'nin mümkün olduğuna inanmıyordu ve tabiî ki devrimcilerin amaçlarına ulaşma becerileri konusunda da şüpheliydi. Bu yüzden, ilk başta ekonomik talepler temelinde ama siyasi öğelerin de tedricen sunulmasıyla, Rus işçiler arasında, huzursuzluğu kışkırtmayı amaçlayan, güneyde Bükreş'ten Sofya'ya, kuzeyde Kopenhag'dan Stokholm'e faaliyet gösteren kendisine ait bir yeraltı örgütü kurdu. Rusya'da liberal fikirlerin ilerlemesi ona ne mümkün ne de arzulanır gözüküyordu. Fikirlerini, 1914 Ekim'inde İstanbul'da basılan bir kitapçıkta ifade etti ve 1915'in başında çeşitli elçiliklerdeki ve Dış İşlerindeki önemli Alman diplomatların desteğini kazandı. O sırada faaliyetlerinin güneydeki üssü eyleme geçti. 20 Ocak 1915'de Sofya'daki Alman elçisi şöyle rapor etti: 'Burada bilindiği gibi, Rus devrimcilerin Sofya ve Bükreş'te bir örgütü bulunmaktadır ve bu birimler şu anda çalışmaya başlamış gözükmektedir.' "
George Katkov, "German Political Intervention in Russia During World War I", s. 77.

111. "1914'te kurulan Ukrayna Kurtuluş Birliği Ukrayna'nın bağımsızlığını amaçlayan milliyetçi bir örgüttü. Osmanlı İmparatorluğu temsilcisi Mariyan Basok-Melenevs'kyi, Parvus'la İstanbul'a geldiğinde ilk kez bir araya geldi. İkili tanıştı ve Parvus onun 'propaganda faaliyetlerini örgütlemesine' yardım etti." Bkz. Hakan Kırımlı, "The Activities of the Union for the Liberation of Ukraine in the Ottoman Empire during the First World War", *Middle Eastern Studies*, c.34, no.4 (Ekim 1998), s. 182.

danışmanlık yapar.[112] Taşnaklar ve Hınçakların uzlaştırılması çabalarına yoğun destek verir.[113] Ancak Parvus tüm bunları yaparken de Osmanlı yönetiminin önde gelenlerine Balkanlar'daki durum hakkında önemli bilgiler vermekten de geri kalmaz ve karşılığında da onlardan ekonomik çıkar elde eder.[114]

Parvus'un Osmanlı İmparatorluğu'ndaki entelektüel ve siyasi faaliyetleri kadar ilginç bir başka yönü de iş hayatındaki "karanlık" ilişkileridir. Zaten savaşın başında Alman otoriteleriyle ilişki kurması da biraz bu ilişkileri sayesinde mümkün olmuştur. Aynı şekilde 1917 Rus Devrimi' ndeki rolü de bu karanlık ilişkiler olmadan anlaşılamaz. Oysa yukarıda belirttiğim gibi İstanbul'a son derece yoksul bir gazeteci olarak gelir. Alman ve Avusturya gazetelerine yazdığı haberlerden aldığı para çok kısıtlı bir yekün tutmaktadır.[115] Mütevazi bir hayat sürer, pahalı olmayan lokantalarda yemek yer örneğin. Fakat İstanbul'da kendi entelektüel ve politik yeteneklerini para kazanmaya çevirebileceğini o müthiş sezgisiyle hızla kavrayacaktır. İstanbul bu konuda en uygun yerdir. Uzun yıllar üzerinde çalıştığı, düşündüğü, emperyalizm ve mali hareketler bağlamındaki analizleri ile ticaret ve borsa dünyasındaki spekülasyonlar, çok kısa zamanda önemli paralar getirecektir Parvus'a. Kendi dergisini çıkarmak[116] ve devrim yapmak için paraya ihtiyacı vardır. Ayrıca Türkiye yaşantısı ona başka yerde daha zor öğrenebileceği çok değerli birşey daha öğretecektir: Eğer devlete yakınsanız, çok büyük bir serveti çok kolay ve hızlı bir şekilde yapabilirsiniz! Böylesi bir perspektifin öğrenilebileceği en uygun yerlerden birisi de herhalde, bugün dahi, Türkiye'dir. Dolayısıyla Parvus finans ve borsa bilgilerini İttihatçılara yakınlığın sağladığı paha biçilmez bilgilerle birleştirdiğinde önüne inanılmaz servet kapıları açılır.[117] Gerçi iş ilişkileri hakkında kesin bilgilerden yoksunuz çünkü ölmeden önce birçok belgeyi kendisi yakmıştır.[118] Yine de bazı bilgiler ve rivayetler bu konuda aydınlatıcı olabilmektedir. Örneğin yaygın bilinen bir rivayete

---

112. Parvus, "Ein Verleumdungswerk", *Die Glocke*, no 3, 1 Ekim 1915, s. 125-130.
113. Paul Dumont ve George Haupt, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketler* (İstanbul: Gözlem, 1977), çeviren Tuğrul Artunkal, s. 148; Paul Dumont, "Un economiste social-democrate au service de la Jeune Turquie", s. 84.
114. Solov'ev, "Parvus: Politicheskii Portret", s. 171.
115. Paul Dumont, "Un economiste social-democrate au service de la Jeune Turquie", s. 75.
116. Parvus'un kendi parasıyla çıkardığı derginin adı *Die Glocke*'dir. Dergi Amerikan basınında bile bazı vesilelerle yer almıştır. Bkz. "German Socialists and Annexation", *The New York Times*, 27 Ekim 1916.
117. Zetkin, "Helphand Parvus", *Die Kommunisticshe Internationale; Organ Des Executivkomitees der Kommunistischen Internationale*, s. 89.
118. Stone, "Another Look at the Sisson Forgeries and Their Background", s. 100.

göre üst düzey bir İttihatçıdan aldığı gizli bilgileri bir gün İstanbul'da bir kahvehanede başka birisine satarak büyük miktarda para vurmuştur.[119] Balkan Savaşı sırasında ve sonrasında devlete demiryolu araç gereçleri, yedek parçaları satacak, İstanbul'da bir yayınevi kuracak,[120] çeşitli Avrupa firmalarının Türkiye acentalığını üstlenecek, örneğin Krupps'un Türkiye temsilcisi olacak ve muhtemelen şaibeli Sir Basil Zaharoff ile iş ilişkilerine girecek,[121] sadece Türkiye'de değil Bulgaristan gibi Doğu Avrupa ülkelerinde de çeşitli şirketler kurup ticaret yapacaktır.[122] Birinci Dünya Savaşı patlak verdiğinde İstanbul'un ekmek iaşesi işine girip ilk milyonunu bu sayede vurur.[123] Gerçi daha sonra yazılarında bu iş ile İttihatçıları büyük felaketten kurtardığını iddia edecektir.[124] Ayrıca eski yoldaşı Troçki'nin de belirttiği gibi, Parvus Birinci Dünya Savaşı sırasında çeşitli ülkelerde askeri iaşe malları satarak inanılmaz bir servet yapar,[125] özellikle de işe yaramaz eski Alman silahlarını Balkanlar'da satarak bu işe başladığını not etmek gerek.[126] Bir zamanların yoksul ve Marksist devrimcisi artık bir savaş vurguncusuna dönüşmüş, Troçki gibi eski tüfek arkadaşları onunla yollarını geri dönülmez bir şekilde ayırmıştır.[127] Hattâ Troçki bir eski dostun "ölümü" üzerine bir de yazı yazmıştır.[128]

Sonuçta Parvus, 20. yüzyıl başlarında üç ülkenin siyasal ve düşünsel hayatında son derece önemli bir rol oynamış kozmopolit bir entelektüel ve eylemci oldu. Yaşamı kitaplardan öğrenenler gibi ya da eşit-

---

119. "Parvus'un bu düşünsel faaliyetlerinin yanı sıra birtakım çıkar faaliyetlerinde de buluduğu bilinmektedir. Ne yazık ki bu gibi faaliyetleri hakkında ciddi bilgilerden yoksunuz. Günün birinde İstanbul'da bir kahvedeyken, devlet adamlarından birinden duyduğu gizli bilgileri, aynı kahvede oturan bir hafiyeye naklettiği ve böylece önünde servet yolları açıldığı söylentisinin ayrıntıları bilinmemektedir." Akbayar, "Bir Sosyalist Tip", s. 10; Wolfe, *Three Who made a Revolution*, s. 299.
120. Ruth Fisher, *Stalin and German Communism* (Cambridge: Harvard University Press, 1948), s. 9; Paul Dumont, "Un economiste social-democrate au service de la Jeune Turquie", s. 78.
121. A.g.e., s. 78.
122. Solzhenitsyn, *Lenin in Zürich*, s. 176
123. "[Parvus] Savaşın başında İstanbul'a ekmek iaşesi işinden ilk milyonunu yaptı." Karl Radek, "Parvus", *Pravda*, 14 Aralık 1924.
124. Katkov, *Russia 1917*, s. 78.
125. "Almanya'dan Viyana'ya oradan da Savaş başlangıcında İstanbul'a gitti. Savaş sırasında askeri mal ticaretinden aniden büyük bir servet yaptı." Trotsky, *My Life*, s. 167; Solzhenitsyn, *Lenin in Zürich*, s. 134.
126. Katkov, *Russia 1917*, s.78.
127. "Aynı zamanda, açıkça Alman militarizminin ilerlemeci misyonunun savunucusu olarak ortaya çıktı, devrimcilerle ilişkisini tam anlamıyla kesti, ve Alman Sosyal Demokrasisinin sağ kanadının entelektüel liderlerinden birisi oldu. Söylemek gereksiz ki, savaştan beri kendisiyle hiç bir siyasi ve kişisel irtibatım olmamıştır." Bkz. Trotsky, *My Life*, s. 167.
128. Donald, *Marxism and Revolution*, s. 195; Zeman and Sharlau, *The Merchant of Revolution*, s. 155; Solov'ev, "Parvus: Politicheskii Portret", s. 173.

lik, özgürlük gibi kaygılardan dolayı değil, maceraperestliğinden[129] dolayı sosyalizmde bir anlam buldu. Ünlü bir Rus tarihçisinin deyimiyle o "Balzac romanlarından bir karakterdi." Adeta bir kumarbazdı ve "siyasette, sosyalist düşüncede, büyük finansal işlerde, yüksek diplomaside, ve aşkta (belki de seks demek lazım) bir maceraperestti - özgür bir düşünür, özgür bir aktör ve bir vurguncuydu bütün hepsinde."[130] Bir sürü öngörüsü doğru çıkmadı, aldığı bir sürü risk başarısızlıkla sonuçlandı, yaptığı birçok iş belki saygıdeğer değildi, ama, Troçki'nin de dediği gibi "yaptığı herşeyi büyük ölçekte yaptı."[131] Vasatlığın, sıradanlığın, basitliğin alabildiğine yaygın olduğu bir dünyada renkli, hırslı, teorik, sıradışı, hayalperest, maceraperest ve sezgileri ve zekâsı inanılmaz boyutlarda güçlü bir 19. yüzyıl insanıydı Parvus.

---

129. Zetkin, "Helphand Parvus", *Die Kommunisticshe Internationale; Organ Des Executivkomitees der Kommunistischen Internationale*, s. 89.
130. Wolfe'un Zeman ve Scharlau'nun *The Merchant of Revolution: The Life of Alexander Israel Helphand (Parvus), 1867-1924* adlı kitabının değerlendirme yazısına bkz. *Slavic Review*, c.25, no.4 (1966), s. 697.
131. "Örneğin Parvus yeni bir tiyatro oyununa kendini o kadar kaptırdı ki bir sonraki gösteri için elli billet aldı ve arkadaşlarını davet etti...tutuklandığında, polisler cebinde elli tane tiyatro bileti buldu ve bu devrimci bulmacayla uzun bir süre oyalandılar. Parvus'un herşeyi büyük ölçekte yaptığını bilmiyorlardı." Bkz. Trotsky, *My Life*, s. 179.

2. Önsöz

Cihan Harbi ve Dünya Devrimi Almanya'da ve Türkiye'de Alexander Helphand-Parvus*

Hans-Lukas Kieser

> Rusya'nın istibdadına, silaha sarılıp dinamit atarak mukavemet edenlerin sayısı her geçen gün artmaktadır. Ruslar ayaklandığında Osmanlılar da ayaklanmalıdır ve Osmanlılar ayaklandığında Ruslar da aynısını yapmalıdır. Dünya keşmekeş içindedir. Rusya'nın yanı sıra, İspanyol, Portekizli, Belçikalı ve Fransız da isyan etmektedir.
> —Osmanlı sürgün gazetesi İntikam, no. 30, Cenevre, 28 Mart 1900

Modern Orta Doğu incelemelerinin klasik bir sorunu, Avrupa ve Rusya devrimci sosyalizminin geç dönem Osmanlı dünyasındaki sınırlı etkisine ilişkindir. Yine de, 1910'larda solcu devrimcilerle Jön Türk "sağcı devrimi[1]" arasında önemli bir entelektüel yakınsamalar salkımı mevcuttu: Antiemperyalizm kavramı; güçlü bir devlet arzusu; devrimin bir katalizörü ve mevcut düzenin yıkıcısı olarak dünya savaşının desteklenmesi; ayrıca tikel bir öneme sahip, etnik-dinsel savaşı ve mülksüzleştirmeyi sınıf mücadelesinin biçimleri olarak haklı çıkaran, sınıfların etnik-dinsel gruplarla özdeşleştirilmesi. Bu makalede, bu yakınsamaları 1910'lardaki gerek Sağ'ın gerek de Sol'un sürgün entelektüelleri arasındaki ilişkileri irdeleyerek açıklamayı amaçlıyorum. Özellikle, iktidardaki Jön Türklerin iktisat ve devrim uzmanı olarak gördükleri ve solcu kavramların Sağ tarafından kendine mal edilmesine, belki de istemeden, entelektüel bir temel sağlamış olan Rus-Alman sosyalist Alexander Parvus'a odaklanıyorum[2].

---

* Sağladıkları mükemmel destek için *Kritika* editörlerine, aynı şekilde Hamit Bozarslan'a (Paris), Rolf Hosfeld'e (Berlin), Ronald Suny'ye (Ann Arbor), Steven J. Zipperstein'e (Stanford), ve bu makalenin daha önceki taslakları üzerindeki yararlı yorumları için *Kritika* dergisinin isimsiz hakemlerine teşekkürü borç bilirim.

1. Bu, Dominik J. Schaller ile birlikte yayımladığımız aşağıdaki kitapta önerdiğimiz terimdir: *Der Völkermord an den Armeniern und die Shoah = Ermeni Soykırımı ve Şoah* (Zurich: Chronos, 2002), 11-80.

2. Parvus'un 1960'larda yayınlanmış mükemmel bir biyografisi mevcuttur: Winfried B. Scharlau and Zbynûk A. Zeman, *Freibeuter der Revolution: Parvus-Helphand. Eine poli-*

Parvus bir maceracı ve genellikle yalnız bir *outsider** olsa da, hem belirleyici ajitasyon hem de geniş okur kitlesine sahip yayın sicili etkileyici, nüfuz sahibi bir eylemciydi. Kavramlar, modeller ve imparatorluklar arasında gezinirken, zekice bir oportünizm sergilemiş ve Çarlık Rusya'sından birçok başka sosyalistin tersine, ulus aşırı ve sınır ötesi faaliyetlerine Osmanlı başkentini de dâhil etmişti.

Bu makale Parvus'un 1910-1915 arasında İstanbul'da kaldığı süre boyunca çeşitli faaliyetlerine ve özellikle münhasıran Türk-Müslüman bir "ulusal ekonomi"nin (*milli iktisad*) devrimci kuruluşu üzerindeki etkisine odaklanmaktadır. Almanya'da tatminsiz olsa da sofistike bir sosyalist entelektüel hâline gelen Parvus, –kendi nihai hedefi dünya devrimine ulaşmanın araçları olarak gördüğü savaşlar– Balkan ve Birinci Dünya Savaşları sırasında İstanbul'da kendisine sunulan nüfuz, güç ve zenginleşme imkânlarına dört elle sarılmıştı. Bu makale sırasıyla Rus ve Türk devrimci sözlükçelerini tanıtarak, ilkin Parvus'un Alman Sosyal Demokrasisini (SPD) toplumsal ve manevi yuva olarak benimsemeden önce öğrenim görmüş olduğu İsviçre'deki Rus ve Osmanlı öğrenci diasporalarına dönmektedir. *Belle-époque* İsviçre'sindeki eğitim ve siyasi eylemcilik diasporaları, ütopyaların geliştirilmesi, devrimci faaliyet ve hem Sol hem de Sağ tarafından ağlar oluşturulması için elverişli bir mekân olmuştu. Bu, Parvus'un üretken bir sosyalist yazar ve eylemci olarak kariyerinin başlangıç noktası olmuştu.

1867'de, Minsk'in doğusundaki Berazino'da İzrail Lazareviç Gel'fand (Helphand) ismiyle dünyaya gelen Parvus, 19. yüzyıl sonunda SPD içinde müstear ismiyle ün kazanmıştı. Kişiliğini hâlâ bir hayranlık halesi çevreler. Bir Türk akademisyen yakın bir tarihte Parvus hakkında şunları yazmaktaydı: "Bir vasatlıklar dünyasında ve çürüme devrinde o, renkli, hırslı, teorik, kâhinâne, olağanüstü-inanılmaz sezgi ve zekâya sahip bir insandı"[3]. Bu makale ise bunun aksine, Parvus'un entelektüel ve siyasi performansını, onu gerek --çoğu Parvus gibi Rusya'dan gelen Yahudi göçmenler olan– Karl Radek, Lev Troç-

---

tische Biographie. [*Devrim Taciri*, Çeviren: Süheyla Kaya, Kalkedon Yayınları, 2007, İstanbul. (ç.n.)] İngilizcede: *The Merchant of Revolution: The Life of Alexander Israil Helphand (Parvus), 1867-1924* (London: Oxford University Press, 1965). Kaleme alındığı sırada 1910'lardaki Osmanlı dünyası üzerine araştırma hayret edilecek ölçüde kıt olduğundan, bu biyografi ne Parvus'un İstanbul üzerindeki, ne de İstanbul'un Parvus üzerindeki etkisini yeterince yansıtabilmiştir.

* Bir gruba aidiyeti olmayan. (ç.n.)

3. M. Asım Karaömerlioğlu, "Helphand-Parvus and His Impact on Turkish Intellectual Life", *Middle Eastern Studies* 40, 6 (2004): 145-65, quotation 159. Aynı hayranlık Paul Dumont'u da karakterize eder: Paul Dumont, "Un économiste social-démocrate au service de la Jeune Turquie" in *Mémorial Ömer Lütfi Barkan* (Paris: Maisonneuve, 1980), 75-86.

ki ve Rosa Luxemburg gibi eski dostlarının, gerek de onda hem bir devrimci Marksist hem de kapitalist bir savaş vurguncusu Yahudi'nin prototipini gören Nasyonal Sosyalistlerin yaptığı tarzda kötülemeden de olsa, gizemlileştirmeden arındırmayı amaçlamaktadır. Bu makale, Parvus'un siyasi ve entelektüel biyografisini 1910 öncesi ve 1917 sonrası dönemlere bölerek, Parvus'un İstanbul'da geçirdiği yılların onu savaş zamanı Alman hükümetinin ve bu hükümetin 1917 Rus Devrimi'ni desteklemesinin bir ajanı olmaya hazırlayan temel önemde ve açınlayıcı bir zaman dilimi olduğunu vurgulaması bakımından daha önceki portrelerden farklılaşır. Daha önceki biyografların yazdıklarının tersine, İstanbul'daki bu kısa süreli ikamet Parvus'un hayata bakışı açısından belirleyici öneme sahip olmuştur; ayrıca, onun ilişki sürdürdüğü belirli kişilere ilişkin ve ne tür rejimler ve politikalar tarafından cezbedildiğine dair can alıcı önemde içgörüler sunar[4].

Parvus, bilimsel doğru, evrenselcilik ve proletarya sefaletinin var olmadığı bir gelecek ümidi beslediğinden, bir solcu devrimci söylemler harmanını yansıtmış, üretmiş ve damıtmıştı. Ancak duygusal olarak, irrasyonel bir Rus düşmanlığına eğilimliydi. Tıpkı kendisinden önce Marx'ın yapmış olduğu gibi, dört gözle, ayrıca onu kendi hayatında ve kariyerinde de geri bıraktırdığını düşündüğü Çarlığı ve uluslararası kapitalizmi yıkacak bir dünya savaşını beklemekteydi. Parvus 1910'larda, zihni sınıf mücadelesi ile meşgul bir devrimciden, daha çok jeostratejik terimlerle düşünen ve Kayser Wilhelm Almanya'sının potansiyel olarak dönüştürücü askeri gücüne ve bu ülkenin bel bağlanan sosyal demokrat dünya misyonuna büyük önem veren bir "jeo-devrimci"ye dönüşmüştü. Dogmatik tarzda Rus karşıtı savaş/devrim stratejisi, aralarında cemaatleri bu strateji tarafından tehdit edilen birkaç Ermeni'nin de yer aldığı davaya sadık birçok sosyalistin sempatisini yitirmesine mal olmuştu. Parvus'un Osmanlı başkentinde flört ettiği (ayrıca onların da kendisiyle flört etmelerine izin verdiği) iktidardaki Jön Türklerden farklı olarak, Ermeni partileri uluslararası sosyalizm ile güçlü bağlar geliştirmişti.

Heinz Schurer'in yarım yüzyıl önce doğrulukla savunmuş olduğu gibi, "Rus devrimci, (I. Dünya Savaşı'nda) bir Alman zaferi uğruna içeriden Rus yenilgisini sağlamak için elinden geleni yapan bir Alman yurtseverine dönüşmüştü. Fakat Ekim Devrimi olduğunda yeni Rusya'nın coşkusal cazibesinin dayanılmaz olduğu ortaya çıkmış ve Parvus için ibre bir anda tekrar eski ülkesinden yana dönmüş, an-

4. Scharlau and Zeman, *Freibeuter der Revolution*, 138

cak bu reddedilmekten başka bir sonuç vermemişti."[5] Nihai Alman zaferinden emin olan ve sosyalizmin dünyaya Almanya'da zafer kazandıktan sonra yayılacağına inanan Parvus, Lenin'in Zürih'ten Saint Petersburg'a dönüşünü mümkün kılan kendi inisiyatifi olmuş olsa da, kendisini Bolşevik Rusya'dan dışlanmış bulmuştu. Parvus'un siyasi ve entelektüel yaşamı 1918'de bu yüzden allak bullak olmuştu. Vatan olarak benimsediği ülke –Almanya– sosyalizmin ve demokrasinin feneri olmak şöyle dursun, perişan bir hâldeydi ki bu, bizzat kendisinin de istemeden katkıda bulunmuş olduğu bir durumdu. Artık savaş ve devrim mahşeri fantezilerinden arınmış olan Parvus geç de olsa, ölçülü ve ileri görüşlü olmakla birlikte inandırıcılığını ve nüfuzunu büyük ölçüde yitirmiş bir siyasi düşünür hâline gelmişti.

İSVİÇRE'DE EĞİTİM VE EYLEMCİLİK

Parvus 1910'lu yıllarda Jön Türklerin bir danışmanı ve en önemli Türk milliyetçi dergisi *Türk Yurdu*'nun bir yazarı hâline gelmişti. Hâlbuki daha önce İsviçre'de öğrenim görürken, zihni, Osmanlı dünyasıyla ve onun İsviçre'deki küçük ancak büyümekte olan diasporası ile değil, esasen Almanya ve Rusya ile meşguldü. İsviçre'deki Jön Türklere gelince, onlar da Rus devrimcilerinden etkilenmişler ve "Ruslar ayaklandığında Osmanlılar da ayaklanmalıdır" sözünü şiar olarak benimsemişlerdi.

Şimdi Beyaz Rusya olarak adlandırılan ülkenin Berazini kasabasında [shetl*], alt orta sınıf bir Yahudi ailede 1867'de dünyaya gelen İsrail Helphand (İzrail' Gel'fand), bir Rus orta öğretim kurumuna devam ettiği, Karadeniz'de kozmopolit bir liman kenti olan Odessa'da büyümüştü. Tıpkı eğitimli Osmanlı gençliği ve onların yanı sıra Yahudi ya da Yahudi olmayan başka birçok Rus gibi, İsrail Helphand da Batı Avrupa'da öğrenim görmeyi hayal ediyordu. 1886'da, daha o zamandan önemli bir Rus kolonisinin yaşadığı Zürih'e gitme şansına sahip olmuştu.[6] Kendi artalanıyla mesafe koyma arzusuyla, tarihçi Jacob Burchardt ve klasik filolog ve filozof Friedrich Nietzche'nin ders verdikleri, ayrıca Çarlık Rusya'sından ya da Osmanlı İmparatorluğu'ndan

---

5. Heinz Schurer, "Alexander Helphand-Parvus: Russian Revolutionary and German Patriot" *Russian Review* 18, 4 (1959): 313-31.

* Yiddiş dilinde, Güney Alman lehçesindeki "*städtle*" sözcüğü gibi "*kasabacık*" anlamında kullanılan sözcük. (ç.n.)

6. Karş. Monika Bankowski-Züllig, "Zurich-das russische Mekka" in *Ebenso neu als kühn: 120 Jahre Frauenstudium an der Universität Zurich*, ed. Katharina Belser et al. (Zurich: eFeF-Verlag, 1988), 127-39.

gelen öğrenci kolonilerinin bulunmadığı daha muhafazakâr Basel Üniversitesi'nde öğrenim görmeye karar vermişti.

Helphand'a en fazla hitap eden hocası, Frankfurter Zeitung'da eski bir gazeteci olan ve 1890'da Karlsruhe'ye yerleşmek üzere Basel'den ayrılan Alman iktisatçı Carl Bücher olmuştu. Helphand'ın Bücher'e veda mesajında yazmış olduğu gibi, kendi bilimsel doğru kavrayışını ve kapsamlı istatistik kullanımını içeren metodolojisini bu hocasına borçluydu. İktisat öğrenimi ve bu alandaki doktorası sayesinde kendine, kendi entelektüel yeteneklerine ve Marksist çatısına güveni daha da artmıştı. Kendi sosyalist inançlarına sadık kalarak bundan böyle, tez savunmasını reddetmesine ramak kalmış burjuva akademiyası için değil, proleterler için yazacaktı[7]. Helphand'ın sosyalist yönelimi ayrıca onun, yine hepsi *fin-de-siècle** İsviçre'sinde ikamet eden Gyorgi Plehanof, Rosa Luxemburg, Julian Marchelewski (Karski) ve daha birçoklarıyla ile ilişkiye geçmesine de yol açmıştı. Helphand yine de, Luxemburg ve Eduard Bernstein gibi sosyalistlerin tersine[8], 1895-96 yıllarındaki ve sonrasındaki Ermeni karşıtı kıyımlara cevaben ortaya çıkan insan hakları hareketine katılmamıştı. Rusya ve Britanya karşıtı jeostratejik düşünüş, Alman basınındaki devlet destekli Ermeni karşıtı propaganda ile birlikte, hem Sol hem de Sağ Alman entelijansiyasının –ve bunun uzantısı olarak Helphand'ın da– kurbanlarla bir dayanışma duygusu geliştirmesini büyük ölçüde engellemişti[9].

Gerek geç dönem Osmanlı, gerek geç dönem Çarlık imparatorluklarında, eğitimli ve isyankâr bir gençlik ve bu gençliğin akıl hocaları, "emperyal müesses nizama" ve onun açık adaletsizliklerine karşı ayaklanmaya hevesliydi. Gelgelelim, Osmanlı ve Rus devrimcileri arasında kimi etkileşimler ve paylaşılan kaygılar olsa da, derin ayrılıklar hüküm sürüyordu. Bunlar İsviçre kentlerindeki eğitimsel ve eylemci diasporalarda yan yana yaşasalar bile, işbirliği yapmamaktaydılar. *Belle Époque* İsviçre'si Rusya'dan gelen öğrenciler ve eylemciler için gözde

---

7. İsrail Helphand, *Adresse an Professor Carl Bücher bei seinem Weggang von Basel*, Autumn 1890 (Basel: M. Schwenck, n.d. [1890]), Universitätsbibliothek Basel'de [Basel Üniversitesi Kütüphanesi] bir nüshası mevcut. Fakülte Bücher'in danışmanlığını yaptığı tezini kabul etmeye pek hevesli olmadığından, bu sınavdan ancak *derite* (kabul edilebilir en düşük dereceyle) geçti: Israil Helphand, "Technische Organisation der Arbeit: 'Cooperation und Arbeitstheilung' ", (Ph.D. diss., University of Basel, 1891).

* Yüzyıl sonu. (ç.n.)

8. Karş. Eduard Bernstein, *Die Leiden des armenischen Volkes und die Pflichten Europas: Rede gehalten in einer Berliner Volksversammlung (26. Juni 1902)* (Berlin: n.p., 1902).

9. Karş. Axel Meissner, *Martin Rades "Christliche Welt" und Armenien: Bausteine für eine interna-tionale Ethik des Protestantismus* (Berlin: Lit, 2010), 51-157; ayrıca, Margaret Anderson, " 'Down in Turkey, Far Away': Human Rights, the Armenian Massacres, and Orientalism in Wilhelmine Germany" *Journal of Modern History* 79, 1 (2007): 80-111.

bir mekândı. Alfred Senn'in aforizmasıyla, 1917 Rus Devrimi İsviçre malıydı. Rus sosyal demokrasisi 1883'te Cenevre'de, başkalarının yanı sıra, yeni ufuklar açmış olan Marksist kuramcı Gyorgi Plehanof tarafından kurulmuş; Birinci ve İkinci Enternasyonal'in 14 kongresinden 5'i; yine SPD'nin 1880'lerdeki sürgündeki kongreleri ve Siyonist kongrelerin çoğu İsviçre'de yapılmıştı. Örgütlü sosyalizm daha başlıca merkezlerini edinmeden, "Rus sosyalizminin babası" Alexander Herzen bir süre Cenevre'de yaşamış ve ilk muhalefet dergisi *Kolokol*'u [Çan] orada yayınlamıştı. Bunların hepsi çok iyi bilinmektedir ve derinlemesine araştırılmıştır[10].

Daha az bilineni, İsviçre'deki daha mütevazı olmakla birlikte çağdaş Osmanlı öğrenci ve ajitatör diasporasıdır. Bunlar İsviçre'nin –Almanca değil– Fransızca konuşan kantonlarında toplanmışlardı[11]. Bu ise, Osmanlı Islahat [Reform] çağının Fransa-merkezciliğinin ve "ilerlemenin dili" olarak Fransızcaya verilen özel yerin bir sonucuydu. Parvus dâhil, Rusya'dan gelen toplumsal devrimcilerin çoğu ise bunun tersine, bilimin, "uygarlığın" ve "yüksek kültürün" dili olarak Almancaya saygı duymaktaydılar. Geç 19. yüzyılda Cenevre'ye gelen ilk Osmanlı öğrenciler kültür şokları ve kafa karışıklıkları yaşamışlardı[12]. Rusya'dan gelen devrimci gençliğe karşı tanrıtanımazlık, nihilizm ve anarşizm bakımından derin bir rahatsızlık duymaktaydılar. Bu artalana sahip eylemciler, Kafkasya kökenli Ermeni devrimcilerin yaptıkları gibi, kendi kavramlarını Osmanlı toplumuna uyguladıklarında ise canları özellikle sıkılmaktaydı. Cenevre 19. yüzyıl sonunda birkaç yıllığına, 1889'da İstanbul'da kurulmuş olan muhalif Comité Union et Progrès'nin (İttihad ve Terakki Komitesi, İTK) merkezi olmuştu.

Ağırlıklı olarak Kafkasya kökenli olan ve 1880'ler ve sonrasında Cenevre kenti ve üniversitesinde iyice yerleşik hâle gelen Ermeni devrimciler ise bunun aksine Marksizme ve Rus devrimcilerine yakından aşinaydılar. 1887'den itibaren, her ikisi de Herzen'in *Kolokol*'undan esinlenen, devrimci sosyal demokrat Hınçak (Çan) partisini ve aynı adı ta-

---

10. Birçok çalışma arasında bkz. Ladislas Mysyrowicz, "Université et revolution: Les étudiants d'Europe orientale à Genève au temps de Plekhanov et de Lénine" *Schweizerische Zeitschrift für Geschichte* 25, 4 (1975): 514-62; Monika Bankowski, Peter Brang, Carsten Goehrke, and Werner G. Zimmermann, eds., *Asyl und Aufenthalt: Die Schweiz als Zuflucht und Wirkungsstätte von Slawen im 19. und 20. Jahrhundert* (Basel: Helbing & Lichtenhahn, 1994).

11. Karş. Hans-Lukas Kieser, *Vorkämpfer der "Neuen Türkei": Revolutionäre Bildungseliten am Genfersee (1870-1939)* (Zurich: Chronos, 2005) (Türkçesi: *Türklüğe İhtida, 1870-1939: İsvicre'sinde Yeni Türkiye'nin Oncüleri* [İstanbul: İletişim, 2008]).

12. Bu öğrencilerden birisi olan Ali Kemal, bunu hatıratında tasvir etmişti: Ömrüm (İstanbul: İsis, 1985, İlk Baskısı 1913), 90-91.

şıyan bir gazete kuracaklardı. Plehanof onları İkinci Enternasyonal'e tanıtmıştı. Tiflis'ten, Moskova'dan ve Saint Petersburg'dan küçük devrimci öğrenci çevreleri ve halkçılar (narodniki) birleşip, Tiflis'te Daşnaksutiyun'u ya da Ermeni Devrimci Federasyonu'nu (EDF) kurmuşlardı. Hınçak ile bir birleşme girişimi iki grubu ayrılmış durumda bırakarak başarısızlıkla sonuçlanmıştı. EDF de, aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki çoğu yerden sorumlu olan Batı'daki merkezi olarak Cenevre'yi seçmiş ve aylık yayın organı *Droşak*'ı [Bayrak] 1891'den itibaren orada yayımlamıştı.[13]

Rus ve Osmanlı Ermenileri Ruslarla Osmanlılar arasında ve Avrupalı, Rus ve Osmanlı devrimci fikirleri ve kavramları arasında en doğrudan köprü işlevini görebilirdi. Muhalefetteki Jön Türkler Sultan II. Abdülhamid rejimine karşı mücadele ederken, Ermeni devrimciler bir yandan Hamidçi diğer yandan da Çarcı sisteme karşı mücadele etmekteydiler. Bununla birlikte, işbirliği yapma girişimlerine karşın, İsviçre'deki Ermeniler ile Jön Türkler arasındaki ilişkiler salt bireysel düzeyde olmuş, hiçbir zaman kolektif ve siyasi bir ilişki hâlini almamıştı. Yine de, Jön Türkler genel devrimci duygu ile heyecanlanmakta, Rusyalı öğrenci arkadaşlarının devrimci örgütlülüğüne ve coşkusuna hayranlık duymakta ve Bahaeddin Şakir'in yazmış olduğu gibi "bir Osmanlı Ermeni'sine…, ya da bir Rus Yahudi'sine bombalarla oynama cesaretini veren gücü" övmekteydiler.[14] Üstelik Rusya'ya ve Avrupalı güçlere karşı kinleri ortaktı. Gelgelelim ne kadar az bağlı olsalar da dini itikatlarının yerine sosyalizmi koymaya kesinlikle hazır değildiler. Bu rolü ancak Türkçülük –Türk etnik milliyetçiliği– oynayabilirdi ve sadece birkaç yıl sonra dinin yerini almaya başlayacaktı. Daha derin bir düzeyde, farklı politik diller arasında güvensizlik ve bir uçurum vardı: Mevcut devlet ve dünya sistemine kökten güvensiz, laik, sosyalist bir binyılcılığa [Mesihçiliğe] karşı açıkça başarılı bir Avrupa modeline göre yeniden güç kazandırılması gerekecek güçlü bir Osmanlı devletinin derin tarzda içselleştirilmiş hayali.

Sabık Osmanlı Bulgarlar da Cenevre'deki Jön Türklerle Ruslar arasında önemli bir bağ oluşturabilirdi. 20. yüzyıl başında Cenevre

---

13. Anahide Ter Minassian, "Élites arméniennes en Suisse: Le rôle de Genève dans la formation des élites arméniennes au début du XXe siècle" in *Die armenische Frage und die Schweiz/La question arménienne et la Suisse (1896-1923)*, ed. Hans-Lukas Kieser (Zurich: Chronos, 1999), 29-52; Ronald G. Suny, *Looking toward Ararat: Armenia in Modern History* (Bloomington: Indiana University Press, 1993), 63-93; Taline Ter Minassian, "Genève: 'Capitale' de l'édition arménienne? La presse et les éditions arméniennes en Suisse avant la première guerre mondiale" in *Armenische Frage*, 53-65.

14. Alıntılayan Mehmed Ş. Hanioğlu, *Preparation for a Revolution: The Young Turks, 1902-1908* (New York: Oxford University Press, 2001), 182.

Üniversitesi'ndeki sayıları yüzlere varan Bulgar öğrenciler üniversitede Ruslardan sonra ikinci en kalabalık kümeyi oluşturmaktaydılar. Aralarında birçok aktif sosyalist vardı. Bulgar Christian Rakovski'nin otobiyografisi *fin-de-siècle* İsviçre'sindeki ulusaşırı sosyalist ağları ve bunların aralarındaki ilişkileri gösterir[15]. Rakovski her ne kadar Osmanlı dünyasına karşı kayıtsız kalmamış ve kendisinin "Doğu sorunları" olarak adlandırdığı sorunlara ilişkin olarak Avrupa sosyalizminin yetersizliklerini açıkça teslim etmiş olsa da; bunların arasında Ermeniler bulunduğu hâlde, Müslüman Osmanlılar yer almaz. Parvus Rakovski'yi ve birkaç Ermeni sosyalistini şahsen tanımış olmalıdır.

1900 yılları civarında, Jön Türkler Fransa, Britanya ve Almanya gibi güçlere hayranlık duymakta ve radikal tarzda devrimci ve antiotoriter kuramları benimsemekte tereddüt etmekteydiler. Avrupa güçleri arasında saygın bir yere sahip olacak yeniden güç kazandırılmış bir Osmanlı devleti umut etmekle birlikte, hedefleri arasında sınıf mücadelesine dayanan bir dünya devrimi yer almıyordu. Türk-Müslüman akademik gençliğinin önemli bir bölümü toplumsal devrim terimleriyle düşünmeye ancak 1910'dan sonra Türkçülüğe kesin dönüşün ardından başlayacaktı. EDF ve (o zamanlar TİK, Terakki ve İttihad Komitesi olarak adlandırılan) İTK, Osmanlı muhalefetinin Paris'te Aralık 1907'de yapılan İkinci Kongresi'nde bir ittifakta mutabık kaldıklarında, bu, Jön Türklerin her şeyden önce güçlü bir modern devlet arzularıyla artık pragmatik biçimde Osmanlı reformlarına ve özellikle Doğu Anadolu'da kanun hâkimiyetine indirgenmiş solcu esinli Ermeni devrimi arasındaki uçurumu aşmak için ciddi bir köprü oluşturma girişimi olmuştu. İttifak 1912'ye kadar sürdü.[16]

Fin-de-siècle Cenevre'sinin Jön Türkleri eylemci değil sığınmacıydılar. 12 yıl kadar sonra tablo farklıydı. İTK bu arada bir tek parti rejimini, 1913'te, kurma yolunda seçkinci bir eylemciler kulübü hâline gelmişti. O sırada, diasporadaki eylemci öğrencilerin kafası amaçları bakımından netti: Türkçülüğe ve Türk etnik milliyetçiliğine dayanan bir "toplumsal devrim" (bkz. aşağıdaki dipnot).[17] Bunlar şimdi, o sıralar İstanbul'da ve Küçük Asya'da mevcut Türk Ocakları ile aynı ilkelere dayanan, 1911'de kurulmuş olan *Türk Yurdu*'nda örgütlenmişlerdi

---

15. Christian Rakovsky, *Selected Writings on Opposition in the USSR, 1923-30*, ed. Gus Fagan (London: Allison and Busby, 1980), quoted from Marxists Internet Archive, www.marxists.org/archive/rakovsky/1926/autobiog/autobiog.htm (accessed 15 June 2009).
16. Dikran M. Kaligian, *Armenian Organization and Ideology under Ottoman Rule, 1908-1914* (New Brunswick, NJ: Transaction Publishers, 2008).
17. Lozan Türk Yurdu Cemiyeti'nin Muharrerat ve Zabt-ı Sabık Defteri, Archive of the Turkish Historical Society, Ankara, Y 653.

(hem Türk Yurdu hem de Türk Ocağı Fransızcaya Foyers Turcs olarak tercüme edilmekteydi). *Türk Yurdu* aynı zamanda, Birinci Dünya Savaşı arifesinde ve sırasında üniversite gençliğinin geniş bir kesimini kendisine çeken Türkçü hareketin başlıca gazetesinin de ismiydi. Türk Ocakları ve gazeteleri *Türk Yurdu* kendilerini kısmen finanse eden İTK ile yakın bir duruşa sahiptiler.

O sırada, Türkçülüğün Avrupa'daki merkezi Cenevre ve Lozan'daki Osmanlı-Türk diasporalarıydı. Bunların hedefleri, yirmi yıl önceki gibi genel olarak Osmanlı İmparatorluğunun geleceğine değil, her şeyden önce özgül olarak Türklerin geleceğine ilişkindi. Üstelik "büyük ülkü"ye ya da "ulusal ülkü"ye (*milli mefkûre*), Türk Ocakları'nın açıkça solcu toplumsal devrimcilerden ödünç aldığı anahtar bir terim olan "toplumsal devrim" (*inkılâb-ı içtimâî*) ile ulaşılacaktı. Avrupa'dan ve İstanbul'dan gelen Türkçülerin Mart 1913'te Petit-Lancy'deki (Cenevre) bir kongreleri sırasında "kongreye iştirak edenlerin tamamının üzerinde ittifak ettikleri kanaat belli olmuştu", zabıtlara göre "bu 'Anadolu'nun Osmanlı Türklüğünün siyasi mevcudiyetini teminat altına alacak *anayurt* olduğu' görüşüydü. Ve Türkçüler [*Yurdcu*] tam bir imanla Türkleri Anadolu'nun efendisi hâline getirmeyi ve çeşitli mesleklerde yerleşik kişilerin desteğiyle, varlıklarını güvence altına almayı hedefleyen hayırlı işlerin henüz farkında olmayan Türkler adına izlenecek yolu göstermeyi planlamışlardı. Ve onlar, büyük milli ülkü yolunda, Anadolu'yu kendi ulusal yurtları hâline getireceklerine ant içmişlerdi". İlgili önemli bir başlık "ekonominin", Türkçülerin aralarında yabancı şirketlerin komprador [işbirlikçi] burjuvazisini ve gayrimüslim tüccarları saydıkları "yabancıların boyunduruğundan kurtarılması" idi. Kısaca, "toplumsal devrim", Anadolu'daki yeni bir Türk ulusunun bekası uğruna erkek kadın Müslüman Türklere iktisadi ve eğitsel güç kazandırılması anlamına geliyordu. Kongre, Osmanlı İmparatorluğunun Makedonya'yı kaybettiği ve yüz binlerce Müslüman sığınmacının (*muhacir*) İstanbul'a ve Anadolu'ya akın ettiği Birinci Balkan Savaşı sırasında yapılmıştı.[18] 1913'te Türkçülük diasporada ve sosyalist Parvus'un İsviçre'den ayrıldıktan 20 yıl sonra, şimdi Türkçülere seslendiği ve onların "toplumsal devrim" ülküsünü benimsediği Osmanlı başkentinde doruğa varmıştı.

18. *Yurdcular Yasası: İsviçre'de Cenevre şehrine yakın Petit-Lancy Köyünde Pension Racine'de kurulan İkinci Yurdcular Derneği' nin muzakerat ve mukerreratı* (İstanbul: Yeni Turan Matbaası, n.d. [1913]), 69-70.

RUSYA'DAN İSVİÇRE ÜZERİNDEN ALMANYA'YA VE ORADAN TÜRKİYE'YE

Çarlık ve Osmanlı dünyasından gelen öğrencilerin çoğu gibi, İsrail Helphand da Batı Avrupa'nın biliminde, örgütlenmesinde ve demokratik niteliğinde üstün olduğuna inanıyordu. Tıpkı Müslüman Osmanlılar gibi, Avrupa'nın bu yönünü onun çağdaş emperyalist, kapitalist ve sömürgeci veçhelerinden ayırt etmekteydi. Helphand özellikle Alman Sosyal Demokratlarının üstünlüğüne inanıyordu. Basel'de doktorasını tamamladıktan sonra onların arasında bir kariyere başlayan –Luxemburg'tan, Radek'ten ve Karski'den önce– Çarlık Rusya'sından gelen ilk sosyalist olmuştu. Parvus geriye dönüp baktığında, otobiyografisinde 1890'da "Alman sosyal demokrasisi benim anavatanım hâline gelmişti" diye yazmaktaydı[19]. Alman Sosyal Demokratları Cenevre'de Plehanof'un çevresindeki Rus Sosyal Demokratlarını onun sayesinde ciddiye almaya başlamışlar ve onlarla ilişkiye girmişlerdi.[20]

Parvus *Sächsische Arbeiterzeitung*'da* "oportünistleri", "reformistleri" ve militan olmayan evrimci iyimserliğin diğer tüm biçimlerini kınayarak devrimi telkin ediyordu. Başkalarının yanı sıra, Berlinli bir Yahudi olan saygın SPD üyesi Eduard Bernstein'a sert eleştiriler yöneltmekteydi. Oysa daha sonraları, bazı bakımlardan Bernstein'ınkilere benzer çok daha pragmatik görüşler açıklayacaktı.[21] Rusya'ya geri dönmesine sebep olan 1905 Devrimi, dikkatini geçici olarak Alman meselelerinden uzaklaştırmıştı. 1904-5 Rus-Japon Savaşı'nın –dünya devriminin prelüdü– "tüm ülkelerde siyasi dengenin bozulmasıyla sonuçlanacağını" iddia ediyordu. Saint Petersburg Sovyeti'nin bir üyesi olarak, kitlesel grevler ve başka önlemler yoluyla bir ekonomik çöküşe neden olup devrimin fitilini ateşlemeye çalışmıştı. Aralarında Parvus ve (Parvus'un akıl hocalığını yaptığı) Lev Troçki'nin bulunduğu önderler polis tarafından tutuklansalar da, birkaç aylık görece hafif bir mahpusluktan sonra kaçmayı başaracaklardı.[22]

Parvus'u Türkiye'ye götüren şey, para yokluğu çeken, eylemci olarak Rusya'da başarısızlığa uğramış ve seçilmiş vatanının Sosyal Demokrat Partisi'nde dahi kimsesiz kalmış olan bir devrimci yazar olarak kendi rahatsız konumuna göğüs germe çabaları olmuştu. Ekim 1905'te Saint Petersburg'a doğru alelacele yola çıkarken, tıpkı aynı

---

19. Parvus, *Im Kampf um die Wahrheit* (Berlin: Verlag für Sozialwissenschaft, 1918), 7.
20. Scharlau and Zeman, *Freibeuter der Revolution*, 35.
* Saksonya İşçi Gazetesi. (ç.n.)
21. A.g.e., 43-59.
22. A.g.e., 70-2 ve 101-9, dipnot 71.

yıl karısını ve oğlunu gelecekte geçimlerini nasıl sağlayacağına dair hiçbir planı olmadan terk etmiş olduğu gibi, zarar eden yayınevini ve borçlarını da Münih'teki iş ortağı Karski'ye bırakmıştı[23]. Almanya'ya dönüşünde, kısa bir süre için kendisine 1905 Devrimi'nin bir kahramanı ve Çarlık rejiminin, "Rus Bastille"inden cesurca kaçmış neredeyse bir şehit olarak hayranlık duyulmuştu[24]. Bir "Rusya uzmanı", ama doğduğu ülkeyle görülecek bir hesabı olan bir "uzman" olarak, hem Alman Sosyal Demokratları arasında Rusya'nın "barbar" olarak görülmesinin yaygınlık kazanmasına ve dolayısıyla onların Rusya'ya karşı askeri bir harekât isteğine, hem de Münih'teki Adolf Müller gibi ılımlı dostları arasında bile Rus düşmanlığının yayılmasına katkıda bulunmuştu.[25]

Parvus Viyana üzerinden, 1910 Sonbaharında varacağı İstanbul'a hareket etmişti. Dostu Georg Gnadauer'e göre Parvus'u İstanbul'a çeken, bir yandan Temmuz 1908 Jön Türk Devrimi'ni inceleme imkânı, diğer yandan da İstanbul'un "çoklu diplomatik ilişkilerin merkezi, ayrıca Doğu sorunlarının inceleneceği [ve] o sırada emperyalizmin büyük krizinin, Cihan Harbi'nin alevlenme tehlikesi taşıdığı yer" olmasıydı.[26] Parvus aslında devrimci fikirlerini 1910 civarında önemli ölçüde değiştirmişti. Artık kapitalist sistemin çöküşünü hızlandırmak için gereken şeyin ilk kertede sınıf mücadelesi değil, daha ziyade devletler arasında savaş olduğuna kani olmuştu. 1910'da, "Savaş tüm kapitalist çelişkileri en uç noktasına taşır. Bir *dünya savaşı* ancak bir *dünya devrimi* ile sonlanabilir" diye yazmıştı.[27]

Her ikisi de sınıf mücadelesinin jeostratejik *Realpolitik* üzerindeki önceliğine sadık kalmış olan Karl Liebknecht'in ve eski yakın arkadaşı Luxemburg'un tavırlarını artık "devrim budalalığı" [revolutionism]

---

23. Parvus bu bağlamda kendisinden birazcık burjuva ahlakı talep eden Alman sosyalistlerini, kendisinden önce Marx'ın yapmış olduğu gibi Filistinler [dar kafalılar] (*Philisters*) olarak aşağılamıştı. Bkz. Parvus, "Philister über mich: Meine Antwort an K. Kautsky" *Die Glocke* 5-42 (17 January 1920): 1331-39. Bir "devrimci" olarak kendisine, içinde yaşadığı ve ahlaki değerler sistemini burjuva diye hor gördüğü bir dünyanın ilişkileri ve yükümlülükleri dışında hareket etme hakkını tanımaktaydı (Scharlau and Zeman, *Freibeuter der Revolution*, 78-83).
24. Aşağıdaki kitapta yayınlanan ticari başarı kazanmış öykülemesinin başlığında belirtmiş olduğu gibi: Parvus, *In der russischen Bastille während der Revolution: Eindrücke, Stimmungen und Betrachtungen* (Dresden: Kaden, 1907).
25. Karl Heinrich Pohl, *Adolf Müller, Geheimagent und Gesandter in Kaiserreich und Weimarer Republik* (Cologne: Bund, 1995), 124-25
26. "Parvus [sic]-Reden bei der Trauerfeier am 17. Dezember 1924" *Die Glocke* 10-38 (20 December 1924): 1231-32. Parvus himself used similar words in *Im Kampf um die Wahrheit*, 24.
27. Parvus, *Der Klassenkampf des Proletariats* (Berlin: Buchhandlung Vorwärts, 1911), 147 (bu bölümün ilk basımı 1910).

olarak niteleyip alaya almaktaydı.[28] Çarlık karşıtı duygular Parvus'un düşünüşünü biçimlendirmeye devam etse de, içinde kendisini hem ekonomik hem de coşkusal bakımdan rahat hissettiği yeni bir dünyayı keşfettikçe, anti-liberal hınçlarının bazıları 1910-1915 arasında İstanbul'da kalışı sırasında kaybolmuştu. Sözü dinlenmekte ve beğenilmekteydi; paranın gücünün ve hatta bir *haut bourgeois** ve *bon vivant*** hayatı yaşamanın tadına varmaya başlamıştı. Başarılı bir tüccar, Alman elçiliğinin bir ajanı, ayrıca İttihad ve Terakki Komitesi'nin bir danışmanı ve arabulucusu hâline gelmişti. İTK 1908 Jön Türk Devrimi'ni örgütlemiş ve [saltanatı] Osmanlı Meclis'ini yeniden açmaya zorlamıştı. 1913'te ise, Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar sürecek bir diktatörlük rejimi kurmuştu. Parvus, finans uzmanı ve İTK'nin maliye nazırı Mehmed Cavid Bey ve İTK Merkez Komitesi'nin başlıca örgütleyicisi ve *primus inter pares*'i*** Mehmed Talat Bey (sonradan Paşa) ile yakın temas hâlinde olmuş olmalıdır.[29]

BULANIKLAŞMIŞ SINIRLAR: SOLCU DEVRİMDEN SAĞCI DEVRİME VE CİHAN HARBİ'NE

Çağdaş Osmanlı ve Balkan meselelerinde bir uzman olan Bulgar sosyalist Rakovski[30], tıpkı 1912-13 Balkan Savaşları sırasında Parvus'un dostu Lev Troçki'yi ağırlamış olduğu gibi, toy Parvus'u da Konstantiniye metropolüne tanıtmıştı. Parvus, SPD lideri Karl Kautsky'ye 1911 Baharında yazmış olduğu mektuplarda, "[farklı, Osmanlı] bir âlemi incelemeye" ve yol gösterici bir eylemci olarak Balkanlarda ve Osmanlı İmparatorluğu'nda sosyalizme önayak olmaya hevesli görünür. Parvus 3 Nisan 1911 tarihli bir mektupta şunları yazar: "Yoldaş Vlahof'da [Dimitar Vlahof] sosyalizmin [kelime okunmuyor] meselelerini çabuk anlayan ve iyi kavrayan bir adam buldum. O Türkiye için, yalnızca farklı durum ve koşullarda, Troçki Saint Petersburg'daki devrimci mücadele açısından ne olmuşsa o olacaktı". Etnik bir Bulgar olan Vlahof Osmanlı Meclisi'nin bir üyesiydi ve Parvus'a başkentteki siyasi yaşamda bir

28. A.g.e., 136-47.
* Yüksek burjuva. (ç.n.)
** Ehlikeyif. (ç.n.)
*** Eşitler arasında birinci. (ç.n.)
29. Parvus'un kendi yayınları dışında, İstanbul'da kaldığı süreyle ilgili olduğu kadarıyla çarpıcı bir kaynak ve kesin veri eksikliği mevcuttur; ki bu belirsiz durumun başlıca sorumlusu, ilgili tüm belegeleri yok etmiş olan Parvus'un bizzat kendisiymiş gibi görünmektedir. Karaömerlioğlu'nun bu yıllara odaklanan son makalesi yeni arşiv verisi sunmamaktadır. Karş. Scharlau and Zeman, *Freibeuter der Revolution*, 11-12.
30. Karş. Rakovski's "La révolution turque" *Le socialisme*, no. 37 (1 August 1908): 1-2.

kapı açmıştı. "Rak. [Rakovski] dost tam zamanında geldi. Artık birbirimizden ayrılmaz olduk ki bu da bana Troçki ile Saint Petersburg'da geçirdiğim güzel günleri hatırlatıyor. Bir güç hâline, ama ne yazık ki toplumsal bir tabandan mahrum bir güç hâline geliyoruz. Saint Petersburg'un yüz binlerce işçisine keşke burada da sahip olsaydık".[31]

Parvus özellikle bu son sebepten ötürü, ayrıca daha önceki *Sturm und Drang*[*] döneminden belirgin bir sapma içinde başka faaliyetlere yoğunlaşmıştı. O Osmanlı başkentinde şimdi pek o kadar proletaryanın sözcüsü değil, artık daha ziyade kendisini yeni Türk milliyetçiliğinin sempatik bir gözlemcisi olarak algılayan eğitimli Türk elitinin bir akıl hocasıydı. Avrupa'dan alınmış bir iktisat doktorasına sahip olan Parvus, iktidardaki Jön Türkler için –özellikle 1912 Sonbaharında başlamış olan Birinci Balkan Savaşı bağlamında– cazip bir finans uzmanı, bir bankacı ve bir tüccar hâline gelmişti. Yeni Türkçülük akımının yandaşları için (kendisinin de vurgulamış olduğu gibi) "Avrupalı" bir danışman olmaya başlamıştı. "Finans üzerine makaleler yazıyordum ve bankalar kurmakla meşguldüm. İlk ticari kazançlarımı bir kez elde ettiğimde bunları bir kenara koydum zira bunlar daha sonraki ilerlemenin kaldıracıydılar." Dünya devrimine yol açacak dünya savaşının kuramcısı, böylece diğer sosyalistler tarafından giderek artan tarzda suçlanarak bir savaş vurguncusuna dönüşüyordu. "Zamanla hem sermayeye hem de ilişkilere sahip olmuştum; Cihan Harbi başladığında, kapitalist birikimin yolları birdenbire önümde ardına kadar açılıverdi… Savaş birçok serbest meslek erbabını ticaret itiyordu."[32]

Parvus'un İstanbul'daki başarısının başlıca anahtarı, iktisadi sezgilerini ve kavramlarını Osmanlı durumuna uygulama yeteneği olmuştu. Özellikle, parlamenter sistemin parçalanmaya başladığı, Balkan Savaşlarının başladığı, EDF'nin İTK ile ittifakını bozduğu ve Ermenilerin Doğu eyaletlerinde reformlar yapılması için büyük güçlere çağrıda bulunduğu kritik 1912 yılında "Türk ruhuna" nasıl "hitap etmek" gerektiğini bilmişti.[33] Yusuf Akçura onu *Türk Yurdu*'nun

---

31. Kautsky'ye 3 Nisan 1911 tarihli mektup, Kautsky Papers, D XVII, International Institute of Social History, Amsterdam.

* Fırtına ve Coşku: Parvus'un 1896 krizi üzerine 1901 tarihli bir makalesinde, kapitalist üretimde sıçramaların olduğu, daralmaların takip ettiği sermaye genişlemesi dönemlerini adlandırmak için kullandığı niteleme. (ç.n.)

32. Parvus, "Philister über mich" 1331-39, here 1334. Cf. Scharlau and Zeman, *Freibeuter der Revolution*, 137f.; Parvus, *Im Kampf um die Wahrheit*, 24; Parvus, "Ein Verleumdungswerk" *Die Glocke* 1-3 (1 October 1915): 123-30.

33. Geç dönem Osmanlı iktisadi durumunun yoğun biçimde Parvus'un kavramlarına dayanan bir incelemesi için bkz. Muammer Sencer, *Türkiye'nin mali tutsaklığı: Parvus efendi* (İstanbul: May 1977). Kitabın ekinde, Parvus'un eski yazıyla yayınlanmış İstanbul yazılarından bazıları Latin alfabesine çevrilerek kopyalanmıştır.

ekonomi köşesini yazmaya davet etmişti. Bunun son derece önemli olmakla birlikte, hiçbir Türk yazarın bulunamadığı bir konu olduğunu vurgulamıştı. Parvus, kalitesini özellikle İTK'ne yakın başlıca gazete olan *Tanin* (Çınlama) için kaleme aldığı gazete makaleleriyle şimdiden kanıtlamış birisi olarak tavsiye edilmişti.[34]

Parvus'un *Türk Yurdu* için yazdığı bir dizi makalenin ilki 1912 Bahar başında çıkmıştı. Parvus Türk Yurdu okurlarının Türkiye'nin Avrupa emperyalizminin ve kapitalizminin kurbanı olduğu; bundan kaynaklanan finansal nüfuzun askeri işgal kadar kötü olduğu; ayrıca nüfusun en büyük kesimi ve Türkçülerin adlarına konuşmaya başlamış oldukları grup olan Türk-Müslüman köylülüğün aslında imparatorlukta en fazla istismar edilen grup olduğu yönündeki duygularını teyit ediyordu. Ağır ve adil olmayan vergileri ödeyenin bu Türk köylülüğü olduğunu –"Anadolu'da bir köylü, Ermenistan'daki bir köylüden ortalama %30 fazla vergi öder"– ve onların gayrimüslimlerin kendilerini kurtarmayı başarmış oldukları genel askerlik hizmetiyle yükümlü olduğunu belirtmekteydi. Parvus, Türk-Müslüman köylülüğün ayrıca, Hıristiyan-Ermeni ve Makedonyalı köylülerin tersine, kendi etnik-dinsel seçkinlerinin ve bunların siyasi örgütlerinin desteğinden ve dayanışmasından da yararlanmadığını söylemekteydi.[35] Her ne kadar imparatorluğun gayrimüslim uyruklarına karşı polemiklerden kaçınmış olsa da, Parvus'un yorumları, yine güya bir Avrupalı uzman tarafından kaleme alınıp Eylül-Ekim'de *Türk Yurdu*'nda yayınlanmış eski bir Hıristiyan karşıtı makalede ileri sürülmüş olan ve "Türkler"in emperyal bir Türkçülüğe dört elle sarılıp, yazarın yurtseverlikten yoksun, salt kendi cemaatlerinin çıkarları için çalışan iktisaden başarılı asalaklar olarak tasvir ettiği Osmanlı Hıristiyanları aleyhine güçlenmiş hâle gelmeleri gerektiğini vurgulayan argümanla hemfikirdi.[36]

Parvus Türk milliyetçi kelime hazinesini, onun *topoi*'sini*, sloganlarını, tarihsel imgelerini ve –son olarak ancak asla atlanmaması ge-

---

34. "İktisat" *Türk Yurdu*, 9 Mart 1327 [22 Mart 1912], Yeni baskı Cilt 1. (Ankara: Tutibay, 1998), 145-46.

35. Sic-*Türk Yurdu*'nda [Anadolu] Ermenistan'ı deyişini kullanmaya başka hiç kimse cesaret edememişti. "İktisat-Köylüler" *Türk Yurdu*, 9 Mart 1327 [22 March 1912], 145-48, quotation 148.

36. İşin tuhafı, bu makale Türkçülüğün bir ideologu olan Osmanlı Yahudisi Moiz Kohen Tekinalp tarafından, Mösyö Risal müstearıyla yazılmıştı: "Türkler bir rûh-i milli arıyorlar" *Türk Yurdu*, 23 Ağustos 1328 [5 Eylül 1912], 1:350-53. Parvus, İstanbul'da yaşayan ve kendisi gibi Alman-Osmanlı savaş gücünün propagandasını yapan Tekinalp'i tanımış olmalıdır. Karş. Jakob Landau, *Tekinalp, Turkish Patriot: 1883-1961* (İstanbul: Nederlands historisch-archaeologisch instituut, 1984), 10. O sırada Stanford'da öğrencim olan Uğur Peçe'ye seminer ödevinde Risal'in makalesine dikkatimi çektiği için teşekkür ederim.

* Klişeler. (ç.n.)

reken– modern bir ulus hâline gelme görevini varoluşsal bir mesele olarak gören mahşeri zihniyetini çok çabuk öğrenmişti. Alman ve Rus okurlar için yayınlarında olduğu gibi, sosyal bilimlerin (her ne kadar bu kez açıkça sosyalist olmasa da) buyurgan söylemini bir vaiz ve peygamber tavrıyla bileştirmekteydi. Kendisi için, bilim, sosyalizm, Almanya ya da sadece Parvus'un bizzat kendisi için bir *pluralis majestatis** anlamına gelebilecek heybetli olmakla birlikte biraz gizemli ve bukalemunlaşmış bir "biz" talep ederek, okur kitlesine ısrarlı ve doğrudan bir "siz" ile seslenmekteydi. (İstanbul'daki, Balkanlardaki, Avrupa'daki ve Rusya'daki Yahudi ilişki ağlarından yararlanmış olsa da, bu "biz" asla Yahudiler anlamına gelmemişti.) Bunların sonucu aklı başında toplumsal çözümlemeler, geleceğe ilişkin güçlü kestirimler ve etkileyici retorik, hatta şiirsel güçte pasajlar olmuştu. Bu güçlü yanların yanı sıra, yine de, bir her şeyi ben bilirim tavrı sergilemekte, ayrıca demagojik, *Zeitgeist*** ve kendisinin bile farkında olmadığı duygusal bağlar tarafından koşullandırılan basit argümanlar kullanmaktaydı.

Onun 1911'deki "proleter gençliğe" seslenişiyle, 1913 Haziran ayındaki "Türk gençliğine mektub"unu karşılaştırmak bu bakımdan öğreticidir.[37] Parvus her iki seslenişte de kendisini buyurgan bir bilim öğretmeni ve kendisini onlarla özdeşleştirmiş olsa da her iki ülke gençliğinin durumunu ve ihtiyaçlarını bilen kıdemli bir danışman olarak konumlandırmaktaydı. İlk durumda devrimci sosyalizmin, ikincisindeyse antiemperyalist milliyetçiliğin dilini kullanmıştı. Her iki örnekte de gençlere öğrenmeyi, faal olmayı ve mevcut güç ilişkileri sisteminin baş kurbanları olarak gösterdiği gruplarının çıkarlarını korumalarını öğütlüyordu. Alman örnek olayında "proleter gençliği" –seslenişinin sonunda iki kez üst üste "bis in den Tod" (ölüme kadar) diyerek– "davayı" hayatlarından da üstün tutup asker gibi davranmaya zorlayarak daha da ileri gitmekteydi.

Parvus, Birinci Balkan Savaşı'nın son safhası sırasında, Nisan 1913'te "Türkler"e seslenişinde okurlarına güçlü bir tarzda hitap eden ve yukarıda bahsedilen Eylül 1912 tarihli makaleye[38] benzer mahşeri bir üslup benimsemişti. Balkan devletleri ve büyük güçler, diye yazı-

---

* Majesteleri. (ç.n.)
** Zamanın ruhu. (ç.n.)
37. Parvus, *Klassenkampf*, 148-49; "Türk gençlerine mektub" *Türk Yurdu*, 30 Mayıs 1329 [12 Haziran 1913], 2:40-41. Rusya'yı hedefleyen retorik bakımdan önemli bir sesleniş için bkz. Parvus, *Meine Antwort an Kerenski & Co.* (Berlin: Verlag für Sozialwissenschaft, 1917).
38. Monsieur Risal: "Türkler bir rûh-i milli arıyorlar" *Türk Yurdu*, 6 Eylül 1328 [19 September 1912], 365.

yordu, "sizi tıpkı Amerika'da telef olan yerli Kızılderililer gibi yok etmek istiyorlar... Bütün yollarınızı tıkayıp sizi kuşattılar. Şayet mevzilerinizi tutamayıp, modern gereklere uyan bir iktisadi güç oluşturamazsanız sonunuzun gelmesi muhakkaktır... Artık son dakika geri sayımı başlamıştır... Şayet Müslüman muhacirlerin geriye dönmesi ve mülklerinin korunması için elinizden gelen gayreti göstermezseniz, Avrupa'yı [Balkanları] tamamen terk etmek ve Anadolu'da toplanmak zorunda kalacaksınız."[39] Parvus aslında Türklerin yok edilme korkularına ve Anadolu'nun Türklerin son çaresi ve son yurdu olduğu yolundaki yeni söyleme – ayrıca belki de hatta Türk yazar ve (görece liberal) milliyetçi Halide Edip'in "Türkler köklerinin kurutulmasını önlemek için başkalarının kökünü kurutmalıdır[40]" şeklinde dile getirdiği o günlerde hâkim olan havaya katkıda bulunmaktaydı.

Avrupalı uzman, sosyalist kuramcı ve retoriğin zeki ustası – Parvus, Türk Müslüman köylülüğü toplumsal bir devrimden yararlanmayı başka herhangi bir sınıftan daha fazla hak eden sınıf olarak tanımlıyordu. Jön Türkleri ve Türkçüleri, aynı zamanda "halk" ve "ulus"un [*millet*] çekirdeği olarak tasarladığı bu sınıfla özdeşleşmeye ve ekonomilerini emperyalist sömürüden kurtarmaya çağırıyordu. Tüm bunlar Türkçülerin "toplumsal devrimi" için güçlü bir uyarıcıydı ve "ulusal" (Türk Müslüman) ekonomi, *milli iktisad* kavramı üzerinde güçlü bir etkiye sahip olmuştu. İTK 1913'ten sonra *milli iktisad* ülküsünü her iki grup da yabancı sömürgenler olarak tanımlandığından, yabancılara ve Osmanlı İmparatorluğundaki gayrimüslim yurttaşlara karşı cebren uygulamaya koymuştu. Türk milliyetçiliğinin manevi babaları böylece sosyalizmin devrimci ve anti-liberal öğelerini sindirmişler, Parvus da savaş bağlamındaki bu devrimci ulus inşası sürecinin katalizörü olma işlevini görmüştü.[41]

Parvus'un kendisi İstanbul'daki yazılarında az çok sosyalist bir üstyapıyı muhafaza etmiş olsa da, dinleyici kitlesi onun mesajlarını Türkçülüğün yeni ufuklar açan etkisini çoğaltan tarzda alımlamıştı. Bu eğilime ayrıca, Parvus gibi Rusya'da ve Batı Avrupa'da modern bir

---

39. "İş işten geçmeden gözlerinizi açınız" *Türk Yurdu,* 23 Mart 1329 [3 April 1913], 2:200-3, quotation 200-1.
40. Halidé Edib, *Memoirs* (New York: Century, 1926), 333.
41. Karş. François Georgeon, *Aux origines du nationalisme turc: Yusuf Akçura (1876-1935)* (Paris: Ed. ADPF, 1980), 57f. [*Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura (1876-1935)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005, İstanbul. (ç.n.)]; Zafer Toprak, *Türkiye'de "milli iktisat" 1908-1918* (Ankara: Yurt, 1982) [Yeni basımı, Doğan Kitap, 2012, İstanbul. (ç.n.)]; Christian Gerlach, "Nationsbildung im Krieg: Wirtschaftliche Faktoren bei der Vernichtung der Armenier und beim Mord an den ungarischen Juden", in *Armenian Genocide and Shoah,* 347-422.

eğitim almış İstanbul'da yerleşik Müslüman bir entelijansiya da katkıda bulunmaktaydı. Bunlar arasında en fazla bilinenler, Bakülü Ali Hüseyinzâde, Azerbaycan Şuşalı Ahmed Agayef (Ağaoğlu), Volga Simbirskli Yusuf Akçura, Kırımlı İsmail Gasprinski (Gaspıralı) ve 1889'da İTK'nın kurucularından biri ve 1913'ten sonra bağnaz bir Rum (Rum Ortodoks) ve Ermeni karşıtı vali olan Kafkasyalı Mehmed Reşid Şangiray'dır. Ali Hüseyinzâde, Osmanlı sınıf arkadaşlarının imparatorluk aşırı Türk dünyasına (*Türk âlemi*) gözlerini açmaya başladığında İstanbul'da bir Askeri Tıp Mektebi öğrencisiydi. İTK'ne yakın olan Ali Hüseyinzâde Hamid'in hafiyelerinin elinden kurtulup, 1906-7'de Bakü'de *Füyuzat* (Aydınlanma) gazetesini çıkarmıştı. Bu gazete yeni ufuklar açan "Avrupalılaştır, Türkleştir, İslamlaştır" sloganını icat etmişti ve Türkiye'de buna tekabül eden bir Hamid rejimi karşıtı bir devrim çağrısında bulunuyordu. Ali Hüseyinzâde 1911'de İstanbul'a döndükten sonra kıdemli danışman olarak atanmış ve Talat Bey'in inisiyatifiyle İTK Merkez Komitesi'ne seçilmişti. Aynı yıl Türk Ocakları'na ve *Türk Yurdu*'na dâhil oluyordu. Onun gibi, Agayef ve Gasprinski de, Yusuf Akçura'nın yönettiği *Türk Yurdu*'nda yazmaktaydılar.[42]

Parvus, Rusya'dan gelen ve çoğu Türk Yurdu gazetesinde yazan bu nüfuz sahibi Müslümanlarla etkileşim içinde olmuştu. Bunlar sosyalizmle özel bir yakınlığa sahip olmasalar da, Parvus'un hem açıkça Çar karşıtı ve antiemperyalist duygularını hem de onun mevcut güç ilişkilerinde beyaz bir sayfa açma arzusunu paylaşmaktaydılar. Oysa Parvus her ne kadar mesajının bu biçimi alan yorumlarına karşı çıkmış ya da bunlara karşı uyarıda bulunmuş olmasa da, bir sağ-kanat *völkisch** ya da etnik-dinsel ulusal devrimin avukatlığına bizzat soyunmamıştı. Makalelerinde yazılarının bilimsel doğasının bir kanıtı olarak her zaman bazı istatistikleri işin içine kattığında bile, tarihin ve sınıfların soyut kavrayışlarıyla birlikte enternasyonalci bir kelime hazinesini kullanmayı sürdürmüştü. Parvus, Türkiye işçi sınıfının ülkenin entelijansiyası ve siyasi sınıfı tarafından ihmal edilmesinin "uygar dünyanın Osmanlı Hıristiyanlarının Türk tahakkümüne karşı mücadele ettikleri izlenimine kapılmasının sebebi olduğunu" ileri sürüyordu. Türk seçkinleri bir kez köylülükle dayanışma sergilediğinde ve devlet politikası halkın çıkarlarını hesaba kattığında "Türk sorunu, yani Türk milliyeti ve Türklerin ulusal yeniden doğuşu, Bulgar, Ermeni ve benzer sorunlar arasına katılacak ve medeni dünya Türk sorununu tıpkı diğer

42. Yusuf Akçura, "Hüseyinzâde Ali Bey" *Türk Yurdu*, 2 Nisan 1331 [15 Nisan 1915], 4: 104-6, Adam, *Russlandmuslime*, 137.

* Romantik [muhafazakâr] halkçı. (ç.n.)

sorunları ele aldığı tarzda ele almaya mecbur kalacaktır. Bu durumda farklı [etnik-dinsel] unsurlar arasındaki mücadeleler şu andaki şiddetini kaybedecektir çünkü o zaman halk sınıflarının çıkarları arasındaki genel bağ aşikâr hâle gelecektir."[43]

Parvus'un Türk basınında çıkan makalelerinde bir evrenselci kavimler arası halk dayanışması çatısını muhafaza ettiğini söylemek adilane olacaktır. Üstelik "Türklerin" Avrupalı bir "dostu" olarak, büyük bir hoşgörüyle karşılanmış ve İTK'ni –en azından, İTK'nin tek parti rejiminin 1913 Yazında tam olarak kurulmasından önceki görece açık siyasi ortamda– eleştirmekten imtina etmemişti. Böylece parlamenter ve demokratik yaşamda yapıcı bir süreklilik koyutlamış; demokrasiyi ve "medeni dünya"nın (Avrupa) olumlu yanlarını vurgulamış; Türkiye'nin Avrupa sermayesindeki hakça payını alma gereksiniminin altını çizmiş; ayrıca, barışçı, müreffeh ve dengeli bir Avrupa'nın gelecekte Türkiye üzerinde yapabileceği olumlu etkiyi ana hatlarıyla açıklamıştı.[44] Ancak sorun, Avrupa 1914'te yıkıldığında ve Parvus İstanbul'da, Berlin'de ve Saint Petersburg'da nüfuzlu bir konuma sahip olmaya başladığında, "hakikat saati" geldiğinde bu mesajlardan hangisinin –barışın mı yoksa savaş/devrimin mi– en zorlayıcısı olduğunun ortaya çıkmasıdır.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SAVAŞ/DEVRİM FANTEZİSİNİN ÇIKMAZI

Parvus'un, Saint Petersburg'daki 1905 başarısızlığından sonra biraz bastırılmış olan devrim ve siyasi nüfuz arzusu, savaşa devrimin bir etkeni olarak onay vermesiyle birlikte 1914 Ağustosu'nda güçlü biçimde yeniden ortaya çıkmıştı. Savaş aynı zamanda, aralarında 33 yaşındaki Harbiye Nazırı ve İTK merkez komitesi üyesi Enver Paşa'nın da bulunduğu önemli İTK temsilcileri tarafından da arzu edilmekteydi. Enver ve komite biraderlerinin (*kardeşler*) çoğu, ayrıca Alman-Osmanlı savaş ittifakının Rus karşıtı yönüyle de kolayca özdeşleşmişlerdi.[45] Türkçü ve bir dereceye kadar İslamcı savaş propagandası Osmanlı başkentinde Ağustos 1914'ten itibaren var gücüyle çalışmaktaydı. Bu

43. Parvus, "İktisat-Köylüler", 147.
44. Yine bkz. örneğin, "Türk gençlerine mektub", 40-41.
45. "Bir taraftan, halkımızın ve memleketimizin milli ülküsü bizleri, bütün milli [Türkî] yoldaşlarımızı kapsayan ve birleştiren doğal bir emperyal sınır elde etmek için Moskof düşmanı yok etmeye sevk ediyor; diğer taraftan da dini hassasiyetimiz bizleri İslam Âlemini kâfir tahakkümünden kurtarmaya ve Muhammed'in müritlerine bağımsızlık vermeye itiyor." Kasım 1914 tarihli bir İTK genelgesinden. Alıntılayan Tekin Alp, *Türkismus und Pantürkismus* (Weimar: Kiepenheuer, 1915), 53.

propaganda Rus karşıtı klişeler ve ırkların ve dinlerin çatışması hakkında fikirler kullanıyor ve bir "Büyük Turan İmparatorluğu" hayal ediyordu.[46] Meseleleri jeopolitik nedenler ileri sürerek ve (yalnızca Avrupa'daki sosyalist okurlarına yönelik olarak) dünya devrimi bakımından tartışan Parvus hem Rus ve Britanya karşıtı savaş propagandasına hem de İTK'nin savaşın gölgesindeki ulusal egemenlik mücadelesine var gücüyle katılmıştı. Britanya'yı modern Almanya'nın kıskanç düşmanı ve bilhassa Osmanlı İmparatorluğunun onu parçalamayı planlayan en büyük düşmanı olarak resmediyordu.[47] 1914 öncesinde bile, okurlarının Avrupalı finansçılar ve diplomatlar reform talep ettiklerinde bunu "yalnızca Osmanlı İmparatorluğu'ndan bir şey koparmak ve onun sırtından geçinmek için istedikleri" yolundaki kanaatini teyit etmişti.[48]

Uluslararası diplomatik müzakereler 1913-14'te Kürt-Ermeni eyaletleri için bir reform planıyla sonuçlandığında İTK de aynı dili kullanmıştı. Parvus Osmanlı Doğu Anadolu'sundaki Ermeni sorunu konusunda geniş bilgi sahibiydi. İstanbul'daki ilk yıllarında, solcu Ermeni politikacılarla temaslarını sürdürmüş ve bir Ermeni günlük gazete *Azadamard*'ın (Özgürlük İçin Savaş) yayın bürosunu sık sık ziyaret etmişti.[49] 1913 Ocak ayı başında, Avrupa diplomasisinde reform üzerine tartışmaların yeniden ortaya çıkmasından kısa süre sonra, bir Alman gazetesinde gerçek sorunları açıkça teşhis eden bir makale yayınlamıştı: Dehşete kapılmış Ermeni kırsal nüfusu; Kürt aşiret reislerinin ve toprak ağalarının giderek artan saldırısı ve Ermenilere birçok boş vaatte bulunmakla birlikte suçları kovuşturmayı başaramayan, bunu yapacağına, "Müslüman [oldukları] için devlete yardımcı unsur saydığı" Kürtleri görevlendiren ve silahlandıran bir Osmanlı hükümeti.[50] Acaba Parvus, resmi Almanya'nın konumunda genel bir değişime katkıda bulunmuş muydu? Aslında Alman diplomasisi 1913 yılının ilk

---

46. Karş. Erol Köroğlu, *Ottoman Propaganda and Turkish Identity: Literature in Turkey during World War I* (London: I. B. Tauris, 2007); and M. Şükrü Hanioğlu, *A Brief History of the Late Ottoman Empire* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2008), 179. Oysa işin ilginç yanı, 1912-14 yıllarında Osmanlı basınında Rusya'daki ekonomik ve kültürel başarılar hakkında daha olumlu izlenimler hâkimdi. Dolayısıyla, Volker Adam'ın ileri sürdüğü gibi, bir Osmanlı-Rus savaş ittifakı da 1914'te propagandacılar bulmuş olabilirdi. Bkz. Adam, *Russlandmuslime*, 219-305 and 455.
47. Parvus, İngiltere galib gelirse... İtilaf-ı müselles'in zafer ve galibiyetinde husula gelecek tebedüllat-ı araziye (İstanbul: Kader Matbaası, 1330 [Mart 1914-Mart 1915]), 12-31, alıntılayan Mustafa Aksakal, *The Ottoman Road to War in 1914: The Ottoman Empire and the First World War* (Cambridge: Cambridge University Press, 2008), 54-55.
48. "Devlet ve millet" *Türk Yurdu*, 15 Teşrînisâni 1328 [28 Kasım 1912], 2:56-57.
49. Raymond Kévorkian, *Le génocide des arméniens* (Paris: Odile Jacob, 2006), 175.
50. Parvus, "Armenische Wirren" (name of newspaper not mentioned), 8 January 1913, Eduard Bernstein Papers, G 354, International Institute of Social History, Amsterdam.

yarısında, Ermeni sorununa karşı o güne kadarki görmezden gelen yaklaşımında temel bir değişikliğe gitmişti. Artık Ermenilerin başlıca taleplerini meşru görüyordu ve "Alman basınının Ermeni olan her şeye karşı daha önceki olumsuz tavrından vazgeçmesi gerekeceğini" söylemekteydi.[51] Ermenilere sempati duyan makaleler 1913 baharında Alman basınında birdenbire görülmeye başlayacak[52] ve Almanya, 8 Şubat 1914 tarihli planla sonuçlanacak 1913'ün ikinci yarısındaki reform müzakerelerinde Rusya ile çok önemli bir ortak hâline gelecekti.

Ne var ki Parvus reformları desteklemeyecek ve İstanbul'daki Alman Büyükelçisi Hans von Wangenheim ile doğrudan ilişkiye ancak daha sonraları girecekti. *Geç Belle Époque* dönemindeki Doğu Sorunu'nun bu temel meselesi konusundaki çelişkili tutumun başlıca sebebi, yine Parvus'un Rus karşıtı tavrı olmuştu. Bu tavır sonunda onun, Birinci Dünya Savaşı'nın başında Osmanlı ve Alman hükümetlerine gerçekçi olmayan ve tehlikeli tavsiyelerde bulunmasına yol açacaktı. Çarlık Rusya'sında etnik-dinsel azınlıkların ve proleterlerin Üçlü İttifak ile işbirliği içinde ayaklanmalarını içeren, Kafkaslarda Ermeni destekli isyanlar da dâhil kapsamlı bir plan önermişti. Bazen de, Alman Elçiliğinden Dr. Max Zimmer ile birlikte Alman Dışişleri Bakanlığına (ADB) Bükreş'te, Sofya'da, Ukrayna'da ve Gürcistan'da Alman yanlısı ulusal hareketler örgütleme çabalarında destek vermekteydi.[53] Parvus'un tavsiyesi üzerine ya da değil –ki bu konuda kesin bir şey söylemek için yeterli somut kaynağa sahip değiliz– İTK EDF'nu Kafkasların Osmanlı tarafından fethini hazırlamayı hedefleyen bir gerilla savaşına davet etmişti. Gelgelelim 1914 Yazına gelindiğinde Ermenilerin bir İTK ve Almanya ajanı olarak gördükleri Parvus'a hiç itimatları kalmamıştı.[54]

EDF'nun bir intihar eylemi olarak gördüğü bir planda yer almayı reddetmesine rağmen, Kafkasları devrimcileştirme girişimleri Ağus-

---

51. Reform meseleri üzerine Alman Belgeleri, ağırlıklı olarak Büyükelçi Wangenheim'ın mektupları Alman Devlett Arşilerinin şu bölümünde bulunmaktadır: Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (Dışişleri Bakanlığı Siyasi Arşivi), PA-AA)/R14077-14084. Alıntı (Wolfgang ve Sigrid Gust tarafından www.armenocide.de adresinde oluşturulmuş olan ve bu belgenin İngilizce çevirisini de içeren İnternet baskısına göre) PA-AA/R14078 referanslı belgeden yapılmıştır.

52. Bkz. örneğin, Paul Rohrbach, "Basra-Kuwait" *Frankfurter Zeitung*, 27 May 1913, in Rohrbach to Zimmermann, 22 June 1913, PA-AA/R14079/MF7093/65-75.

53. Wangenheim'ın Parvus ile toplantısına dair ADB'na 8 Ocak 1915 tarihli raporu, tıpkıbasımı: in Ladislaus Singer, *Raubt das Geraubte: Tagebuch der Weltrevolution, 1917* (Stuttgart: Seewald, 1967), 153f.; Wolff (sadece soyadı var), "La Bulgarie germanophile" *Gazette de Lausanne*, 26 January 1915.

54. Kévorkian, *Génocide*, 175; Rus İçişleri Bakanlığının 15 Aralık 1915 tarihli raporu, alıntılayan: Elisabeth Heresch, *Geheimakte Parvus: Die gekaufte Revolution. Biographie* (Munich: Langen Müller, 2000), 225.

tos'un ilk günlerinde başlamıştı. ADB ile işbirliği içinde çalışan Max von Oppenheim tarafından Ekim 1914'te kaleme alınan, *Düşmanlarımızın Müslüman Müstemlekelerinin Devrimcileştirilmesi* başlıklı yeni ufuklar açan bir Alman andıcında [memorandum], Ermenilere ve diğer Doğu Hıristiyanlarına karşı küçümseyici dil, sanki Alman diplomasisi onlara karşı tutumunu yeniden değerlendirmemiş ve böyle bir dili özeleştirel tarzda gözden geçirmemiş gibi bir kez daha kullanılmıştı.[55] Aslında Alman diplomasisi sadece birkaç ay önce girmiş olduğu reform taahhütlerinden Ağustos 1914'te vazgeçmişti. Osmanlı hükümeti de reform yükümlülüklerini askıya almıştı. Eylül ayında, Kapitülasyonların (yabancılara tanınan vergi muafiyetleri ve hukuki imtiyazlar) kaldırıldığını ilan etmişti. Osmanlı hükümeti ayrıca Kafkaslarda bir saldırı hazırlığı için büyük meblağda Alman parası elde etmeyi de başarmıştı. Parvus, ADB için 1915 başında yazdığı bir andıçta planını, Ermenileri tehlikeye sokan Kafkasya bölümünü yeniden değerlendirmeden ayrıntılandırmıştı.[56] Alman-Ermeni Dostluk Derneği başkanı Dr. Johannes Lepsius'un da Aralık 1914'te Osmanlı Ermenilerine savaş çabalarına destek olma çağrısında bulunduğu doğrudur. Yine de, Parvus'un ve İTK'nin tersine, ancak EDF'nun resmi konumuyla uyumlu biçimde bu çağrıyı Osmanlı toprakları üzerinde yaşayan Ermenilerle sınırlı tutmuştur.[57]

Parvus Kapitülasyonların tanınmamasını ve *Dette Publique*'in (Osmanlı borcunun faizinin) iptalini desteklemişti. Rus karşıtı savaş çabasına ve ayaklanma planına tam destek vermişti. Demokrasi çağrısında bulunarak, Çarlık imparatorluğunu yıkma ve parçalama ve bu yolla devrimi ve demokrasiyi tetikleme görevinin Almanya'nın görevi olduğunu savunmuştu. Wangenheim ile 1915 başında yaptığı bir toplantıda "Rus demokrasisi ancak Çarlığın tam olarak yıkılışıyla ve Rusya'nın küçük devletlere parçalanmasıyla başarılabilir" demişti.[58] Aynı anlayış doğrultusunda, Almanya'daki sosyalist yoldaşlarını savaş çabasına tam destek vermeye kışkırtmış ve böylece Almanya'da Burgfrieden'e (parti hatları boyunca milli birlik) çok ciddi bir katkıda bulunmuştu. Türk dinleyicisi için Edirne'den Basra'ya uzanana ve gü-

55. Gottfried Hagen, "German Heralds of Holy War: Orientalists and Applied Oriental Studies" *Comparative Studies of South Asia, Africa, and the Middle East* 24, 2 (2004): 149-50.
56. Dr. Helphand'ın tarihsiz ancak ADB tarafından 9 Mart 1915 olarak tarihlendirilmiş andıcı Scharlau and Zeman, *Freibeuter der Revolution*, 361-74 içinde yayınlanmıştır [*Devrim Taciri*, a.g.e., s. 461-77. (ç.n.)]
57. Lepsius'tan ADB'na, 22 Aralık 1914, PA-AA/R14085.
58. Wangenheim'ın 8 Ocak 1915 tarihli raporu.

neye doğru Rus ilerleyişine set çeken güçlü, modern, Türklerin önderliğinde bir İslam imparatorluğu resmi çizmişti.[59]

Tıpkı Parvus'un Cihan Harbi'ni öngörmüş ve bu savaşa hazırlanmış olması gibi, şimdi de savaş onu düşünmeden karar vermeye zorluyordu. Parvus Almanya'daki yeni kurulmuş dergisi *Die Glocke: Sozialistische Halbmonatsschrift*'e 1915 Sonbaharı başında şunları yazmaktaydı: "Savaşı taktiklerimizin yola çıkış noktası hâline getirmiştim. Her şeyden önce Çarlığın askeri gücünün, gericiliğin bu en güçlü temelinin alaşağı edilmesi gerekiyordu. Bu amaçla, Alman genelkurmayı tarafından yaratılmış olan mükemmel askeri örgüt kullanılmalıydı."[60] Eski dostlarının kendisini suçladıkları gibi bir savaş kışkırtıcısı hâline gelmişti. Oysa birçok Alman sosyalisti, onun entelektüel parlaklığına, *Realpolitik*'te ve kişisel başarısında sergilediği zorunlu şeytanlık olarak gördükleri şeye hayranlık duymaktaydı[61], ADB ise hatalı biçimde Parvus'u kendi gündemi için kullanabileceğine inanıyordu. Almanya'da yalnızca kendi yayınevini kurmakla kalmamış, aynı zamanda, Rusya, Almanya ve başka ülkeler arasında kısmen yasadışı olsa da kârlı bir ticarete de girişmişti.

İstanbul'daki açık ve etkin Alman yanlısı taraf oluşu sayesinde, ayrıca Avrupa meseleleri konusunda ADB'nın ve özellikle Rusya'ya ilişkin olarak Genelkurmay'ın siyasi şubesinin önemli bir bağlantısı olmuştu. Çok daha eski bir fikre dayansa da, dünya savaşını Rusya'yı devrimcileştirmek için kullanma planı 1914 Yazında somutlaşmış ve Parvus ADB'na 1915 başında ayrıntılı bir plan sunmuştu.[62] Nihayet, Şansölye Theobald von Bethmann Hollweg 1917 Baharında Rusya'da bir devrimin Almanya'yı ne kadar olumlu etkileyebileceğinin farkına varıp, Bern'deki elçiliğe İsviçre'deki Rus sürgünler ile onlara Almanya üzerinden bir geçiş teklif etmek için temas kurmasını emrettiğinde, Parvus aracı rolünü mükemmelen oynayabilecekti. Alman aracılığı, Alman parası ve Parvus'un faaliyetleri Lenin'in Rusya'ya yolculuğunda ve Rus Devrimi'nin oluşumunda belirleyici etkenler olmuştu.[63]

---

59. *Almanya galib gelirse*, Sencer, *Türkiye'nin mali tutsaklığı*, 277-79 içinde kopyalanmış.
60. "Meine Stellungnahme zum Krieg" *Die Glocke* 1-3 (1 October 1915): 148-62.
61. Scharlau and Zeman, *Freibeuter der Revolution*, 9-11 and 175-76.
62. ADB tarafından 9 Mart 1915 olarak tarihlendirilmiş Andıç, Scharlau and Zeman, *Freibeuter der Revolution*, 361-74 içinde yayınlanmıştır [*Devrim Taciri*, a.g.e., s. 461-77. (ç.n.)]
63. Scharlau and Zeman, *Freibeuter der Revolution*, 248-66; Gautschi, *Lenin*, 164-76 and 249-71. Parvus, önemli miktarlarda Alman parası almasının yanı sıra, İmparatorluk Şansölyeliği ile doğrudan ilişkilere sahip Dr. Victor Naumann'ı da, o yıllarda kendisi ve Adolf Müller için sunduğu özel arabuluculuk hizmetleri için kendi cebinden finanse etmişti (Pohl, *Adolf Müller*, 182-83).

Lenin Parvus ile bizzat buluşmayı reddetmişti. Yusuf Akçura ise bunun tersine, Haziran 1916'da Lozan'da düzenlenen –Çar karşıtı bir toplantı oluşturduğu hâlde, Parvus'un katılmamış göründüğü– Union des nationalités (Milliyetler Birliği) konferansına katıldıktan sonra Lenin'le bir araya gelmişti. Akçura, Rus toplumsal devrimcilerini Antant "emperyalistlerine" karşı müttefikler olarak görmeye başlamıştı.[64] Parvus, 1917 Yazında Stockholm'de, ağırlıklı olarak sosyalist bir barış kongresinin eş-düzenleyiciliğini üstlenmişti. (Kongre sonunda yapılmadı.) Artık Sadrazam ve Paşa olan Talat, planlanan kongreye sosyalist olarak etiketlediği Osmanlı Meclisi mebusları Ali Hüseyinzâde ile Nesim Masliyah'ı göndermişti. Bu durum, Cenevre'deki Ermeni sosyalistlerinin, Talat'ın her şeyden önce Ermeni seslerini etkisizleştirmek için göndermiş olduğu bir Osmanlı heyetinin "sahte-sosyalist kinikliğine" karşı protestolarına neden olmuştu. Bu arada Türkiye'nin Avusturyalı müttefikleri, Osmanlı delegelerinin, Osmanlı İmparatorluğunun toprak bütünlüğünün korunması gibi azami taleplerde bulunarak kongrenin başarısızlığına katkıda bulunmasını istemekteydiler.[65]

Bolşeviklerin, Ekim Devrimi'nin yapılmasındaki belirleyici katkısına rağmen onu reddetmelerinden acı bir hayal kırıklığına uğramış olan Parvus, ateşli bir Bolşevik karşıtı hâline gelmişti. Artık, alışılmadık bir tavırla sosyalizmin başarısının kilit taşı olarak gördüğü, serbest girişimin unsurları da dâhil olmak üzere demokrasiyi daha da fazla vurgulamaktaydı.[66] Bunları söyleyen, 1917 Şubat Devrimi'ni izleyen aylarda Alexandr Kerenki'nin sol-liberal hükümetini cehennemlik ilan edip lanetlemiş olan kişiyle aynı insandı.[67]

---

64. Lozan konferansı Osmanlı İmparatorluğunda herhangi bir milliyet sorununa değinmemiş, buna karşılık Parvus gibi –ayrıca Ağustos 1916'dan beri Alman Genelkurmay Başkanı olan Erich Ludendorff gibi– Rusya İmparatorluğunun parçalanmasını koyutlamıştı. Karş. Kieser, *Vorkämpfer*, 82.

65. Karş. "Sitzung des Holländisch-skandinavischen Komitees mit der Delegation aus der Türkei, 12. Juli 1917" annotated minutes, http://labourhistory.net/stockholm1917/documents/p56.php, erişilme tarihi 8 Eylül 2009; Johann H. Bernstorff, *Erinnerungen und Briefe* (Zurich: Polygraphischer Verlag, 1936), 127; Scharlau and Zeman, *Freibeuter der Revolution*, 11.

66. Karş. Alexander Helphand, *Der Arbeitersozialismus und die Weltrevolution: Briefe an die deutschen Arbeiter* (Olten [Switzerland]: Kommissionsverlag W. Trösch, 1919), 13 and 16-17.

67. Parvus, *Meine Antwort an Kerenski*.

SONUÇ

Die Glocke'nin [Çan (ç.n.)] ilk sayısının girişinde Parvus şunları söylüyordu: "Yargılarımızın ne dostlarımıza ve yoldaşlarımıza saygıyla, ne de hatta yoksul ve kıyıma uğramış insanlara acımayla etkilenmesini istiyoruz... Kimin işine yaradığına ve kimin zarar gördüğüne bakmadan, özgürce ve açık seçik bir tarzda bütün, çıplak doğruyu dile getireceğiz. Çünkü bilgi bir bireyin insanlığın ilerlemesine yapabileceği en yüce katkıdır."[68] Bu cümleleri 1915 Ağustos sonunda, o güne kadar tanınmadık ölçekte kitlesel bir cinayet olan, Küçük Asya'daki Ermeni cemaatinin soykırımının ilk safhası neredeyse tamamlanmış olduğu sırada yazıyordu. Nüfuz sahibi ajitatörün ve İstanbul ile Berlin arasındaki irtibat kanalının bu olaydan pekâlâ haberi olmalıydı.

Parvus'un entelektüel faaliyetine yön vermiş, kendisine ahlakın ve "yoksul ve kıyıma uğramış insanlara" merhametin ötesine geçen bir misyon ve kişisel önem duygusu kazandırmış olan şey, soyut bir proletarya adına devrime götüren bir mahşeri savaş planıydı. Bu yüce gayeyi vurgularken o aslında siperlerdeki veya Osmanlı Ermenistan'ındaki ya da başka bir yerdeki insani gerçekliklerle kendi ilişkisine ya da kendi ajitasyonunun bunlar üzerindeki etkisine aldırmıyordu. Birinci çoğul şahısta konuşma hakkını talep ederek, tarihin demirden yasalarının ve devrimin hedeflerinin "hepimizden" fedakârlık istediğini savunmaktaydı.

Parvus, samimi ya da değil, 1917'de dünya savaşının –tarihsel ve devrimci zorunluluğunu üç yıl boyunca okurlarının, özellikle Alman sosyalistlerinin ve askerlerinin kafasına sokmaya çalıştığı bir savaşın– çılgınca sonuçları için Avrupamerkezci olsa da belagatli bir ağıt geliştirmeye başladığında çağdaşlarının çoğu tarafından ciddiye alınmak için çok geç kalmıştı. 1917 Yazında, sürmekte olan savaşın sebep olduğu korkunç yıkımdan yakınarak "Tarafların hepsi yanlış hesap yaptılar" diye yazmaktaydı. Almanya'nın yenilgisinin ve bunun sonrasında onun kaçınılmaz misilleme deliliği olacağını düşündüğü şeyin Avrupa açısından daha da feci sonuçlarını sezmeye başlamıştı. Yine de ne *mea culpa* sunuyor [pişmanlık duyup suçunu itiraf ediyor], ne de kendi çılgınca Rusya'ya karşı bir Alman-Osmanlı imha savaşı kavramının reklamını yaptığı Alman zaferi propagandasını sorguluyordu. 1910'ların diğer oyuncuları gibi, esasen ters giden şeylerin ve sonucu hızlandırmaktaki kendi kışkırtıcı rolünün sorumluluğunu üstlenmek-

68. *Die Glocke* 1 (1 Eylül 1915).

te isteksizdi. Tam tersine, savaştan sonra, "göze aldığımız mücadele"yi ve "üstlendiğimiz sorumluluğu" biraz haddini aşarak göklere çıkarmaktan geri kalmamıştı.[69]

Yine de, siyasi düşüncesini savaş sonrası durumun ışığında gözden geçirmişti. "Almanya'dan nefret eden Fransızlara" bir seslenişinde, Alman İmparatorluğu yıkıldığı, savaş tazminatları haddinden fazla ağır olduğu ve Batı Avrupa, özellikle de Almanya ile Fransa Rus tehlikesine karşı işbirliği yapmadığı takdirde, Almanların bir sonraki dünya savaşının düzenleyicileri hâline gelebileceğini vurguluyordu. Yine Rusya –bu kez Bolşevik Rusya– Parvus'un baş düşmanıydı. Uygulamalı ulusal "toplumsal devrimde" geçerli bir ders olabileceği hâlde, Türkiye Parvus'un dünyaya bakışında merak uyandıracak tarzda bir kez daha ortadan kaybolmuştu.[70]

Parvus, Türkolog Ernst Jäckh, Şarkiyatçı Max von Oppenheim, sol liberal politikacı Friedrich Naumann, gazeteci Erwin Nossig ve Enver Paşa'nın dostu Hans Humann'a benzer subaylar gibi siyasi bakımdan o denli farklı kişiliklerle birlikte Jön Türk rejiminin Alman dostları arasında ve İstanbul'daki savaş partisinin içinde yer almıştı. Farklı nihai hedeflere sahip olmakla birlikte o da tıpkı onlar gibi, nüfuzu Rusya'ya ve Osmanlı dünyasına yayılması gereken Almanya önderliğinde bir "Büyük Orta Avrupa" emperyalist gündemine dört elle sarılmıştı.[71] Onlara göre, Almanya –özellikle Almanya'nın ekonomisi, kültürü ve bilimi– dünyada ilk sırada yer almayı hak ediyordu. Ayrıca bu, Alman hâkimiyetini küresel sosyalizme doğru ilerlemenin Avrupamerkezci bir tarihi içine yerleştiriyor olsa da, Parvus için de geçerliydi. Parvus'un savaş sırasındaki siyasi ağı ve faaliyet alanı, 1918 sonrası Almanya'da sağ kanat Alman subayları, sürgündeki suçlanmış İTK üyeleri, Rusyalı sosyalist devrimciler ve Berlin'deki Alman politikacıları arasındaki paradoksal etkileşimlerde yansımasını bulmuştu. Parvus'un Berlin'deki villası bunların çoğu için bir merkez olmuştu. Teoride sosyalist dünya görüşüne sadık kalmış olsa da, geç dönem Osmanlı Türkiye'sinde solcu ve sağcı devrim kavramlarının bir araya

---

69. Parvus, *Aufbau und Wiedergutmachung* (Berlin: Verlag für Sozialwissenschaft, 1921), especially 233 and 252; Parvus, *Die soziale Bilanz des Krieges* (Berlin: Verlag für Sozialwissenschaften, 1917), esp. 16.

70. Parvus, *Aufbau und Wiedergutmachung*, 195-98, cf. 241. "Toplumsal devrim" deyişi için bu makalenin 396. sayfasına bakınız.

71. Karş. Ernst Jäckh, *Das grössere Mitteleuropa: Ein Werkbund-Vortrag* (Weimar: Kiepenheuer, 1916); Jäckh, *Weltsaat: Erlebtes und Erstrebtes* (Stuttgart: Deutsche Verlagsanstalt, 1960), Parvus üzerine 59; Parvus'un Aralık 1917'de ADB'na yaptığı ziyarette Alman hâkimiyeti lehinde sarf ettiği radikal militarist sözler için bkz. Scharlau and Zeman, *Freibeuter der Revolution*, 301.

getirilmesine katkıda bulunmuştu; bu senkretizm [bağdaştırmacılık] onun entelektüel ve siyasi ağlarına yansımış ve sonunda, özellikle kalıcı ulusal ekonomi ya da *milli iktisad* kavramı aracılığıyla Kemalizm'e girmişti.[72]

Parvus, telkin gücüne sahip bir akıl hocası ve misyoner, ayrıca Scharlau ve Zeman'ın belirttiği gibi çok zeki bir savaş zamanı tüccarı olarak sivrilmişti.[73] Kendisini sosyal bilimlerde düşünüşü uyaran bir araştırmacı, ömrünün sonuna kadar gerçek bir gazeteci ya da çağının eleştirel bir tanığı olarak niteleme arzusu savaşa çarpıtıcı ideolojik bağlılığının gölgesinde kalmıştı. Bilimsel dile ve etkileyici bir yazılı çalışma külliyatına bürünmüş olsa da, coşkuyla yüklü savaş ve devrim fantezileri –çok genel yüzeysel tarih, sınıf ve toplum kavrayışlarıyla birlikte– Parvus'un insan deneyiminin ve toplumsal düzenin gerçekliklerini kavrayışını çarpıtmıştı. Sosyalistler arasında barışı amaçlayan muazzam güçlerin varlığına rağmen, "devrim" fikrinin aslında I. Dünya Savaşı'na bir panzehir değil, ona katkıda bulunan bir etken olduğu ortaya çıkmıştı. I. Dünya Savaşı'nı besleyen şiddeti körüklenmek için hem Sağ'da hem de Sol'un çoğunda yaygın isteklilik işte bu yüzdendir. Parvus 1910'larda devrim ve jeostratejik dönüşüm için bir sol-sağ sinerjisinin tüm imkânlarını, devlet dışı herhangi bir başka aktörden daha fazla araştırmıştır.

Onun tanıdığı ve entelektüel olarak hâkim olmaya çalıştığı dünya, Avrupa'nın "Eski Dünyasının", Rusya'nın ve Osmanlı İmparatorluğunun ekonomik ve siyasi güç oyunundan ibaretti. İngiltere'de ve özellikle Birleşik Devletler'de iş başında olan tarihsel güçlere aşina değildi; Amerika'nın modernite ve binyılcılık sinerjisi ve onun farklı tarihsel ilerleme ve Yahudi-Hıristiyan ilişkileri kavrayışları, Parvus'un Avrupamerkezci, laik-mahşeri, burjuva karşıtı yaklaşımını temelden sorgulanır hâle getirecekti.[74] Parvus'ta eksik olan şey, geç dönem Çarlık Rusya'sında, küçük kasabalarda yaşanan varoluşsal bunalımlar, yeni toplumsal yarılmalar ve mahşeri bir haleti ruhiye de dâhil, bizzat ken-

---

72. Her ne kadar 1920'de G. E. Zinoviyev'in önderliğindeki Bakü Kongresi'ne katılmayı başarmış olsa da, pan-Türkist Enver Paşa'nın Berlin ve Moskova'daki 1918 sonrası Alman-Rus sosyalist bağlantılarından yararlanmaya çalışması bunun tersine nihayetinde başarılı olmamıştı. Karş. Azade-Ayse Rorlich, "Fellow Travelers: Enver Pasha and the Bolshevik Government, 1918-1920" *Asian Affairs* 13, 3 (1982): 288-96: İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Cumhuriyetin harcı: Köktenci modernitenin doğuşu* (İstanbul: Bilgi, 2003), 141-46; Hasan Babacan, *Mehmed Talât Paşa 1874-1921* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2005), 204-5.

73. Karş. Scharlau and Zeman, *Freibeuter der Revolution*, 229-30.

74. Karş. Hans-Lukas Kieser, *Nearest East: American Millennialism and Mission to the Middle East* (Philadelphia: Temple University Press, 2010), 15-33.

di yetişme deneyimlerinin eleştirel bir çözümlemesiydi. Zürih'te ya da Cenevre'de değil de, Basel'de öğrenim görmeyi seçerek, kendisini bir dereceye kadar bunlardan ve diaspora çevrelerindeki benzer dinamiklerden koparmaya çalışmıştı. Bununla birlikte, duygusal zekâsı, İstanbul'daki siyasi seçkinlerinkilerle kolayca birleştirebildiği dar biçimde güç merkezci Rus karşıtı itkilere boyun eğmişti.

1920 başında –Kasım 1918'den itibaren savaşın bunaltıcı yıkımlarından uzakta hayatının günbatımının tadını çıkarmak istediği– Zürih Gölü kıyısındaki Wädenswil'den sınır dışı edilen Parvus, son yıllarını Berlin'deki bir villada geçirmişti.[75] Parvus burada 1924'te ölürken, dostu Jäckh ise yeni ufuklar açan faciasından sonra Eski Dünya'yı terk etme şansına sahip olacaktı. Jäckh Birleşik Devletler'de, kendisine yeni bir kişisel, entelektüel ve akademik bir yaşam kurmasına imkân veren farklı bir dünya keşfetmişti. Örneğin Jäckh bir Atlantik aşırı anti-Sovyet ittifak tasarlamış ve New York'taki Columbia Üniversitesi'nde Yakın Doğu İncelemeleri Bölümü'nü kurmuştu. Kayser Wilhelm Almanya'sının dönüştürücü askeri gücüne inanıp bunun savunuculuğunu yaptıktan sonra, şimdi de kaderini başarıyla yeni Atlantik aşırı süper güce teslim ediyordu. Amerikan yeni muhafazakârlığının tohumlarını Parvus'unkinden çok Jäkh'in güzergâhında bulmak mümkündür.

Parvus'un, 1910'larda siyasi düşünüşünü gücüne bağlı hâle getirdiği, vatan olarak benimsemiş olduğu ülkenin ateşli bir yurtseveri olduğu doğrudur; ayrıca bir sonraki kuşağın sabık Troçkistleri gibi, ateşli bir Bolşevik karşıtı hâline gelmeden önce Rus Devrimi'nin coşkulu bir taraftarı olmuştur. Savaş ve devrimin 1910'lardaki başka entelektüel destekçilerinin, özellikle sağ cenahta yer alanların (örneğin Filippo T. Marinetti) tersine, herhangi bir kişisel savaş deneyiminin büyüsüne kapılmış değildir. Üstelik kendi militarist sosyalizm türünün hastalıklı etkilerinden arındıktan sonra, Cihan Harbi'nin ardından Alman pragmatizminin ve Avrupa işbirliğinin daha çok ağırbaşlı ve zaman zaman mütevazı bir sesi hâline gelmiştir. Bariz biçimde Bolşevik karşıtı olsa da, çabaları artık Avrupa'nın toparlanmasına, refahına ve barışmasına yoğunlaşmıştır. Artık Almanya'nın barışçıl yeniden inşasına ve kendisinin Almanya'nın çalışkan, ılımlı sosyal demokrasisi olarak bildiği şeye odaklanmış daha düşünceli bir tonda da olsa, hâlâ bir peygamber tavrı benimsemektedir.[76] Bu, potansiyel olarak barışçı bir Avrupa geleceği için geçerli olmakla birlikte geç kalmış bir çağrı olmuştur. Önceden,

75. Scharlau and Zeman, *Freibeuter der Revolution*, 319-43.
76. Parvus, *Aufbau und Wiedergutmachung*, 91-162.

ayrıca özellikle 1914-17 yılları arasında, sosyalist devrimin bir misyoneri ve taciri olarak şansını zorlamış, yüksek jeopolitik ve toplumsal devrimci bahislere oynamış ve kendi hedefleriyle karşılaştırıldığında başarısız olmuştur. Ne Almanya'ya ne de Rusya'ya dair umutları gerçekleşmiştir. Yine de başarılı ve kalıcı bir etkiye sahip olduğu tek alan Türk ulusal ekonomisinin tasarlanıp kurulması olmuştur. Onun iktidarla dogmatik olmayan ve ilkesiz flörtünden doğan bu kavram, devrim üzerine solcu düşünüşün veçhelerini Sağ'a aktarmıştır. 1910'lu yıllardaki bu Türk gelişmesi, Parvus'un kendini bağlı hissettiği ve I. Dünya Savaşı'nın kalıcı yaralarının acısını ondan daha fazla çekmiş olan Alman vatanında, sonradan daha da radikal bir biçimde ortaya çıkacak olan tehditkâr bir gelişmenin habercisi olmuştur.

Blauenstrasse 12
CH-4054 Basel, Switzerland
hans-lukas.kieser@uzh.ch

Çev. Şeyda Oğuz

Türkiye'nin Can Damarı
Devlet-i Aliye'nin Borçları ve Islahı

Önsöz

Türkiye, yeni bir gelişme devresine girmekte ve Avrupa'daki manasıyla bir sanayi ve medeniyet memleketi haline gelmektedir.

Genç Türkiye birçok mücadele ve zahmetlerden sonra kendisine yol açtı. Bugün memleketi yöneten kamuoyuna ve milli hislere tercüman olan genç Türkiye'dir.

Eski Türkiye artık yoktur. Bu gerçeği görmeyenler, genellikle görmek yetisini kaybetmiş olanlardır. Bugün eski fikirli adamlara şüphesiz rastlanır. Fakat eski hayat tarzı artık yoktur. Artık sıralarını geçirmiş olan eski fikirliler, etraflarında oluşan yeni durumlara karşı şaşkın ve dargın gözlerle bakmakta ve gelmeyen eski devrin anılarıyla vakit geçirmek için köşelere gizlenmektedirler.

Eski Türkiye artık bir hayalden ibaret kalmıştır. Onu korumaya çalışmak, hayal ile uğraşmak demektir.

Bugünkü hayat, yenilik istiyor. Memleketin geleceği ve onda yaşayanların geleceği buna bağlıdır.

Yeni sosyal gelişmenin esası devletin gelişmesindedir. Devletin gelişmesi kendi maliyesinin gelişmesi demektir.

Binaenaleyh maliye meselesi, Türkiye devlet gelişmesinin başlıca esasıdır.

Ben bu eserimde Türkiye'nin devlet borcu hakkında kısa bilgi vermekte ve onun ıslahı için çareler göstermekteyim.

Türkiye'nin Avrupa'ya karşı olan mali köleliği kendisinin Avrupa'dan para borçlanmaya başladığı dakikadan başlar. Bu nedenle Türkiye'nin borç ilişkilerini düzenlemek, kendisinin mali kölelikten kurtularak iktisadi serbestliğe ulaşması yolunda gözetilecek başlıca bir esastır.

Ben, Türkiye borçlarının geçmiş ve şimdiki halini incelediğim zaman en fazla, ilgili borçlar hakkında teklif eylemekte bulunduğum ıslahatın esaslarını açıklamaya çalıştım. Bu esas, şimdiye kadar Türkiye tarafından yapılan tecrübelerin mantıkî bir sonucudur.

Zaten teklif ettiğim ıslahat, Avrupa'da çoktan beri uygulanmış şeylerden ibarettir. Bu konuda teklif olunan şeyler, yeni değil, Avrupa'da çoktan beri uygulanıp birçok faydaları görülen şeylerdir.

Ben, bu eserin, bu güzel ve zengin, fakat bugün henüz zayıf ve harap bir halde bulunan memleketin gelecekteki gelişmesini de samimi bir şekilde arzu edenler arasında rağbet görüp okunacağını ümid etmekteyim.

Ben, burada yalnız duraksamayı görenlere karşı olarak pek büyük kuvvetler ve pek parlak bir gelecek görüyorum. Fakat imparatorluğun geniş topraklarında dağınık bir halde bulunan bütün servetlerin en büyüğü orada oturan milletlerin *manevî ve maddî kuvvetleri*dir.

Bu kuvvetleri uyandırarak onlara yön vermek, yeni bir sanayi ve medeniyet dünyası kurmak demektir.

Ahalide duygu uyandırmak, onu zengin bilgi ile aydınlatmak yeterli olup kalan tarafı milletin güç ve dehasına bırakılmalıdır.

Eserimin Türk muhitinde devlet hayatına ait meseleler hakkındaki fikirlerin gelişmesine hizmet edeceğini ümid eylerim.

Bu eserin ihtiva ettiği mali araştırma ve incelemelerin bir kısmı önceleri bazı Türk kitap ve gazetelerinde yayınlanmış idi. Kitabın başındaki "Osmanlı Borçlarının Tarihi" başlıklı makale Bilgi dergisinde, Türkiye'de köy ziraatının ilerlemesi hakkındaki makale "Türk Yurdu" dergisinde ve yeni borçlanma, "Tütün Rejisi" hakkındaki makaleler de "Tasvir-i Efkâr" gazetesinde yayınlanmıştır.

Son olarak da, çevirmen Emin Raşid Bey'e eserin çevrilmesi konusunda göstermiş olduğu dikkat ve özenden dolayı minnetimi beyan ederim.

Birinci Bölüm

Türkiye'nin Mali Köleliği Nasıl Başladı ve Nasıl İlerledi?

KIRIM SAVAŞI'NDAN ÖNCE

Türkiye'nin mali köleliği, daha Kırım Savaşı'ndan başlamaktadır. Şurası dikkate değerdir ki, Türkiye için muzafferiyetle sonlanan bu savaş onun için mali kölelik doğurmuş ve kendisinin siyasi kuvvet ve nüfuzuna kesin bir darbe vurmuştur.

Osmanlı Devleti, ilk defa Kırım Savaşı'nda borçlanmıştır. Zannedilmesin ki o zaman Osmanlı Hükümeti, devletin Avrupa'ya maliyece bağlı olmasından tehlikeli sonuçlar meydana gelebileceğini tahmin etmemiştir. Hükümet, çok zamanlar Avrupa'dan borç olarak para almaktan çekinmiştir ve hatta 1850 senesinde Londra'da resmen yapılan borçlanma o zamanki Osmanlı hükümdarı tarafından red olunduğu zaman, Türkiye hükümeti bu borçlanmadan vazgeçebilmek için pişmanlık cezası olarak borç verenlere iki milyon iki yüz bin frank ödemiştir. Fakat Kırım Savaşı'nın ortaya çıkarmış olduğu para ihtiyacı, borçlanma yapılmasını zorunlu kılmıştır.

Biz geçmişi incelediğimiz zaman görüyoruz ki eğer Türkiye mali ve siyasi yalnızlığına daha önce son verip de borçlanma sözleşmesini, paraya son derece muhtaç oluncaya kadar geciktirmemiş olsa idi daha iyi yapmış olacaktı. Bu hal, Türkiye'nin Avrupalılaşmak konusunda izlemiş olduğu siyasetin ayırıcı vasıflarını pek güzel göstermektedir. Bu siyaset, son dereceye kadar muhalefet göstermek ve bunun sonucu olarak Avrupa yöntemlerinin uygulanması için en uygun fırsatları kaçırmaktan ibarettir. Halbuki maliye bunun tamamen aksi bir şekilde davranmakta, yani Avrupa yöntemini uygulama zamanında ihtiyatsızcasına hareket eylemekte ve memleketin bu konudaki dayanma derecesini dikkate almamakta idi.

Para ihtiyacı gittikçe büyümekte olduğu halde Avrupa'nın mali itibarından yararlanmak isteyen Türkiye hükümeti, gerekli olan tutarı

elde etmek için daha tehlikeli ve daha zararlı araçlara başvurmuş; mesela devlet gelirini kiralamış ve bu şekille Galata'daki Rum bankalarına haylice borçlanmıştır. Hükümet sikkelerin belli olan ağırlığını azaltmak, onları karıştırmak gibi hareketlerde dahi bulunmuştur. Bu önlemler tükendikten sonra Türkiye hükümeti kötü bir şöhret kazanmış olan "kaime" çıkarmaya başlamıştır. Fakat kendisi, bu yöntemi, Avrupa'nın bu konudaki tecrübesini ve memleketin ihtiyaçlarını dikkate almayarak körü körüne uygulamıştır.

KAİME

Bu "kaime" çıkarılması tecrübesi, Türkiye'de bütün kâğıt paraların ve hatta banknotların dahi itibarını leke[le]miş olduğundan bugün bu konuda yapılacak yeni bir tecrübe pek büyük zararlara neden olabilir. Zira bu şekille para dolaşımı keyfiyeti zorlaştırılmakta ve altın güvence parası meydana gelmesine imkân bırakmamaktadır. Bu nedenden dolayı bu "kaime" tecrübesini biraz etraflıca inceleyelim.

Gerçekte "kaime" kâğıt para demek değil idi. Bu bir iç borçlanmadan ibaret idi. Hükümet, bu borçlanma için başta % 8, daha sonra % 6 ve en sonra % 3 faiz ödemiştir. Onların kâğıt paralara benzeyen tarafı az miktarda çıkarılmış olmalarıdır.

"Kaime"lerin altın para ile değişimleri zorunlu olmadığı gibi genellikle değişim bankaları dahi mevcut değil idi. "Kaime" çıkarılmasını, piyasanın ihtiyaçlarına uyduracak araçlar, daha doğrusu Avrupa'da itibar biletlerinin dolaşımını belirleyen başlıca şartlar burada mevcut değil idi. Bu konuda alınan önlem, hazinenin "kaime"ler üzerine kıymet işaret ederek ahali arasında dağıtmasından ibaret kalmıştır. Hatta hükümet sahte kaimeler çıkmasına engel olmak için ilk zamanlarda hiç bir önlemde bulunmamış, bu nedenden dolayı daha başlangıçta gerçek "kaime"lerden farkı mümkün olmayan birçok sahte kaimeler ortada dolaşmaya başlamıştır. Hükümet ise, sınırsız ve hesapsız olarak yeni yeni kaimeler çıkarmış ve bunu ahaliye hissettirmemek için kaimelere numara konulması yöntemini de kaldırmıştır.

O zamanki Maliye Bakanı'nın bu meseleye ne gözle baktığını anlatmak için şu hikâyeyi anlatmak yeterlidir: bir defa Sultan Abdülmecid "Dolmabahçe" sarayının kaça mal olduğunu anlamak istemiş ve bu nedenle Maliye Bakanı'nı çağırarak sarayın ne kadar masrafla inşa edildiğini sormuş. Bakan'ın bu konuda üstlenilen masrafın üç bin beş yüz kuruştan ibaret bulunduğunu söylemesi üzerine hükümdar hayret ederek buna dair açıklama istemiş. Bunun üzerine bakan, sarayın inşası için gerekli olan yetmiş milyon franklık kaimelerin basılması

için üç bin beş yüz kuruşluk kâğıt harcanıldığını, bundan başka hiç bir para verilmediğini söylemiştir.

Durumlar bu merkezde olup "kaime"nin önemi de bu yolda anlaşılınca onun piyasadaki fiyatının çabucak düşmesi zorunlu idi. Fakat o zamanki Türkiye hükümeti, buna pek az önem vermekte, yeni yeni "kaime"ler çıkarmaya devam etmekte ve aynı zamanda –yukarıda gösterildiği üzere– faizlerin düşmesine neden olduğundan dolayı "kaime" fiyatının düşmesine hizmet etmekte imiş. Tabii en sonunda para piyasasında öyle bir karışıklık çıkmış ve "kaime" fiyatı o derece düşmüştü ki bu araç ile daha ileri gidilemeyeceğini o zamanki Maliye Bakanı dahi anlamış ve artık yeni "kaime" çıkarmak şöyle dursun, eski "kaime"lerin dolaşımdan çıkarılması için çareler bile aramaya başlamıştır. "Kaime"lerin kâğıt masrafından başka, hükümet tarafından ödenmesi üstlenilmiş diğer bir kıymeti daha bulunduğu ancak o zaman anlaşılmıştır.

En sonunda hükümet Avrupa borçlanmasına başvurunca artık "kaime" çıkarılması önceki önemini kayıp eylemiştir. "Kaime"lerden bir kısmının kıymeti ödenmiştir. Olağanüstü zamanlarda bu araca –kaime çıkarılmasına– yine başvurulmuştur. Bunun gibi 1876 ve 1877 senelerinde Türkiye-Rusya Savaşı zamanında kaime çıkarılmıştır. O zaman on altı milyon liralık kaime çıkarılmıştır. Maliyeye ait eserlerden anlayabildiğime göre, bu kâğıtlar –kaimeler– için faiz ödenmemiş, fakat onların ödenmesi için araçlar hazırlanmış idi. Ereğli kömür maden ocakları ve diğer tarafların gelirleri hükümet tarafından bu amaca ayrılmıştı. "Kaime"lerin piyasadaki fiyatını güvence altına almak için onların vergiye karşılık hazine tarafından kabul edilecekleri ilan olunmuştu. Fakat "kaime"lerin değişimini güvenceye alan güvence parasının –maden sikkesinin– yokluğu nedeniyle hükümet bu sözünü uzun süre yerine getirememiş ve 1879 senesinde vergi toplanırken ahaliden % 80 maden sikke istemeye ve ancak % 20 oranında kaime kabul eylemeye başlamıştır. Bundan başka, dört yüz kuruşluk "kaime"ye yüz kuruş altın fiyat belirlenmiştir. Hükümetin bu hareketi üzerine "kaime"lerin fiyatı adeta kâğıt fiyatına kadar düşmüştür. Altın fiyatı kaime hesabıyla bin kuruşa çıkmış yani yüz kuruşluk bir kaime ancak on kuruşa alınıp verilmiştir.

"Kaime" aracılığıyla yapılan işlemler, ahaliye pek pahalı çıkmış ve Avrupa ile olan ticaret işlemlerinin doğal bir şekilde gelişmesine engel olmuştur. Bununla beraber 1876 ve 1877 senelerinde "kaime" çıkarılması, devlet için haylice faydalı bulunduğunu kabul etmek lazımdır. O zaman Avrupa bankaları, Türkiye için pek sıkı bir şekilde kapalı bu-

lundurulmakta idi. Binaenaleyh para alacak yer yok idi. 1877 senesinde İngiltere'de borçlanma yapılması girişimi başarısızlıkla sonuçlandı. Halbuki "kaime"ler aracılığıyla haylice para elde edilebilmiştir. O zaman çıkarılan "kaime" şu fiyatlarla dolaşmakta idi:

	Osmanlı lirası		Osmanlı lirası
Çıkış tarihi	Osmanlı lirası hesabıyla itibari kıymet toplamı	Bir liranın kuruş hesabıyla dolaşıma çıkış fiyatı	Çıkış fiyatına göre genel kıymeti
13 Ağustos 1876	2 000 000	117	1 700 000
11 Teşrinisani 1876	1 000 000	135	750 000
5 Kânunusani 1877	7 000 000	150	4 660 000
3 Eylül 1877	6 000 000	185	3 240 000
	----------		----------
Toplam Osmanlı lirası	16 000 000		10 350 000

Hükümet on altı milyon liradan ibaret bulunan itibari tutarı alamadı ise de herhalde on milyon liralık gayet büyük bir tutar elde etmiştir. Kaimeler, devletlerarası ticaret işlemlerinde kullanılabilecek araçlardan değildir. Fakat onlar, iç borçlanmaların ödenmesi konusunda kullanılmışlardır. Şurası da unutulmamalıdır ki o zaman Türkiye savaş halinde idi. Halbuki savaş zamanında bundan daha başka araçlar dahi kullanılabilmektedir. Mesela ahaliden kıymeti sonra ödenmek üzere alınan eşyaya karşı verilen resmî belgeler dahi bu cins olağanüstü araçlardandır.

Eğer Avrupa'nın para dolaşımı hakkındaki tecrübelerinden elde edilen kurallar dikkate alınarak "kaime" yerine itibar biletleri çıkarılmış ve çıkış zamanında para piyasasının hali dikkate alınarak yavaş yavaş ve tedbirli bir şekilde davranılmış olsa idi, o zaman para fiyatı bu kadar duraksamaya uğramaz ve "kaime"lerin ahali ve ticaret hakkında doğurduğu kötü sonuçlara meydan verilmezdi[1].

1. Türkiye maliyesinin en tarafsız araştırmacılarından A. Du Völe (*A. Du Velay*) "kaime" ile olan işlemler hakkında yapmış olduğu bir incelemeden şu sonuçlara ulaşmıştır: "Bu dehşetli fiyat düşüklüğünün nedenleri pek çoktur. Bunların başlıcaları üçtür: Birincisi hazine memurlarının, özellikle vilayetlerdeki hazine memurlarının ahali tarafından vergi ödemeleri sırasında verilen "kaime"leri almakta çekingenlik göstermeleri, ikincisi vila-

TÜRKİYE İFLASA NASIL GÖNDERİLMİŞ

"Kaime" çıkarılması keyfiyeti ahali ve ticaret üzerinde nasıl ağır bir yük oluşmuş ise hükümetin yararlandığı borsa mali itibarı da devletin harabına öyle neden olmuştur.

Ben burada her borçlanmanın tarihinden ayrıca bahse girişmeyeceğim. Türkiye'nin mali itibarı başlangıçta bir takım siyasi nedenler dolayısıyla karışık bir hale girmiş ve daha sonra Avrupa'da para piyasalarının kararsızlıkları etkisiyle duraklamaya uğramıştır. Bununla beraber Türkiye'nin sözleşme yaptığı borçlanmalar, diğer devletlerin borçlanmalarından daima daha ağır şartlara bağlanmakta idi. Türkiye hükümeti ise, kendisi bir defa borçlanma yoluna girince önceleri borçlanma yapmaktan çekinme konusunda göstermiş olduğu aşırılığı burada dahi hesapsız ve önlemsiz bir şekilde borç yapmakla göstermiştir. Hal o dereceye varmıştı ki, hükümet, para veren bulunduğu takdirde her ne şartla olursa olsun borçlanma yapmaya hazır bulunmuştu. Borçların bütçe üzerinde büyük bir ağırlık meydana getirmekte ve borç faizlerinin ancak yeni borçlanmalar yapma yoluyla ödenebilmekte olduğu kesinlikle dikkate alınmamıştır. Bununla beraber şurası da kabul edilmelidir ki Avrupa itibarı pahalı olmakla beraber Türkiye'nin yerli maliyecilerinden –meşhur Galata bankerlerinden– yapılan borçlanmalardan pek fazla elverişli idi. Türkiye, ilgili bankalara senede % 15 ve hatta % 20 faiz ödemiştir. Daha sonra bu bankaların başına Osmanlı Bankası geçmiştir.

Bu yolda bir mali politikanın en sonunda iflasa neden olması zorunlu idi.

Mösyö A. Haydborn (*A. Heidborn*), "Türkiye Maliyesi" ismindeki eserinde diyor ki: "Türkiye'nin 1874 ve 1875 senesi bütçesinde yirmi beş milyon Osmanlı lirası gelir gösterilmiştir. Bu gerçek olmayan bir aded idi. Zira gerçekte gelirin miktarı on yedi milyon liraya ulaşmakta idi. Halbuki bunlardan devletin dış borçları için senede on üç milyon lira ayırmak lazım geliyordu. Bu şekilde hükümete, yönetim ve diğer devlet ihtiyaçları için ancak dört milyon lira kalıyordu."

---

yetlerdeki ahalinin bu "kaime"leri büyük güvensizlik ile kabul etmeleri ve sonuçta kaimelerin her tarafı zaten onlarla dolmuş bulunan İstanbul'a akıp gelmeleri, en sonunda üçüncüsü para dolaşımında kaimelerle rekabet eden maden sikkelerin para ilişkilerinde karışıklık oluşturmalarıdır. Eğer devlet ilk "kaime" çıkışında vergi tahsil ederken kaimeleri memurlarına serbest ve güvenli bir şekilde kabul ettirmiş ve daha başlangıçta dolaşıma birer kuruşluk kaimeler çıkarmış ve aynı zamanda ufaklık sikkeleri ortadan kaldırmış olsa idi bu kâğıt paralar, piyasada beş sene aralıksız devam eden karışıklıklara sebep olmazlar idi. Aynı devrede İtalya dahi ticaret işlemlerini etkilemeyerek Türkiye kaimelerinden daha çok kaime çıkarmıştır."

Biz, "kaime"nin, itibar biletlerinin dolaşımı hakkında gerekli olan en esaslı şartlara uygun olmadığını yukarıdaki değerlendirmelerden anladık.

Bu kadar para ile ne ordu beslemek, ne de memleket yönetmek mümkün olmadığından hükümet borçlarını ödemekten vazgeçmişti.

O zaman Türkiye'nin devlet borçları şu halde idi:

Borçlanma	Borcun Miktarı	Dolaşıma çıkma fiyatı	Çıkış fiyatına göre alınan gerçek miktar
1854 senesi	75 000 000 frank	% 80	60 000 000 frank
1855 senesi	125 000 000 frank	% 100	125 000 000 frank
1857 senesi	125 000 000 frank	% 76	95 000 000 frank
1860 senesi	50 930 500 frank	% 62,5	31 831 562 frank
1862 senesi	200 000 000 frank	% 68	136 000 000 frank
1863 senesi	200 000 000 frank	% 68 ve 72	142 000 000 frank
1865 senesi	150 000 000 frank	% 66	99 000 000 frank
1865 senesi	909 091 000 frank	% 50	454 545 500 frank
1869 senesi	555 555 500 frank	% 61	388 885 500 frank
1870-1872	792 000 000 frank	% 125 ve 32	254 430 000 frank
1871 senesi	142 500 000 frank	% 73	104 025 000 frank
1872 senesi	278 155 000 frank	% 98,5	273 972 675 frank
1873 senesi	694 444 500 frank	% 59,5	413 194 477 frank
1874 senesi	1 000 000 000 frank	% 43,5	435 000 000 frank
	5 297 676 500 frank		3 012 884 714 frank

Bu rakamlardan da anlaşılıyor ki devletin üzerine borç olarak yükletilen miktardan gerçekte hemen iki milyar üç yüz milyon frank daha az para ele geçebilmiştir. Halbuki devletin eline geçen miktardan bankalara komisyon ücreti ve diğer bir takım zararlar daha ödenmiş olduğu hesaba katılacak olursa, Türkiye'nin borçlandığı beş milyar üç yüz milyon franklık tutarın hemen yarısını yani iki milyar yedi yüz milyon frankını alabilmiş olduğu ortaya çıkar. Bu şekille Osmanlı Devleti'ne iki buçuk milyar frank havadan borç yükletilmiş oluyor. Halbuki Türkiye bu borçtan bir para bile almamış bulunuyor.

Daha sonra Türkiye ödemelerini durdurduğu zaman bütün Avrupa'da gürültü ve hiddet edilmişti. Fakat yukarıda gösterilen aded göz önüne getirilecek olursa kabul edilmelidir ki Türkiye'nin zor durumlarından, onun memurlarının düşüncesizlik, tecrübesizlik ve ihanetlerinden yararlanan Avrupa maliyecileri aç gözlülükte her türlü sınırı aşarak devleti mali buhrana düşürmüşlerdir. Maliye dünyası ile ilişkiye girişileceği zaman bu tecrübeyi daima dikkate almak gerekir. Borsa işlemleri ve banka siyaseti kendisi dahi hissetmeksizin Türkiye'yi ve maliye dünyasını içinden iflastan başka yol ile çıkılamayacak gibi çıkmaz bir sokağa sokacak güçtedir.

Türkiye borçları tarihinin ilk devresi burada bitiyor.

1881 SENESİ MUHARREM FERMANI

İkinci devre eski borçların kesin tesviyesine dair 1881 senesinin Muharrem'inde çıkarılan fermandan başlamaktadır. Bundan önceleri –1879 senesinde– başta Osmanlı Bankası bulunduğu halde Galata bankerleriyle bir anlaşma yapılmıştı. 1881 senesinin Muharrem Fermanı 1879 senesi anlaşmasıyla hazırlanan şeyleri daha geniş bir temele koymuş ve Osmanlı İmparatorluğu'yla Avrupa maliyecileri arasında ilişkilere, önceleri ayrı konularda Galata bankerleri tarafından Türkiye ile olan işlemlere uygulanan esas uygulanmıştır.

1879 senesi anlaşmasına daimi bir yöntem gibi uygulanan bu esas, Türkiye'nin Avrupa maliyecileri ile olan ilişkilerinde yeni bir şey idi. Bu esas devlet gelirini alacaklıların yönetimine teslim etmek ve onlara kiralamaktan ibarettir. Zaten zararlı olan bu yöntem, iç siyasetten devletin dış ilişkilerine aktarılıp da devlet geliri, büyük devletlere dayanan Avrupa maliyecileri tarafından yönetilmeye ve kiralanmaya başlayınca devletin siyasi bağımsızlığının da tehlikeye maruz kalması doğal idi. Fakat bundan daha sonra bahsedeceğiz. Şimdi ise 1881 senesinde Muharrem Fermanı nedeniyle yapılan borçları tesviye işleminin ne gibi mali sonuçlar meydana getirdiğini inceleyelim.

Biz, Türkiye'nin iflasını ilanından önce yaptığı borçlanmaların 5 297 676 500 franklık bir itibari anaparaya ulaştığını göstermiş idik. Daha sonra Muharrem Fermanı'na kadar yüz yirmi beş milyon franklık ve % 52 dolaşıma çıkış fiyatıyla ancak bir borçlanma yapılmış ve buna karşılık Mısır vergisi güvence gösterilmiştir. Gerek bu borçlanma ve gerek yine Mısır vergisiyle güvence altına alınan 1854, 1855 ve 1871 seneleri borçlanmaları 1881 senesinin Muharrem Fermanı'nda açıklanan borçlar arasına dahil değildir. Binaenaleyh yukarıdaki cetvelde gösterilen borçlardan bu üç borçlanmanın çıkarılması gerekir.

1854 senesi	75 000 000 frank
1855 senesi	125 000 000 frank
1871 senesi	142 500 000 frank

Toplam	342 500 000 frank

Bu şekille Muharrem Fermanı'na dahil olan borçların başlangıçtaki itibari anaparaları 4 955 176 500 franktan ibaret kalıyor. Fakat bu tutar borçları tesviye işlemine kadar haylice azalmış idi. Zira hükümet iflas ilanına kadar borçlanma sözleşmelerine uymakta ve borçlarını düzenli ödemekte idi. Her sene borçların itfası için büyük bir tutar belirlenmiş ve ayrılmış olduğundan devlet borçlarının önemli bir kısmını ödemede başarılı olmuştur. Bu konuda bir kaç örnek gösterelim:

Borçlanma	Başlangıçtaki itibari anapara	1881 senesi borçları sonlandırma zamanındaki itibari anapara	Borçların itfası için verilen tutarlar
1858 senesi	12 500 000 frank	92 118 750 frank	32 881 250 frank
1860 senesi	5 930 500 frank	41 107 500 frank	9 823 000 frank
1862 senesi	200 000 000 frank	12 289 750 frank	77 102 500 frank
1863 senesi	200 000 000 frank	127 687 500 frank	72 312 500 frank
1869 senesi	555 555 500 frank	516 250 000 frank	39 305 500 frank
1873 senesi	694 444 500 frank	679 918 500 frank	14 526 000 frank

Hükümet, yalnız bu altı borçlanmanın itfası için iki yüz kırk beş milyon franktan fazla para ödemiştir. Ancak son ikisi –1869 ve 1873 seneleri borçlanmaları– iflas ilanından pek az zaman önce yapılmış olmaları nedeniyle önemli derecede itfa edilememişlerdir.

Bu borçların itfası keyfiyetini tamamen anlayabilmek için itfa konusunda harcanan tutarı borçlanmaların itibari anaparasıyla değil, borçlanmalardan Türkiye'nin eline geçen gerçek tutarlarla karşılaştırmalıdır. Zira itibari anaparalar daha başlangıçta gerçek olmayıp hiç bir zaman Türkiye'nin hazinesine girmemiş ve ancak kâğıt üzerinde kalmış olan tutarlardan ibarettirler. Bunu kolayca yapabilmek için yukarıda gösterilen sonuçları, borçlanmaların itibari anaparaları ve dolaşımdaki kıymetleri ile karşılaştırmak yeterlidir.

Böyle bir karşılaştırma yapalım:

Borçlanma	Dolaşıma çıkış kıymeti üzerine frank hesabıyla tutarlar	İtfa edilen kısım	İtfa edilen kısmın gerçek anaparayla olan oranı
1858 senesi	95 000 000	32 881 250 frank	% 34,5
1860 senesi	31 831 562	9 823 000 frank	% 30,8
1862 senesi	136 000 000	77 102 500 frank	% 56,6
1863 senesi	142 000 000	72 312 500 frank	% 50,9
1869 senesi	388 885 500	39 305 500 frank	% 10,1
1873 senesi	413 194 477	14 526 000 frank	% 3,5

Görülüyor ki hükümet yukarıdaki borçlanmalardan bazılarının sermayelerinin yarısından fazlasını iflas ilanına kadar alacaklılara iade etmeye ve diğerlerinin üçte bir kısmından fazlasını ödemeyi başarmış ve hatta 1869 senesinde yani Türkiye'nin mali buhranından beş sene önce yapılan borçlanmanın da onda bir kısmını ödemiştir.

1881 senesinin Muharrem Fermanı'na tabi bulunan borçların itibari olan anaparaları fermanın ilan edildiği zaman 190 753 650 İngiliz lirasına yani 4 768 841 250 franka ulaşmıştır. Fakat bu tutara yukarıda gösterilen dış borçlanmaların anaparalarından başka Osmanlı Bankası'nın avansları ve Galata bankerlerinden 1879 senesi anlaşması güvencesiyle alınan borçlanma anaparalarından ibaret bulunan iki yüz milyon franklık iki iç borçlanma da dahildir. Eğer bu iki yüz milyon franklık tutar çıkarılacak olursa, Muharrem Fermanı'na tabi bulunan dış borçlanmaların itibari anaparaları 4 568 841 250 franktan ibaret kalır. Bu ise bize Türkiye'nin o dakikadaki gerçek borçlarının miktarını gösterebilecektir.

1881 senesinin Muharrem Fermanı'na tabi bulunan borçların hesabı:

Borçların başlangıçtaki itibari anaparaları:	4 955 176 500 frank
Borçların Muharrem Fermanı yayınlandığı zamanki itibari anaparaları:	4 568 841 250 frank
Aradaki fark:	386 335 250 frank

Burada oluşan fark, hükümet tarafından borçların ödenmesi uğrunda harcanan tutarı göstermektedir.

Daha önceki hesapta dahi anlaşıldığına göre, hükümet bütün borçlanmalarından 2 700 000 000 frank elde edebilmiş idi. Bu tutara Mısır vergisi güvencesiyle yapılan borçlanmaların 342 500 000 franklık itibari ve 289 000 000 franklık gerçek anaparaları dahi ithal edilmiştir. Binaenaleyh iki milyar yedi yüz milyon franktan bunlar çıkarıldıkları takdirde ancak iki milyar dört yüz on bir milyar frank gerçek borç kalır.

Gerçekten devletin eline geçen para bundan ibarettir. Bunun 38 635 200 frankı ödenmiş olduğundan devletin borçları 2 124 664 800 franka, yani iki milyardan daha az bir tutara düşüyor.

Türkiye'nin 1881 senesinin Muharrem Fermanı'na tabi bulunan borçlarının gerçek miktarı bundan ibaret idi.

Yapılan bu borçlanmaların tabi bulundukları dayanılamaz şartlardan ortaya çıkan durumdan borçların miktarını azaltmaktan başka bir yolla çıkılamazdı. Osmanlı Devleti ile alacaklılar arasında yapılan ve 1881 senesi Muharrem Fermanı'yla onaylanan anlaşma dahi bu temele dayandırılmıştır. Eğer borçlanmalar daha baştan uygun şartlarla yapılmış olsa idiler, hem devlet, hem de alacaklılar için daha iyi olurdu. Doğrusu o zaman borsa işlemleri için pek uygun zemin bulunamayacak idi. Fakat o halde ödemeler hiç bir zaman durdurulmayacak idi. Eğer Avrupa'nın maliye dünyası Türkiye maliyesinin gelişme imkân ve çıkarlarını daha baştan dikkate almış olsa idi bu hareketiyle kendi çıkarlarını da korumuş olurdu. Fakat Türkiye devleti ile Avrupa bankaları arasında aracılık eden maliyeciler, yalnız kendileri için daha çok milyonlar kazanmayı düşünmüşlerdir. Doğrusu onlar, bu milyonlara ilk önce Türkiye hesabına, daha sonra Avrupa borsası hesabına kavuşmuşlardır.

Yapılan uzun ve karışık hesaplardan sonra 1881 senesinin Muharrem Fermanı'na dahil olan devlet borçlarının genel toplamı 106 437 234 Osmanlı lirasına, yani 2 660 930 850 franka indirilmiştir. Yukarıda söylendiği üzere bu toplama avans ve diğer iç borçlar toplamı olan iki yüz milyon franklık bir tutar da dahildir. Binaenaleyh sadeleştirilen dış borçların toplamı 2 460 930 850 franktan ibaret kalır. Bizim hesabımıza göre, gerçek borcun toplamı 2 124 664 800 franktır. O halde sadeleştirilen borç toplamı gerçek borç toplamından 336 266 050 frank yani hemen % 16 oranından daha fazladır.

Muharrem Fermanı, Osmanlı İmparatorluğu'nun mali ve siyasi gelişmesinde yeni bir devre açmıştır.

Memlekette hükümetten başka, devlete bağlı bulunmayan, fakat devlet geliri kaynaklarının en önemli kısmını eline alarak onu kendisine tabi kılan yeni kurum çıkmıştır. Bu kurum, alacaklılar tarafından seçilmiş bir idare meclisi bulunan "Düyunı Umumiye İdaresi"dir.

"Düyunı Umumiye İdaresi" siyasi bir kurum değildir. Bu kurum, devletlerin vekili ve temsilcisi olmayıp adeta özel bir şirkettir. Fakat gerçekte Avrupa diplomasisi, güya "Düyunı Umumiye İdaresi" resmî Avrupa'nın vekili imiş gibi hareket eylemiştir. Böylelikle memlekette iki maliye yönetimi ortaya çıkmıştır. Bunlardan birisi Avrupa tarafından açıktan açığa korunan "Düyunı Umumiye İdaresi" olup diğeri de Avrupa'nın daima baskı yapmakta ve işini zorlaştırmakta bulunduğu Maliye Nezareti'dir.

Memleketin her tarafında şubeler açarak binlerce memura sahip bir örgüt kuran "Düyunı Umumiye İdaresi"nin bu örgüte dayanarak devlet gelirinin büyük kısmını yavaş yavaş kendi yönetimi altına almak emeline düşmemesi mümkün olamazdı. Avrupa maliyecilerinin ve Avrupa diplomatlarının siyaseti de bu amacı izliyordu. Bu yolda bir hareketin ne sonuçlar verdiğini güzelce anlamak için aşağıda gösterilen iki rakamı incelemek yeterlidir.

1882-1883 senesinde –devlet gelirinin Düyunı Umumiye İdaresi'ne girdiği devrenin ilk senesinde– Düyunı Umumiye İdaresi'nde bulunan Türkiye geliri 2 522 498 Osmanlı lirasından ibaret idi. Halbuki 1911-1912 senesinde bu tutar 8 258 292 liraya ulaşmıştır.

Demek, bu süre zarfında "Düyunı Umumiye" kurumu kendi yönetimine ilk seneden 5 755 794 lira yani % 288 oranında devlet geliri almıştır.

Muharrem Fermanı'yla güvence altına alınan borçların her seneki ödemelerini sağlamak için karışık bir güvence yöntemi kurulmuştur. Bu yöntemi ve onun daha sonra ortaya çıkardığı sonuçları açıklamak için kendisinin bazı ayırıcı vasıflarını dikkate alarak bu yönteme tabi bulunan devlet gelirini bir kaç kısıma ayıralım:

1. *Dış Gelir*: Bu gelir, Türkiye'ye tabi bulunan devletler tarafından ona çeşitli cinsten ödenmesi lazım gelen şu vergilerden meydana gelmektedir:

A) Bulgaristan eyaleti vergisi.
B) Doğu Rumeli vergisi.
C) Berlin anlaşması gereğince Türkiye borçlarının Sırbistan, Bulgaristan, Yunan, Karadağ devletlerine yükletilen kısımlarından oluşan toplam.
D) Kıbrıs adası gelirinin fazlası.

Bunların hepsinde "Düyunı Umumiye İdaresi" Osmanlı Devleti'nin yerine geçmiş ve devlet "Düyunı muntazama (düzenli borçlar)" var olalıdan beri bu gelirden mahrum edilmiştir.

Fakat asıl bu borçların, en çürük bir şekilde sağlanmış borçlardan oldukları görülmüştür. Bunun nedeni ise, Türkiye'ye karşı olan isteklerinde o kadar insafsızlık gösteren Avrupa'nın Türkiye'nin alacağı bulunan konularda daha doğrusu Türkiye'ye borçlu olanlara inanılamayacak derecede yardımseverlik göstermesidir.

Balkan devletlerinin Türkiye borçlarından bir kısmını üzerlerine almaları için Berlin Anlaşması'na katılan kararlar gerçekte uygulanmadılar. Burada mesele, gayet büyük bir tutara karşı gelmektedir. O zaman İngiltere'nin yayınlamış olduğu bir notaya göre Balkan devletleri Türkiye'nin borçlarına şu yolda katılacaklardı:

Bulgaristan	9 898 662 Osmanlı lirası
Sırbistan	2 107 457 Osmanlı lirası
Yunan	2 130 870 Osmanlı lirası
Karadağ	98 986 Osmanlı lirası

Bunlardan bir para ele geçmedi. Türkiye hükümetinin bu hisselerini almak konusunda bütün çalışma ve gayreti boşa gitti, zira Türkiye'nin borca uymayan borçluları Avrupa tarafından açıktan açığa korunmakta idiler.

Bulgaristan, ödemeye borçlu olduğu *vergisini* ödemedi. Rusya onu bu konuda şiddetle korudu.

Kıbrıs adası *İngiltere* tarafından işgal olundu. Bu ada gelirinin fazlasını Türkiye'ye ödemek bu devletin borcu idi. Fakat İngiltere, bu fazlayı 1855 senesi borçlanmasını tamamlayan bir güvence olmak üzere alıkoydu.

Doğu Rumeli vergisi, her sene için 265 000 Osmanlı lirası olmak üzere belirlenmişti. Fakat Doğu Rumeli Millet Meclisi bu tutarı keyfi olarak 180 000 liraya indirdi. Bütün protestolara rağmen önceki miktara çıkarılamayan bu tutar gayet düzensiz bir şekilde ödenmekte idi. Daha sonra bu tutar 152 026 *[liraya]* ve daha sonra 114 020 liraya indirilmiştir. En sonunda Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi üzerine bu mesele, Türkiye'nin bütün isteklerinden vazgeçerek buna karşılık Bulgaristan'dan kırk milyon frank almasıyla kesin bir şekilde halledildi.

Türkiye, almaya hakkı olan yukarıdaki vergileri kaybettiği gibi bunun üzerine bir de, bu yüzden devlet gelirinin küçülmesinden dolayı "Düyunı Umumiye" İdaresi'nin gönlünü almaya ve ona yeniden gelir kaynağı vermeye mecbur kaldı. Bu nedenle hükümet, kaybedilen Bulgaristan vergisi ve Kıbrıs adası tazminatına denk bulunan aşar gelirini Düyunı Umumiye İdaresi'ne bırakmaya, Doğu Rumeli geliriyle güven-

ceye alınan borçlanmaları da diğer kaynaklarla güvence altına almaya mecbur kaldı.

2. *Memleketin iç geliri*: Muharrem Fermanı gereğince Düyunı Umumiye İdaresi'ne verilen iç gelirden en önemlileri tuz ve tütün tekelleridir.

Muharrem Fermanı çıkarıldığı zaman Türkiye'de Avrupa'daki manasıyla gerçek *tekel* yöntemi yok idi. Önceleri tüketicilerden bandrol yöntemi aracılığıyla tütün vergisi alınmakta idi. Memlekette tütün işlemesi ve satması serbest olup, hükümet ne fabrika açıp tütün işlemekte ne de tütün satmakta idi. Hükümet ancak Düyunı Umumiye İdaresi başında bulunan maliye grubunun cesaretlendirmesi ve etkisiyle yukarıda bahsedilen tütün vergisi gelirini oluşturmaya razı olmuş ve bu şekille memlekette gerçek bir tekel kurmuştur. O zaman "Tütün Rejisi" namı altında bir hissedarlar şirketi kurularak devlet bu şirketle otuz sene süreyle bir sözleşme yapmıştır. Bu sözleşme gereğince memlekette tütün işlemek ve satmak tekel hakkı "Reji" şirketine verilmiş ve "Reji" de kârdan hükümete hisse vermeyi kabul eylemiştir. Fakat 750 000 lira olmak üzere ayrılmış olan bu hissenin hükümete değil, Düyunı Umumiye İdaresi'ne verilmesi şart edilmiştir. Eğer bu tutar ödenip de hissedarlar sermayesine % 8 kâr eklendikten sonra fazla bir şey kalırsa, bu fazladan hükümet hazinesine de hisse verilecektir. Fakat hükümet o takdirde dahi fazlanın ancak % 30'unu alacak, % 35'i yine "Düyunı Umumiye" İdaresi'ne ve kalan % 35 de olağanüstü kâr olarak "Reji" şirketine verilecektir. Daha sonra kârın miktarı fazlalaşıp da gelirin fazlası beş yüz bin lirayı geçecek olursa hükümetin kâr hissesi de "Düyunı Umumiye İdaresi" ve "Reji Şirketi" kârları hesabına olarak artacaktır.

Bu yolla alacaklılar üç kat güvence aldıkları halde hükümet üç taraftan bağlanıyor: birincisi tütün vergisi gelirinin Maliye Nezareti'nden çıkarak Düyunı Umumiye İdaresi'ne geçmesi, ikincisi tütün işleme ve satılmasına dair tekel yöntemi oluşturulması, üçüncüsü bu tekelin bir hissedarlar şirketine verilmesi yüzündendir. Bu şirketle olan sözleşme Düyunı Umumiye İdaresi'nin onayıyla yapılmıştır. Bu şekille Düyunı Umumiye İdaresi bu meselede sözleşmeye katılarak üçüncü bir taraf gibi hareket etmiş ve bu sıfatını bugüne kadar korumuştur. Fakat Tütün Rejisi namıyla bilinen bu hissedarlar şirketinin iç yüzü nedir? Reji Şirketi sözleşmesi Türkiye Devleti ile şu maliye grupları arasında yapılmıştır:

1- Viyana'da Kreditanstalt ve onun grubu
2- Bleichreder ve onun grubu
3- Osmanlı Bankası ve onunla birleşen alacaklılar grubu

Bütün maliye grupları "Düyunı Umumiye İdaresi"nde temsil edilmiş ve orada etkili bir rol oynamışlardır. O halde "Tütün Reji Şirketi", "Düyunı Umumiye" İdaresi'nin kanından ve vücudundan bir parça demektir. Yalnız ismiyle değil, kurulmasındaki amaç ve en sonunda kendi esas nizamnamesi gereğince Türkiye'nin bir resmî devlet kurumu olması gereken Osmanlı Bankası, "Düyunı Umumiye İdaresi"ne ve "Tütün Reji" Şirketi'ne katılması sayesinde Türkiye hükümetine karşı yabancı maliye gruplarının vekili gibi bir durum almıştır.

Hükümet, tütün vergileri gelirini "Düyunı Umumiye" İdaresi'ne vermek ve tütün tekeli oluşturmakla devletin en önemli ve büyümeye pek fazla yatkın bulunan bir gelir kaynağından mahrum kalmıştır. Tütün reji ayrıcalığı vermesi keyfiyeti Türkiye'ye pek pahalı çıkmıştır. Denilebilir ki eğer devlet eski bandrol yöntemini korumuş olsa idi, her seneki bütçe açığı haylice azalmış olurdu. Fakat Tütün Rejisi meselesi o kadar önemli ve karışık bir meseledir ki bu konuda ayrıca incelemeler yapmak gerekir.

Muharrem Fermanı Düyunı Umumiye İdaresi'ne tuz ve tütün tekellerinden başka şu gelir kaynaklarını dahi vermiştir:

Damga pulu vergileri
Alkollü içecek vergileri
İstanbul ve diğer beldelerin balık vergileri
Birçok yerlerde ipek aşarı
Tömbeki vergileri (elli bin lira raddesinde)

3. *Müstakbel Gelir*: En zengin ve en sağlam gelir kaynaklarına el vurmakla yetinmeyen "Düyunı Umumiye" İdaresi, Osmanlı hükümetini ileride vergi yönteminde ıslahat yapılıp da gelirde fazlalık görüldüğü zamanlar için de bazı sözlerle bağlamıştır. Sırası gelmiş iken şunu da söyleyeyim ki hükümet, "Düyunı Umumiye" İdaresi'nin onayı olmadıkça yukarıda bahsedilen gelirde hiç bir türlü değişim uygulayamamaktadır. Yani ilgili geliri ne arttırabilmekte ne de azaltabilmekte ve bu şekille mali siyasetinde tamamen bağlı bir halde bulunmaktadır. 1881 senesi Muharrem Fermanı'nın ve müstakbel gelir hakkındaki üçüncü, dördüncü kısımlarının sekizinci fıkrasına göre, tamamıyla "Düyunı Umumiye" İdaresi'ne bırakılan müstakbel gelir şunlardır:

1 – Ticaret sözleşmelerinin yeniden incelenmesi yoluyla gümrük tarifesinde değişimler uygulanıldığı takdirde gümrük gelirinde çıkacak fazla.
2 – Kâr nizamnamesi genele yayılıp da bugünkü kâr vergisine oranla çıkacak fazla.

Muharrem Fermanı, devleti "Düyunı Umumiye" İdaresi'ne verilen gelirden yararlanmaktan mahrum etmekle onun ilgili gelire olan ilgisini azaltmıştır. Devlet, kendisine ancak doğrudan doğruya fayda sağlanan gelire önem vermiştir. Halbuki "Düyunı Umumiye" İdaresi'ndeki gelir fazlalaştığı takdirde borçların ödenmesi konusuna o oranda fazla para harcanmakta ve böylelikle ilgili gelirin fazlalaşmasından devlete doğrudan doğruya hiç bir fayda olmamaktadır. Muharrem Fermanı'na göre "Düyunı Umumiye" geliri şu taraflara harcanmaktadır:

Beşte dört kısmı borçların faizlerine ve beşte biri de anaparaların itfasına harcanmaktadır. Binaenaleyh gelir ne kadar *artarsa* faizlerin ödenmesine de o kadar *fazla* para ayrılıyor. Her ne kadar bu oranın beşte dördü aşmaması şart edilmiş ise de bundan fazlası devlet hazinesine girmeyip yine borçların ödenmesine ayrılıyor. Hükümet "Düyunı Umumiye" İdaresi'nin fazla gelir toplamamasında doğrudan doğruya çıkar sahibidir, zira kendisi bu şekille borçlanma faizlerinden yararlanmaktadır. "Düyunı Umumiye" İdaresi'ne belirli miktarda gelir olarak bırakmış olduğundan daha ötesini düşünmek, Türkiye'nin değildir. Bu gelirin borç faizlerinin ödenmesine yetip yetmemesi, onun değil, "Düyunı Umumiye" İdaresi'nin düşüneceği bir meseledir. Şüphesiz "Düyunı Umumiye" İdaresi, ne kadar çok para toplanırsa faizlerin ödenmesine de o kadar çok para ayırıyor. Bilakis gelir ne kadar az olursa, her sene ödenmesi lazım gelen faizlere de o kadar küçük bir tutar ayrılmış olunuyor. Bu şekille öyle çürük ve doğal olmayan bir durum meydana gelmiş ki ona bakarak "Düyunı Umumiye" İdaresi'nin mali boykotajı devlet için daha faydalı oluyor. Diğer taraftan gümrük ve kâr gelirini arttırmak devlet için fayda sağlamıyor, zira bu yüzden oluşacak tutar tamamen Düyunı Umumiye İdaresi'nin dolmak bilmeyen kasasına gidiyor. Gerek hükümet gerek "Düyunı Umumiye" İdaresi birbirine yardım edecekleri yerde birbirine karşı iki taraf gibi bir durum almışlardır. Bu ise memleketin maliyece gelişmesine engel olmuştur. Ancak 1903 senesinde Türkiye'nin devlet borcu yeniden düzenlendiği zaman, bu dayanılamayacak durumdan kurtulmak için bir çare düşünülmüş ve bu nedenle "Düyunı Umumiye" İdaresi'ne her sene toplanan gelirden bir kısmı devlete ayrılmıştır.

Muharrem Fermanı'na tabi bulunan gelirin gelişmesi hakkında bir fikir vermek için "Düyunı Umumiye"nin kurulmasından 1912 senesine kadar her beş senelik devre hakkında şu cetveli yayınlıyoruz:

Beş senelik devreler	Bir senelik ortalama gelir	İlk devrenin ortalama oranına göre oluşan artış	Artış oranı
1882 / 83 – 1886 / 87	2 203 401,8		
1887 / 88 – 1891 / 92	2 280 565,2	77 163,4	% 3,5
1892 / 93 – 1896 / 97	2 554 418,0	351 006,2	% 11,5
1897 / 98 – 1901 / 02	2 569 707,6	366 305,8	% 12,0
1902 / 03 – 1906 / 07	3 060 600,0	1 357 198,2	% 38,9
1907 / 08 – 1911 / 12	4 449 125,0	2 245 723,2	% 101,0

Görülüyor ki "Düyunı Umumiye" geliri 1903 senesine kadar hemen aynı halde kalıp önemli bir şekilde artmamıştır. 1903 senesi mali ıslahatından önceki son beş senelik devrede oluşan artış gayet önemsiz olup ilk beş senelik devreye oranla % 12'den ibarettir.

1903 SENESİ MALİYE ISLAHATI

1903 senesi maliye ıslahatında şu esas alınmıştır: "Düyunı Umumiye" İdaresi'nde toplanan bütün gelirden, borçların faiz ve sermayelerinin ödenmesine harcanmak üzere belirli bir tutar ayrılacak ve bu tutardan başka çıkacak fazlanın % 75'i devlete ve % 25'i yine borçların ödenmesine harcanmak üzere "Düyunı Umumiye" İdaresi'ne verilecektir.

1903 senesi maliye ıslahatı sırasında Türkiye borçlarının ne halde bulunduklarını bir kere inceleyelim:

Borçlanmalar	Muharrem Fermanı'nda gösterilen itibari anaparanın miktarı	İtibari anaparanın 1903 senesindeki hali	Ödenen tutar
Seri A	7 831 870 Osmanlı lirası	hepsi ödenmiş	7 831 870 lira
Seri B	11 049 307 Osmanlı lirası	4 158 023 Osmanlı lirası	6 891 284 lira
Seri S	33 604 176 Osmanlı lirası	27 354 470 Osmanlı lirası	6 249 706 lira
Seri D	48 017 162 Osmanlı lirası	44 415 526 Osmanlı lirası	3 601 626 lira
Toplam	103 502 515	75 928 019	24 574 496

Bu borçlanmalardan başka, Muharrem Fermanı'na Osmanlı piyango biletleri ile düyunı mümtaza (ayrıcalıklı borçlar) da tabi bulunmaktadır.

Kısacası düyunı muvahhadenin (birleştirilmiş borçlar) 1903 senesine kadar 24,6 milyon lirası ödenmiş ve dolaşımda tahminen ancak 76 milyon Osmanlı lirası kadar itibari bir tutar kalmıştır.

Bu borcun *piyasadaki kıymeti* daha az idi. "Düyunı muvahhade" tahvillerinin piyasadaki ortalama kıymetini her sene bu borçların ödenmesi için borçlanma tahvillerine ödenen tutardan anlayabiliriz. Sırası gelmiş iken şu örnekleri söyleyelim:

1882/83 senesinde 451 086 liralık itibari bir tutara karşılık 154 688 Osmanlı lirası ödenmiş olduğundan, "düyunı muvahhade"nin piyasadaki kıymeti, itibari kıymet ile % 34,2 oranında imiş demektir[2].

1893/94 senesinde 1 431 408 liralık itibari bir tutara karşılık 565 464 lira ödenmiştir ki piyasadaki kıymet bu itibari kıymet ile % 39,4 oranında imiş. 1882/83 senesinden 1902/03 senesine kadar 9 096 001 Osmanlı lirası ödenmiş olduğundan bu süre zarfında "düyunı muvahhade"nin piyasadaki ortalama kıymeti % 37,7 oranında bulunmuştur.

Eğer bu ortalama piyasa kıymeti 1903 senesi dolaşımda bulunan "düyunı muvahhade"nin itibari kıymetiyle karşılaştırılırsa piyasa kıymetinin 28 624 863 Osmanlı lirasından ibaret bulunduğu anlaşılır.

BORÇLAR TAHVİLİ

1903 senesinde maliye ıslahatı uygulandığı zaman yukarıda bahsedilen borçlar, dönüştürülmüşlerdi (birleştirilmişlerdi). Bu konudaki hesaplar aşağıdaki şekilde yapılmıştır:

Seri	1903 senesi Eylül'ünün başlangıcına kadar dolaşımda bulunan sermaye	Tahvile esas olan fiyat	Tahvil olunan düyunı muvahhade sermayesi
A	Ödenmiştir.		
B	4 158 023 Osmanlı lirası	% 70	32 738 772
S	27 354 470 Osmanlı lirası	% 42	Osmanlı
D	44 415 526 Osmanlı lirası	% 37,5	lirası

2. Maliye Nezareti'nin 1326 *(1910)*'da senelik mali ve gelir istatistikleri ile genel masraflar hakkında yayınlamış olduğu eserden.

Düyunı muvahhadenin oluşan 32,7 milyon liralık genel toplamı bizim yukarıda gösterdiğimizden dört milyon lira, yani % 15 oranında daha fazladır. Borsa işlemlerinin devlet çıkarlarına uygun olmadığı bundan dahi anlaşılıyor. Buna itirazla diyebilirler ki borçların tahvili sırasında uzun bir devrenin ortalama borsa fiyatıyla işlem yapılamazdı. Zannımıza göre borsa tahvilleri kıymetini adaletli bir şekilde anlamak için ancak uzun bir devrenin ortalama borsa fiyatını göz önüne almak gerekir. Fakat herhalde şurası açıktır ki, hesap yapılır iken borçların tahvili işlemine en yakın zamanlardaki piyasa fiyatını dikkate almak daha büyük bir hatadır. Zira bu fiyatlar, borçların tahvilini bekleyenler tarafından yapay bir şekilde fazlalaştırılmış idi.

Yukarıda gösterdiğimiz yöntem ile yaptığımız bir hesaptan 1903 senesi borçların tahvili işleminden üç sene önceki fiyatların şunlardan ibaret bulunduklarını anlamaktayız:

Sene	Piyasa fiyatı
1316 (1900 / 01)	% 33,7
1317 (1901 / 02)	% 35,7
1318 (1902 / 03)	% 39,9
Üç senenin ortalama fiyatı	% 35,9

Eğer bu konudaki hesapları borçların tahvili işleminden önceki üç senelik borsa fiyatlarını esas alarak uygular isek devreden borcun borsadaki kıymetinin 27,3 milyon Osmanlı lirasından ibaret bulunduğu, yani bizim daha önceki genel ortalama fiyatlara dayanarak çıkardığımız tutardan daha az olduğu görülürdü.

Hatta borçların tahvili işlemine bakılınca yapay bir şekilde arttırıldığı ilk bakışta dahi anlaşılan 1902/03 senesi fiyatına göre hesap yapıldığı takdirde dahi borcun genel toplamı ancak 30,3 milyon liradan ibaret kalırdı. Bu ise, şüphesiz, borçların tahvili işlemine esas olan tutardan 2,4 milyon lira daha azdır.

Buna dayanarak kesin bir şekilde denilebilir ki devlet 1903 senesi borçların tahvili sırasında borsa fiyatı gereğince hesapta en az 2,4 milyon lira kaybetmiştir.

Düyunı mümtaza, devreden borçlar arasına daha sonra yani 1906 senesinde eklenmiştir. Düyunı mümtaza için senelik % 5 faiz sağlanmış ve her zaman düzenli ödenmişti. Borçların tahvili işlemi düyunı mümtaza faizini diğer borçlara göre değiştirerek onu % 4 faizli borçlar sırasına indirmiştir. Arada bundan oluşan farkı kapatmak için borcun miktarı o oranda arttırmak gerekmiştir. Dolaşımda bulunan düyunı

mümtaza tahvillerinin genel kıymeti, borçların tahvili sırasında 6 786 164 liradan ibaret idi. Borçların tahvili sırasında bu tutar 9 537 000 liraya çıkarıldı.

Piyango biletlerine gelince, 1903 senesinde maliye ıslahatı zamanında, her sene piyango biletlerinin çekilişi ve ödenmesi için 270 000 liralık bir tutar ayrılmıştır.

Daha sonra "Düyunı Umumiye" İdaresi gelirinden fazla bir şey çıkarsa, bu fazlanın ilgili idare hissesine düşen kısmından % 40'ı, kazanılan biletlerin olağanüstü olarak ödenmesine harcanacaktır. Daha sonra bu maddeden yararlanarak piyasada yapay bazı işlemler uygulanmasına başlanılmış ve kazanan biletler ve piyasadaki fiyatlarının fazlalaştırılmış olduğunu göreceğiz. Şüphesiz, bu hal devlet için olağanüstü zararlı bir meseledir.

1903 senesi maliye ıslahatının getirdiği değişimler sonucu olarak düyunı mümtaza şu hale getirilmiştir:

Borç	Borcun miktarı	Daimi ödemeler	Fazlaya % hesabıyla katılım
	Osmanlı lirası	Osmanlı lirası	
İlk devreden borçlar	32 738 772	1 456 875	% 15
Düyunı mümtaza*	9 537 000	430 500	% 15
Piyango biletleri	13 374 356	270 000	% 10
Toplam	55 650 128	2 157 375	

* Bu borç 1906 senesi devreden borçlar arasına eklenmiştir.

İlk önce Muharrem Fermanı gereğince Düyunı Umumiye İdaresi'ne verilen gelirin her seneki hâsılatından daimi ödemeler için 2 157 375 lira düşülmektedir. Bu tutar, yukarıda söylenilen borcun gerek faiz ve gerek anaparasını ödemek konusuna harcanmaktadır. Bu tutar hiç bir şekille değiştirilemez. Her ne kadar borçların ödenmesi için gittikçe daha büyük bir tutar harcanmakta ve bu şekille borç sermayesi ve faizlerinin ödenmesi için gerekli olan tutar dahi azalmakta ise de bununla beraber her sene borçlar için yine 2 157 375 Osmanlı lirası harcanmaktadır. Borçların faizleri aynı halde kaldıklarından yani % oranını koruduklarından borçların itfasına ayrılan tutarlar dahi artmaktadırlar.

Bundan başka borçların itfası için gelir fazlalarından da bir kısım harcanıyor. Fazla gelir ise her senenin genel gelirinden borçların itfası için ayrılan 2 157 375 Osmanlı lirası çıkarıldıktan sonra kalan tutar-

dır. Yukarıda söylendiği üzere gelir fazlasının % 75'i devlete ve % 25'i "Düyunı Umumiye" İdaresi'ne ayrılmaktadır.

1903 senesindeki borçların tahvili işlemleri Türkiye alacaklıları için pek elverişli idi. Onlar, fiyatların yükselmesinden daha borçların tahvili zamanında olduğu gibi sonraları daha fazla kazanmışlardır. Zira düyunı mümtaza tahvilleri ve piyango biletlerinin fiyatları gittikçe yükselmekte devam etmiştir.

Devlet için burada bir fayda varsa, o da kendisinin Düyunı Umumiye İdaresi'ndeki gelir fazlasından bir kısmını eline alabilmesidir. Fakat devlet kendi hissesine düşen bu fazlaları yeni borçlanmalara güvence gibi kullanmış olduğundan onlar yine "Düyunı Umumiye" İdaresi'ne geçmişlerdir.

ESKİ KÖLELİK VE YENİ KÖLELİK

1881 senesinin Muharrem Fermanı çıkalı, yani "Düyunı Umumiye" İdaresi kurulalıdan beri –bazı borçlanmalar ayrı olmak şartıyla– devletin, her borçlanma yaptığı zaman karşılık gösterdiği güvence tamamen Düyunı Umumiye İdaresi'ne girmiştir. Bundan başka gümrük gelirinin seri bir şekilde artması yüzünden "Düyunı Umumiye" geliri pek fazla artmıştır. Bilindiği üzere Muharrem Fermanı gereğince gümrük geliri "Düyunı Umumiye" İdaresi'ne bırakılmıştı. Muharrem Fermanı'na eklenen gelirden başka "Düyunı Umumiye" İdaresi'ne daha şu gelir de bırakılmıştır[3]:

1) Muharrem Fermanı'na dahil olan yerlerden başka taraflardaki balık vergileri. Bu şekilde Düyunı Umumiye İdaresi bütün memleketteki balık ticaretini kendi yönetimi altına almıştır.
2) Balık avı hakkı vergileri.
3) Avcılık hakkı vergileri.
4) Tömbeki satma hakkı vergileri.
5) Muharrem Fermanı'na dahil olmayan birçok yerlerin ipek aşarı.
6) Birçok vilayetlerin ekin (afyon ve diğer) aşarı.
7) Bir kaç vilayetin ağnam[4] vergileri.
8) Diğer bazı küçük gelirler.

---

3. Bu konudaki bilgi, Düyunı Umumiye İdaresi'nin resmen yayınladığı: *Note sur l'institution, l'organisation et le fonctionement de la Dette publique Ottomane* eserinden alınmıştır.
4. Koyunlar, hayvanlardan alınan vergi.

1911/12 senesindeki durum bundan ibaret idi. O zamandan beri devletin "Düyunı Umumiye" İdaresi'ne olan bağımlılığı avanslar ve savaşın oluşturduğu para sıkıntısı nedeniyle daha fazla artmıştır. Gelecek makalemizde savaş sonunda ortaya çıkan durumu inceleyeceğiz. O zaman 1903 senesindeki ıslahatın mali sonuçlarını inceleyeceğiz.

Şimdi bu makalemizin sonunda devletin mali köleliğini rakamlarla göstererek bu köleliğin 1911/12 senesindeki derecesini ve bunun gittikçe devlet gelirini Düyunı Umumiye İdaresi'ne aktarmak gibi bir sonuca varacağını açıklamak ile yetineceğiz.

Devlet gelirinin başlıca türlerini bir defa karşılaştıralım:

Bir taraftan devletin 1911/12 senesindeki genel gelirini, diğer taraftan aynı seneye ait olan Düyunı Umumiye İdaresi'ndeki gelirin bir kısmını, sonra devletin genel gelirinin Düyunı Umumiye İdaresi altında bulunan gelir ile ne oranda bulunduğunu hesap edelim:

Bütçe kısımları	Bütün devlet geliri	Düyunı Umumiye hâsılatı	Düyunı Umumiye gelirinin devletin genel geliriyle oranı
Doğrudan vergiler	16 235 527	3 728 342	% 22,9
Damga pulu vergileri ve saire	1 451 032	573 816	% 39,4
Dolaylı vergiler	5 512 158	1 713 617	% 31,0
Tekeller	2 697 278	2 146 456	% 79,5
Toplam	25 895 995	8 162 231	% 31,5

* Posta ve telgraftan başka.

Bu cetvelde görülüyor ki Düyunı Umumiye İdaresi daha 1911/12 senesinde devletin başlıca gelir kaynaklarının üçte birini eline almıştır. Bu maliye kurumu işlemeye başladığı zaman kendisinin bütçesi en fazla tekellere ve damga pulu vergilerine dayanmakta idi. O zamandan beri bu kurum yalnız dolaylı vergilerin önemli kısmını değil, doğrudan vergilerin de % 23'ü kendi yönetimi altına almıştır. Düyunı Umumiye İdaresi mali işlerin her tarafında Maliye Nezareti yönünde gitmekte ve her yerde kendisine yol açmakta olup böylelikle devlet içinde bir devlet kurmuştur.

1911/12 senesinde durum böyle idi. Ne yazık ki, o zamandan beri durum daha fazla kötüleşmiştir:

BORÇLARIN 1903 SENESİ 1/14 MART'A KADAR OLAN DURUMU

Osmanlı Devleti, Avrupa'ya karşı olan borçları nedeniyle düşmüş olduğu son derece ağır ve zor durumdan kurtulabilmek için en önce borçlarını ve onlar dolayısıyla üzerine almış olduğu yükümlülükleri gayet açık bir hale getirmelidir.

Mali taraftan ilerideki konuların ayrılması gereklidir:

1) Devlet borçlanmaları.
2) Avanslar ve hazine tahvilleri.
3) Donanma borçları.

Biz burada borçlanmalardan başlayacağız.

Türkiye, savaş sırasında yeni borçlanmalar yapamadı. Paris Maliye Konferansı'na verilen hesap cetvellerine göre, 1913 senesinin 1/14 Mart'ına kadar Türkiye'nin borçları şu halde idi:

Borçlar	Dolaşımda bulunan sermaye	Senelik ödemeler
% 4 faizli 1903 senesi düyunı mübeddele-i muvahhadesi	37 946 568 lira	1 887 375 lira
İkramiyeli demiryolu tahvilleri	11 135 310 lira	270 000 lira
Olağanüstü borçlar itfası		469 000 lira
% 4 faizli 1903 senesi borçlanması	2 631 728 lira	123 750 lira
% 4 faizli Bağdad demiryolu ikinci tertib borçlanması	4 724 940 lira	194 240 lira
% 4 faizli Bağdad demiryolu üçüncü tertib borçlanması	5 231 424 lira	214 025 lira
% 4 faizli Bağdad demiryolu dördüncü tertib borçlanması	Henüz dolaşıma çıkarılmamış	97 120 lira
% 4 faizli Bağdad demiryolu beşinci tertib borçlanması	Henüz dolaşıma çıkarılmamış	97 120 lira
% 4 faizli Bağdad demiryolu altıncı tertib borçlanması	Henüz dolaşıma çıkarılmamış	97 120 lira

% 4 faizli 1890 senesi Osmanlı Tahvilleri borçlanması	3 203 200 lira	249 975 lira
% 4 faizli 1893 senesi tömbeki borçlanması	698 060 lira	50 000 lira
% 4 faizli 1896 senesi borçlanması	2 886 620 lira	180 000 lira
% 4 faizli 1903 balık avı borçlanması	2 489 259 lira	118 800 lira
% 4 faizli Bağdad demiryolu birinci tertib borçlanması	2 350 414 lira	97 120 lira
% 4 faizli 1905 senesi teçhizat-ı askeriye borçlanması	2 494 910 lira	118 800 lira
% 4 faizli 1901-1905 seneleri borçlanması	5 071 638 lira	238 800 lira
% 4 faizli 1908 senesi borçlanması	4 599 936 lira	212 000 lira
% 4 faizli Soma-Bandırma demiryolu borçlanması	1 587 190 lira	76 560 lira
% 4 faizli Hudeyde-San'a demiryolu borçlanması	1 000 010 lira	40 988 lira
% 4 faizli Köstence Kablo Şirketi avansı	18 312 lira	-- lira
% 4 faizli Konya ovasının sulanması için alınan borç	733 000 lira	25 000 lira
% 4 faizli 1885 Mısır borçlanması	4 196 720 lira	181 796 lira
% 4 faizli 1891 Mısır borçlanması	5 982 812 lira	308 685 lira
% 3 1/2 faizli 1894 Mısır borçlanması	7 950 778 lira	362 174 lira
Şehremaneti (belediye) borçlanması	1 090 056 lira	60 050 lira
Toplam	131 344 513 lira	6 934 303 lira

Yukarıdaki tutarlar toplamı 1913 sene 1/14 Mart'tan itibaren geçen süre sırasında düzenli olan ödemeler sonucu olarak biraz azalmıştır.

Diğer taraftan devlet borçlanma yapmamakla beraber Şehremaneti, devletin kefaleti altında olarak bir borçlanma yapmıştır. İtibarî anaparası 1 100 000 liradan ibaret bulunan bu borçlanma için senelik % 5 faiz ödenecektir. Şehremaneti (belediye) borçlanması tamamen "Perye Bankası" ve ortakları tarafından % 86 çıkış kıymeti üzerine satın alınmıştır. Binaenaleyh gerçekte bu borçlanmaya % 5,8 faiz ödenecektir. "Perye Bankası" bütün borçlanma parasını derhal ödemeyip ancak onu yavaş yavaş ödemeyi kabul eylemiştir. İlgili banka, 1913 senesinin Kânunuevvel'i sonunda 16 283 000 frank ödemiştir.

Şimdi avanslara ve hazine tahvillerine gelelim:

Biz burada yine Paris Konferansı'na resmen sunulan hesap cetvellerine başvuruyoruz. Bu konudaki hesaplar iki kısma ayrılmaktadır:

1) Savaştan önce alınan avanslar.
2) Savaş sırasında 1913 senesinin 1/14 Mart'ına kadar alınan avanslar. Bu borçların ayrıntıları aşağıdaki cetvelde sıra ile gösterilmiştir:

Savaşa Kadar Alınan Avanslar:				
Avansın alındığı yer	Borcun ödenmeyen kısmı	Faiz	Komisyon ücreti	Ödenme zamanı
Doyçe Bank	2 888 283 lira	% 5 ½	% 1	1 Mart 1913
Türkiye Milli Bankası ve Selanik Bankası	1 575 000 lira	% 5 ½	% 1/4	28 Şubat 1913
Osmanlı Bankası	1 500 000 lira	% 6 ½	% 1/4	3 Nisan 1913
Osmanlı Bankası	1 045 013 lira	% 7	% 1/2	3 Nisan 1913
Osmanlı Bankası	1 089 417 lira	% 7	% 1/2	23 Ağustos 1913
Bank Fransez	537 594 lira	% 5	% 1	18 Kânunuevvel 1913
Bank Fransez	421 259 lira	% 7	% 1/4	15 Teşrinievvel 1913

Türkiye Milli Bankası	1 733 197 lira	% 5	--	1 Temmuz 1913
D•yçe Bank	33 000 lira	% 5 ½	--	13 Şubat 1913
Osmanlı Bankası	300 000 lira	% 6	--	28 Şubat 1913
Anadolu Demiryolu Şirketi	133 108 lira	% 6	--	--
Yetim Malları Sandığı	137 420 lira	% 12,6	--	--
Fenerler İdaresi	128 695 lira	% 7	--	--
Fenerler İdaresi	80 681 lira	% 6	--	--
Toplam	11 602 667 lira			

Savaşa Kadar Alınan Avanslar:

Avansın alındığı yer	Borcun ödenmeyen kısmı	Faiz	Komisyon ücreti	Ödenme zamanı
Tütün Reji Şirketi	122 737 lira	% 6	--	--
Düyunı Umumiye İdaresi	300 000 lira	% 7	--	--
Türkiye Milli Bankası	33 000 lira	% 7	--	1 Haziran 1913
Hazine tahvilleri	3 000 000 lira	% 6	--	8 Teşrinisani 1915
Hazine tahvilleri	5 500 000 lira	% 5	--	30 Teşrinisani 1917
Osmanlı Bankası cari hesabı	1 500 000 lira	% 5,5	--	--
Osmanlı Bankası cari hesabı	300 000 lira	--	--	--
Toplam	10,755,745 lira			

1913 senesinin 1/14 Mart'ına kadar alınan avansların genel toplamı 22 358 412 Osmanlı lirasına ulaşmıştır.

Okuyucuların yukarıdaki cetvellerde gördükleri üzere bu avanslardan birçoklarının süresi 1913 senesinde bitmiştir. O sene zarfında ödenmeleri lazım gelen avansların toplamı 9 422 560 Osmanlı lirasına ulaşmış idi. Bu kadar büyük bir tutarın derhal ödenmesi tabii söz konusu bile olamazdı. Hatta böyle bir tutarın Türkiye'nin her zamanki geliri aracılığıyla ödenmesi barış zamanlarında bile mümkün olmadığından harp zamanında uygulanması elbette akla getirilemez. Şuraya dikkat olunmalıdır ki "Türkiye Milli Bankası"nın 33 000 liralık avansı ayrı olmak şartıyla süreleri 1913 senesinde biten bütün avanslar, savaştan önce alınmışlardır. Bankalar bu avansları verdikleri zaman, onların o sırada yapılmakta ve hatta ilk sözleşmesi imzalanmış olan borçlanmadan ödeneceklerini hesap etmiş idiler. Halbuki Türkiye'de ayrıcalıklar meselesi dolayısıyla devletler arasındaki rekabet ve bu devletlerden bazılarının Paris borsası aracılığıyla Türkiye üzerinde mali baskı uygulamaları sonucu olarak tasarlanan büyük borçlanma dolaşıma konulamamıştır.

Savaş koptuğu zaman devletler, gerek Türkiye'ye ve gerek diğer Balkan devletlerine para vermemek üzere aralarında anlaşmışlardır. Eğer Türkiye, almış olduğu avansları ayrılan sürede ödeyemediğinden dolayı eleştiriliyorsa, bu pek haksızdır. Zira Türkiye, arzusunun aksine olarak zor bir durumda bırakılmıştır. Aynı zamanda Avrupa maliyecileri, bütün becerikliliklerini göstererek tesviye çaresi olmak üzere sürenin uzatılmasından başka bir şey bulamazdı. Halbuki Avrupa maliyecileri ve diplomatları, gerek kendi aralarındaki anlaşmazlıklar ve gerek şahsî çıkar gözeten siyasetleri sonucu olarak Türkiye'yi düşürmüş oldukları zor durumu düşünmek arzusunda bile bulunmuyorlardı. Onlar, bütün suçu Türkiye hükümetine yüklemekte ve ellerinde bulunan borç senetlerinin ödenmesini istemekte idiler. En sonunda bu durumun doğal sonucu olarak sürelerin uzatılması gerekmiş fakat maliyeciler daha büyük faiz koparmak için Türkiye'nin zor durumundan yararlanmayı unutmamışlardır.

AVANS SÜRELERİNİN UZATILMASI

Avansların uzatılma süreleri keyfiyetini yukarıda gösterilen cetveldeki sıra ile inceleyelim:

Doyçe Bank'ın avansı: Bu avansın 1 Mart'ta biten süresi, ancak dört ay yani 1913 senesinin 1/14 Temmuz'una kadar uzatılmış ve aynı zamanda faizi de arttırılmıştır. Hükümet, bu uğurda asgari had olarak % 6 faiz ve % 1/2 de komisyon ücreti ödemeye söz vermiştir.

Bununla beraber Türkiye'nin bu avans için ödemekte olduğu faizin Alman İmparatorluk Bankası faizinden % 1 oranında fazla olması şart edilmiştir. Binaenaleyh ilgili banka faizi, şimdiye kadar olduğu gibi % 5,5'e çıktığı takdirde Türkiye'nin % 6,5 ve daha fazla faiz ödemesi gerekecektir. Türkiye, bu avansı, doğal olarak Temmuz'da da iade edememiştir. Her ne kadar avans süresi yönteme uygun bir şekilde yeniden uzatılmamış ise de "Doyçe Bank" istediği zaman borcun ödenmesini istemek hakkını korumuş ve kendisi bu hakkını korumadığı süre zarfında Osmanlı Hükümeti'nin ona % 9 faiz ödemesi şart koşulmuştur.

Bu avansın yapılacak olan büyük borçlanmadan ödenmesi daha Mart'ta yapılan süre uzatılması keyfiyeti sırasında kararlaştırılmıştır. Bütün avans 53,089,336[5] marktan ibarettir.

Türkiye Milli Bankası ile Selanik Bankası'nın ortak avansı: Bu bankaların satın almış oldukları hazine tahvilleri bedeli olan ilgili avansın süresi, 1/14 Mart'ta bitmekte idi. Hükümet, avansın süresini faizinin uygun miktarda artması şartıyla uzatılmasını istemiş, % 5,5 yerine % 7,5 faiz vermeye razı olmuş ve aynı zamanda ek güvence olmak üzere Cidde gümrük gelirini teklif eylemiştir. Fakat alacaklılar buna razı olmadıklarından o zaman şu yolda[6] açıklamada bulunmuştur:

"Cidde gümrük geliri ek güvence olmak şartıyla hazine tahvilleri süresinin bir sene daha uzatılması konusundaki teklifimizin kabul edilmemesi ve hükümetin ilgili tahvillerin bedellerini süre bitiminde ödeme imkânından mahrum olması üzerine, biz bu açıklamamızla ilgili bankaları ve tahvil sahiplerini resmi protesto işleminden kurtarır ve aynı zamanda protestonun bütün yasal sonuçlarını kabul etmek ve onaylamak, yani borcun tamamen ödenmesine kadar % 9 faiz ödemeye razı olmakla beraber borcu yapılacak ilk borçlanma ile ödemek ve bu konuda güvence gösterilen geliri Türkiye Milli Bankası'na teslim etmek konusundaki eski şartları da koruyacağımızı açıklarız."

İlgili güvence ise, İzmir, Beyrut, Selanik, Bursa ve Edirne gümrüklerinin gelir fazlasından ibaret olup her sene Türkiye Milli Bankası'na teslim edilecektir.

Osmanlı Bankası'nın iki avansı: Bunların süreleri 3 Nisan'da bitmiştir. Bu avansların uzatılma süreleri konusunda da yukarıda bahsedildiği gibi anlaşma yapılmıştır ki bu şekille hükümet, ilgili avanslar için % 9 faiz ödeyecektir. Bankalar, bu konuda gerekli olan resmi protesto işlemini uygulamamışlar ise de borcun ödenmesini her istedikleri zaman istemek hakkını korumuşlardır.

---

5. "*Gazette Financiere*" 1913 sene, 15 Temmuz.
6. "*Gazette Financiere*" 1913 sene 18 Mart tarihiyle *Standart*'tan.

Buraya kadar sayılan konularda alacaklılar birbirinin aynı sonuçlara yani avans süresini uzatmamak ve protesto işlemi uygulamamak fakat ödeme istemek hakkını devlete karşı hazır bulundurmak ve % 9 faiz almak sonuçlarına ulaşmışlardır. Lakin Doyçe Bank'ın ancak Temmuz'da başvurmuş olduğu bu yönteme Osmanlı Bankası daha Nisan'da başvurmuştur.

Osmanlı Bankası'nın avansı: Bunun süresi 23 Ağustos'ta bitmiştir. Bu avansa 540 000 liralık senelik gelir karşılık gösterilmiştir ki bu gelirle, avansın bitiş süresine kadar borcun % 38'i ödenebilirdi. Borcun kalan % 62'si 1914 senesi Eylül'ünün başına ertelenmiştir.

Osmanlı Bankası'nın Nisan'da uzatılma sürelerine razı olmadığı yukarıdaki avanslardan birinin uzatılma süresi için daha sonra anlaşma olmuştur. Bu, bizim cetvelde gösterdiğimiz % 7 faizli avans olup; bunun ödenmeyen kısmı 1 045 013 Osmanlı lirasından ibaret kalmıştır. Bu avansı güvence altına almak için ayrılan gelir o kadar büyüktür ki % 10'unun bu araç ile de ödenmesi mümkün olmuştur. Borcun kalan kısmı 1914 senesinin 1/14 Mayıs'ına ertelenmiştir. Bu uğurda % 7 faiz ödemek gerekecektir. Halbuki faizler peşin olarak ödenmiştir.

Fransız Ticaret ve Sanayi Bankası'nın avansı: Bunun süresi 1913 senesinin 15/28 Teşrinievvel'ine kadardır. Bu avansın bitiş süresine kadar % 15'i ödenmiş ve kalan kısmı 1914 senesi 15/28 Kânunusani'ye ertelenmiştir.

Bunlar hep savaşa kadar yapılmış avanslar olup devletin boynunda ağır bir zincir gibi asılı durmaktadırlar. Bu avansların süreleri bin zorluklarla ve pek kısa vade ile uzatılabilmekte ve aynı zamanda daha fazla faiz ödenmektedir. Osmanlı Hükümeti boğazı sıkılarak boğulmakta olan bir adam halinde bulunmaktadır: Ara sıra ancak nefes alacak kadar bir dakika serbest bırakılıyor sonra yine sıkılmaya ve daha şiddetli bir şekilde boğulmaya başlanıyor. Özellikle yukarıda bahsettiğimiz garip yönteme bağlı bulunan avanslar, şüphesiz, daha ağırdırlar. Bu yöntem üzere borcun vadesinde ödenmemesi protesto edilmemekle beraber protesto olunmuş borç senetleri hukukundan yararlanılıyor. 1/14 Mart 1913 senesi cetveline göre bunların toplamı 7 008 296 Osmanlı lirasına ulaşıyor.

Şimdi de savaş sırasında alınan avanslara geçelim:

Bizim cetvelimiz, iki hazine tahvillerinden ve Osmanlı Bankası'nın avansından ibaret olarak ancak üç büyük avans göstermektedir. 1913 senesi başlangıcında Osmanlı Bankası tarafından verilen 1,5 milyon liralık avans olağanüstü bir şey değildir. Bu, Osmanlı Bankası'nın 1911 senesinde yenilemiş olduğu sözleşme gereğince kendisinin Osmanlı

Hükümeti hazinesine her sene açmakta olduğu bir cari hesaptan ibarettir. Bunlar Osmanlı Bankası'na bırakılmış olan cari gelir ile güvence altına alınmıştır.

Savaş sırasında birinci defa olarak hazine tahvilleri 1912 senesi Teşrinisani'sinin sekizinde yapılmıştır. İlgili tahvillerin çıkış kıymeti 3 000 008 Osmanlı lirasına ulaşmakta idi. Cetvelimizde gösterildiğine göre bu tahvillerin ödenme süresi, 8 Teşrinisani 1915'te bitmektedir. Fakat bu, dolaşımda bulunan son tahvilin ödenmesi lazım gelen son vadedir. Ödemeler yavaş bir şekilde olmaktadır. Her sene borcun üçte biri itfa edilecek ve ödemeler altı ayda bir yani her sene 1/14 Mart ile 1/14 Eylül'de yapılacaktır. Bu tahvillerden dolaşımda bulunanların miktarını şimdiye kadar yapılan bildirimlerden ve yayınlardan anlamak zordur. Asker vergisi ile güvence altına alınmış olan ilgili tahvillerin ödemeleri şimdiye kadar düzenli olarak uygulanmıştır. Tahvillerin sahipleri sermayelerinin 1/6'sını daha 1912 Eylül'ü başlangıcında (1/14 Eylül) almışlardır.

İkinci defa hazine tahvilleri çıkarılması, 18 Kânunuevvel'de olmuş ve tahviller tutarı 5 500 000 Osmanlı lirasına ulaşmıştı. Fakat haylice geç ve ancak bir sene sonra dolaşıma konulabilmişlerdir. Bu tahvillerin pek çok gürültülere neden olan çıkarılma işlemi "Perye Bankası[7]" ve ortakları tarafından uygulanmıştır. Bilindiği üzere bu banka, ilgili tahvillerden yüz milyon frank kıymetindeki tahvilleri, % 79 ½ çıkış kıymeti üzerine satın almıştır. Bu şekille devlet, ancak 79 ½ milyon frank elde edebilmiştir. Hükümetin kalan 1 100 000 liralık tahvilleri ne miktarda ve ne fiyat ile satabildiği henüz belli değildir. Çıkarılmış olan tahvillerin itibari kıymeti üzerine % 5 faiz ödeneceği gibi sermayenin her sene beşte biri itfa edilecektir. Bu konuda arazi vergileri güvence olarak gösterilmiştir.

OSMANLI BANKASI'YLA DÜYUNI UMUMİYE İDARESİ'NİN ROLÜ

Biz, geçen örneklerden Osmanlı Bankası'nın Osmanlı Hükümeti tarafından yapılan mali isteklere karşı ne derece katı davrandığını gördük. Devlete dayanak noktası olmak amacıyla kurulmuş olan bu mali kurum milletin acıklı günlerinde devlete dayanak noktası değil, ağır bir yük olmuştur. Osmanlı Bankası, olağanüstü ayrıcalıklar ve üstünlüklerden yararlanmaktadır. Bu ayrıcalıklar o derece büyüktürler ki biz-

7. Perier Bankası.

zat banka kurumları 75 senesinde olan genel kurulda *bütün dünyadaki bağımsız şirketler ve maliye kurumları tarihinde Osmanlı Bankası'nın başarısına benzer bir konum bulamamakta* olduklarını açıklamışlardır. Hiç bir türlü olağanüstü ayrıcalıklara sahip bulunmayan yabancı ve yerli diğer bankalar, devlete karşı olan iddialarında Osmanlı İmparatorluğu Bankası'ndan daha insaflı ve daha alçak gönüllü davranmışlardır. Osmanlı Bankası, hükümete, ancak 1913 senesi Kânunusani'sinin beşinde % 7 faizli ve 100 000 liradan ibaret küçük bir avans vermeye onay vermiştir. Bu avansa, Sivas vilayeti aşarı karşılık gösterilmiştir. Bununla beraber ilgili avans devletin yapacağı ilk büyük borçlanmadan ödenecektir. "Düyunı Umumiye" İdaresi de hükümetin ihtiyaçlarına karşı kapılarını kapamıştır. Halbuki o, devlete pek kolay yardım edebilirdi. Zira kendisinin boşta ve büyük ölçekte araçları var idi. Bu kurum, iki milyon Osmanlı liralık güvence parasına sahip bulunmakta ve bu tutarı çeşitli borsa hisselerine harcamaktadır. "Düyunı Umumiye" İdaresi, bu sermaye ile ya İtalyan, ya Alman, ya Fransız, ya Japon, ya İngiliz veyahut Macar tahvilleri alacağı yerde Osmanlı hazine tahvilleri satın alsa idi Türkiye'nin mali ihtiyacını hafifletmiş olurdu. İlgili idare, iki milyon liralık güvence parasına sahip olduktan başka elli milyon franklık İtalya savaş tazminatını da kendi eline almıştır. Elli milyon franklık bu tutar, hükümetin hakkı olduğundan ona teslim edilmek gerekirdi. Fakat "Düyunı Umumiye" İdaresi başka bir görüşe dayanmıştır. İtalya savaş tazminatı, Düyunı Umumiye'nin Trablusgarp ve Bingazi hisselerinin sermaye haline konulmasından doğan bir tutar namı altında verilmiş olduğundan "Düyunı Umumiye" İdaresi, bu tutarın borç itfası için kendisine verilmesinde ısrar etmiştir.

Devlet ile alacaklılar arasında yapılan sözleşmelerde özellikle "Düyunı Umumiye" İdaresi mali yönteminin dayanmakta bulunduğu 1881 senesi Muharrem Fermanı'nda yukarıda bahsedilen hâsılat bu yolda hesap edilmemiş ve böyle olağanüstü bir borçlar itfası keyfiyeti açıklanmamıştır. "Düyunı Umumiye İdaresi"nin gerek geçmişteki örneklere ve gerek sözleşmelerin metin ve imzalarına dayanarak isteyebileceği bir şey varsa, o da Trablusgarp ve Bingazi'den artık gelir alamayan Osmanlı Devleti'nin ora borçlarını başka gelir ile güvence altına almasını istemekten ibarettir. Yoksa kendisi İtalya savaş tazminatını oluşturan bütün tutarın borçlar itfasına ayrılmasını isteyemez. Türkiye Hükümeti'yle Düyunı Umumiye İdaresi'nin İtalya savaş tazminatı meselesindeki görüşleri arasında anlaşmazlık doğmuştur. Bu anlaşmazlığın ne şekille hal edildiğine hatta henüz tesviye olunup olunmadığına dair sağlam ve resmî bilgiye ulaşamadım. Bu konuda

bilinen bir şey varsa o da Osmanlı Hükümeti'nin bütün İtalya savaş tazminatından ancak 300 000 lira alabilmiş ve kalan tutarın Düyunı Umumiye İdaresi'nde kalmış olmasından ibarettir. Bilinen bir keyfiyet daha vardır ki o da ilgili idarenin bu tutardan önemli bir kısmını yabancı bankalarına[8] yerleştirmiş olmasıdır. Düyunı Umumiye İdaresi bu paralar ile Osmanlı hazine tahvilleri satın alabilir veyahut onları uygun güvenceler karşılığında Türkiye hükümetine avans gibi vererek devlete bu şekille olsun bir hizmette bulunabilirdi. Fakat ilgili idare bu yolda davranmamıştır. Düyunı Umumiye İdaresi daha sonraları Osmanlı Hükümeti'ne ara sıra avanslar vermeye başlamıştır. Lakin bu avansları kendi elinde toplanmakta olan gelir hesabına olarak vermektedir. Halbuki ilgili avanslar Düyunı Umumiye İdaresi veznesine toplanan gelir sayesinde kendi kendilerine itfa edilmektedirler. Daha doğrusu Osmanlı Hükümeti, zaten kendisinin alması lazım gelen paraları almış fakat gelirin henüz vergilerin toplanmasından biraz daha önce almış ve buna karşılık % 6 faiz ödemiş oluyor demektir.

Düyunı Umumiye İdaresi 1913 senesi Mart'ında hükümete 300 000 Osmanlı lirası vermiş ise de bu tutar şimdiye kadar ödenmiştir. İlgili idarenin hükümete Mayıs'ta vermiş olduğu 200 000 liralık avans bu sıralarda tamamen ödenmiş sayılmalıdır.

Haziran'da	200 000 lira
Temmuz'da	214 000 lira
Ağustos'ta	500 000 lira
Eylül'de	219 719 lira
Teşrinievvel'de	100 000 lira
Kânunuevvel'de	140 000 lira

Bu avanslar, gümrük geliri, aşar ve yardım hissesi ile sağlanmışlardır.

---

8. 1881 senesinin Muharrem Fermanı gereğince Hükümet-i Osmaniye ile Düyunı Umumiye İdaresi arasında ferman maddelerinin gerek yorumu ve gerek uygulaması konusunda anlaşmazlık doğduğu takdirde anlaşmazlığın tesviyesi bir hüküm heyetine havale edilecek ve bu nedenle taraflardan her biri ikişer aracı belirleyecekler ve aracılar ise bir başkan seçeceklerdir. İtalya savaş tazminatı da böyle bir mesele oluşturmakta idi, binaenaleyh onun halli bir hüküm heyetine havale edilmek fakat önce İtalya'dan alınacak tutar devlet hazinesine teslim olunmak lazım idi. Kısacası savaş tazminatının İtalya tarafından Osmanlı hazinesine teslim edilmeyip de Düyunı Umumiye veznesine teslim olunması garip ve diplomasi adetlerine aykırı bir harekettir. Zira barış, İtalya ile Düyunı Umumiye İdaresi arasında değil, İtalya ile Türkiye hükümeti arasında yapılmıştır. İlgili idarenin İtalya'ya karşı hiç bir iddiası yok idi ve olamazdı. Düyunı Umumiye İdaresi bu konudaki isteklerini ancak Türkiye hükümetine karşı ileri sürebilirdi. Türkiye istekleri ise İtalya'ya karşı idi. Binaenaleyh savaş tazminatı Osmanlı Hükümeti'ne teslim edilmeli ve Düyunı Umumiye İdaresi de Türkiye'den hak isteğinde bulunmalı idi. Bu hata Kamil Paşa idaresi zamanında olmuştur.

Düyunı Umumiye veznesine toplanmakta olan gelir ile güvence altına alınmış bulunan ilgili avanslar, yukarıda söylediğim gibi kendi kendilerine itfa olunmaktadırlar.

İlgili idarenin veznesine toplanan gelirin devlet borçlarının ödenmesine gerekli olan tutardan pek büyük bir tutar oluşturduğunu okuyucuların hatırına getirmek isterim. Bunun sonucu olarak Düyunı Umumiye kasasında her zaman fazla para bulunduğu halde devlet hazinesinde toplanmakta olan paralar aksine ihtiyaca yeterli değildir.

Hesaplar sene sonunda yapılmakta olduğundan sene boyunca Düyunı Umumiye veznesine toplanmakta olan paralar fazlalaşmaktadır. Bunlar, devlet hazinesine ancak bilânço yapıldıktan sonra teslim edilmekte olduklarından devlet birdenbire büyük bir tutar elde etmiş oluyor. Fakat önceleri de söylediğim gibi sene boyunca kendi paralarını avans şeklinde almaya ve bu uğurda % 6 faiz ödemeye mecbur oluyor. Hükümet avansları, Düyunı Umumiye İdaresi'nden alamadığı parayı başka yerden bulmak (avans almak) zorunluluğunda bulunuyor. Kısacası Türkiye hükümeti, kendi cari gelirinden yararlanamadığından borçlanma yapmaya ve bu uğurda faiz ödemeye mecbur kalıyor. Eğer Düyunı Umumiye İdaresi'ne verilen borç güvencesi o kadar büyük olmasa idi, bu hal oluşmazdı.

AVANSLAR VE AYRICALIKLAR

Hükümet, ani ihtiyaçları karşılayacak miktarda küçük ve bununla beraber devlet gelirini düşürecek derecede olarak "Düyunı Umumiye İdaresi"nden almış olduğu avanslardan başka "*Fenerler*" ve "*Tütün Rejisi*" ayrıcalıklarını yenilediği zaman da önemli miktarda avanslar alınmıştır.

Fenerler ayrıcalığı süresi. Ancak 1914 senesinin Eylül'ünde bittiği halde anlaşılan, ayrıcalık sahipleri bu zamanı büyük bir fırsat saymışlardır. 1913 senesi Nisan'ının birinci günü yayınlanan geçici yasa aracılığıyla fenerler ayrıcalığı yirmi beş sene yani 1949 senesi Eylül'üne kadar uzatılmış ve ayrıcalık şartları hemen eskisi gibi kalmıştır. Bu nedenle hükümet, % 7 faizle 500 000 liralık bir avans almış ve bu konuda bizzat fenerler gelirini güvence olarak göstermiştir. Hükümet, bu avansı ödemedikçe fenerlerden bir para gelir bile alamayacaktır.

Tütün rejisi ayrıcalığı süresi, 1914 senesinin 2/15 Nisan'ından itibaren on beş sene uzatılmıştır. "Reji" şirketinin elde etmiş olduğu mali sonuçların gayet karışık ve ayrıca incelenmeye muhtaç bir mesele ol-

duğunu geçen makalemde söylemiştim. Konudan pek uzaklaşmamak için bu ayrıcalığı eleştirmekten vazgeçerek alınan avansın önemli olan şartlarını incelemek ile yetineceğim. Bu avans 1 500 000 liralık bir tutar oluşturmakta ise de, onun 500 000 lirası devletin yapacağı ilk büyük borçlanmadan derhal ödenmek lazımdır. % 6,25 faizli bu avansa, İzmir sancağının aşar geliri güvence olarak gösterilmiş ve ilgili gelir, "Düyunı Umumiye" İdaresi'ne devr edilmiştir. İlgili idare bu aşar hâsılatını her ay "Reji" İdaresi'ne teslime borçlu olacaktır. Bundan başka, hükümetin "Reji" gelirinden alacağı kâr hissesi de bu avansa ek güvence sayılacaktır.

AVANS HAKKINDA

Birinci cetvelimize göre 1914 senesinin 1/14 Mart'ına kadar alınan avanslar, 22 358 412 Osmanlı lirasına ulaşmaktadır. Fakat bu tutar avansların gerçek toplamından fazladır. Zira savaş sırasında yapılan avanslara, 1/14 Mart'a kadar henüz dolaşıma çıkarılmamış olan 5 500 000 liralık hazine tahvilleri de eklenmiştir. (Yine de o zamandan beri birçok büyük avansların faizleri de arttırılmıştır.) Aynı zamanda avans sermayeleri de kısmen fakat az miktarda olarak ödenmiştir. Süresi, 23 Ağustos'ta biten 1 089 417 liralık avansın % 38'i ödenmiştir ki 413 978,46 Osmanlı lirası demektir. 1 045 013 liralık avansın % 10'u yani 104 501,3 lirası, Fransız Bankası'ndan alınan 421 259 liralık avansın % 15'i yani 63 188,85 lirası ödenmiştir. Daha sonra dolaşıma çıkarılmış olan 3 000 008 liralık hazine tahvillerinin üçte biri yani 1 000 003 lirası ödenmiştir. 5 500 000 lira kıymetinde olan hazine tahvillerinden beşte biri de ödenmiş sayılır. Zira "Perye Bankası" bu tahvillerin ancak 4/5'ini almış olduğundan kalan 1/5'inin –1 100 000'in– itfa şartları gereğince ödenmiş olması gerekir. Diğer taraftan yeni bir takım avanslar daha vardır: "Reji" şirketinden 1 ½ milyon lira, fenerler idaresinden 1/2 milyon lira ve "Düyunı Umumiye" İdaresi'nin ödenmemiş olan avansı ki 1 milyon liradan az olmasa gerektir. Bu avansların toplamı en az 3 100 000 liraya ulaşmaktadır ki bu süre zarfında ödenen avanslardan 418 329 lira daha fazladır. Buraya kadar gösterilen hesaplara bakarak kesin bir şekilde denilebilir ki Paris Konferansı'na sunulan ve gerçekte daha küçük olan avanslar toplamı bugün daha büyüktür. Devletin almış olduğu avanslar bugün 23 milyon liraya ulaşmaktadır.

AVANSLAR GÜVENCESİ

Şimdi de güvence meselesine geçelim. Önceki makalemde Düyunı Umumiye İdaresi'nin resmî hesaplarına bakarak Türkiye borçlarına karşı gösterilen güvenceleri incelemiş idik. Şimdi ise geçici borçlara, yani avanslara karşı gösterilen güvenceleri inceleyeceğiz. Avanslar güvencesi borçlanmalar güvencesine haylice yakındır. Bilindiği üzere "Düyunı Umumiye" İdaresi'nde bulunan borç güvencesi o kadar büyük bir tutar oluşturmaktadır ki bütün borç taksitleri ödendikten sonra fazlada kalıyor. İşte avansları güvence altına almak için bu fazlalardan yararlanılmıştır. Fakat bunlar yeterli gelmediklerinden yeni güvencelere gerek görülmüştür. Bizim incelemek istediğimiz güvenceler de bunlardır. Gelir fazlalarına gelince, onlar, devlet borçlanmaları güvenceleri hesap edildikleri zaman incelenmişlerdi. Biz onları bir tarafa bırakıyoruz. Burada ancak eski güvencelere eklenen yeni güvenceler ile Düyunı Umumiye İdaresi altına verilen yeni devlet gelirinden bahsedeceğiz.

Avrupa maliyecileri avanslardan yararlanarak önce gümrük gelirine el koymuşlardır. Bilindiği üzere % 3 gümrük vergisi zammı daha başlangıçtan beri Düyunı Umumiye yönetimi altındadır. Şimdi ise avansları güvence altına almak için kalan % 8 gümrük vergilerine de el koymuşlardır. Bu şekille birçok gümrük geliri alacaklılara rehin edilmiştir. Bu vilayetlerin 1326 senesi zarfındaki gümrük gelirleri şunlardır:

Vilayetler	İthalat vergileri
İstanbul	140 324 786 kuruş
Selanik	58 389 756 kuruş
İzmir	59 256 108 kuruş
Edirne	11 837 514 kuruş
Beyrut	64 946 992 kuruş
Bağdad	26 221 146 kuruş
İskenderun	14 486 773 kuruş
Preveze	10 250 930 kuruş
Haydarpaşa	12 171 599 kuruş
Trabzon	27 872 880 kuruş
Toplam	425 758 484 kuruş

1326 senesi sırasında bütün ithalat vergileri hâsılatı 445 849 126 kuruşa ulaşmıştır. Bu şekille hemen bütün gümrük geliri –% 95,4'i– Avrupalı alacaklılar eline geçmiştir. Yabancılar tarafından el sürülmemiş ancak Cidde (Hicaz) ve Yemen gümrük geliri kalmıştır. Diğerleri

hep Düyunı Umumiye İdaresi'nin yönetimi altında bulunmakta olup hükümet, bu güvenceye bağlı bulunan avansları ödemedikçe ilgili gelirden bir para bile alamayacaktır.

Bizim yukarıda gösterdiğimiz gümrük gelirine, eski borçlanmalara güvence gösterilmiş olan % 3 gümrük vergisi zammı da dahildir. Binaenaleyh yalnız avansları sağlayan gelir kısmını ayırmak için yukarıdaki toplamdan % 3 vergisi zammı hâsılatını çıkarmak lazımdır. Bizim cetvelimize göre ilgili hâsılat 116 115 948 kuruştur. O halde avans güvencesi olarak 309 642 536 kuruş gümrük geliri kalır.

Alacaklılara rehin edilen ikinci kısım gelir de tütün aşarıdır.

Düyunı Umumiye İdaresi'ne rehin edilmiş olan tütün tekeli geliri "Reji" şirketi tarafından yönetilmektedir. "Reji" şirketi gelirinden devlete ait olan hissenin fazlaları da rehin edilmiştir. Şimdiye kadar yalnız tütün aşarı rehin edilmemiş idi. Bu gelir kısmı son senelerde haylice artmıştır. Savaştan önce son seneler zarfında tütün aşarının artış derecesini anlamak için şu cetveli gözden geçirelim:

Seneler	Tütün Aşarı Hâsılatı
1907 / 08	24 785 883 kuruş
1908 / 09	26 108 039 kuruş
1909 / 10	29 574 908 kuruş
1910 / 11	40 526 487 kuruş
1911 / 12	59 386 010 kuruş

Bütün bu gelir şimdi tamamen avans güvencesine ayrılmıştır.

Düyunı Umumiye İdaresi tütün aşarından başka şu yerlerin aşarını da yönetimine almıştır:

1) Şimdiye kadar bir kısım aşarı 1901-1905 seneleri Bağdad demiryolu birinci tertib borçlanmasına güvence olarak gösterilmiş olan yerlerin bütün aşarı.
2) Bursa, Ankara, İzmit ve Aydın'da hükümdarlık hanedanına ait olan mallar aşarı.
3) Bir kısım aşarı Düyunı Umumiye İdaresi'nde bulunan yerlerdeki mazbut vakıflar aşarı. İlgili idare Edirne ve Ankara vilayetlerinin ağnam ve vergilerini yeniden elde etmiştir.

Bütün asker vergisi de avanslara rehin edilmiştir. Yapılan son hesap cetvellerine göre, mali sene 1323 Mart başından Eylül sonuna kadar geçen yedi ay zarfında asker vergisi hâsılatı 88 449 345 kuru-

şa ulaşmıştır. Eğer bu rakam esas alınarak bütün sene asker vergisi hâsılatı hesap edilecek olursa ilgili hâsılatın 151 627 440 kuruşa ulaşacağı anlaşılır.

En son arazi vergisi de son defa çıkarılan hazine tahvillerine güvence olarak gösterilmiştir. Arazi vergisinin 1327 senesi zarfındaki hâsılatı 295 266 500 kuruşa varmıştır.

Biz, buraya kadar olan incelemelerimize dayanarak avanslar güvencesi cetvelini düzenleyebiliriz:

Avanslar Güvencesi:

Güvencenin Cinsi	Senelik Gelir
Gümrük vergileri	309 642 536 kuruş
Tütün aşarı	59 386 010 kuruş
Diğer tür aşar	yayınlanmamış
Edirne ve Ankara vilayetleri ağnam vergileri	30 331 184 kuruş
Asker vergisi	151 627 440 kuruş
Arazi vergisi	295 266 500 kuruş
Toplam	846 253 670 kuruş

Düyunı Umumiye İdaresi'nin yayınladığı ve bizim daha yukarıda bahseylediğimiz bilgiye göre borçlanma güvencesi hizmetini gören gelirin senelik toplam hâsılatı 8 258 292 Osmanlı lirasına ulaşmaktadır. Bizim hesap ettiğimiz avans güvencesi tahminen 846 milyon kuruşa ulaşmıştır ki bu şekille avanslar güvenceleri, borçlanmalar güvencelerine hemen denk bir hale gelmiş demektir.

Mali kurumların Türkiye'ye karşı niçin para vermek istemedikleri ve avansların sürelerini uzatmaya niçin razı olmadıkları şimdi güzelce anlaşılıyor. Avanslar aracılığıyla devlet gelirini ellerine almış olan bu mali kurumlar, ilgili geliri elden kaçırmak istemedikleri gibi bilakis devlete ağır ağır borçlar yükleterek Türkiye'de nüfuzunu yaymaya çalışmışlardır.

Yukarıda verilen bilgiye göre gerek borçlanmalara ve gerek avanslara güvence olarak gösterilen gelirin toplamı 16 ½ milyon Osmanlı lirası kadar bir tutar oluşturmaktadır ki savaştan önceki devlet bütçesi[9] gereğince bütün devlet gelirinin % 50'si demektir.

---

9. Bugün devlet geliri, Rumeli vilayetlerinin kaybı sonucu olarak azalmıştır. Diğer taraftan borçların bir kısmı da Balkan devletleri üzerine geçmiştir. Biz bunun sonucu olarak hesaplarda meydana gelecek olan değişimleri ayrıca inceleyeceğiz. Bütün Osmanlı borçlar tarihini izlemiş olan okuyucular, bu değişimlerin herhalde alacaklılar zararına olmayacağını kesinlikle iddia edebilirler. Kolaylık olmak üzere biz burada savaştan önceki bütçe rakamlarıyla işlem yapacağız.

Bu şekille köleliğe tutulmuş olan devletin durumu, felce uğramış yani sağ tarafı tutulmuş ancak sol eli ve ayağı hareket eden fakat kesinlikle yürüyemeyen bir adamın durumuna benzemektedir.

"DÜYUNI UMUMİYE İDARESİ"NİN KUVVET VE ÖNEMİ

Memlekette bir taraftan Maliye Nezareti, diğer taraftan Düyunı Umumiye İdaresi gibi iki yönetimin bulunması devlet bağımsızlığını bozduğu gibi iki masrafı da gerektirmektedir. Düyunı Umumiye İdaresi altına ne kadar fazla gelir girer ise bu yönetimin örgütü de o derece genişleyeceği gibi masrafları da o oranda artacaktır. Bununla beraber Maliye Nezareti'nin masrafları eksilmeyip aynı halde kalmaktadır. Düyunı Umumiye İdaresi'ne yapılan masraflar, devletin zaten pek fazla büyümüş ve devleti sarsmakta olan masraf bütçesini daha fazla arttırmaktadır.

Düyunı Umumiye İdaresi'nin yayınlamış olduğu resmî bilgiye göre ilgili idare 1912 senesinin 1/14 Mart'ına kadar 8931 memur çalıştırmakta idi. Bunların 5652'si daimi ve 3253'ü geçici memurlardır. Düyunı Umumiye İdaresi belgeler ve aşar toplanma zamanlarında düzenli olarak geçici memurlar çalıştırmaktadır. Her ne kadar ilgili idare memurlarını seçme ve işten çıkarmak konusunda bağımsız olup hükümetin bu konularda araya girmeye hakkı yok ise de Düyunı Umumiye İdaresi memurları *devlet memuru* durumunda bulunmakta ve devletten emekli maaşı almak hakkını korumaktadırlar. Bu idare hizmetinde bulunan yabancılara tabii yine devlet hesabına olarak emekli maaşı vermesi için ayrıca bir kasa kurmuştur. Bu, hiç görülmemiş bir haldir: zira devlete karşı sorumlu bulunmayan ve özel bir şirkete hizmet eden ve bu şirket çıkarlarını devlete karşı savunma ile görevli olan devlet memurları aynı zamanda devletten emekli maaşı alıyorlar. Düyunı Umumiye İdaresi'nin daimi memurları şu kısma ayrılmaktadırlar:

Merkezi idare	495
Vilayetlerde	3 968
Müfettişlik	30
Denetim	1 150

Bu memurların miktarı, Maliye Nezareti memurlarının sayısını daha şimdiden geçmektedir. Maliye Nezareti'nin 1326 senesi zarfında çalıştırmış olduğu memurların miktarı 5472 kişiden ibaret olup bunların 646'sı merkezde ve 4826'sı vilayetlerde görev yapmaktadırlar.

Düyunı Umumiye İdaresi'nin ilerideki şehirlerde birer baş müdüriyeti bulunmaktadır: Dersaadet, Adana, Halep, Edirne, Ankara, Bağdad, Beyrut, Bursa, Draç[10], Erzurum, Midilli, Manastır, Musul, Selanik, Sirt[11], Sivas, İzmir, Trabzon ve Hudeyde[12].

Ve baş müdüriyetler, birçok müdüriyetlere ve memuriyetlere ayrılmaktadırlar. Savaştan önce müdüriyetlerin genel miktarı 692'den ibaret idi.

Ben bu rakamları, Düyunı Umumiye İdaresi örgütünün ne derece yayılmış olduğunu ve memleketi şubelerle doldurmuş olduğunu anlatmak amacıyla gösteriyorum. İlgili örgüt o derece sağlamdır ki gerektiği anda Maliye Nezareti yerine geçebilir. Tabii bazı değişiklikler uygulanmak şartıyla.

Daha şimdiden öyle bir durum meydana gelmiştir ki bütün memlekete kök salmış olan bu örgütü mahvetmek mümkün değildir. Onu ancak biraz değişiklik ile memleketin genel mali ve idarî örgütüne bağlı kılmak ve mümkün olduğu kadar özel bir kurum halinden çıkararak devlete karşı sorumlu ve gerçek bir devlet kurumu haline çevirmek de mümkündür. Yoksa onu tamamen ortadan kaldırmak mümkün değildir. Binaenaleyh gelecek maliye ıslahatının yapacağı başlıca vazife, Düyunı Umumiye İdaresi'ni Maliye Nezareti'yle birleştirmektir. Eğer bu yapılmayacak olursa Düyunı Umumiye İdaresi, çeşitli durumların sonucu olarak devletin bütün mali görevlerini kendi üzerine alacak ve o zaman Maliye Nezareti gereksiz bir kurum halinde kalacaktır.

Böyle büyük bir yönetim makinesinin büyük masraflara muhtaç bulunduğu ortadadır.

1911-1912 mali senesine ait olan hesaplara göre Düyunı Umumiye İdaresi'nin senelik masrafı 773 365 Osmanlı lirasına ulaşmaktadır. Fakat tuz tekeli Düyunı Umumiye İdaresi'nde bulunduğundan o konuda yapılan 351 929 lira masraflar ile diğer bazı küçük masraflar da yukarıdaki masraf toplamına dahildir. Binaenaleyh yalnız Düyunı Umumiye İdaresi masrafları 403 943 Osmanlı lirasından ibaret kalır. Eğer ilgili idare Maliye Nezareti'yle birleşecek olursa bu tutar tasarruf edilebilir.

Avanslar sonucu olarak Düyunı Umumiye İdaresi'ne o kadar çok devlet geliri geçmiştir ki hükümetin bundan sonra bu konudaki masrafları daha fazla olacaktır. Bunun kaça mal olmuş veyahut olacağı mali sene sonunda belli olacaksa da herhalde masraf toplamı az bir şey olmayacaktır.

---

10. Draç: İşkodra.
11. Sirt: Trablusgarp-Hıms (Sirte).
12. Hudeyde: Yemen.

Bundan başka, Düyunı Umumiye İdaresi'nin Türkiye üzerindeki mali denetimi, devlete pek pahalıya mal olduğu gibi onun mali yönetimini karıştırmakta ve aynı zamanda yabancıların Osmanlı Devleti üzerinde nüfuz kullanmalarına alet olmaktadır. Mali nüfuz ve siyasi nüfuz daima birbirine yardım etmektedir. Avrupa Türkiye üzerinde siyasi nüfuz aracılığıyla mali nüfuz ve mali nüfuz aracılığıyla siyasi nüfuz uygulamaktadır. Devletlerin Türkiye'de gümrüklerin artmasına ve kâr vergisinin yeniden ıslahına engel olmaları, siyasi nüfuz aracılığıyla uygulamakta olan mali nüfuza bir örnektir. Devletler bu konuda kapitülasyonlara yani Türkiye ile yapılan eski anlaşmalara dayanıyorlar. Avrupalılar bu anlaşmaları istedikleri gibi yorumluyor ve hak ve kuvvete dayanarak bu yorumlarını Türkiye için zorunlu uygulama sayıyorlar. Şimdiye kadar devletler, gümrük vergileriyle kârın artmasına engel olurken ne amaçlar izliyorlar? Buradaki amaç, bizim avansları inceleme sırasında bulduğumuzun aynı, yani Türkiye'nin mali ihtiyacını arttırarak bu bahane ile daha kolayca mali nüfuz elde etmekten ibarettir.

Acaba Düyunı Umumiye İdaresi ne amaçla oluşturulmuştur? Bu kurumu oluşturmaktaki ilk amaç alacaklıların Türkiye'ye karşı olan hukukunu güvence altına almaktan ibaret idi. Fakat mesele, şimdi daha başka bir renk almış ve alacaklılar, Türkiye'nin mali köleliğini arttırmak ve onun üzerinde mali nüfuz kullanmak için Düyunı Umumiye kurumundan yararlanmaya başlamışlardır. Alacaklılar bu amaçla en fazla avansları kötüye kullanmaktadırlar. Bugün öyle bir hal meydana gelmiştir ki Türkiye, ayrıcalık vermesi ve isteklileri seçmesi konusunda serbestliğini kaybetmiştir. Türkiye'yi açıktan açığa: "Ya bize ayrıcalık veriniz veyahut avanslarımızı ödeyiniz! Bize ayrıcalık veriniz, yoksa gümrük vergilerinin artmasına razı olmayız! Eğer bize siyasi izinler vermeyecek olursanız, sizi maliye denetimi ve avansların ödenmesini isteyerek boğarız!" gibi isteklerle tehdit ediyorlar.

Bu duruma son vermek ve önce avanslardan kurtulmak gerekir. Avanslar ne kadar çok olursa olsun onları mümkün mertebe daha çabuk ödemek lazımdır.

DÜYUNI GAYR-İ MUNTAZAMA (DÜZENSİZ BORÇLAR)

Borçlanmalardan ve avanslardan başka, "düyunı gayr-i muntazama (düzensiz borçlar)" denilen diğer bir takım borçlar da vardır. Bununla beraber eski ve yeni düzensiz borçları yekdiğerinden ayırmak lazımdır. *Eski dönemden* ödenmemiş birçok borçlar kalmıştır ki bunlar düzensiz borçları oluşturmaktadırlar. Genç Türk hükümeti böyle borçlar toplanmasına meydan vermemek için son derece çalışmıştır.

İlgili hükümet mali zorluklar zamanına kadar devlet memurlarına düzenli olarak maaş vermekte ve müteahhitlere olan borçlarını ödemekte başarılı olmuştur. Fakat gerek savaşın ve gerek maliye kurumlarının Türkiye'ye para vermekten çekinmeleri ve avansların sürelerinin uzatılmasına razı olmamaları ve gerekse güvence yöntemi sayesinde devlet gelirinin büyük bir kısmını yabancıların yönetimlerine almaları sonucu olarak devlet, büyük bir mali sıkıntıya uğramış ve memurlara maaş verememeye, müteahhitlerden vade istemeye mecbur kalmıştır. Yine de düzensiz borçların tamamen ödenmesi şüphesiz lazım idi. Yeni düzensiz borçların miktarı hakkında bilgi, ancak Cavid Bey'in gazetelere çıkan açıklamasından alınmıştır. Bu konuda alınan bilgiye göre memurlara ödenmeyen maaşların toplamı 50 milyon frank, müteahhitlere olan borç yine 50 milyon franka ulaşıp yeni düzensiz borçların toplamı 100 milyon franktan ibaret demektir. 1913 senesinin Kânunuevvel'i sonunda düzensiz borçlar bu halde idi. Bugün ilgili borçların beş milyon Osmanlı lirasına yakın bir tutar oluşturduğunu söylersem pek çok yanılmış olmam zannındayım.

Abdülhamid devrinde meydana gelen eski düzenli borçlara gelince: bu borçların ödenmesi meselesi Meclis-i Mebusan'da uzun uzadıya konuşulmuş ve bu konuda bir yöntem dahi kabul edilmiş idi. Eski düzensiz borçlar arasında pek çok şüpheli ve pek fazla büyütülmüş borçlar da bulunmaktadır. Bununla beraber burada yalnız alacaklıların çıkarlarını değil, devletin düşmüş bulunduğu son derece zor mali durumu da dikkate almak lazımdır. Eski borçlardan en az ertelenebilir olanları Emekli Sandığı ile Ziraat Bankası'na olan borçlardır.

Ziraat Bankası'na olan borç	4 431 518 Osmanlı lirası
Emekli Sandığı'na olan borç	872 608 Osmanlı lirası
	5 304 126 lira

Bu, Meclis-i Mebusan tarafından da açıklanmış ve onaylanmıştır. Düzensiz borçların kalan kısmının yine Meclis-i Mebusan'ın kararı gereğince uygun miktarda indirimler uygulamasından sonra birleştirilerek bir iç borçlanma haline getirmek lazımdır. Eğer genellikle devlet borçları değiştirilip, birleştirilip de Türkiye'nin mali durumları düzenlenecek olursa ilgili iç borçlanma tahvilleri borsada iyi bir rağbet görecek ve devlet tarafından yavaş yavaş itfa olunacaktır.

Her ne kadar bu tahviller derhal ödenmesi arzu edilir bir keyfiyet ise de durumları da dikkate almak lazımdır. Düzensiz borçlar alacaklılarının hali başlangıçta şüphesiz kötü idi. Fakat onlar geçen zaman ile

bu hale alışmış olduklarından biraz daha sabredebilirler. Zira devletin mali durumları düzenleme ve ıslaha muhtaçtır. Memlekette mali ve iktisadi hayatın sağlam esaslara bağlanmasında ve bu şekille sanayiin ilerlemesiyle ilgili alacaklılar da ilgilidirler.

Tecile mütehammil olmayan (Ertelenemeyen) Borçlar

Tecile mütehammil olmayan (ertelenemeyen) borçlar şunlardır:

1)	Avanslar	23 milyon Osmanlı lirası
2)	Yeni düzensiz borçlar	5 milyon Osmanlı lirası
3)	Eski düzensiz borçların ertelenemeyen kısmı	5,3 milyon Osmanlı lirası
	Toplam	33,3 milyon Osmanlı lirası

Eğer bu toplama bu senenin tahminî olan bütçe açığı da eklenecek olursa 35 milyon liralık bir tutar meydana gelir.

Yine de hepsi bu kadar değildir.

Devlet, önceleri yapılmış fakat paranın yokluğu nedeniyle uygulaması ertelenmiş olan sözleşmeleri uygulamaya mecbur bulunuyor. Şose yollar inşası hakkındaki sözleşme bu türdendir.

Bu uğurda 2 ½ milyon liralık bir borçlanmaya gerek vardır. Bağdad demiryolunun inşası için 4'üncü 5'inci ve 6'ncı tertib borçlanmaların dolaşıma çıkarılması lazımdır ki bunun için 7 128 000 Osmanlı lirasına ihtiyaç vardır. Binaenaleyh şose yolları ve Bağdad demiryolu için 9 628 000 liraya gerek vardır.

Bu konuda derhal gerekli olan ve ancak büyük bir borçlanma ile elde edilebilecek olan tutar genellikle 45 milyon Osmanlı lirasına ulaşmaktadır. Bu tutar elde edilemedikçe memleket mali zorluklardan kurtulamayacaktır.

Türkiye, kendi medeni, iktisadi ve siyasi gelişmesini zorlaştırmakta olan ağır mali yükümlülüklerden yakasını kurtarabilmek için 45 milyon liraya yani bir milyar franka muhtaçtır. Diğer taraftan Türkiye'nin de Balkan devletlerine karşı istekleri vardır. Bu devletlerin Türkiye'nin eski borçlarına katılmaları meselesi, esasen hallolunmuş bir keyfiyettir. Fakat onların kabul edecekleri kısımların miktarı henüz bilinmemektedir. Bu konudaki tahminler ve hesaplar yirmi iki ila otuz milyon lira arasında dolaşmaktadır. Buna dair kesin hesaplar, Paris Maliye Konferansı'nda yapılacak ve bu konuda kesin karar da orada verilecektir. Bununla beraber Adalar meselesinin son zamanda almış olduğu renge bakılırsa, bu siyasi meselenin de mali bir meseleye döneceği hissediliyor. Eğer iş oraya varır ise, Türkiye Adalar'ın iadesinden dolayı savaş tazminatı vermeye mecbur olabilir.

Bundan başka Türkiye'ye demiryollar inşa etmek, memlekette sanayi ve ziraatı ilerletmek, mektepler açmak ve diğer amaçlar için de para lazımdır.

Bu ihtiyaçlar ne şekille tesviye edilecek ve edilmelidirler?

Şimdiye kadar izlenen yöntemler pek sade ve birbirinin aynı olup yeni borçlanmalar yapılmasından, yeni güvenceler vermekten ve yeni vergiler çıkarmaktan ibaret idi. Halbuki Türkiye bu yoldan gittiği için mali köleliğe daha fazla bağlanmıştır.

Bu kölelikten kurtulmak için yalnız borçlanmalarla yetinmeyip devlet borçlarını ve maliyesini gelişmeye elverişli ve devletin mali bağımsızlığına yol açacak gibi sağlam esaslara bağlamalıdır.

Yapılacak asıl görev bu olup, uygulaması üç kısma ayrılır:

1) Devlet borçlarında ıslahat.
2) Bütçede ıslahat.
3) Banka mali itibar örgütü ve sikke ıslahatı.

Bizim daha sonraki araştırmalarımızda bu noktalar için programlar gösterilmiştir.

İlk önce devlet borçlarının ıslahından başlayarak alacaklıların çıkarlarını bozmaksızın her sene gayet büyük tutarlar kurtarılabileceğini ve onlarla yeni güvenceye gerek olmaksızın yapılacak yeni borçlanmalar faizlerini ödemek mümkün olduğunu göstereceğiz.

İkinci Bölüm

1914 Hesapların Tasfiyesi Borçlanması

Alınan avansları tasfiye ve memleketin mali işlerini düzenlemek için ayrıcalık verilmiş olanlardan başka yeni demiryolların inşasına gereken masraflar dahil olmadığı halde en az 100 milyon franklık bir borçlanmanın yapılması lazım geldiğini hesap etmiştik.

Paris'te yapılan hesaplar tasfiyesi borçlanması ancak 800 milyon franktan ibarettir. Binaenaleyh 200 milyon daha lazımdır. Bununla beraber hükümetin uygulaması zorunlu olan eski bir yükümlülüğünü oluşturan Bağdad demiryolunun inşasına gereken sermaye borçlanmanın miktarına eklenmemiştir. Bağdad hattının inşasına ait borçlanmanın dördüncü, beşinci ve altıncı kısımlarının çıkarılması için ayrıca 7 127 000 Osmanlı lirası yani 162 milyon frank lazımdır. Demek oluyor ki bizim hesap ettiğimiz ihtiyaçlara göre 162 milyon frank kadar bir eksik vardır.

Diğer taraftan Türkiye'nin Balkan hükümetlerinden kendilerine düşen borçlar hissesinin tesviyesine ayrılacak tutarları alması lazım gelir. Ancak Balkan hükümetlerinin verecekleri hissenin açığını tamamlayabilecek kadar büyük olduğu takdirdedir ki, avanslarla cari borçların ve diğer eski yükümlülüklerin tasfiyesi mümkün olacaktır.

Şimdiki halde ise bu 800 milyon frank henüz verilmeyip bunların ancak bir kısmı verilmiştir. Hesaplar tasfiyesi borçlanmasının birinci kısmı ilannameye göre 500 milyon frank miktarında çıkarıldı. Gerçekte ise istekliler bunun ancak 400 milyon frankını satın alabilmişler; zira iki borçlanmanın 100 milyon frank miktarında bir kısım tahvilleri Osmanlı Bankası tarafından alınmıştır. Osmanlı Bankası bu miktar tahviller için kendisine hakk-ı hıyar[1] verdirmiştir. Yani bu tahvilleri ister ise alıkoymak ve ister ise hükümete iade etmek hakkını elde etmiştir.

Bankalar borçlanması % 88 ¾ fiyatla almışlar ise de bu fiyattan hükümet hesabına olarak Fransız borsasının vergileri ödeneceğinden hü-

1. Sözleşmeyi yapıp yapmamada serbestlik.

kümete bu şekille % 86 ve belki de ancak % 85 ¾ kalacaktır. Şu şekille hükümet 400 milyon frank yerine ancak 344 milyon frank alacaktır. Bundan başka Osmanlı Bankası serbestlik şartıyla almış olduğu 100 milyon franklık tahvillere karşılık hükümete 80 milyon frank avans vermektedir.

Sözleşme gereğince borçlanmanın ilk kısmının gelirinden tesviyesi şart olan avansların toplamı 9,6 milyon liradan ibarettir. Halbuki avansların genel toplamı bizim hesabımıza göre 23 milyon Osmanlı lirasından ibaret olduğundan hazine tahvilleri çıkarma şekliyle yapılıp da henüz tesviye edilmemiş 12 milyon Osmanlı lirasından fazla avanslar kalıyor.

Bundan başka yine birinci kısmının gelirinden ve Turuk-ı Umumiye(Genel Yollar) şirketinin uyguladığı işlemlerin güvencesi olarak 2,5 milyon Osmanlı lirası ve Samsun-Sivas demiryoluyla limanların inşası için dahi 15 milyon frank ayrılacaktır.

Harcama yeri sözleşmede gösterilmiş olan tutarların toplamı şu şekille 290 milyon franka ulaşmaktadır. Demek oluyor ki borçlanmanın birinci kısmından Osmanlı Bankası'nın avansı dahil olduğu halde hükümete ancak 134 milyon frank yani 5,9 milyon Osmanlı lirası kalıyor. Bu para savaş zamanına ait müteahhitler hesaplarıyla devlet memurlarının maaşlarının tesviyesine bile yetmiyor. Şurasını gözden kaçırmamalıdır ki borçlanmanın geliri diye Osmanlı Bankası tarafından verilmiş olan 80 milyon frank avansı da hesap ettik.

Halbuki Osmanlı Bankası bu işlemden vazgeçer ise hükümet iş bu 80 milyon frankı iadeye zorunlu kalacaktır. Borçlanmanın birinci kısmından doğrudan doğruya meydana gelen tutar yukarıda söylediğimiz gibi 344 milyon franktan fazla olmadığı ve sözleşme ile ayrılmış zorunlu ödemelerin miktarı da 290 milyon franktan ibaret bulunduğu dikkate alınır ise, gerçekte demek oluyor ki hükümetin elinde borçlanmanın birinci kısmından ancak 54 milyon frank yani 2 376 000 lira kalır.

Demek ki hesaplar tasfiyesi borçlanmasının birinci kısmının çıkış amacı bankaların Osmanlı hükümetine vermiş oldukları avansları iş bu borçlanma dolayısıyla borsa müşterilerine bırakmış olmalarından ibaret kalıyor. Mali zorluklar hemen hemen değişmeden kaldığı gibi devletin bütçesi avanslardan ve cari borçlardan ibaret büyük bir yük altında bulunuyor.

Bankalar, geçen kısımda söylediğimiz gibi Türkiye'ye karşı son senelerde şiddetle izlemekte bulundukları ve devleti sürekli bir ihtiyaç ve kölelik altında bulundurmaktan ibaret olan siyasete sadık kaldılar.

Şimdi borçlanmanın şartlarına sözü getirelim:

Her ne kadar borçlanma görüşmeleri uzun süre devam etti ise de devlet bundan bir fayda görmedi. Anlaşılıyor ki hükümet, karşısında örgütü gayet kuvvetli bir banka heyetini bulmuş ve bu heyet, istediği şeylerin hepsini elde etmiştir. Heyet en küçük yardımda bile bulunmamıştır. Denebilir ki borçlanmanın şartları bankalar tarafından hükümete zorla kabul ettirilmiştir. Bu şartlar ise gayet ağırdır.

% 5 faizli olan borçlanma 93,25 fiyatla yani tamamıyla Yunan borçlanması gibi çıkarılacaktır.

Halbuki Türkiye mali yönden hiç bir zaman Yunan'a benzetilemez. Zira Yunan, gerek savaş ve gerek yeni yerler işgal etmesi nedenleri ile kendi mali kuvvetinin ötesinde masraflara boğulmuştur. % 5 faizli yeni Osmanlı borçlanmasının dolaşıma çıkarıldığı % 93,25 çıkış kıymetinin pek aşağı olduğunu anlamak için borsa fiyatlarını dikkate almak yeterlidir.

% 93,25 kıymet üzerine çıkarılan % 5 faizli borçlanmanın faizi gerçekte % 5,36'ya ulaşmaktadır. Eğer eski borçlanmaları bu yeni borçlanma şartlarına uygulayacak olursak, o zaman % 4 faizli düyunı muvahhadenin borsadaki kıymetinin % 74,6'ya inmesi gerekir. Halbuki % 4 düyunı muvahhadenin borsadaki kıymeti savaşın türlü yenilgilerinden sonra en ağır zamanlarında bile % 78'den aşağı düşmemiştir.

Cari sene Şubat'ı sırasında düyunı muvahhadenin borsadaki fiyatı % 86,5'ten daha yüksek idi. Bu fiyat ancak yeni borçlanma çıkışı şartları bilinmeye başlayalıdan beri düşmeye yüz tutmuştur. Düyunı muvahhadenin borsadaki kıymeti daha Mart'ın dördünde % 86,60'ta idi. Bu kıymet, yeni borçlanma şartları yayınlandıktan ve ilan edildikten sonra % 82'ye kadar düşmüştür.

Gerçekten % 5 faizli borçlanma tahvillerini % 93,25 kıymet üzerine almak mümkün iken % 4 faizli borçlanma tahvillerini % 85 kıymet üzerine almakta ne fayda olabilir? Birinci şıkta yani % 5 faizli borçlanma tahvilleri satın alındığı takdirde sermaye % 4,8 faiz, ikinci takdirde ise % 5,36 faiz getirecektir. Eğer bununla beraber % 4 faizli düyunı muvahhadenin borsadaki fiyatı henüz % 82'de duruyor ise bu, ahalinin % 5 faizli borçlanma kıymetinin yükselmesini ümid etmesinden ileri gelmektedir. Daha doğrusu borsa müşterileri yeni borçlanma çıkış kıymetinin pek aşağı bulunduğu ve bunun sonucu olarak borsa rekabetinin ilgili kıymeti arttıracağı düşünce ve inancındadırlar.

Gerçekten yeni borçlanma dolaşıma çıkarıldıktan sonra yeni ve eski borçlanmaların kıymetleri arasında bir oran meydana gelmesi gerekir.

Burada yine Türkiye'nin çıkarına aykırı bir taraf var ise o da bankaların sene sonuna kadar daha 400 milyon frankın aynı fiyatla yani % 93,25'ten dolaşıma çıkarmak konusunda hakk-ı hıyarı sahip olmalarıdır. Bugün % 5 fiyatlı tahvilleri % 93,25 fiyatla almaya muvaffak olmayanlar ikinci çıkış işleminde buna başarılı olacaklarını şimdiden tahmin ederek % 5 fiyatlı borçlanmanın fiyatını yükseltmeye tabii meyletmeyeceklerdir.

Dolaşıma çıkarılmasına izin verilen 400 milyon franklık tahviller bu şekille borsada fazla bir yük gibi kalarak Türkiye borçlanmaları fiyatlarına baskı yapacaktır.

Bilindiği üzere bankalar bu yeni borçlanmayı ancak % 86 fiyatla almışlar ve % 93 ½ kıymet üzerine satacaklardır. Binaenaleyh iki kıymet arasındaki fark % 4 ½ olduğundan bankalar, borçlanmanın ilk çıkarılacak olan kısmından 18 milyon frank kadar kazanıyorlar demektir. Bu on sekiz milyon frank, borçlanmayı tekellerine almış olan bankalar tarafından kendileri için alıkonulmuş bir bahşiş demektir. Fransa hükümeti, önceleri Türkiye borçlanmasının dolaşıma çıkarılmasını engellemekle ilgili bankalara hizmet etmiştir.

Bankaların bu bahşişi çeşitli aracılarla paylaştıklarında şüphe yoktur. Bu konuda borsa müşterileri bir şey kazanmak şöyle dursun bilakis zarar etmişlerdir. Fransa hükümeti, Türkiye borçlanmasının dolaşıma çıkarılmasını Fransız milli çıkarlarının korunması amacıyla engellemiş olduğunu açıklamış idi. Halbuki bundan Fransız borsası müşterileri ile Osmanlı Devleti de zararlı çıkmış ve ancak büyük bankalar ve onların etrafında bulunanlar yararlanmışlardır. Borcun ikinci kısmı çıkarıldığı zaman da 18 milyon frank bahşiş alınacaktır. Bundan başka borçlanmanın yapılmasına demiryollar ve limanlar inşasına bağlı büyük ayrıcalıkların verilmesi şarttır ki bu ayrıcalıklar tabii sahiplerine büyük kârlar sağlayacaktır.

Borçlanma güvencesinin devlet için ne kadar büyük bir öneme sahip olduğunu ve Osmanlı Devleti'ni güvenceyle bir kat daha kayıt altına almak için bankaların avanslardan nasıl yararlandıklarını geçmiş kısımlarda gördük. Avansların tesviyesi her şeyden önce devlet bütçesini kendisine baskı yapan rehinlerden kurtarmak zorunluluğu tarafından önem taşımaktadır.

Şimdi bir de yeni borçlanma için gösterilen güvencenin neden ibaret olduğunu görelim.

Her şeyden önce hükümetin borçlanmanın çıkarılmasına ait ilannamesinden bu güvenceyle onların tahminî gelirini aktaralım:

"Sözleşmenin onuncu maddesinde yazılı olduğu gibi borçlanma faiz ve amortismanının düzenli olarak ödenmesini güvence altına almak için Osmanlı Hükümeti tahviller sermayesinin tamamen itfasına kadar hiç bir nedenle vazgeçmemek veya diğer taraflara harcamamak üzere gelecek geliri sadece Osmanlı Bankası'na terk eder ve ayırır:

A – Aşar Ağnam ve Düyunı Umumiye İdaresi'nce Toplanılmakta Bulunan Çeşitli Gelir.

1-Aşar, ağnam ve Düyunı Umumiye'ce yönetilen diğer gelir fazlaları ilgili gelirden demiryollar güvencesiyle yapılmış sözleşmeler gereğince gereken taraflara ayrılması gereken tutarlar ve çeşitli masraflar ayrıldıktan ve düşüldükten sonra geri kalan tutarlardan ibaret olup ilgili fazlaların son üç senenin senelik ortalama miktarı yalnız Osmanlı Memleketleri arasında kalmış vilayetler için 400 000 Osmanlı lirası.

2-4 Ağustos 1913 tarihli sözleşme gereğince toplanması düyunı Umumiye-i Osmaniye İdaresi'ne bırakılan İzmir sancağı aşar fazlaları ki bugün toplanmakta bulunan tutarların hesaplarına göre varolan yükümlülükler miktarı düşüldükten sonra 90 000 Osmanlı lirası.

3-5 Kânunuevvel 1913 tarihli sözleşme gereğince toplanması Düyunı Umumiye-i Osmaniye İdaresi'ne bırakılan Sivas vilayeti aşar fazlaları ki bugün toplanmakta bulunan tutarların hesaplarına göre varolan yükümlülükler miktarı düşüldükten sonra 1 500 000 Osmanlı lirası.

4-1913 senesi zarfında toplanması Düyunı Umumiye İdaresi'ne bırakılan çeşitli yerlerin aşarı ki bu süre zarfında 55 000 Osmanlı lirasına ulaştığına göre tahminen 60 000 Osmanlı lirası.

5-Düyunı Umumiye İdaresi'nce yönetilegelen hububat aşarına ve keza tütün ve ipek aşarına zam edilen % 1 ½ yardım hissesi ki son üç sene zarfındaki ortalama miktarı, (1913 senesinde bu gelir 350 000 liraya ulaştı) 300 000 Osmanlı lirasından ibarettir; yani Düyunı Umumiye İdaresi'nce toplanıp da bir tarafa ayrılmayan toplam gelirin ortalama senelik miktarı 1 000 000 Osmanlı lirasına ulaşmaktadır.

Yukarıda bahsolunan gelirin çoğu hazine evrakının veyahut avansların güvencesine ayrılmış olup ilgili hazine evrakının ve avansların borçlanma gelirinden ödenmesiyle bu geliri borçlanma güvencesi olarak ayırmak imkânı meydana geliyor.

Bu gelirin tümü Düyunı Umumiye İdaresi'nce toplanarak sene sonunda borçlanmanın senelik taksitine denk kısmı Osmanlı Bankası'na bırakılacaktır.

B-Düyunı Umumiye-i Osmaniye İdaresi'ne Teslim Edilmekte Bulunan Gümrük Geliri

Borçlanma taksitlerinin tesviyesine böylece ilerideki senelik ödemeler ayrılır:

1- 1913 senesinde 250 000 Osmanlı lirasına ulaşan Trabzon vilayeti gümrük hâsılatından senelik 150 000 Osmanlı lirası.

2- Bugün belli bir tarafa ayrılan tutarlar (yani 1911 % 4 borçlanmasıyla Adapazarı-Bolu demiryolu güvencesi ki toplam 690 000 lira düşüldükten sonra İstanbul vilayeti gümrük hâsılatının geri kalan kısmından senelik 350 000 Osmanlı lirası.

İstanbul vilayeti gümrük hâsılatı aşağıdadır:

1911'de	1 146 000 Osmanlı lirası
1912'de	1 036 000 Osmanlı lirası
1913'te	1 231 000 Osmanlı lirası

Borçlanma taksitlerinin tesviyesine ayrılan gümrük gelirinin toplamı 500 000 Osmanlı lirasından ibarettir.

Gümrük hâsılatı her gün Düyunı Umumiye İdaresi'ne teslim edilerek her ay başı Osmanlı Bankası'na bırakılacaktır. Ancak şurası kararlaştırılmıştır ki Osmanlı Bankası'na bırakılan tutarlar her senenin iki taksitinin de ödenmesi için gereken miktara ulaşınca Teşrinisani kuponunun vadesine kadar toplanacak gümrük geliri Osmanlı Hükümeti'ne terk edilebilecektir.

Şurası ayrıca kararlaştırılmıştır ki iş bu borçlanmanın güvencesine ayrılan gelirin yetmemesi halinde Osmanlı Hükümeti her kupon vadesinden 15 gün önce borçlanma ödemeleri için gereken parayı tamamlamak için lazım gelecek tutarları genel gelirinden ayırarak Düyunı Umumiye İdaresi'ne bırakacaktır.

Özetle borçlanma ödemeleri için senelik 1 200 000 Osmanlı lirası lazım olduğu halde yukarıda sayılan senelik güvence 1 500 000 Osmanlı lirasına ulaşıyor.

Sözleşmenin on ikinci maddesinde Osmanlı Hükümeti sözleşme süresince aynı kıymet ve güvenceye sahip olup Osmanlı Bankası tarafından kabul edilen diğer bir gelir göstermedikçe borçlanma ödemelerine ayrılan geliri düşürecek veya değiştirecek içerikte bir tür değişiklikler uygulamayacağını açıklar.

Kıymet üzerine halen alınmakta olan gümrük vergilerinin eşya cinsine göre alınacak bir vergiye dönüştürülmesi iş bu güvencenin değişmesi gibi kabul edilmeyecektir."

Borcun çıkarılmasına ait iş bu ilannameden, her şeyden önce anlaşılıyor ki yukarıda sayılan güvence, borçlanmanın toplamına ait ol-

mayıp ancak şimdi dolaşıma çıkarılan kısmına bağlıdır. Filvaki ilannamede senelik borçlanma ödemeleri 1 210 000 liradan ibaret gibi gösterilmektedir. Halbuki toplamı 800 milyon franktan yani 35,2 milyon Osmanlı lirasından ibaret borçlanma için senelik 1 830 400 Osmanlı lirası (% 5 faiz ve % ½ amortisman) ödemek gerekir.

Binaenaleyh geri kalan 300 milyon frank için ayrıca yeni güvence istenilecektir.

Bu yeni güvencenin ne olacağı şimdiye kadar herkesin bilgisinde değildir. Binaenaleyh şimdilik yukarıda gösterilen ve ilannameye göre borçlanmanın birinci kısmına ait olan güvenceden bahsedelim.

"Aşar, ağnam ve çeşitli gelir fazlaları" yukarıda aktarılmış rakamlara göre senelik 400 000 Osmanlı lirasından ibaret olacakmış. Bu tahmin gerçek miktardan pek azdır. İlannamedeki hesap son üç senelik fazlaların ortalama miktarına dayanmaktadır. Halbuki burada bu şekille hesap yürütmek doğru değildir. Fazlaların miktarı senelik hâsılattan borçlanma ödemeleri ve demiryollar güvencesi olarak verilen tutarlar ayrılarak belirlenir. Fakat bir taraftan borçların yavaş yavaş itfasından dolayı borçlanma ödemeleri sene-be-sene düşmesinden ve demiryollar işlemlerinin genişlemesinden dolayı kilometre başına ödenilen tutarlar böylece düştüğü gibi diğer taraftan dahi gelir bilakis her sene artmakta bulunduğundan fazlalar son senelerin ortalama miktarından mutlaka fazla olmalıdır.

Şu geçen mali senenin rakamlarına dayanan bir hesap yapalım:

Sir Adam Blok[2]'un Düyunı Umumiye Meclis-i İdaresi'ne yapılan açıklamasına göre geçen 1329 senesi zarfında aşar, ağnam çeşitli gelirin hâsılatı 2 353 700 Osmanlı lirasına ulaşmıştır. Bu miktardan artık Osmanlı Memleketleri'nden sayılmayan Rumeli vilayetlerinden alınan gelir düşülmeli. Paris Maliye Konferansı'na sunulan hesaplara göre iş bu gelir 1327 senesinde 538 821 Osmanlı lirasına ulaşmıştır. Bu şekille 1 814 879 Osmanlı lirası kalıyor.

Yine Sir Adam Blok'un açıklamasına göre demiryollar güvencesi için 238 042 Osmanlı lirası ve borçlanmaların ödemeleri için 879 925 Osmanlı lirası lazım olacak yani ödenmesi zorunlu tutarlar 1 117 967 liraya ulaşmaktadır. Demek oluyor ki 796 912 Osmanlı lirasından ibaret bir fazla kalıyor.

Bu fazla yeni borçlanmaya güvence gösterilmiş ise de bir kısmı yeni borçlanmaya daha önce olan ilerideki yükümlülükler dahi güvence olarak ayrılmıştır. Şöyle ki: öncelikle – Konya ovasının sulanması için 25

2. Sir Adam Block.

000 ikinci olarak – 1908 senesinin % 4 faizli borçlanmasına 40 000 üçüncü olarak – Doğu Rumeli vergisine karşılık 114 000 yani toplam 179 000 Osmanlı lirası ki ilgili fazla ile sağlanmıştır. Demek oluyor ki yeni borçlanma için 617 912 Osmanlı lirası kalıyor; bu ilannamede gösterilen miktardan aşağı yukarı 200 000 lira yani % 50 kadar fazladır.

Yeni borçlanmaya ayrılan diğer gelir dahi gerçek miktardan aşağı olarak hesap edilmiştir.

Mesela ilannamede yardım hissesi hâsılatı 300 000 lira olarak hesap edilmiştir. Halbuki yine ilannamede 1913 senesinde bu gelir 350 000 liraya ulaştığı söyleniyor. Düyunı Umumiye İdaresi'nce yayınlanan rakamlara göre ise 1914 senesinin Şubat sonuna kadar yani 1329 senesi zarfında yardım hissesinden meydana gelen gelir 434 434 Osmanlı lirasına ulaşmış yani yeni borçlanmaya ait ilannamede gösterilen miktardan 134 434 lira yani % 45 kadar fazladır. Yine ilannameye göre yeni borçlanmaya ayrılan tüm aşar geliri senelik 300 000 liraya ulaşacakmış. Gerçekten böyle mi acaba? Düyunı Umumiye Meclis-i İdaresi'ne verdiği raporunda Sir Adam Blok iş bu aşar geliriyle Bağdad demiryolu borçlanmasının ikinci ve üçüncü kısımlarına ayrılan ağnam gelirinin toplamının geçen mali sene zarfında aşağı yukarı bir milyon liraya ulaştığını söylüyor. Düyunı Umumiye İdaresi'nin raporunda ise ilgili ağnam geliri 1329 senesi zarfında 220 123 liradan ibaret olduğu gösteriliyor. Binaenaleyh 870 000 lira kadar kalıyor.

Bu tutarlardan borçlanma sözleşmesinin onuncu maddesi gereğince yeni borçlanma güvencesinden daha önce olan ilerideki yükümlülükler ödenmektedir:

1-	Eski yükümlülükler	46 000 Osmanlı lirası
2-	Reji yönetiminin avansı	110 000 Osmanlı lirası
3-	1909 % 4 borçlanması	63 000 Osmanlı lirası
4-	İnşaat-ı bahriye şirketi	88 850 Osmanlı lirası
	Toplam	307 850 Osmanlı lirası

Bu şekille yeni borçlanma için güvence 474 000 Osmanlı lirasından ibaret olup ilannamede gösterilen miktardan 170 000 Osmanlı lirası yani yüzden 57 kadar fazladır.

Uyguladığımız düzeltmelerden sonra güvencenin gerçek miktarı aşağı yukarı aşağıdadır:

A-	Aşar ve yardım hissesi hâsılatı	1 500 000 Osmanlı lirası
B-	Gümrük hâsılatı	500 000 Osmanlı lirası
	Toplam	2 000 000 Osmanlı lirası

Binaenaleyh yeni borçlanma için gösterilen güvence şimdi bile ödenmesi sağlanan taksitten ilannamede gösterildiği gibi 290 000 değil 800 000 Osmanlı lirası fazladır. Yani güvence, güvence altına alınan tutarların % 165'ini oluşturmaktadır. Bu şimdi bile böyledir. Fakat birçok nedenlerden dolayı borç ile güvence arasındaki oran her sene bir kat daha büyüyecektir. Şöyle ki:

İlk önce –gelir kendiliğinden artıyor. İkinci olarak– bu gelir ile sağlanan eski borçlanmaların yavaş yavaş itfasıyla yeni borçlanmaya ayrılan fazlaların miktarı artıyor. Üçüncü olarak – yeni borçlanmanın sermayesi dahi yavaş yavaş itfa edilecektir. Şurası da bahsedilmeye değerdir ki Reji yönetiminden alınmış olup da yine bu gelir ile sağlanmış olan avans on beş sene zarfında ödeneceğinden bu sürenin sonunda 110 000 Osmanlı lirası fazla meydana gelecektir. Yani yeni borçlanmanın güvencesi o kadar artmış olacaktır. Gerçekte ise bu daha önce olacaktır. Zira hükümet şüphesiz % 6,25 faizli olan Reji'nin avansından kurtulmak için ilk fırsattan yararlanacaktır.

Tam bir güvenle diyebiliriz ki birinci kısım borçlanmaya ait sözleşme ile Düyunı Umumiye İdaresi az bir zaman zarfında iş bu birinci kısım borçlanmanın ödenmesi için lazım gelecek tutarın iki misline denk olacak geliri elde etmiştir.

Halbuki ikinci kısım borçlanma için dahi ayrıca *yeni güvence* verilecektir!

Bütün bunlar dikkate alındığı takdirde yeni borçlanma Türkiye'nin mali köleliğini hafifletmek değil bilakis bir kat daha arttırdı.

Bir de ilerideki küçük fakat gayet anlamlı şarttan bahsedelim: yeni borçlanmaya ait sözleşme gereğince bu borçlanmanın güvencesi arasına eklenen gümrük geliri her gün Düyunı Umumiye İdaresi'ne bırakılacaktır. Halbuki diğer taraftan Düyunı Umumiye İdaresi aldığı tutarların hesabını hükümete senede bir yani Mart başında tesviye etmektedir. Fakat o vakit de hükümet kendisine ait tutarları alamıyor. Zira hükümetle Düyunı Umumiye İdaresi arasında hesap görüldüğü sırada Osmanlı Bankası araya girerek sözleşme gereğince kendisine peşinen verilmesi şartıyla altı aylık iki taksiti alır. Borçlanmaya bağlı ödemeler Mayıs ve Teşrinisani aylarında uygulandığı halde Osmanlı Bankası daha Mart ayında bu ödemeler için gerekli tutarları alıkor. Paranın kendi sandıklarında kaldığı süre için Osmanlı Bankası % 2 faiz verir ise de hükümet daima avansa muhtaç olup bu avanslar için % 6 faiz verdiğinden Osmanlı Bankası tarafından alıkonulan tutarlar üzerine senelik % 4 kaybetmektedir. Osmanlı Bankası hükümete avans olarak yine hükümetin parasını verip senelik % 4 kazanmaktadır.

En sonunda yeni borçlanmanın devletin mali durumu için gayet zararlı bir sonucu da % 5 faizli borçlanmaların Türkiye'nin mali itibarında bir esas olma özelliği kazanmaya yüz tutmalarıdır. Şimdiye kadar Türkiye'nin mali itibarının esasını % 4 faizli borçlanmalar oluşturuyorlar idi. Daha önce söylediğimiz gibi yeni borçlanmanın etkisiyle tüm Osmanlı tahvillerinin fiyatları pek fazla düştü. Onun için şimdiden sonra % 5'ten aşağı bir faiz ile borçlanma yapmak gayet zor olacaktır. Hatta bu nedenden dolayıdır ki Turûk-ı Umumiye borçlanmasının şartlarını değiştirmek zorunluluğu meydana geldi. Bu borçlanmanın % 4 faizli olması şart iken şimdi yeni borçlanmaya eklenerek % 5 faizli oldu. Borçlanmanın miktarı 2 500 000 Osmanlı lirasından ibaret olduğuna göre devlet senelik 25 000 lira fazla ödeyecektir. Bundan başka Bağdad Demiryolu Şirketi Bağdad borçlanmasının geri kalan kısımlarını % 4 değil % 5 faiz ile dolaşıma çıkarmak istiyor. "Doyçe Bank" mali heyeti yeni borçlanmanın % 5 faizli olmasından ve Turûk-ı Umumiye borçlanması faizinin de % 5'e ulaşmasından dolayı Bağdad demiryolu için % 4 faiz ile para bulmak mümkün olmadığını iddia ederek bu borçlanmanın dahi % 5 faizli olmasını istiyor.

Bağdad demiryolu borçlanmasının geri kalan üç kısmının toplamı 712 800 Osmanlı lirasından ibaret olmasına göre hükümet % 5 faizli borçlanmayı kabul eder ise bu yüzden senelik 71 280 Osmanlı lirası kaybedecektir.

Yeni borçlanmanın amortismanı borçlanma miktarında % 0,5'e denktir. Bu şekille ilk kısım borçlanmanın amortismanı için senelik 110 000 Osmanlı lirası harcamak gerekecektir. 800 milyon franktan yani 35,2 milyon liradan ibaret olan borçlanmanın toplamı için senede 176 000 lira amortisman lazımdır.

Devletin on beş sene zarfında % 6,25 faiz ve % 4 ¾ amortisman yani senelik % 11 oranında ödemeler gerektiren Reji yönetiminin avansı gibi ağır yükümlülüklerin yükü altında bulunduğu şu zamanda bu kadar büyük bir amortismanı akla yakın gösterecek hiç bir neden yoktur. Yeni borçlanmanın amortismanına harcanacak bu 176 000 lira hükümete bu kadar pahalı bir mal olan reji avansının itfasına harcanmış olsa idi iş bu avans dört sene zarfında ödenecek ve devlet bu yüzden yalnız faiz olarak 700 000 liraya yakın bir tutar kazanacak idi.

Her şeyden önce devlete en fazla yük olan borçları itfa etmeli. Bir de borçların itfası amortismanı ödemek için itfa olunacak borçlanmanın şartlarından daha ağır şartlar ile diğer bir borçlanma yapmak zorunluluğu hissolunduğu bir zamanda uygulanılmayıp ancak fazla tutarlar bulunduğu zaman yapılmalıdır. Bugün Osmanlı Memleketleri'nde ge-

çerli olup yeni borçlanmalarda da uygulanmakta bulunan borçların itfası yöntemi Avrupa'da çoktan beri uygun değil ve zararlı diye terk edilmiştir.

Yeni borçlanma Osmanlı Devleti borçlarının karışık ve memleket için zararlı olan şu anki durumuna bir çare oluşturamaz. Binaenaleyh yeni çareler aranmalıdır. Şu anki incelemelerimizin geri kalan kısmında işte bu amaç izlenecektir. Devlet borçlarının her bir kısmını ayrı ayrı inceleyerek ne gibi tasarruflar yapılabileceğini ve hem alacaklıların hem de devletin çıkarlarını tamamen korumakla beraber tüm devlet borçlarını ne şekille düzenli bir yönteme bağlamak mümkün olduğunu göstereceğiz.

Üçüncü Bölüm

Düyunı Mübeddele-i Muvahhade
(değiştirilip birleştirilmiş borçlar)
Gelir "Fazla"larının Artması

1903 senesinde yapılan borçları değiştirme ve birleştirme işlemi ümidlerin dışında olarak gayet parlak sonuçlar vermiştir. Düyunı muvahhadeye ait olan gelir o derece artmıştır ki yeni bir değiştirme ve birleştirme işlemi uygulaması hem mümkün hem de zorunludur. Savaşa kadar olan durum bu idi. Savaş, ilgili işlemin uygulanmasını daha fazla mümkün bir hale getirmiştir. Biz, bunu birçok belgeyle ispat edeceğiz ve bu nedenle önce savaştan önceki durumu ve daha sonra askeri harekât sonucu olarak meydana gelen hali inceleyeceğiz.

Düyunı mübeddele-i muvahhade gelirinin olağanüstü bir şekilde artmış olduğu şu iki şeyden anlaşılmaktadır:

1) 1881 Muharrem Fermanı gereğince rehin edilen devlet gelir*inin* tahmin olunduğundan pek fazla artmış olması.
2) Bu gelirin 1907 / 08 senesinden beri % 3 gümrük vergisinin eklenmesiyle daha fazla artmış olması.

1903 senesi sözleşmesinin 7'nci maddesi gereğince düyunı mübeddele-i muvahhade güvencesi gelirinden oluşacak fazlalar, devlet ile Düyunı Umumiye İdaresi arasında bölüşülecek ve bu bölüşüme göre fazla gelirin % 75'i devlete iade edilecek ve % 25'i ise borçların olağanüstü bir şekilde itfasına harcanacaktır. Gelir fazlasından amaç bütün gelirden 2 157 375 lira çıkarıldıktan sonra kalan tutardır. Bizce bilinen ve daima aynı halde kalan bu tutar –2 157 375 lira– şu şekille oluşmaktadır:

1) Ayrıcalıklı tahvillere senelik yapılmakta olan ödemeler
2) Düyunı mübeddele-i muvahhadenin % 4 faizi
3) Düyunı mübeddele-i muvahhade sermayesinden senelik % 0,45 kısmın itfası
4) 270 000 Osmanlı lirası ikramiyeli demiryolu tahvillerine.

Borçların değiştirilip birleştirilmesi işleminden beri şu kadar gelir fazlası meydana gelmiştir:

Düyunı Mübeddele-i Muvahhadenin Gelir Fazlası

Seneler	Eski gelir	% üç gümrük ek vergisi	Toplam
1903 / 04	514 lira	--	514 lira
1904 / 05	336 101 lira	--	336 101 lira
1905 / 06	500 181 lira	--	500 181 lira
1906 / 07	495 834 lira	--	495 834 lira
1907 / 08	606 102 lira	544 988 lira	1 151 090 lira
1908 / 09	482 648 lira	918 438 lira	1 401 086 lira
1909 / 10	704 930 lira	1 042 993 lira	1 748 923 lira
1910 / 11	805 728 lira	1 103 209 lira	1 968 937 lira
1910 / 12	818 038 lira	1 151 185 lira	1 969 223 lira

Yukarıdaki cetvelden anlaşıldığına göre, Düyunı Umumiye İdaresi % 3 gümrük ek vergileri olmasa bile senelik düyunı mübeddele-i muvahhadenin adi bir şekilde itfası ve faizleri için gerekli olan tutardan 818 038 lira yani % 40 daha faizle gelir toplanıyor. % 3 gümrük vergileri hesaba katılacak olursa, ilgili idare geliri % 100 artmış oluyor. Bununla beraber bu fazlalardan % 75'inin devlete iade edilmekte olduğu da unutulmamalıdır.

Düyunı Umumiye İdaresi hissesine düşen gelir fazlasının % 60'ı düyunı mübeddele-i muvahhadenin olağanüstü bir şekilde itfasına % 40'ı ise mükâfatlı demiryolu tahvillerinin itfasına harcanmaktadır.

Bu şekille düyunı mübeddele-i muvahhadenin itfasına o kadar bir tutar harcanmaktadır ki buna benzer bir şeye bütün dünya borsalarının hiçbirinde rastlanamaz.

BORÇLARIN İTFASINA HARCANAN TUTARIN ARTMASI

Bunun ne şekille meydana geldiğini ayrıntılı olarak inceleyelim.

Yukarıda söylendiği üzere 1903 senesi sözleşmesinde düyunı mübeddele-i muvahhadenin % 4 faizlerine ve borçlar tahvili işlemi zamanındaki sermayenin % 0,45'inin itfası için belirli bir tutar ayrıl-

mıştı. Bu tutarın daima aynı halde kalması şart edilmiş olduğundan gerek faizlere ve gerek sermayenin itfasına harcanacak tutar bundan daha az olamıyor ve bunun sonucu olarak borçların itfasına harcanan tutarın % 10 oranı kendi kendine artıyor. Bunun hesabı pek sadedir. Geçen zamanla borç, bu şekille itfa sonucu olarak azalmaktadır. Borcun azalması üzerine sermayeye % 4 faiz sıfatıyla ödenmekte olan tutar da azalmakta olduğundan sonuçta faiz ve sermayenin ödenmesine ayrılmış olan bütün tutardan sermayenin itfasına ait olan kısım artmaktadır. Kısacası, faizlere ait olan tutar gittikçe eksilmekte olduğu halde sermayenin itfasına ayrılmış olan tutar ise sürekli artmaktadır ki bunun sonucu olarak sermaye daha büyük bir hızla ve daha büyük bir oranda itfa olunmaktadır.

Buna gelir fazlası ile yapılmakta olan borçların olağanüstü itfası keyfiyeti de eklenmelidir.

Bu iki nedenin sonucu olarak bütçe sermayesi sürekli azalmakta olduğundan sermayenin itfasına, gelirin % 45'ten gittikçe daha büyük bir tutar harcanmaktadır.

Buraya kadar verilen açıklamalardan sonra borçların değiştirilip birleştirilmesi işleminden beri olan düyunı mübeddele-i muvahhadenin itfası keyfiyetinin ne şekille yapıldığını anlamak kolay olacaktır.

Düyunı Mübeddele-i Muvahhadenin İtfası

Seneler	Adi itfa	Olağanüstü itfa	Toplam
1903 ½ / 04	90 398 lira	--	90 398 lira
1904 / 05	192 016 lira	30 382 lira	222 398 lira
1905 / 06	176 616 lira	55 110 lira	231 726 lira
1906 / 07	205 128 lira	109 780 lira	314 908 lira
1907 / 08	243 848 lira	203 280 lira	447 128 lira
1908 / 09	255 706 lira	226 138 lira	481 844 lira
1909 / 10	267 630 lira	289 014 lira	556 644 lira
1910 / 11	279 004 lira	394 020 lira	673 024 lira
1911 / 12	299 002 lira	390 918 lira	689 920 lira
Toplam	2 009 348 lira	1 698 642 lira	3 707 990 lira

Bu seneler zarfında ödenen tutarlara bakarak borçların itfasının % şu oranda olduğu anlaşılır:

1910 / 11 mali senesi – % 1,6855 oranında
1911 / 12 mali senesi – % 1,7574 oranında

Borçların değiştirilip birleştirilmesi işlemi uygulandığı zaman bu mali işlem neticesi olarak borcun müthiş bir oranla itfa edileceği hiç kimsenin hatırına gelmemişti.

Biz burada rastlantısal bir hal değil, devlet gelirinin artmasıyla 1903 borçlar tahvili sözleşmesi kararlarının bir doğal sonucu karşısında bulunuyoruz.

Savaşın meydana getirdiği değişimleri incelemeye başlamazdan önce, savaş çıkmayıp da durumlar doğal akışını korumuş olsaydı beş sene sonra ne gibi haller doğabileceğini anlamaya çalışalım:

Sir Adam Blok'un hesaplarına göre, düyunı mübeddele-i muvahhadenin brüt geliri 1907/08'den 1911/12 mali senelerine kadar geçen beş sene zarfında o derece artmıştır ki aradaki fark % 30'dur. Bununla beraber 1907/08 mali senesi gelirine % 3 gümrük vergileri de eklenmiştir. Bu süre zarfında oluşan gelir fazlası (Sir Adam Blok'a göre) % 73 oranındadır. Eğer bunu yukarıda borçların itfası hakkında verdiğimiz bilgi ile karşılaştıracak olursak aradaki farkın 242 792 lira yani % 54 oranında olduğu anlaşılır. Eğer bütün düyunı mübeddele-i muvahhadenin net geliri yani 2 157 000 liradan ibaret bulunan esas tutar ile fazlalar, ele alınacak olursa kazancı 1907/08'den 1911/12 mali senelerine kadar geçen beş sene zarfında % 24,7 ve mürekkeb faiz hesabıyla senelik % 4 ½ oranında artmış olduğu anlaşılır. Eğer net gelirin ileride bu şekilde artacağı farz ve tahmin edilecek olursa savaş çıkmayıp da devletin mali durumları doğal bir şekilde geliştiği takdirde 1911/12 senesinden sonra gelecek on sene zarfında ne kadar borç ödenebileceğini ve daha ne kadar borç kalacağını hesap edebiliriz.

Düyunı Muvahhadenin Muhtemel İtfası

Senesi	Borç bakiyesi	Net gelir	Ödenen kısım
1912 / 13	38 568 000	4 311 670	667 000*
1913 / 14	37 910 000	4 505 592	723 000
1914 / 15	37 178 000	4 707 766	782 000
1915 / 16	36 396 000	4 918 192	845 000
1916 / 17	35 551 000	5 140 996	912 000
1917 / 18	34 639 000	5 372 052	983 000
1918 / 19	33 656 000	5 611 360	1 059 000
1919 / 20	32 597 000	5 867 172	1 139 000
1920 / 21	31 458 000	6 131 236	1 225 000
1921 / 22	30 233 000	6 403 552	1 315 000

* Bu tutar gerçekte borçların itfasına 1911/12 mali senesinde harcanan tutardan daha küçüktür. Aradaki fark satın alındığı zaman tahvillerin fiyatları arasındaki farklardan ileri gelmektedir. Zira düyunı muvahhade tahvillerinin piyasadaki fiyatı genellikle ilgili tahvillerin fiyatından % 9 veya 10 oranında daha aşağıdır. Tabii bu fark ilgili tahvillerin itfasına harcanan tutarda dahi ortaya çıkar. Bu nedenden dolayı bizim hesaplarımızda kullandığımız kıymetler, gerçek kıymetinden biraz daha aşağıdır.

Yukarıdaki rakamlardan borçların itfasının akla sığmayacak bir dereceye ve on sene sonra 1,3 milyon Osmanlı lirasına yani sermayenin % 4 ½'sine ulaşacağı anlaşılır. Daha doğrusu sermayenin itfasına verilen paralar, borcun faizine verilecek paralardan daha fazladır. Bilindiği üzere 1903 senesi borçların değiştirilmesi sözleşmesi gereğince sermayenin senelik ancak % 0,45'i itfa edilecektir. Bu tutar bizim örnek olarak belirlemiş olduğumuz on sene zarfında 136 048,5 liraya ulaşır. Bu şekille borçların olağanüstü itfası için 1 178 000 lira kalıyor ki olağanüstü itfa için harcanan tutar normal itfa uğrunda harcanan tutardan 9 defa daha büyüktür. Borçların değiştirilmesi işlemine duyulan ihtiyaç o kadar büyük ve açıktır ki bu işlem geçmekte olan on senelik sürenin sonuna kadar uygulanmış olurdu. Fakat durumların doğal akışı savaş tarafından bozulmuştur. Şimdi de savaşın meydana getirdiği değişimleri inceleyelim.

SAVAŞIN ETKİSİ

Osmanlı Memleketleri'nin bir kısmı Balkanlıların yönetimine geçmiş olduğundan bunun sonucu olarak devletin genel geliri eksilmiştir. Binaenaleyh düyunı mübeddele-i muvahhadeye güvence olarak gösterilen gelir dahi eksilmiş demektir. Acaba bu düşüş ne miktardadır?

Düyunı Umumiye İdaresi'nin Paris Maliye Konferansı'na sunmuş olduğu hesaplara göre, düyunı muvahhadenin Yanya, Kosova, Manastır, Selanik ve İşkodra vilayetlerinde güvence geliri 1325'ten 1328 senesine kadar geçen üç senelik süre zarfında ortalama olarak 767 074 Osmanlı lirasına ulaşmaktadır. Bütün düyunı muvahhadenin bu süre zarfındaki ortalama geliri 4 803 506 Osmanlı lirasından ibarettir. Bu şekille kaybedilen vilayetlerdeki gelir, bütün düyunı muvahhade gelirinin % 15,96'sını yani tahminen % 16'sını oluşturmaktadır. Rumeli vilayetlerinin kaybı sonucu olarak düyunı mübeddele-i muvahhadenin kaybetmiş olduğu gelir de bu kadara ulaşıyor. Ancak Akdeniz Adaları geliri bu hesaba dahil değildir. Adalar gelirindeki kayıp, ancak Midilli ve Sakız adaları Yunan'a terk edildikleri takdirde önemli bir tutar oluşturacaktır. Fakat bu henüz hal edilmiş bir mesele olmadığından hesaplarımızda yalnız Rumeli vilayetleriyle yetineceğiz.

Diğer taraftan düyunı mübeddele-i muvahhade sermayesinin azalması gerekir, zira ilgili borcun bir kısmı Balkan devletlerine yüklenmektedir. Bu kısmın ne kadar bir tutar oluşturacağı henüz belirlenmemiştir. Bu borçların bölüşümü keyfiyeti yalnız düyunı mübeddele-i muvahhadeyi değil, savaştan önce yapılan bütün borçlanmalara da değinecektir. Bu borçların Balkanlılar arasında bölüşümü için çeşitli yöntemler teklif edilmekte ise de bu konuda henüz bir anlaşma meydana gelememiştir. Bundan başka Balkan devletlerinden bu nedenle yapılacak olan ödemelerden çeşitli borçlanmalara ne hisse düşeceği de belirlenmemiştir. Hesaplarımıza devam edebilmek için bizim bu konuda kabul edeceğimiz yöntem, İtalya'dan Trablusgarp ve Bingazi'ye karşılık alınan savaş tazminatının ayrılması sırasında kabul edilen yöntemin aynı olacaktır. Bu nedenle Düyunı Umumiye İdaresi'nin, terk edilen ilgili Afrika vilayetlerinden toplamakta olduğu gelir, hesap edilerek meydana gelen tutar senelik % 4 faizle sermaye haline konulmuştur. Biz daha yukarıda söylemiştik ki düyunı muvahhadenin Balkan devletlerine terk edilen Rumeli vilayetlerindeki geliri senede ortalama olarak 767 074 Osmanlı lirasına ulaşmaktadır. Eğer bu tutar, İtalya savaş tazminatı gibi senelik % 4 faizli sermaye haline konulacak olursa, 19 176 850 liralık bir tutar meydana gelir. Binaenaleyh düyunı mübeddele-i muvahhade sermayesi 19 milyon lira eksilmiş olacaktır.

Düyunı Umumiye İdaresi'nin vermekte olduğu hesaplara göre 1/14 Mart'a kadar düyunı mübeddele-i muvahhade sermayesi 37 064 864 Osmanlı lirasından ibaret idi. Eğer bundan 19 milyon lirayı düşecek olursak, 18 milyon Osmanlı lirasından ibaret bir tutar kalır.

Fakat Düyunı Umumiye İdaresi, bu konudaki hesaplarında İtalya savaş tazminatı hesabına olarak uygulanması lazım gelen borç itfası keyfiyetini dikkate almamıştır. Bu idarenin vermekte olduğu bilgiye göre, Trablusgarp ve Bingazi borçlarının itfası için 1 684 194 yani hemen 1,7 milyon Osmanlı lirasına gerek vardır. Düyunı mübeddele-i muvahhade sermayesinden bu tutarı da çıkardığımız takdirde ilgili sermaye 16,3 milyon liradan ibaret kalır.

Paris Maliye Konferansı görevi bittikten sonra düyunı mübeddele-i muvahhade sermayesi bu kadar bir tutardan ibaret kalacaktır. Bu borca karşı güvence gösterilen gelir ne miktardadır ve borçların itfası ne oranla uygulanacaktır?

MÜSTAKBEL (GELECEK) BORÇLARIN İTFASI

Bizim yukarıda düyunı mübeddele-i muvahhade güvencesi gelirine dair yazmış olduğumuz cetvel, Osmanlı Memleketleri'nin bütünlüğü korunmak şartıyla düzenlenmişti.

Halbuki Rumeli vilayetlerinin kaybı nedeniyle ilgili gelirin % 16'sı kaybolduğundan bu konudaki cetvelimizde de ona göre değişiklikler uygulamak lazım geliyor. Binaenaleyh borçların itfası hesaplarında, sermayenin yukarıdaki nedenle küçülmüş olduğu da göz önüne alınmalıdır.

Bu şekille yapılan bir hesaptan şu sonuçlar meydana gelmektedir:

Seneler	Borç	Net gelir	Ödenen kısım
1914 / 15	16 300 000	3 954 000	1 505 000
1915 / 16	15 005 000	4 131 000	1 580 500
1916 / 17	13 424 500	4 318 000	1 674 000
1917 / 18	11 750 500	4 512 000	1 770 000
1918 / 19	9 980 000	4 713 000	1 871 000
1919 / 20	8 109 000	4 928 000	1 979 000
1920 / 21	6 130 000	5 150 000	2 091 000
1921 / 22	4 039 000	5 379 000	2 208 000
1922 / 23	1 831 000		

Bu hesabımızdan anlaşıldığına göre, düyunı mübeddele-i muvahhade sermayesinden 1922/23 senesine kadar ancak 1 831 000 Osmanlı liralık bir tutar kalıyor. Halbuki bu borç için iki milyon liradan ibaret bir güvence parası var olduğundan, ilgili borç daha 1921/22 mali senesinde yani bundan sekiz sene sonra tamamen ödenmiş olacaktır. Daha savaştan önce olağanüstü büyük bir oranda uygulanmakta olan borçların itfası bugün müthiş bir dereceye varmaktadır. 1914/15 senesinde % 9 ve 1921/22 senesinde ise % 10'a ulaşacaktır. Bizim yukarıda 1903 sözleşmesinin anlattığımız maddesi yani borç ne miktarda kalırsa kalsın 2 157 000 liralık belirli tutarın % 4'ü faizlere ve sermayenin itfasına harcanması hakkındaki madde dikkate alınacak olursa, hayret verici yukarıki sonuç, pek kolay anlaşılır. Bu tutardan 270 000 lira, mükâfatlı demiryolu tahvillerine harcandıktan sonra kalan 1 887 000 lira düyunı mübeddele-i muvahhadeye aittir. Halbuki bizim hesabımıza göre bu tutar, Paris Maliye Konferansı'nda yapılacak değişiklikler sonucunda ancak 16,3 [milyon] liradan ibaret kalacağından bunun % 4 faizi 652 000 liraya ulaşacak ve bu şekille düyunı mübeddele-i muvahhade sermayesinin itfasına ait olan hisse 1 235 000 liraya –sermayenin % 8'ine– ulaşacaktır. Bundan başka bahsedilen "fazlalar" sermayenin acele itfa edilmek nedeniyle pek fazla azaldığı bir zamanda gittikçe artmaktadırlar.

Paris Maliye Konferansı sonuçlarının bizim tahminlerimize aykırı olarak Türkiye zararına çıkması ihtimali itiraz olarak ileri sürülebilir. Fakat Paris'te yapılacak tesviyeden sonra düyunı mübeddele-i muvahhade sermayesi 16,3 milyon olmayıp da 20 milyon liradan ibaret kalsa yani Türkiye 3,7 milyon lira daha almış olsa bile bu hal bizim cetveldeki rakamları pek az değiştirebilecektir. Lakin diğer taraftan düyunı muvahhade güvencesi bizim tahmin ettiğimiz gibi % 16 değil, daha küçük bir oranda azalacak ve ihtimal ki hiç azalmayacaktır. Bunu ayrıntılı bir şekilde açıklayalım.

Önce şurası dikkate alınmalıdır ki düyunı mübeddele-i muvahhade güvencesinin büyük kısmı, gümrük gelirinden ibarettir. Halbuki ilgili gelir hâsılatı, savaş zamanında gerek Rumeli vilayetlerinin kaybı ve gerek savaşın doğurduğu iktisadi buhran sonucu olarak azalmıştır. Binaenaleyh durumlar doğal bir renk aldığı gibi ithalat vergileri gelirinin pek fazla artması beklenebilir. Eğer iki senelik bir savaş çıkmasa ve devam etmese idi, ilgili vergilerin pek şiddetli şekilde artması beklenilemezdi.

Bundan başka gümrük vergileri, % 11'den % 14'*e* ulaşmak üzere bulunuyor. Muharrem Fermanı gereğince ithalat vergilerinin % 8'den fazlası düyunı mübeddele-i muvahhade güvencesine ayrılacaktır. Şimdiye kadar % 3'te bulunan bu fazla % 7'ye ulaşacaktır.

Farz edelim ki gümrük vergilerinin çoğalması nedeniyle ithalatta bir düşüş olacak. Fakat herhalde gümrük gelirinin bu çoğalma sonucu olarak artacağından hiç şüphe yoktur ki bundan dolayı gümrük vergilerinden Düyunı Umumiye kasasında toplanmakta olan hâsılatın artması da doğaldır. 1911/12 senesi düyunı mübeddele-i muvahhadenin gümrük gelirinden gelen hâsılatı 115 100 liraya ulaşmıştı. Eğer bu hâsılatın % 16 oranında düşeceği tasarlansa bile sonuçta yine 966 840 liralık gelir kalır. Gümrük vergisinin çoğalması bu tutarı 2 256 000 liraya ulaştıracaktır. Hatta bu çoğalma keyfiyeti sonucu olarak ithalatın % 20 oranında düşmesi ihtimali kabul edilse bile yine 1 804 800 lira gelir kalır. Binaenaleyh düyunı mübeddele-i muvahhade geliri, bizim farz ettiğimiz gibi gümrük vergisinin çoğalması sonucu olarak düşmeyip bilakis 653 800 lira artmıştır.

Kâr vergisinin değiştirilmesi ve yabancılara yayılması da aynı sonuçları doğuracaktır. 1881 senesinin Muharrem Fermanı gereğince kâr vergisinin ıslahından doğan gelir fazlası, düyunı mübeddele-i muvahhade güvencesine ayrılacaktır.

Hatta yalnız kâr vergisinin ıslahından meydana gelecek fazla gelir, düyunı muvahhadenin Rumeli vilayetlerinde kaybettiği geliri tamamlamaya yeterlidir.

Binaenaleyh bizim borçların itfası hakkında tertib ettiğimiz cetvel abartılı olmaktan pek uzaktır.

SONUÇ

Düyunı mübeddele-i muvahhade hakkındaki araştırmalarımızın sonuçlarını bir özetleyelim.

1) Daha savaştan önce, düyunı muvahhade güvencesi geliri, 1881 senesinin Muharrem Fermanı'nda tahmin dışı olarak pek fazla artmış ve bu ise her sene sermayenin büyük bir oranda itfasını sağlamıştır. Diğer bir bakış açısından borcun daha çabuk ödenmesi daha iyidir. Fakat Osmanlı Devleti'nin düşmüş olduğu mali güçlük dikkate alındığı takdirde borcun acele bir şekilde ödenmesinin Türkiye için zararlı olduğu derhal anlaşılır. Osmanlı Hükümeti, düyunı muvahhade sermayesinin itfasına büyük tutarlar harcamak için ağır şartlarla yeni borçlanmalar yapılmasına mecbur kalmıştır. Gerçekten ilgili hükümet avanslar elde edebilmiş ise de bu uğurda % 6, 7 ve savaş zamanında % 9 hatta % 17 faiz dahi ödemiştir. Eğer borçların itfasına daha küçük bir tutar ayrılmış olsa idi, devlet hazinesinde daha fazla para bulunabilir ve avans almaya gerek kalmazdı.

2) Savaş sonucu olarak meydana gelen değişimler, düyunı müvahhideyi 1903 sözleşmesindekinden daha mantıksız bir hale koymuştur. Borcun önemli bir kısmını, Balkanlılar uhdesine geçiriyor. Düyunı muvahhade sermayesi, 1903 sözleşmesindeki tahminleri aşarak pek acele bir şekilde itfa ediliyor. Aynı hal, İtalya savaş tazminatında da oluşuyor. Bunun sonucu olarak ilgili sözleşmede borçların faiz ve sermayelerine ayrılan 2 157 000 Osmanlı lirası, haddan fazla büyük bir tutar oluşturuyor. Bu tutar, 1903 senesi borç toplamının 42 milyon Osmanlı lirasına ulaştığı zaman uygun bir halde bulunmakta idi. Fakat ilgili tutar, bugün yani borç sermayesinin 20 hatta 16 milyon liraya düştüğü bir zamanda gereğinden fazladır.

Eğer bu şartlar devam edecek olursa, her sene borç sermayesi % 8 oranında itfa edilecektir ki faizlerden iki kat fazla demektir, bu oran gittikçe daha artmaktadır.

Gümrük vergileri ve kâr vergisinin çoğalması ile bu artış daha ileri gidecektir.

4) [*3. madde atlanmış*] Devletin mali durumu zorluklar içinde bulunduğundan hükümet borç sermayesinin böyle müthiş bir şekilde itfasına son verilmesi çarelerini aramalıdır. Osmanlı Devleti'nin mali durumu ne kadar iyileşirse iyileşsin, bu devlet daha on sene zarfında borçlardan kurtulmayacağı gibi yeni yeni borçlanmalar yapmaya mecbur kalacaktır. Her borçlanma yeni güvenceye muhtaç bulunduğundan devlet bu şekille ağır bir mali kölelik altına girmektedir. Eğer borç sermayelerinin bugünkü garip bir şekilde itfasına son verilecek olursa, düyunı muvahhadeye bağlı bulunan birçok güvence (gelir) ayrılmış olacaktır ki bu gelire karşı yeni yeni borçlanmalar yapması mümkün ve elverişli olacaktır.

Eğer bu durumdan ne şekille çıkmak lazım geleceğini düşünecek olursak sonuçta başta söylediğimiz gibi yeni borçların değiştirilmesi ve birleştirilmesi işleminden yani eski tahvilleri satın alarak onların yerine yeni tahviller çıkarmaktan başka çare bulunmadığını söyleyebiliriz. Yeni borçların değiştirilmesi ve birleştirilmesi işlemi, diğer bazı borçlanmalara da değmelidir. Biz bunu, ilgili borçlanmaları incelediğimiz zaman göstereceğiz. Biz yapılacak olan yeni borçlanmalar nedeniyle borçların değiştirilmesi ve birleştirilmesi denilen mali işlemi açıklayacağız ve bu işleminin Türkiye maliyesi için gerekli ve Avrupalı alacaklılar için de elverişli olduğunu göstereceğiz.

Düyunı mübeddele-i muvahhadeye gelince, borçların değiştirilmesi ve birleştirilmesi işlemi, onu da diğer borçlanmalar şartları arasına alıyor. Önce sermayenin olağanüstü itfası yöntemi kaldırılmalıdır.

Hatta bütün itfa yöntemi kaldırılarak Türkiye borcunu büyük Avrupa borçlanmaları gibi (rant) haline dönüştürmek ve aynı zamanda borçların değiştirilmesi hakkıyla (rant) tahvillerini itibari kıymet üzerine satın almak hakkını korumak lazımdır. Düyunı muvahhade sermayesi azalacağından güvence gelirini azaltmak lazımdır. Herhalde borcun ödenmesi için senelik belirli ve daimi bir tutar ayrılma kuralı kaldırılmalıdır. Önce faizlerin ödenmesini güvence altına almak lazımdır. Şayet sermayenin itfası kuralı devam edecek olursa buna ayrılacak tutar, borcun büyüyüp küçülmesine göre artıp eksilmeli ve fazla kalan güvence geliri tamamen devlet hazinesine verilmelidir.

Düyunı muvahhade sermayesinin 16 milyon liraya inmesi için son derece çalışmak lazımdır, zira bu miktarın özel bir önemi vardır. Eğer Balkan savaş tazminatının bir kısmı, düyunı muvahhadeye düşecek olursa, bilindiği üzere, tazminatın miktarı ayrıldığı zaman yalnız düyunı muvahhade sermayesi değil, Türkiye'nin bütün borçları dikkate alınmaktadır.

Eğer Balkan devletleri düyunı mübeddele-i muvahhadeden olan hisselerini kabul ettikten sonra, ilgili borçlar 16 milyon liraya düşmeyecek olursa, o zaman düyunı mübeddele-i muvahhade sermayesini o miktara indirmek için Balkanlılara diğer borçlardan alacakları hisseye karşılık düyunı muvahhadeden daha fazla hisse vererek ilgili sermayeyi 16 milyon Osmanlı lirasına indirmek lazımdır. Bilindiği üzere borç hisseleri ayrıldığı zaman, yalnız düyunı mübeddele-i muvahhadeyi değil, Türkiye'nin bütün borçları göz önüne alınmaktadır. Türkiye hükümeti, Balkanlılardan borç hisselerine göre alınacak olan tutarın bütün borçlanmalara eşit olarak mı yoksa başlıca düyunı mübeddele-i muvahhadenin itfasına mı harcanacağı meselesinin halli Avrupalı alacaklılar tarafından gelen ciddi bir itirazla karşılaşmasa gerektir.

Eğer düyunı mübeddele-i muvahhade sermayesi 16 milyon liraya düşecek olursa, Osmanlı Devleti Düyunı Umumiye İdaresi'nde bulunan güvence parasından bir milyon lira alacaktır.

1903 senesi sözleşmesinin 8'inci maddesinde deniliyor ki: "Düyunı mübeddele-i muvahhade sermayesi 16 milyon liraya inecek olursa güvence parası da bir milyon liraya düşülecek ve fazlası o dakikadan itibaren devlet hazinesine iade olunacaktır." Mademki bugün güvence parası iki milyon Osmanlı lirasından ibaret bulunuyor, o halde onun bir milyonu yukarıdaki sözleşme maddesi gereğince Osmanlı Hükümeti'ne iade edilecektir.

Bundan başka Osmanlı Hükümeti de düyunı mübeddele-i muvahhadenin itfası yöntemini kaldırmak ile onu Balkan devletleri hesabına

olarak küçülttüğü takdirde senelik 2 milyon liralık bir tutar kurtarılmış olacaktır ki bu tutarı yeni borçlanmalara karşılık gösterebilir.

Gelecek bahsimizde ilk önce ikramiyeli demiryolu tahvillerinin ıslahı keyfiyetiyle diğer borçlanmalardan yapılabilecek olan tasarrufları inceleyeceğiz.

Dördüncü Bölüm

İkramiyeli Demiryolu Tahvilleri Baron Hirş'in Türkiye ile Olan Mali İşlemi

İkramiyeli demiryolu tahvillerinin dolaşıma çıkarılmasından amaç, şark demiryollarının inşası için gerekli olan sermayeyi elde etmekten ibaret idi. Bu nedenle 1 980 000 tahvil çıkarılmış idi. Baron Hirş, her biri 128 ½ franktan olmak üzere bunların tümünü satın almış ve daha dolaşıma çıkarmazdan önce 150'şer frank olarak hepsini satmıştı. Baron, bu şekille 4 157 000 frank kazanmıştır ki devlet, bu tahvilleri Baron Hirş'e pek ucuz satmış demektir. Bu tahvillerin dolaşıma çıkarılması ilk defa 180'er franktan olmak üzere 1870 senesi Mart'ının onunda, ikinci ve sonuncu defa 180'er franktan 1872 senesi Eylül'ünün 11 ve 12'sinde yapılmıştır. Bununla beraber ikramiyeli demiryolu tahvillerinin fiyatı az vakit içinde 143 franka ve daha sonra 1873 senesi mali buhranı nedeniyle 115 franka kadar düşmüş ve Türkiye borçlarının ödemesi durdurulduktan sonra yükselmemişti.

1881 senesinin Muharrem Fermanı, ikramiyeli demiryolu tahvillerinin fiyatlarını yükseltmiştir. İlgili tahvillerin fiyatları 1903 senesi borçların dönüştürülmesi işleminden sonra olağanüstü fazla ve çabuk artmıştır.

1903 ISLAHATI

1903 senesi maliye ıslahatından sonra gerek ikramiyeli demiryolu tahvilleri ve gerek düyunı mübeddele-i muvahhade tahvilleri bir seçkin konum kazanmışlardır. Bilindiği üzere onların faizleri ve sermayelerinin itfasına ayrılmış olarak belirli ve daimi bir tutar bulunmaktadır. Bundan başka onlar, güvence geliri fazlalarına da katılmaktadırlar. Bunun sonucu olarak ikramiyeli demiryolu tahvillerinin itfası, düyunı mübeddele-i muvahhade tahvillerinin imhasından daha büyük bir hızla yapılmaktadır. Demiryolu tahvillerinin olağanüstü itfasından devlet hakkında doğan sonuçlar, bizim önceleri düyunı mübeddele-i

muvahhadenin itfası meselesinde göstermiş olduğumuz sonuçlardan daha zararlıdır. Türkiye Hükümeti, olağanüstü itfası sonucu olarak ilgili tahviller için pek büyük tutarlar harcamaktadır. Biz bu konudaki harcamaların ayrıntılarını aşağıdaki cetvelde gösteriyoruz. Bunu yapmazdan önce, ikramiyeli demiryolu tahvilleri gelirinin 1903 senesi maliye ıslahatından savaşa kadar ne şekille artmış olduğunu incelemek lazım geliyor.

İkramiyeli demiryolu tahvillerinin güvence geliri

Seneler	Daimi tutar		Gelir Fazlaları		Genel Toplam	
1904 / 05	270 000	Osmanlı lirası	33 610	Osmanlı lirası	303 010	Osmanlı lirası
1905 / 06	270 000	Osmanlı lirası	50 018	Osmanlı lirası	320 018	Osmanlı lirası
1906 / 07	270 000	Osmanlı lirası	49 583	Osmanlı lirası	319 583	Osmanlı lirası
1907 / 08	270 000	Osmanlı lirası	115 109	Osmanlı lirası	385 109	Osmanlı lirası
1908 / 09	270 000	Osmanlı lirası	140 109	Osmanlı lirası	410 109	Osmanlı lirası
1909 / 10	270 000	Osmanlı lirası	174 892	Osmanlı lirası	444 892	Osmanlı lirası
1910 / 11	270 000	Osmanlı lirası	190 894	Osmanlı lirası	460 894	Osmanlı lirası
1911 / 12	270 000	Osmanlı lirası	199 497	Osmanlı lirası	469 497	Osmanlı lirası

Yukarıdaki cetvelde bahsettiğimiz sekiz sene zarfında ikramiyeli demiryolu tahvillerinin olağanüstü imhasına ayrılan gelir fazlası, 165 887 Osmanlı lirasına ulaşmış yani hemen altı defa artmıştır.

Bundan sonra da ikramiyeli demiryolu tahvillerinin itfası keyfiyetinin ne şekille geliştiğini inceleyelim:

Bilindiği üzere her sene demiryolu tahvillerinin belirli bir kısmı çekilişe girmektedir. Çünkü tahvillerin bazılarına büyük ikramiyeler verilmekte bazılarına ise ancak itibari sermayesi ödenmektedir. Bu nedenden dolayı borcun çekiliş yoluyla olan itfası keyfiyetini borsadan satın almak aracılığıyla yapılmakta olan itfadan ayrı olarak incelemek lazımdır. Biz bu konudaki cetvelimizde çekiliş yoluyla olan itfa ile borsa aracılığıyla yapılan itfa özelliklerini ayrı ayrı gösteriyoruz.

İkramiyeli Demiryolu Tahvillerinin İmhası

Seneler	Tahvillerin İtibari Kıymeti	Ödenen Kıymet	Tahvillerin İtibari Kıymeti	Ödenen Kıymet
	Osmanlı lirası	Osmanlı lirası	Osmanlı lirası	Osmanlı lirası
1902 / 03	38 092	137 808	147 368	97 009
1903 / 04	40 472	171 283	108 657	81 102
1904 / 05	41 663	210 672	141 496	-5 723
1905 / 06	42 853	212 256	120 624	96 177
1906 / 07	42 853	212 256	171 453	148 532
1907 / 08	45 234	215 424	251 701	236 111
1908 / 09	47 615	218 592	215 894	211 504
1909 / 10	47 615	218 592	207 569	224 815
1910 / 11	74 993	198 924	255 922	311 954
1911 / 12	76 184	200 508	247 526	288 680
Toplam			1 868 212	1 401 607

Yukarıdaki cetvel, 1903 senesinden beri borsa yoluyla yapılan itfa*[nın]* gitgide ne kadar büyük bir tutara mal olduğunu göstermektedir.

1903/04 senesinde borsadan satın alınarak imha edilen demiryolu tahvillerinin toplamı 108 657 Osmanlı lirasına ulaşmıştır. 1911/12 senesinde ise bu toplam 247 526 liraya ulaşmıştır ki hemen % 140 daha fazladır. 1911/12 senesi dolaşımda kalmış olan ikramiyeli demiryolu tahvillerinin itibari kıymet toplamları ancak 11 407 500 Osmanlı lirasından ibaret idi. Binaenaleyh ilgili tahvillerin imhası % 2/1 oranında yapılmış demektir. Demiryolu tahvillerinin gerek çekiliş ve gerek borsa yoluyla yapılan imhası uğrunda 323 710 Osmanlı lirası harcanmıştır ki dolaşımda bulunan sermayenin % 2/8'i demektir.

Bunlar da, 1903 senesi sözleşmesi yapıldığı zaman tahmin edilmeyen sonuçlardandır.

BORSA İŞLEMİ

İkramiyeli demiryolu tahvillerinin acele imhası keyfiyeti, borsa işlemcilerine bir dayanak noktası oluşturmakta ve devlet için pek büyük zararları getirmektedir.

Türkiye hükümetinin imha amacıyla her sene büyük bir miktarda –bu miktar gittikçe artmaktadır– ikramiyeli demiryolu tahvilleri satın alacağını bilen borsa ilgili tahviller fiyatlarını yükseltmekte ve bu şekille tahvilleri devlete daha pahalı satmaktadır.

Aşağıdaki cetvel 1901 senesinden 1910 senesine kadar geçen on sene zarfında ikramiyeli demiryolu tahvilleri fiyatlarının uğradıkları değişimi göstermektedir.

İkramiyeli Demiryolu Tahvillerinin Fiyatları

Seneler	Frank	Seneler	Frank
1901	104,75	1906	148,00
1902	121,00	1907	165,50
1903	132,50	1908	175,75
1904	126,00	1909	218,75
1905	136,50	1910	222,00

Kısacası ikramiyeli demiryolu tahvillerinin fiyatları, 1903.üncü seneden 1910 senesi sonuna kadar 121 franktan 222 franka kadar çıkmış yani 101 frank artmıştır ki bu da % 80 demektir.

Tahvillerin fiyatı ne kadar yüksek olursa, devlet, ilgili tahvilleri imha için satın aldığı zaman o oranda fazla para verecektir. Bu halin ne sonuçlar verebileceğini anlamak için bizim yukarıda itfa ve imha keyfiyeti hakkında göstermiş olduğumuz cetvele bir göz gezdirmek yeterlidir. Orada gösteriliyor ki başlangıçta imha edilen tahvillerin itibari kıymetleri onların borsadaki kıymetinden daha yüksektir. Mesela 1901/03 senesinde borsadan itibari kıymet üzerine olarak 147 368 liralık tahvil satın alınarak imha edilmiş ve bu uğurda ancak 97 009 Osmanlı lirası harcanmıştır. Fakat yavaş yavaş bu hal değişmiş, satın alınan tahvillere gitgide daha fazla para verilmeye başlanmış ve en son tahvillerin itibari kıymeti, borsada satın alınmakta olan fiyattan daha aşağıda kalmıştır. Mesela 1909/10 senesinde borsadan 207 569 lira kıy-

metinde tahvil satın alınmış ve bunlara karşı 224 815 Osmanlı lirası ödenmiştir. Biz daha sonraki senelerde aynı hali yani tahvillerin itibari kıymetlerinin borsadan alındıkları kıymetten daha aşağı olduğunu görüyoruz. En son öyle bir durum meydana geliyor ki sonuçta devlet her sene gittikçe daha fazla para harcadığı halde daha fazla tahvil imha edileceği yerde aksi meydana geliyor.

Aşağıdaki cetvel, bir kaç sene zarfında ikramiyeli demiryolu tahvillerinin –verilen ikramiyelerden başka– imhası uğrunda harcanan tutarlarla imha edilen tahvillerin toplam kıymetlerini göstermektedir.

Seneler	İmha için harcanan tutarlar	Satın alınan tahvillerin kıymeti
1907 / 08	385 109 Osmanlı lirası	36 737 Osmanlı lirası
1908 / 09	410 109 Osmanlı lirası	32 219 Osmanlı lirası
1909 / 10	444 892 Osmanlı lirası	31 179 Osmanlı lirası

Devlet gittikçe daha fazla para harcadığı halde daha az miktarda tahvil imha olunmaktadır.

1902/03 senesi ikramiyeli demiryolu tahvillerinin satın alınma kıymetleri, ilgili tahviller itibari kıymetinin % 65,8 oranında olduğu halde 1911/12 senesinde satın alınma fiyatları o kadar artmıştır ki itibari kıymetinin % 116,6'sına ulaşmıştır.

1902/03'ten 1911/12 senesine kadar geçen on sene zarfında borsadan satın alınmak şartıyla 1,868,212 lira kıymetinde (itibari) ikramiyeli demiryolu tahvilleri imha edilmiş ve bunlar için 1 401 607 Osmanlı lirası ödenmiştir. Eğer borsa fiyatı artmamış olsa idi, bu miktar para ile daha çok tahvil imha edilmiş olacak idi. Eğer 1902/03 senesindeki tahviller fiyatı üzerine bir hesap yapılacak olursa on sene zarfında imha uğrunda harcanan tutarlarla 2 130 102 lira kıymetinde (itibari) ikramiyeli demiryolu tahvilleri imha edilmiş olacak idi ki 261 890 Osmanlı lirası daha fazla demektir. Kısacası devlet, 1903 senesi sözleşmesinden beri geçen ilk on sene zarfında borsadan ikramiyeli demiryolu tahvilleri satın almak şekliyle bir çeyrek milyon lira ziyan etmiştir. Bu konuda en büyük ziyanlar, ilgili on senenin son kısmında yani tahvil fiyatlarının pek fazla yükseldiği zaman oluşmuştur. Halbuki tahvil fiyatları bu seviyeden aşağı inmemekte bulunduğundan bunun sonucu olarak devletin bu konuda bundan sonraki ziyanları gayet büyük olacaktır.

İkramiyeli demiryolu tahvilleri fiyatlarının artması, ancak borsada ilgili tahvillerin fazla rağbet görerek satın alınmasından ileri gelmektedir. Bunun doğruluğunda hiç şüphe yoktur. İkramiyeli demiryolu tahvillerine faiz ödenmez. Onların dolaşıma çıkarıldıkları zaman ödenmesi lazım gelen ikramiyeden başka tahvil başına senelik 12 frank ödenmesine karar verilmiş idi ki her tahvilin o zamanki itibari kıymeti 400 frank olmak hesabıyla % 3 faiz demektir. Fakat 1876 senesinden itibaren faiz ödenmemeye başlamış, 1903 senesi borçların değiştirilmesi işlemi yapıldığı zaman ikramiyeli demiryolu tahvillerine faiz ödenmesi yöntemi resmen kaldırılmış ve tahvillerdeki faiz kuponları imha edilmiştir.

Demiryolu tahvillerinin 1881 senesi borçların değiştirilmesi işleminden sonraki itibari kıymetleri 180,36 franktan ibaret idi. Bu tahvillerin sahiplerine getirmekte olduğu gelir, çekiliş yoluyla verilen ikramiyelerdir. Şüphesiz, ikramiyenin kazanılması rastlantıya bağlı bir özelliktir. Şansı yardımcı olanlar, kazanabilirler. Halbuki kazanmak ihtimali geçen zamanla artacağı yerde azalmaktadır. Her ne kadar önemli miktarda tahvil, çekiliş yoluyla imha edilmiş ise de çekilişe bütün numaralar yani önceleri çekilmiş ve imha edilen numaralar da katılmaktadırlar. Bundan başka ikramiye sıfatıyla verilen tutarlar 1910 senesinden itibaren küçülmüşlerdir. Bu hal aşağıdaki cetvelden de anlaşılmaktadır.

Demiryolu Tahvillerinin İkramiye Cetveli

Çekiliş tarihleri:	1870'ten 1910 senesine kadar	1910'dan 1914 senesine kadar
Nisan, Ağustos, Kânunuevvel	800 000 frank	157 000 frank
Şubat, Haziran, Teşrinievvel	400 000 frank	358 000 frank

Kısacası, kazanmak ihtimalleri aynı halde kalmakla beraber ikramiye gibi verilen tutar küçülmüştür. Bununla beraber ikramiyeli demiryolu tahvillerinin fiyatı düşeceği yerde eskisi gibi yüksek bir derecede bulunmaktadır. Bu garip hal, önceleri söylendiği gibi, ikramiyeli demiryolu tahvillerinin borsada büyük rağbet görerek satın alınmasından ileri gelmektedir. Düyunı Umumiye İdaresi, ikramiyeli demiryolu fiyatının borsadaki yüksek bir konumu ancak bu sayede koruyabilmekte olduğunu bilir. Bu nedenden dolayı ilgili idare savaşın ilk sekiz ayı sırasında düyunı mübeddele-i muvahhadenin olağanüstü itfasını geçici olarak durdurduğu halde ikramiyeli demiryolu tahvillerinin olağanüstü imhasına razı olmadı ve onların imhasına o sırada da devam etti.

Borsa işlemlerine yardım edileceği yerde, çekilişlerde kazanmak ihtimallerini arttırmak ve ikramiyenin miktarını arttırmak hem devlet, hem de tahviller sahipleri için daha faydalıdır.

Aşağıdaki cetvel, 1881 senesinin Muharrem Fermanı'yla yapılan maliye ıslahatından beri, ikramiyeli demiryolu tahvillerinin imhası ve ikramiyesi için harcanan tutarları göstermektedir. Bu cetvelde beş senelik devrelerin, bu konudaki ortalama harcamaları gösterildiği gibi son beş sene zarfında harcanan tutarlar da ayrıca gösterilmektedir.

İkramiyeli Demiryolu Tahvillerinin Çekilişi Uğrunda Yapılan Harcamalar Cetveli

Devreler	Osmanlı lirası	Seneler	Osmanlı lirası
1882 / 83'ten 1886 / 87'ye kadar	158 162,0	1907 / 08	215 424
1887 / 88'den 1891 / 92'ye kadar	135 507,4	1908 / 09	218 592
1892 / 93'ten 1896 / 97'ye kadar	128 414,2	1909 / 10	218 592
1897 / 98'den 1901 / 02'ye kadar	134 745,2	1910 / 11	198 924
1902 / 03'ten 1906 / 07'ye kadar	188 855,0	1911 / 12	200 508
1907 / 08'den 1911 / 12'ye kadar	210 308,0		

Yukarıda görüldüğü üzere, 1910/11 senesi ikramiyeli demiryolu tahvilleri uğrundaki harcamalar azalmıştır. Bu, önceleri gördüğümüz gibi, ilgili tahvillere verilen ikramiyelerin azalmasından ileri gelmiş bir haldir. Halbuki daha sonraları çekilişin artması sonucu olarak tahvillerin imhası ve ikramiyesi konusundaki harcamalar yine artmıştır. Tahvillerin çekilişi sırasında tahvil başına ödenen en küçük tutar 240 franktır. Bu tutar, aynı zamanda bir miktar ikramiyeyi de içermektedir, zira tahvilin itibari kıymeti ancak 180,30 franktan ibarettir. Bunlarla beraber, ancak tahvillerin imhasına hizmet edebilecek gibi bir çekiliş işlemi daha uygulanmalıdır. Bu çekilişte tahvilin itibari kıymetini yani ancak 180,30[1] frank ödenmelidir.

Bundan başka ikramiyeleri de arttırmak lazımdır.

1. Devlet, Baron Hirş ile yapılan sözleşme gereğince tahviller başına ancak 128 ½ frank almış olduğundan ilgili tahvillerin 180,30 frank hesabıyla imhası için yine 51,8 frank kâr yani % 40 oranında kâr ödenmiş oluyor.

Eğer bugün tahvillerin imhası ve ikramiyesi için her sene harcanmakta olan 270 000 *[Osmanlı]* lirası bu yeni tarzda çekiliş ve ikramiyeye ayrılacak olursa o zaman ikramiyeler de arttırılabilir. Ve aynı zamanda borcun daha büyük bir kısmı da itfa edilebilir.

Bugün ikramiyeli demiryolu tahvillerinin olağanüstü imhasına harcanmakta olan gelir fazlası de hükümetin eline geçecektir.

Bu şekille hükümet, her sene önemli bir tutara sahip olabileceği gibi bu mali işlemden başka yararlar dahi görecektir. Zira bugünkü yöntem nedeniyle Türkiye Hükümeti, borsadan tahviller satın alarak onların imhası için itibari kıymetlerinden büyük tutarlar harcamaya mecbur bulunuyor.

İkramiyeli demiryolu tahvilleriyle uygulanmakta olan kumar işlemine son verilmiş olacağı gibi tahviller*in* sahipleri de sağlam ve itibari kıymetleri tamamen güvence altına alınmış tahvillere sahip bulunmuş olacaklar ve aynı zamanda ikramiye şekliyle verilen tutar da artmış olacaktır. O zaman ikramiyeli demiryolu tahvilleri, borsa işlemleri için değil, ikramiye amacıyla satın alınacaktır. Tahvil sahibi, sermayesini tehlikeye koymuş olmayıp ancak sermayenin faizi oranında bir tutar ile oynayacak ve buna karşılık 30 franktan yüz binlerce franklar kazanmak ihtimali karşısında bulunacaktır.

Çekilişte ikramiye kazanmak ihtimallerini arttırmak için bugün geçerli olan bütün numaralarla çekilişe katılmaları yöntemi kaldırılmalıdır. Bu nedenle önceleri çekiliş olan numaralar imha edilerek yeni çekilişe ancak dolaşımda bulunan numaralar katılmalıdırlar.

Bu şekille serbest kalıp da hükümet tarafından başka borçlanmalar için kullanılabilecek olan tutarlara gelince, eğer 1903 senesi sözleşmesi gereğince her sene gelir fazlalarının % 10'unun ikramiyeli demiryolu tahvillerinin olağanüstü imhasına harcanmakta bulunduğu dikkate alınacak olursa, ilgili tutarları ayırmak ve hesap etmek zor değildir. Biz, düyunı mübeddele-i muvahhadeyi incelediğimiz zaman, Düyunı Umumiye İdaresi'nin gelecek en yakın senelerde 1903 sözleşmesi maddeleri gözetilmek şartıyla elde edeceği muhtemel geliri ayırmış ve hesap etmiş idik. Bu hesaba göre, aşağıda görülecek olan gelir fazlalarının meydana gelmesi ve ikramiyeli demiryolu tahvillerinin olağanüstü imhası için de yine aşağıdaki tutarların ayrılması gerekecektir.

İkramiyeli Demiryolu Tahvillerinin Muhtemel Olağanüstü İmhası

Seneler	Gelir Fazlaları	İkramiyeli Demiryolu Tahvillerinin Olağanüstü İmhası
1914 / 15	1 797 000 Osmanlı lirası	179 700 Osmanlı lirası
1915 / 16	1 974 000 Osmanlı lirası	197 400 Osmanlı lirası
1916 / 17	1 161 000 Osmanlı lirası	216 100 Osmanlı lirası
1917 / 18	2 355 000 Osmanlı lirası	235 500 Osmanlı lirası
1918 / 19	2 556 000 Osmanlı lirası	255 600 Osmanlı lirası
1919 / 20	2 771 000 Osmanlı lirası	277 100 Osmanlı lirası
1920 / 21	2 993 000 Osmanlı lirası	299 300 Osmanlı lirası
1921 / 22	3 222 000 Osmanlı lirası	322 200 Osmanlı lirası

Binaenaleyh olağanüstü imha yönteminin kaldırılmasıyla senelik tahminen 2 000 000 Osmanlı lirasının kurtarılacağı anlaşılır.

DİĞER BORÇLANMALAR

Şimdi de diğer borçlanmalara geçelim. Bu borçlanmaları birbirine benzeten genel bir şey varsa o da hepsinin itfasına gereğinden fazla para ayrılmasıdır. Olağanüstü büyük bir oranda yapılan borçların itfasının ne gibi üzücü sonuçlar meydana getirdiğini düyunı mübeddele-i muvahhadeyi incelediğimiz zaman görmüştük. Diğer borçların itfasından doğan sonuçlar düyunı mübeddele-i muvahhadenin bu konudaki sonuçları kadar ağır değilseler de herhalde onların itfası keyfiyeti de devletin mali durumu üzerinde şiddetli bir etki meydana getirmektedir. Önceleri bazı borçlanmaların sermayeleri başlangıçtaki miktarlarının % 1'i oranında itfa edilmekte idi. Fakat sermaye ne kadar fazla itfa edilmiş olursa itfa keyfiyeti de o derece artıyor yani büyük bir oranda uygulanmaya başlıyor. Bu şekille mesela 1890 senesi Osmanlı tahvilleri borçlanma sermayesinin itfası bugün % 3 oranında yapılmaktadır. Eğer borçlar, rant haline getirilecek olurlarsa, yani bizim düyunı mübeddele-i muvahhade hakkında teklif ettiğimiz gibi itfa kuralı kaldırılır, devlet borçlarının değiştirilmesi uygulaması ve itibari kıymet üzerine çekiliş yoluyla tahviller satın alma hakkını koruyacak olursa, haylice önemli miktarda tutarlar kurtarılabilecektir.

Aşağıdaki cetvel 1913 senesi Mart'ının birine kadar dolaşımda bulunan borçlanma sermayelerini, onların faizleri ve itfaları uğrunda harcanan tutarları ve itfa yöntemi kaldırıldığı takdirde faizlere kalacak hisse ile tasarruf olunacak tutarları göstermektedir.

	1913 senesi Mart'ının başlangıcına kadar dolaşımda bulunan sermayeler	Senelik Ödemeler	Faizler	İtfa
Borçlar	Osmanlı Lirası	Osmanlı Lirası	Osmanlı Lirası	Osmanlı Lirası
% 4 faizli 1904 senesi borçlanması	2 631 728	123 750	105 268	18 482
% 4 faizli Bağdad demiryolu birinci tertib borçlanması	2 350 414	97 120	94 016	3 104
% 4 faizli Bağdad demiryolu ikinci tertib borçlanması	4 724 940	194 240	188 996	5 244
% 4 faizli Bağdad demiryolu üçüncü tertib borçlanması	5 231 424	214 025	209 256	4 769
% 4 faizli 1890 senesi Osmanlı tahvilleri borçlanması	3 203 200	249 975	128 128	121 847
% 4 faizli 1893 senesi tömbeki borçlanması	698 060	50 000	27 924	22 076
% 5 faizli 1896 senesi borçlanması	2 886 620	180 000	144 330	35 670
% 4 faizli 1903 senesi balık avı borçlanması	2 489 250	118 800	99 568	19 232
% 4 faizli 1905 senesi teçhizat-ı askeriye borçlanması	2 494 910	118 800	99 596	19 104
% 4 faizli 1901-1905 seneleri borçlanması	5 071 638	238 800	202 864	35 936
% 4 faizli 1908 senesi borçlanması	4 599 936	212 000	183 996	28 004
% 4 faizli 1894 senesi demiryolu borçlanması	1 587 190	76 560	63 484	13 076
% 4 faizli 1902 senesi gümrük borçlanması	8 040 318	390 000	321 612	68 612

	1913 senesi Mart'ının başlangıcına kadar dolaşımda bulunan sermayeler	Senelik Ödemeler	Faizler	İtfa
Borçlar	Osmanlı Lirası	Osmanlı Lirası	Osmanlı Lirası	Osmanlı Lirası
% 4 faizli 1909 senesi borçlanması	6 716 050	350 000	268 560,0	82 440,0
% 4 faizli 1911 senesi borçlanması	6 860 282	352 000	274 408,0	77 592,0
% 4 faizli Soma-Bandırma demiryolu borçlanması	1 704 978	71 355	68 196,0	3 159,0
% 4 faizli Hudeyde-San'a demiryolu borçlanması	1 000 010	40 988	40 000,0	988,0
% 4 faizli 1855 senesi Mısır borçlanması	4 196 720	181 796	171 868,0	9 928,0
% 4 faizli 1891 senesi Mısır borçlanması	5 982 812	308 685	239 312,0	69 373,0
% 3 ½ faizli 1894 senesi Mısır borçlanması	8 950 778	362 174	268 274,5	93 899,5
Toplam	80 421 329	3 931 068	3 200 196,5	730 872,5

Yukarıdaki cetvelden de anlaşılıyor ki bahsolunan bütün borçlanmalar sermayelerinin itfası uğruna haylice büyük tutarlar harcanmaktadır. Bu borçlanmalar uğrunda senelik 3,931,068 Osmanlı lirası harcanmış ve bu tutardan yalnız borçların itfası için 730 872 lira ödenmiştir. Binaenaleyh eğer borçlanmalar, bizim teklif ettiğimiz gibi devlet rantı haline getirilecek olurlarsa, her sene 730 000 lira kurtarılmış olacaktır.

Devlet borçlarının 1913 senesi Mart'ının başlangıcına kadar olan hali gösteriyor ki geçen zamanla sermaye, daimi itfa sonucu olarak azalacağından her sene sermayeye faiz şekliyle verilen tutarın da

küçülmesi lazım gelecek ve aynı zamanda borçların itfası için kalan hissenin eskiye oranla artması gerekecektir. Artacak olan bu son tutar, borçlar rant haline getirildiği takdirde borçların itfası yönteminin sonucu olarak tasarruf edilecek olan tutardır. Yukarıdaki cetvelimize göre, devlet borçlarının toplamı 80,4 milyon Osmanlı lirasıdır. Bu, 1913 senesi Mart'ının başlangıcına kadar olan haldir. Eğer bu toplamdan % 5 faizli 1896 senesi borçlanmasıyla % 3 ½ faizli 1894 senesi borçlanmasını ayıracak olursak, kalan bütün borçlanmalar % 4 faizli olur. % 4 faizli olan bu borçlanmaların toplamı 69 583 931 Osmanlı lirasından ibarettir. Bunlar için senelik 3 388 894 Osmanlı lirası ödeniyor. Bu tutarın 601 302 lirası borçların itfasına harcanıyor. Aşağıdaki cetvel en yakın beş sene zarfında % 4 faizli bu borçlanmalar sermayelerinin ne şekille azalacağını ve sermayelerin itfasına ayrılmış olan tutarın ne kadar büyüyeceğini göstermektedir:

Seneler	Sermaye	İtfa olunan borçlar kısmı
1913 / 14	69,600,000	600,000
1914 / 15	69,000,000	640,000
1915 / 16	68,560,000	660,000
1916 / 17	67,900,000	680,000
1917 / 18	67,220,000	710,000

Kısacası bu cetvele göre % 4 faizli borçlanmaların itfasına harcanmakta bulunan tutar 1917/18 senesinde 710,000 Osmanlı lirasına ulaşacaktır. İtfa için harcanan bu tutar 1913/14 senesine oranla 110 000 lira daha fazladır ki % 18 demektir. % 5 ve % 3 ½ faizli borçlanma sermayelerinin itfasına ait olan tutarın önümüzdeki beş sene zarfında ne şekille artacağını ayrı cetvel ile göstermekten ise henüz yukarıda elde ettiğimiz orandan yararlanarak bütün borçlanma sermayelerinin 1917/18 senesine kadar uygulanacak itfaları için ne miktarda tutarlar harcanılacağını tahminî olarak bulabiliriz. 1913 senesi Mart'ının başlangıcına kadar bütün borçlanmaların itfası için 730 000 Osmanlı lirası harcanmıştı. Bu tutar beş sene sonra % 18 oranında fazla olacaktır ki 861,400 Osmanlı lirası demektir.

1917/18 senesi bize haylice yakındır. Bununla beraber biz, o kadar uzağa gitmek istemiyoruz. Bu nedenden dolayı yukarıda bahsedilen tasarrufun 800,000 liradan ibaret olacağını tahmine cesaret edebiliriz.

ÖZET

Buraya kadar yaptığımız hesaplara bakılırsa, devlet borçları hakkında teklif ettiğimiz ıslahat sonucu olarak senelik şu tutarlar kurtarılmış olacaktır:

1) Düyunı mübeddele-i muvahhadeden	1,500,000 Osmanlı lirası
2) İkramiyeli demiryolu tahvillerinden	200 000 Osmanlı lirası
3) Diğer borçlanmalardan	800 000 Osmanlı lirası
Toplamı	2,500,000 Osmanlı lirası

Biz, hesaplarımızı devreden rakamlarla yaptığımız gibi devlet borçlarının da 1913 senesi Mart'ının başlangıcına kadar olan halini esas aldık. Şüphesiz, tamamen doğru adetler gösterebilmek için her borçlanmayı ayrıca incelemek ve hesap etmek ve aynı zamanda 1913 senesi Mart'ının başlangıcından beri onlarda yapılan değişimleri de dikkate almak lazımdır. Böyle tam ve kesin bir hesap, ancak Maliye Nezareti'nde ve Düyunı Umumiye İdaresi'nde yapılabilir ve bir yazarın amacı dışında bir özelliktir. Hesaplarımızın bir hesabî kesinliğe sahip bulunduğunu iddia etmemekle beraber, genel sonuçların bizim gösterdiğimiz toplamlardan önemli derecede farklı olamayacaklarını söyleyebiliriz.

Beşinci Bölüm

Osmanlı Devlet Rantı Oluşturulması Bizim Yazımız

Şimdi de borçların değiştirilmesi ve Osmanlı borçlarının ıslahına dair teklif etmekte olduğumuz mali işlemi inceleyelim:

İlk önce, teklif ettiğimiz projenin esasını ve aslını özetle açıklayalım:

Biz, biri ikramiyeli demiryolu tahvilleri için diğeri de gerek düyunı mübeddele-i muvahhade ve gerek kalan diğer borçlanmalar hakkında olmak üzere birbirinden ayrı iki teklifte bulunuyoruz.

A-*İkramiyeli demiryolu tahvilleri*. Biz, bu tahvillerin borsadan satın alınarak imha edilmesi konusundaki zorunluluk yönteminin kaldırılmasıyla ilgili tahvillerin itibari kıymet üzerine imhalarını ve aynı zamanda ikramiye ve imhaya ayrılmış olan tutarın sınırlanarak ancak 270 000 liradan ibaret kalmasını teklif ediyoruz.

Bugün ikramiyeli Osmanlı demiryolu tahvillerinin itibari kıymet üzerine imhası yöntemi geçerli değildir. İlgili tahvillerin borsa yoluyla yapılan imhası için ödenmekte olan en küçük tutar, bu tahvillerin itibari kıymetlerinden haylice fazla olduğu gibi borsa fiyatı da itibari kıymetten yüksektir. Aynı zamanda devlet, ikramiyeli demiryolu tahvillerini itibari kıymet yani 180,3 frank üzerine imha ettiği takdirde dahi tahvil başına 71,5 frank kayıp ediyor. Zira bu tahviller Baron Hirş'e satıldığı zaman devlete ancak 128,5'er frank ödenmiş idi.

270 000 lira, ikramiyeli demiryolu tahvillerinin itibari kıymet üzerine imhası ve ikramiyesi için tamamen yeterli geldikten başka, ondan ayrıca ikramiye dahi çıkarılabilecektir. Fikrimize göre, tahvil sahiplerini cesaretlendirmek ve tahvil fiyatlarını yükseltmek için bunu yapmak gerekir. Bugünkü durumlara bakarak devletin, demiryolu tahvilleri fiyatlarının düşüklüğünde çıkarı vardır. Zira en sonunda bu tahvilleri zorunlu olarak ancak kendisi satın alacaktır. Teklif ettiğimiz ıslahatın uygulanmasından sonra devletin çıkarları, tahvil sahiplerinin çıkarlarına uyacaktır.

B-*Düyunı mübeddele-i muvahhade ve diğer borçlanmalar*. Biz, bu borçların tümünün bir Osmanlı devlet rantı haline değiştirilmesini teklif ediyoruz.

Şimdiye kadar yapılmış olan bütün borçlanmalar, genel bir borçlanmayla birleştirilmeli ve borçların itfası yöntemi kaldırılmalıdır. Devlet, tabii alacaklıların onayıyla borçların değiştirilmesi işlemi uygulanmak ve tahvilleri itibari kıymet üzerine satın almak hakkını korumalıdır.

Bizim yazımız gereğince devlet, borçların yavaş yavaş kendi kendilerine ödenmeleri yönteminden vazgeçerek borçlarını hazırda parası bulunduğu zaman itfa eyleyecek, fakat parası bulunmadığı zaman, eski borçları ödemek için iki borçlanma yapmak veyahut ağır şartlarla avanslar almak zorunluluğunu kabul etmeyecektir.

Bizim teklif ettiğimiz yöntem Avrupa devletlerinin çoktan başvurdukları ve uyguladıkları bir yöntemdir. Vaktiyle İngiltere ve Fransa'da, şimdi Türkiye'de olduğu gibi yavaş yavaş borçların itfası yöntemi geçerli olup borçların itfası için güvence parası bulundurulmakta idi. Fakat geçen zamanla Avrupa devletleri bu yöntemden vazgeçmişlerdir. Zira onlar, böyle kendi kendine yavaş yavaş yapılmakta olan borçların itfası yönteminin devleti bağlamakta ve ona birçok zararlar vermekte bulunduğunu anlamışlardır. Devlet borçlarının halini hafifletmek için borsadan yararlanma hünerlerini de bilmek yani tahvil fiyatları aşağı olduğu zaman tahvil satın almak ve yüksek bulunduğu zaman ise borçlara tahvil işlemi uygulamak lazımdır.

Devlet, tahvilleri çekiliş yoluyla ve itibari kıymet üzerine satın almak hakkını korumakla kendisini borsa işlemlerinden koruyacak ve tahvilleri istediği zaman satın almak imkânını elde etmiş olacaktır.

Binaenaleyh bu şekille düyunı mübeddele-i muvahhade, tömbeki borçlanması, balık avı ve benzeri borçlanmalar yerine genel Osmanlı rantı geçecektir.

Bu rant ne büyüklükte olacaktır?

OSMANLI DEVLET RANTININ MİKTARI

Biz, Paris Maliye Konferansı'na verilen muhtıraya dayanarak 1913 senesi Mart'ının başlangıcına kadar bütün devlet borçlarının 131,344,513 Osmanlı lirasından ibaret bulunduğunu söylemiştik. Eğer devlet tarafından yalnız temin edilmiş olup gerçekte Şehremaneti bütçesine ait bulunan Dersaadet şehri borçlanması ile özel şartlara sahip bulunan Konya ovasının sulanması borçlanmasını ve Köstence Kablo Şirketi'ne olan 18 312 liralık küçük borcu yukarıdaki borç toplamından çıkaracak olursak, ilgili borcun miktarı 128,693,145 Osmanlı lirasın-

dan ibaret kalır. Bu tutar genel borcun gerçek miktarından yine büyüktür. Zira o zamandan beri borç sermayesinin iki milyon liradan fazla bir kısmı itfa olunmuştur. Bununla beraber biz, borç toplamını hesabımızda gösterildiği miktarda bırakıyoruz; zira 1913 senesi Mart'ına kadar borç faizlerinin ödenmesi ve sermayenin itfası durdurulmuştu.

Bundan başka, gerek avansların ve gerek düzensiz borçların ödenmesi için 45 milyon lira harcamak lazım gelecektir.

Bu şekille bütün borç toplamı 173,7 milyon Osmanlı lirasına ulaşıyor. Diğer taraftan şurası da dikkate alınmalıdır ki genel borcun bir kısmı, Balkan devletlerine yüklenecektir. Balkanlılara yüklenilecek olan borç kısmı, en fazla 20 milyon Osmanlı lirası olmak üzere hesap ediliyor.

Bundan başka: Düyunı Umumiye İdaresi'nde 1,7 milyon Osmanlı liralık İtalya savaş tazminatı ile 2 milyon liralık güvence parası vardır.

Bu tutarlar, borçların tahvili işlemi yapıldığı takdirde, devletin eline geçeceklerdir. Binaenaleyh borç toplamından çıkarılmalıdırlar.

Bu şekille devletin eline geçecek olan tutarlar, 23,7 milyon Osmanlı lirasına ulaşacaktır ki bunlar, borcun genel toplamından –173,7 liradan– çıkarıldıkları takdirde tam 150 milyon lira borç kalır.

Eğer yalnız eski borçların değiştirilmesiyle yetinilip gerek demiryollar inşası ve gerek diğer verimli girişimler için yeni borçlanmalar yapılması tasarlanmayacak olursa Türkiye'nin borcu bu kadardan yani 150 milyon liradan ibaret bulunacaktır[1].

Borçların değiştirilmesi işleminin mali sonuçları, şüphesiz, bu işlemin uygulandığı zaman borsada hüküm süren durumlara yani eski borçların ne kıymet üzerine değiştirileceği keyfiyetine, yeni borçlanmalara ödenecek olan faizlerin miktarına ve buna benzer bir takım şartlara bağlı bulunacaktır. Bu nedenden dolayı bizim gelecek hakkında yapmakta olduğumuz hesaplar örnek cinsindendirler.

RANTLARIN FAİZİ KAÇ OLACAKTIR?

Bilindiği üzere, borçlara ödenmekte olan faizin miktarı borçlanmanın dolaşıma çıkarılması fiyatına bağlıdır. Mesela: eğer borçlanma % 4 faizle ve % 80 çıkış kıymeti üzerine dolaşıma çıkarılacak olursa, gerçekte % 4 değil, % 5 faiz ödemek gerekecektir. Diğer taraftan çıkış kıymeti ile beraber borçlanmaların borsadaki kıymetleri de değişmek-

1. Yeni borçlanma 35,2 milyon Osmanlı lirası üzerine yapılmıştır. O halde bütün borç 163,9 milyon Osmanlı lirası etmektedir. Fakat bu tutara Bağdad demiryolu borcuna ait olan 7,1 milyon Osmanlı lirası eklenirse toplam 171 milyon eder. 23,7 milyon lirayı bundan çıkarırsak (ki bu, Balkan hükümetlerine ve diğerlerine aittir) 147,3 milyon Osmanlı lirası kalır.

tedir. Borçların değiştirilmesi işlemi sırasında şüphesiz borçlanmaların itibari sermayeleri ve faizlerin itibari miktarları değil, onların borsadaki gerçek kıymetleri göz önüne alınacaktır. Bu nedenden dolayı biz, önce okuyucuların dikkatini aşağıdaki cetvele çekmek isteriz.

Bu cetvelde her bir Osmanlı devlet borçlanmasının 1910/11 senesindeki ortalama kıymeti, bu uğurda ödenmesi lazım gelen gerçek faiz ve borcun borsadaki kıymeti gösterilmektedir.

Bu konudaki örneğimizde 1910/11 senesini esas almamıza neden, ilgili senenin savaşa kadar geçen seneler için en doğal hali göstermekte olmasıdır. Son günlerin borsa kıymetleri, hep savaşın ve mali buhranın etkisi altında bulunmakta ve binaenaleyh olağanüstü ve doğal olmayan bir hal göstermekte olduklarından eski borçlanmalar ve uzun süreli yeni yükümlülükler hakkındaki hesaplara esas alınamazlar.

Borçlanmaların Dolaşıma Çıkış Kıymetleriyle Borsadaki Kıymetleri

Borçlar	1910/11 Senesinin Ortalama Kıymetleri	Borçların Gerçek Faizi	Borsadaki Kıymetler
% 4 faizli düyunı mübeddele-i muvahhade	93,47	4,28	35 468 387
% 4 faizli 1890 senesi borçlanması	95,10	4,96	3 046 243
% 5 faizli 1897 senesi borçlanması	102,70	4,46	2 964 558
% 4 faizli 1904 senesi borçlanması	89,15	4,38	2 346 185
% 4 faizli 1901-1905 borçlanması	91,10	4,80	4 620 272
% 4 faizli 1908 senesi borçlanması	85,45	3,96	3 910 645
% 4 faizli 1891 senesi Mısır borçlanması	101,00	3,70	6 042 640
% 3 ½ faizli 1894 senesi borçlanması	94,67	4,29	7 527 001
% 4 faizli 1893 senesi tömbeki borçlanması	83,40	4,06	582 182
% 4 faizli 1894 senesi demiryolu borçlanması	98,30	4,05	1 460 207
% 4 faizli 1902 senesi gümrük borçlanması	98,72	4,49	7 937 381

Borçlanmaların Dolaşıma Çıkış Kıymetleriyle Borsadaki Kıymetleri

Borçlar	1910/11 Senesinin Ortalama Kıymetleri	Borçların Gerçek Faizi	Borsadaki Kıymetler
% 4 faizli 1909 senesi borçlanması	89,10	4,49	5 974 000
% 4 faizli Bağdad borçlanması	86,50	4,62	2 033 108
% 4 faizli 1903 senesi balık avı borçlanması	88,10	4,76	2 193 029
% 4 faizli teçhizat-ı askeriye borçlanması	85,45	4,68	2 131 900
% 4 faizli 1855 senesi Mısır borçlanması	104,375	3,83	4 380 326
% 4 faizli 1911 senesi borçlanması*	% 75	5,33	5 145 211
% 4 faizli Soma-Bandırma borçlanması**	% 83	4,79	1 421 951
% 4 faizli Hudeyde-San'a borçlanması**	% 81	4,55	812 008
Bağdad demiryolu 2, 3. tertib**	% 78	5,13	8 765 963
Toplam			107 766 197

* 1913 senesi Haziran'ının sonlarındaki fiyat.
** Yeni borç % 5 faizle yapıldığından bu rakamlar 22 milyon Osmanlı lirasına ulaşmaktadır. Bununla beraber bu borçlar toplamı, öncekisine oranla önemli derecede azdır.

İkramiyeli demiryolu tahvilleri yukarıdaki cetvele dahil değildir. Zira bizim projemize göre onlar, borçlar tahvili işlemine dahil değildirler.

% 5 faizli 1897 senesi ile % 3 ½ faizli 1894 senesi borçlanmaları ayrı olmak üzere diğer borçlanmaların hepsi % 4 faiz ile yapılmışlardır. Halbuki bu borçlanmalar borsadaki fiyatlarının çeşitli olması üzerine faizleri de son derece çeşitli olmaktadırlar. Eğer bunları, biri % 4 ½'den daha az faizli ve diğeri % 4 ½'den daha fazla faizli olmak üzere iki kısma ayıracak olursak, sonuçta aşağıdaki borsa kıymet toplanıları meydana gelir.

% 4 ½'den az faiz ödenen borçlanmalar	79 387 824 lira
% 4 ½'den fazla faiz ödenen borçlanmalar	28 358 373 lira

Binaenaleyh borcun en büyük bir kısmına senelik % 4 ½'den daha az faiz ödeniyor demektir. Yine de % 4 ½'den fazla faiz ödenmek lazım gelen borçları da uzun uzadıya bir inceleyelim. Biz, bu borçlanmalar arasında itibari faizi % 4'ten fazla ancak bir borçlanma bulabiliyoruz. Bu borçlanma ise bizim önceleri bahsettiğimiz % 5 faizli 1897 senesi borçlanmasıdır. Kalanların hepsi % 4 faizlidir. Bunların borsada yüksek faiz bulmaları, dolaşıma pek aşağı kıymet ile çıkarılmış olmalarından ileri gelmektedir. Bu borçlanmaların çıkış kıymetlerinin aşağı olmalarının nedeni ise, borsa müşterilerinin ilgili borçlanmalara diğer borçlanmalardan daha az güvenmeleridir. Binaenaleyh bu borçlanmaların faizlerinin yüksek olması, onların borsada daimi bir konuma sahip bulunmadıklarına bir delildir. Bu borçlanma tahvillerinin sahipleri borsadaki kıymetin yükselmesinden faizlerin düşmesine ve % 4 faizli borçlanmalar derecesine inmesine rağmen daha memnun olacaklardır.

Biz, Osmanlı tahvillerinin yukarıda gösterilen ortalama kıymetlerinin esas alınarak Osmanlı rantının % 4 ½ faizli olması fikrindeyiz[2]. Bu faiz daha az veyahut daha çok olsa bile borsa onu doğal durumlar içerisinde yine bizim gösterdiğimiz miktara getirecektir.

Eğer Osmanlı rantı % 4 ½ faiz üzerine çıkarılacak olursa, bu, % 4 ½ faiz, borçların tahvili işlemi hesaplarına esas alınacaktır. Her ayrı borçlanmaya ödenecek olan faizler, % 4 ½'den sermaye haline konulacak, bu ise bütün borcun yeni toplamını belirleyecek ve gösterecektir.

TAHVİL VE TEVHİD-İ DÜYÛN (BORÇLARIN DEĞİŞTİRİLİP BİRLEŞTİRİLMESİ)

Bunu bir defa hesap edelim.

Yukarıda gösterdiğimiz cetvelden anlaşıldığına göre Türkiye Devleti, düyunı mübeddele-i muvahhade ve ikramiyeli demiryolu tahvilleri ayrı olmak üzere bütün borçlarına her sene faiz sıfatıyla 3,200,196 Osmanlı lirası ödemektedir. Eğer buna düyunı mübeddele-i muvahhadeye faiz gibi ödenmekte bulunan 1,517,862 lira da eklenecek olursa, 4 718 058 Osmanlı lirası meydana gelir. Bu tutar % 4 ½'den sermaye haline konulacak olursa, 104,845,733 liralık bir tutar meydana gelir. Bu tutar çeşitli borçlanmalara, kendileri için senelik ödenmekte olan faiz toplamları oranında bölüşülecektir. Şüphesiz, o zaman eski tahviller dolaşımdan alınarak yerlerine yeni tahviller çıkarılacaktır. Bu tahviller, aynı şekilde olup Osmanlı devlet rantı namını taşıyacaklardır.

---

2. Yeni borcun % 5 faizle yapılması özel bir hal olduğundan bizim iddiamızı değiştiremez.

Borcun genel toplamı, gerek itibari kıymetine ve gerekse bugün borsadaki kıymetine oranla daha fazladır. Fakat tahvil sahipleri bundan dolayı zarara girmezler, zira aradaki fark, hesapların uygulama tarzındadır. Yoksa onlar, her tahvil için önceleri almakta oldukları faizinin tamamını alacaklardır. Şimdi buradaki fark, hesapların önceki gibi % 4 olmayıp % 5'ten uygulanmasıdır.

Devlet, bizzat borçlar tahvili işleminden bir şey kazanmıyor. Zira o, önceleri ödemekte olduğu faiz toplamını yine ödeyecektir. Fakat devlet, şimdiye kadar borçların itfasına senelik harcamakta bulunduğu 2 ½ milyon Osmanlı lirasını tasarruf edecektir. Türkiye Hükümeti her sene bu 2 ½ milyon lirayı borçlanma yoluyla elde etmekte ve bu uğurda faiz ödemekte idi, bu uğurda ödenen faizleri % 4 itibar edecek olursak, devletin yalnız borçların itfası için borçlanma ettiği tutara senelik 112,500 lira harcamakta bulunduğunu anlarız. İşte devletin borçların itfası yüzünden her sene kaybetmekte bulunduğu bu tutar, itfa yöntemi kaldırıldığı takdirde tasarruf edilmiş olacaktır.

Burada daha fazla önemli bir yön varsa o da, bu 2 ½ milyon liranın şimdiki gibi devlete hiç bir fayda meydana gelmediği (ikramiyeli demiryolu tahvillerinde gördüğümüz gibi) ve bilakis zarara neden olduğu halde borsada kaybedilmeyip borç faizlerinin düzenli olarak ödenmesine ayrılmasıdır.

Biz bunu daha ayrıntılı bir şekilde göstereceğiz.

GÜVENCE MESELESİ

Bizim hesabımıza göre, bütün borç toplamı 150 milyon Osmanlı lirasına ulaşmaktadır. Biz, eski borcu itibari kıymet üzerine hesap etmiştik. Bu itibari kıymet, % 4 ½ faizli devlet rantını hesap ederken esas alınacak kıymetten 12 ½ milyon lira daha fazladır. Binaenaleyh bütün borç 137 ½ milyon lira demektir. Bundan ikramiyeli demiryolu tahvilleri kıymeti olan 11 milyon lira düşüldüğü takdirde kalan kısım yani 126 ½ milyon Osmanlı lirası % 4 ½ faizli devlet rantı oluşturacaktır.

Bu borca her sene ne kadar faiz ödemek lazım ve bu konudaki ödemeler için ne miktarda güvence vermek gerekecektir?

Bizim hesabımıza göre ikramiyeli demiryolu tahvillerine senelik 270 000 Osmanlı lirası harcanacaktır.

Devlet rantına ise, 126 ½ milyon liralık sermaye üzerinden % 4 ½ faiz ödenecektir ki 5,692,500 lira demektir.

Binaenaleyh bütün borçlar için senelik 5,962,500 yani altı milyon liraya yakın bir tutar ödenecektir.

İşte güvence altına alınması lazım gelen tutar budur.

Halbuki bugün Düyunı Umumiye İdaresi'nde 6 milyon değil, 16 milyon liralık devlet geliri vardır!

Bu tutara avanslar güvencesi de dahildir.

Eğer avanslar güvencesi, hesaba katılmayacak olursa, 1327 senesinde Düyunı Umumiye İdaresi'nde yine 8 milyon liradan fazla devlet geliri kalır.

Rumeli vilayetlerinin kaybı sonucu olarak Düyunı Umumiye İdaresi geliri eksilmiştir. Bu nedenden dolayı yeni durumları göz önüne alarak hesap yapmamız lazımdır.

Bilindiği üzere Düyunı Umumiye geliri iki kısma ayrılmaktadır.

1) "Düyunı Umumiye"nin tekeli (ayrıcalığı) altında bulunan devlet geliri.

2) "Düyunı Umumiye"nin yalnız yönetimi altında bulunan devlet geliri.

Sir Adam Blok'un hesaplarına göre, Rumeli, Midilli, Girit ve Sisam geliri ayrı olmak şartıyla, Düyunı Umumiye'nin tekeli altında bulunan gelir hâsılatı şunlardır:

1329 senesi 4 596 000 Osmanlı lirası
1328 senesi 3 799 500 Osmanlı lirası
1327 senesi 3 981 173 Osmanlı lirası

1328, 1329 senelerinde bu adetlere asker vergileri de dahildirler. Bu geçici askeri vergileri 1329 senesinde 566 000 lira hâsılat vermiştir. Binaenaleyh o sene zarfında Düyunı Umumiye'nin tekelinde bulunan gelir, Rumeli, Midilli, Girit ve Sisam geliriyle asker vergisi geliri düşüldüğü halde dahi 4 030 000 liraya ulaşır.

"Düyunı Umumiye" tarafından ancak yönetilen gelire gelince (yine Sir Adam Blok'un hesaplarına göre) 1329 senesinde ilgili gelir, 2 353 700 liraya ulaşmıştır. Fakat *yardım hissesi* ile ancak 1329 senesinde Düyunı Umumiye İdaresi'ne verilen bazı gelir bu tutara dahil değildirler.

Kısacası Düyunı Umumiye tekel ve yönetiminde bulunan gelir toplamı senelik 6 383 700 Osmanlı lirasına ulaşmaktadır.

Bizim teklif ettiğimiz borçların değiştirilmesi şartları kabul edildiği takdirde ikramiyeli demiryolu tahvilleri da dahil olduğu halde bütün borcun faizlerini ödemek için yalnız yukarıdaki tutar dahi yeterlidir. Bununla beraber Düyunı Umumiye İdaresi bütün güvence gelirini yönetmekte değildir. Diğer mali kurumların denetimi altında bulunan borç güvencesi de mevcuttur. İlgili güvence şunlardır:

Mısır vergisi	750 000 Osmanlı lirası
Tömbeki tekeli geliri	50 000 Osmanlı lirası
Şark demiryolları geliri	76 560 Osmanlı lirası
Anadolu vilayetlerinde aşar ve ağnam geliri	350 000 Osmanlı lirası
Gümrük geliri ancak şu miktarda	390 000 Osmanlı lirası
Toplam	1 616 560 Osmanlı lirası

Kısacası varolan borç güvencesi geliri şunlardır:

Düyunı Umumiye İdaresi altında	6 383 700 Osmanlı lirası
Diğer mali kurumlar altında	1 616 560 Osmanlı lirası
Toplam	8 000 260 Osmanlı lirası

Fakat bu tutarlar, borç faizlerinden başka, demiryollarının kilometre güvencesine de hizmet ederler. 1329 senesinin kilometre güvencesi 23 804 020 Osmanlı lirasından ibaret idi. Bu tutarın yakın senelerde küçülmesi beklenemez. Eğer bu güvence için, senelik 300 000 lira ayrılacak olursak bu her türlü ihtimallere karşı yeterli gelir.

O halde borç güvencesi olmak üzere 7 700 000 lira gelir kalıyor. Bizim hesabımıza göre, faizlerin toplamı 6 000 000 liraya ulaşıyor ki bu şekille güvence, sağlanan tutarın % 126 oranında bulunuyor.

Yine de biz, gümrük vergilerinin % 11'den 15'e ulaşacağını göz önüne almadık. Halbuki Düyunı Umumiye İdaresi geliri yalnız bunun sonucu olarak en az 200 000 lira artacaktır. İlgili idare geliri, aynı zamanda kâr vergisinin ıslahı yüzünden de artacaktır.

Kısacası daha bugün Düyunı Umumiye İdaresi'nde bulunan gelir –yine tekrar ediyorum, borçların itfası yöntemi kaldırıldığı takdirde– borçlanmalar faizlerini düzenli olarak ödenmesini güvence altına almaya yeterlidir. Bu konu için hiç bir türlü yeni güvenceye gerek yoktur.

Borçların değiştirilmesi işleminden başka, diğer taraflar eski halde kalabilirler.

Bununla beraber diğer tarafları eski hallerinde bırakmak için hiç bir zorunluluk yoktur. Biz, bilakis güvence meselesinde de gerek devlet ve gerek alacaklılar için faydalı değişimler uygulanabileceği fikrindeyiz. Güvence mali yöntemini sadeleştirmek ve daha elverişli bir hale getirmek mümkündür. Fakat biz, güvence ıslahatı hakkındaki planımızı açıklamaya girişmezden önce, Osmanlı İmparatorluğu'nun ileride iktisadi ve mali gelişmesi hakkında kısaca bilgi vermek lazımdır fikrindeyiz.

Altıncı Bölüm

Türkiye'de Ziraatın Geleceği Türkiye'de Tahıl Fiyatının Düşmesi ve İktisadi Durgunluk

Türkiye İmparatorluğu'nda hüküm süren iktisadi, medeni ve siyasi duraklama ve gerilemenin nedenleri hakkında pek çok şeyler söylendi ve yazıldı. Bu konuda birçok akla yakın ve doğru fikirler ileri sürülmekle beraber söylenen şeylerin tümü, aynı derecede akla yakın ve doğru değil idi. Gerileme nedenlerinden birine özellikle en fazla önem taşıyana şimdiye kadar değinilemedi. Bu neden ne siyasi, ne medeni, ne de dinî taraflarda değildir. Burada ne milli hassasiyetler, ne de bu veya şu devlet adamının hata ve kötü niyetleri söz konusu değildir. Benim söylemek istediğim neden, sırf bir iktisadi esasa sahiptir.

Ben, burada *tahıl fiyatının düşmesinden* bahsetmek istiyorum. Bu düşüş 19. asrın son yarısının ayırıcı vasıflarındandır.

Siyasi gerilemeyi ve batıl fikirlerin etkisini devam ettiren cehalet, şose ve demiryollarının yokluğuyla beraber devletlerarası pazarlarda tahıl fiyatının düşmesi, Türkiye'de tahıl ihracatının artmasına ve memlekette fennî kurallara uygun yöntem ve aletler aracılığıyla ziraat uygulamasının yayılmasına engel olmuştur.

Tahıl fiyatının düşmesi, yalnız Türkiye'ye değil, bütün Avrupa üzerinde de etki yapmaktadır. Bu düşüş, sanayii gelişmiş memleketler için faydalı ise de *ziraat memleketleri için* son derece zararlıdır. Bilindiği üzere tahıl fiyatının düşmesine başlıca neden, Kuzey Amerika'nın gayet geniş ve verimli arazisinde ziraatın pek fazla gelişmesidir. Bu arazi, onu başlangıçta ekenlere zahmetsizce mal olmuştu. 1860 senesinde Kuzey Amerika dahilinde tahılın bir buseli[1], 52 sente[2] satılmakta iken 1889 senesinde 28,3 sente, 1896 senesinde ise 21,5 sente kadar

1. Buschel: Amerika'nın otuz beş litrelik tahıl ölçüsü.
2. Sent, doların parçalarından olan bir Amerika sikkesi ki yaklaşık 10 paraya denktir.

düşmüştür. Kısacası tahıl fiyatı yarı yarıya düşmüştür. Kuzey Amerika cumhuriyetleri, Avrupa'nın sanayi memleketlerindeki tahıl pazarlarını tahıl ile doldurarak ilgili pazarlara tahıl ihraç eden diğer ziraat memleketlerini rekabete boğmuştur. Avrupa'daki sanayi memleketleri ise, kendilerini Amerika'nın rekabetine karşı savunmak için dışarıdan gelen ziraat ürünlerine ağır gümrük vergileri koymaya başlayarak tahıl ihracatıyla uğraşan ziraat memleketlerini daha fazla etkilemişlerdir. İşte 19. asırda Rusya ziraatının yavaş bir şekilde gelişmesine neden olan nedenlerden biri de bu idi. O zaman Rusya'da geniş arazi sahibi bulunan soyluların köylüleri serbest bıraktıktan sonra ziraatta fennî kurallara uygun yöntem aletler ve takımlar uygulanmak konusundaki girişimleri bu nedenden dolayı sonuçsuz kalmıştı.

Halbuki bu şartlar altında Türkiye gibi tahıl ihracatı ilkel bir halde bulunan memleketlerde böyle esaslı bir ziraat yönteminin uygulanması kesinlikle mümkün değildir. Yeterli derecede zengin ticareti olmadıkça ve sanayi merkezlerine tahıl ihracatı yapılmadıkça büyük sermaye kullanılmasına muhtaç bulunan yeni yöntemde ziraat uygulaması mümkün değildir. Türkiye'de büyük ihracatın ne demek olduğu iyice bilinmediğinden onun önemi de anlaşılamamıştır.

Meseleyi şöyle bir şekilde koyalım: tahıl fiyatı yarım asır zarfında düşeceği yerde artmış olsa idi, o zaman ziraatın (tarlaların) genişlemesinde, ziraat makinelerinin kullanılmasında daha büyük fayda olacağı kolayca anlaşılabilirdi. Bu ise, memlekette ziraatın gelişmesi için bir neden olurdu.

Zaten bugün memlekette gözlenmekte bulunan şey de budur.

TAHIL FİYATININ ARTMASI

20. asırda tahıl fiyatındaki artma eğilimi kolayca anlaşılmaya başlamıştır. Bunun ne şekille olduğunu burada bahsetmek uzun bir mesele oluşturur. Tahıl fiyatının gittikçe artmaya eğilimli bulunduğu herkesçe onaylanmakta olan bir gerçektir. Şüphesiz her bir sene zarfında tahıl fiyatı, o sene ürünlerinin bolluk derecesine göredir.

Tahıl fiyatının düşüş ve artışında bir kararsızlık hüküm sürmekte olup böylece dalga şeklinde bir hareket meydana gelmektedir. Şöyle ki bir sene fiyatlar yüksek, diğer sene aşağıdır. Geçen asırlar zarfında aynı hal olmuştur. Geçmiş ile şu an arasındaki fark şudur ki geçmişten bir kaç senelik bir devre dikkate alındığı takdirde fiyatların düşmekte olduğu anlaşılır. Halbuki şimdi bilakis fiyatların artmakta olduğu görülüyor. Bugün tahılın ortalama fiyatı 1890 senesindeki fiyatlardan daha yüksektir.

Binaenaleyh Türkiye'de ziraatın gelecek faydaları, tahıl fiyatının artması yüzünden sağlanmış olacaktır. Türkiye'de ziraat erbabı ziraatta ıslahat uygulaması ve makineler kullanılması için harcanacak sermayelerin az vakitte tamam edileceklerine güvenebilirler. Zira onlar daha yüksek fiyatla satabileceklerdir. Bundan başka arazi fiyatının artması da ümit edilebilir. Bu ise ziraat erbabının mali itibarını daha fazla yaymak için meydan açmaktadır. Yine de şurası da unutulmamalıdır ki yukarıdaki hesaplardan anlaşıldığına göre, bu gibi ümitlerin doğru çıkması haylice uzun bir süreye muhtaçtır. Eğer bütün ümitler, en yakın senenin bolluğuna ayrılacak olursa bu esaslı bir ziraat oluşturmayıp bir kumar oyunu halini almış olacaktır. Bazı seneler durumlar öyle uygunsuz bir şekilde oluşabilir ki sizin memleketinizde ürünler bol olmaz da diğer memleketlerde tahıl bol olur ve bu yüzden tahıl fiyatı düşebilir. O zaman sizin az olan tahılınızı ucuz fiyatla satmanıza zorunluluk meydana gelir. Fakat en az olarak on senelik bir devre için hesap yapıldığında tahıl fiyatının artmasından tamamen emin olunabilir.

ARTIŞ EĞİLİMİ

Bu artış eğilimi yalnız tahıl fiyatında gözlenmeyip Osmanlı Devleti'nin bazı taraflarında büyük bir öneme sahip olan pamuk ürünlerinin fiyatı da artmaktadır. Ziraatın çeşitli alanlarından elde edilmekte olan süt, yağ, et, yumurta, peynir ve benzeri şeylerin fiyatlarında daha önemli bir artış oluşmaktadır. Ziraatın bu alanlarında büyük sermayeler kullanılması ile fennî kuralları uygulamaktaki fayda derhal anlaşılır.

BAHÇECİLİĞİN İLERLEMESİ

Türkiye ziraatı için büyük bir öneme sahip bulunan diğer geniş bir saha daha vardır ki o da meyve yetiştirmektir. Portakal, hurma, incir, kuru üzüm, ceviz, taze üzüm ihracatı Türkiye ihracatında daha şimdiden büyük bir rol oynamaktadır. Bugün meyve ihracatı, Türkiye genel ihracatının % 22'sini oluşturmaktadır.

Bu ihracattan meydana gelen büyük tutar hiç bir memleket*in* meyve ihracatından meydana gelmemektedir. 1326 senesinde Türkiye'de yapılan meyve ihracatı 490, 449, 499 kuruşa ulaşmıştır. Avrupa ve Amerika'da şehirlerin büyümesi, şehir ve kasaba ahalisinin iktisadi kuvvetlerinin gelişmesi, uzak mesafelere kadar taşımanın ucuzlaması ve konserve üretiminin artması üzerine meyve ihracatı da fazlalaşmaktadır. Şüphesiz, Osmanlı Devleti'nde ziraatın bu alanı için de parlak bir gelecek açılmaktadır.

ISLAH EDİLMİŞ ARAZİNİN ÇOĞALMASI

Türkiye ziraatı geleceğinin edineceği hali şimdiden rakamlarla göstermeye girişmek, zarar verici bazı hatalara neden olabilir. Türkiye'de çok miktarda arazi vardır. Fakat Osmanlı İmparatorluğu pek eski medeniyet yatağı sayılan bazı kıtaları içermekte ise de arazi açısından Türkiye arazisinin çok kısmı ziraat edilen diğer memleketlere benzemez. Almanya, İngiltere gibi arazisinin dörtte biri ziraat edilmekte bulunan sanayi memleketlerini göz ardı ederek, Rusya'nın Avrupa kıtasındaki arazisinin % 40'ı, Batı Hindistan'da arazinin % 35'i ziraat edilmektedir. Osmanlı Asyası'nda ise (Ziraat Nezareti'nin verdiği bilgiye göre) arazinin ancak % 2,8'i ziraat edilmektedir.

Halbuki bu zamanlarda diğer memleketlerde bir parça arazi için dehşetli mücadeleler yapıldığı halde Osmanlı Memleketleri dahilinde gayet geniş ve verimli araziden yararlanmıyor. Burada asıl mesele arazinin nereden elde edileceği keyfiyeti değil, arazi işletmek için gerekli olan işçinin nereden elde olunacağı meselesidir. Eğer Avrupa'daki durumlar dikkate alınırsa bu mesele daha başka bir renk kazanır. Savaşa kadar Türkiye ahalisi en az 26 milyondan ibaret kabul edilebilirdi. Yine o zaman memleket içinde ziraat edilen arazinin miktarı ise, 93 milyon dönümden ibarettir. Bu şekille adam başına 3,6 dönüm tarla düşmüş oluyor. Bu, hayret verecek derecede azdır. Ziraat yöntemi gelişmiş memleketleri göz ardı ederek, Rusya'nın Avrupa kıtasındaki arazileri öncekine göre henüz ilkel bir yöntemde ziraat edilmekte olduğu halde, kişi başına 23 dönüm ekili arazi düşmektedir. Demek Rusya'da bu gibi şartlar dahilinde bile yine o miktarda insanlar, Türkiye'dekilerden altı defa daha fazla arazi ziraat edebiliyorlar.

Almanya'da köylü ziraatçıların miktarı pek çok olduğu halde ziraatla uğraşan (kadın ve işçi çocuklar dahi bu adede dahil oldukları halde) bir kişiye 35 dekar arazi düşmektedir.

Macaristan'da adam başına 34 dekar, İngiltere'de 84 dekar, Kuzey Amerika'da 160 dekar, İrlanda'da 65 dekar düşmektedir. Eğer Osmanlı Asyası ahalisinin miktarı yirmi milyon olmak üzere hesap edilecek olursa, ziraata gücü yetecek insanların miktarı on milyona ulaşabilir. Yukarıdaki rakamlar dikkate alınacak olursa bu on milyon ahalinin şu kadar arazi ziraat edebilecekleri iddia olunabilir:

1) Almanya'daki gibi olursa 350 milyon dekar
2) Macaristan'daki gibi olursa 340 milyon dekar
3) İngiltere'deki gibi olursa 840 milyon dekar
4) İrlanda'daki gibi olursa 650 milyon dekar
5) Kuzey Amerika'daki gibi olursa 1600 milyon dekar

Okuyucular Avrupa medeniyetinden bahsedildiği zaman bunun her bir memlekette aynı derecede olmadığını görüyor. Binaenaleyh kendi memleketine gerek askeri fenni ve gerek parlamentarizm, gerek ziraat ve gerek sanayie dair Avrupa yöntemi ithal edileceği zaman her devlet arasında medeniyetçe olan fark iyice incelenilmelidir.

GÖÇ MESELESİ

Bizi burada en fazla ilgilendiren Türkiye ziraatının gelişmesi meselesine geliyorken şu gerçeği söylemek gerekir.

Bugün Osmanlı Devleti içinde bulunan ahalinin miktarı Osmanlı Memleketleri'nde ziraatı, Avrupa zirai yöntemini uygulamak şartıyla bir kaç defa genişletmeye yeterlidir. Eğer dışarıdan gelecek göçmenler, memlekette örnek kabul olacak derecede mükemmel bir ziraat yöntemi uygulayacak olurlarsa, Türkiye'de ziraatın gelişmesi konusunda önemli bir rol oynamış olurlar. Fakat Türkiye böyle bir göçe muhtaç değildir. Kendisi bu konuda sömürge halinde bulunan memleketlere benzemektedir. Burada asıl vazife, memlekete yabancı çekmek değil yerli ahaliden bilgili ziraatçı*lar* yetiştirmektir.

Bugün Türkiye'de ziraat edilmekte olan az miktarda araziyi Avrupa çalışma şartları içerisinde işletmek için Türkiye'de ziraatla uğraşan insanlardan beş altı defa daha az miktarda insan çalıştırmak gerekecektir. Binaenaleyh köyler, işsiz adamlarla dolu kalıyor demektir. Olağanüstü geniş arazi işletilmemiş bir halde kaldığı gibi çok miktarda insanlar da işsiz ve geçinemez bir halde bulunmaktadır. Arazi boş duruyor. İnsanlar da yoksulluk içerisinde yuvarlanıyorlar. İşte asıl o zaman dışarıya göç çoğalıyor.

Birçok insanlar, geniş denizleri aşarak geçinme çareleri arıyorlar. Halbuki aynı zamanda onların memleketlerinde hiç dokunulmamış ve çok miktarda arazi işletilmeyip boş bir halde duruyor. Fakat göç diğer bir şey daha gösteriyor. Eğer Arap, Ermeni, Kürt veyahut Türk Amerika'da az bir süre zarfında iyi işçi oluyorlar ise, bu adamlar uygun şartlar altında niçin kendi vatanlarında iyi işçi olmasınlar?

TÜRKİYE'DE ZİRAATIN PARLAK YAKIN GELECEĞİ

Devletlerarası pazarların artması ve tahıl ile diğer zirai ürünler fiyatlarının yükselmesi üzerine Türkiye ziraatında büyük sermayeler kullanılması ve fennî kurallara uygun yöntem ve aletler uygulanması daha faydalı oluyor. Halbuki memlekette varolan çok miktarda işletilmemiş arazi ve işlemeye gücü yeten fakat işsiz pek çok insan, Türkiye

ziraatının hayret verecek derecede gelişmesi imkânını sağlayan şeylerdir.

Türkiye uzun süre devam eden başarısızlıklar sonucu olarak zihinleri kaplamış olan kötümserliğe rağmen, Osmanlı Memleketleri'nde ziraatın gelişmesi devresinin gelmekte olduğunu şüphesiz söyleyebilirim.

Şüphesiz, demiryollarına ve denizlere yakın olan yerlerde ziraat daha büyük bir hızla gelişecektir. Osmanlı Asyası'nın iç merkezlerinde inşa edilmekte olan demiryollardan başka o havalideki ahalinin demiryollarından geniş ölçekte yararlanmasını sağlayacak olan şose ve saire gibi diğer yolların inşasına da gerek vardır. Şüphesiz, bunların tümü bilinen şeylerdir.

Burada önemli olan bir şey varsa, o da Türkiye ziraatı için hazırlanmakta olan parlak geleceğin bu küçük büyük yolların inşasını zorunlu ve faydalı kılmasıdır.

Öyle zamanlar gelecektir ki demiryollar inşası için devlet tarafından güvence parası vermeye gerek olmayacaktır. Bunun bir an önce hızla meydana gelmesi, demiryolların inşası keyfiyetinin ziraatın gelişmesi meselesiyle akla yakın bir şekilde ilişkilendirilmesine bağlıdır.

İnşa edilecek olan demiryolları, ziraatın gelişmesine hizmet etmelidirler. Devletin demiryolları inşası konusunda izleyeceği siyasetin esası bu olmalıdır. Halbuki şimdiye kadar Osmanlı Hükümeti demiryolu inşası keyfiyetine ancak askerce önemli olan açıdan bakmakta idi. Bu yeterli değildir. Demiryollarını inşa edip de trenleri işletmeye başladıktan sonra ellerini bağlayarak bu girişimden meydana gelecek sonucu beklemek ile vakit geçirmek akla yakın değildir.

İstasyonlarda tahıl ve diğer zirai ürünlerin korunması için depo inşa edilmek lazım olduğu gibi bu ürünler hakkında mali itibar dahi oluşturulmalıdır. Bu sayede ziraatçı ürünlerini satmakta acele etmez, tahıl fiyatının artmasını bekleyebilir. Kısacası ziraatçı için mali itibar oluşturmak lazımdır; zira sermaye elde etmek için mali itibar olmayınca ziraatçının ziraatta makine ve saire gibi yeni araçları kullanması mümkün değildir. Aynı zamanda ziraat sendikaları, özellikle ürünlerin elverişli fiyatla satılması için sendikalar oluşturulmalıdır. Bunlar, gerek ziraatın gelişmesi ve gerek köylülerin korunması için gereklidirler. Aksi takdirde köylüler, hem faizcilerin hem de tacirlerin aldatmalarına kurban olurlar.

Okuyucular, bizim burada arazi siyasi meselesi ile meşgul olmak istemediğimizi ve bunu incelemekte bulunduğumuz mali meselelerden pek uzak saydığımızı şüphesiz anlarlar.

Önemli olan şudur ki Türkiye'de ziraat gelişecek ve ziraatın gelişmesi ve demiryollarının inşası ile beraber doğal olarak sanayi de ileriye gidecektir.

Şimdi de bu meselelerin hükümetin mali durumları ile olan bağlantılarına sözü getirelim.

Yedinci Bölüm

Türkiye'nin Mali İlerlemesi Köylülerin Vergileri

Memlekette ziraat ve sanayiin gelişmesi, şüphesiz, devletin mali durumları için pek fazla hayırlıdır. Devlet ve milletin genel çıkarlarını göz ardı edelim. Memleketin iktisadi gelişmesinden hiç olmazsa devletin mali durumlarını tamamen yararlandırabilmek için hükümetin mali siyaseti bu gelişmeye engel olmayıp bilakis ona yardım etmelidir.

Kendisine gelip kuvvetlenebilmesi için köylüye meydan verilmelidir. Aynı zamanda şehir ve kasaba ahalisinin tüketim kuvvetlerini arttırma çarelerini düşünmek de lazımdır. Zira pazarda müşterilerin miktarı ancak bu sayede artacak; bu şekille hem fabrika ve üretimhanelere iş çıkacak hem de memleketin ticari araçları artacak, bütün demiryolları ve gemiler mal ile dolacaktır. Bunun sonucu olarak devlet geliri de artacaktır.

Bugün Osmanlı imparatorluğu'nun vergi makinesi pek kötü işlemektedir. İdarenin düzensizliğinden başka bunun başlıca nedeni vergilerin, memleketin iktisadi gelişmesine uygun olmamasıdır. Şimdiye kadar devlet gelirini arttırmak için hep vergilerin miktarı arttırılmakta idi. Halbuki vergilerin artması onların toplanmasını zorlaştırmakta ve bu nedenle kötü kullanmaya kapı açmakta idi. Bugün Türkiye'de kurala tamamen uygun bir şekilde alınır vergiye pek zor rastlanır. Her adımda vergi borcuna ve vergi artıklarına rastlanmaktadır.

Bilindiği üzere doğrudan doğruya alınmakta olan vergilerden başlıcası, aşar vergisidir. Bu vergi itibari olarak ürünlerin % 12 ½'sine denktir.

Halbuki bu verginin gerçekte % 12 ½'den fazla olduğu bir genel inanç haline gelmiştir. Köylülerden ürünlerin % 20, hatta % 30'u oranında aşar vergisi alındığına dair birçok örnekler gösterilmektedir. Bunların bazen oluşması tamamen mümkündür. Bununla beraber ben iddia edebilirim ki devletin aldığı aşar vergisi, ürünlerin % 10'u ora-

nından daha aşağıdır. Bu vergi öyle bir esastadır ki onu tamamen doğru bir şekilde hesap etmek veya denetim altında bulundurmak mümkün değildir. Kadastro yöntemi olmayınca tarlaların genişlik ve sınırı bilinmemekte; ekilen tarlaların sınırları seneden seneye değişmekte olduğundan, ürünlerin miktarını belirlemek mümkün olmamaktadır. Bu konuda her şey arzu ve rastlantıya bağlıdır. Devlet hazinesine toplanan hâsılatın miktarını belirleyen, yasa değil, mültezimlerle[1] kıymet belirlemek için yapılan müzayedelerdir.[2] Kısacası köylülerin verecekleri vergi, yasanın belirlediği ölçeğe göre değil, köylünün daimi borçlu bulunduğu aşar mültezimlerine karşı olan bağımlılığına göredir. Aşar mültezimleri yalnız köylüyü soymakla kalmayıp aynı zamanda devleti de aldatmakta ve ona zarar vermektedirler.

Arazi vergisine gelince, bu vergi yarım asır önce yapılan bir kıymet takdiri üzerine toplanmaktadır.

Eğer vergi yönetimi, gereği gibi ıslah edilecek olursa vergilerin miktarı da azaltılabilir ve aynı zamanda devlet gelirinde de artış meydana gelebilir.

Devlet borçları hakkındaki araştırmalarımızdan anladığımıza göre, bu borcun devlet*e* olan ağırlığı, onun (borcun) büyüklüğünden fazla güvence ve borçların itfası yönteminin karışık ve esastan yoksun olmasından ileri gelmektedir. Biz, devlet gelirinden önemli bir kısmın maliye ıslahatı yoluyla kurtarılabileceğini biliriz. Aynı hal ve imkân vergiler meselesinde de vardır. Gelir arttırılması meselesinde asıl esas, vergi çıkaracak yeni eşya ve taraf aramak değil, bugün varolan vergi yöntemini ıslah etmek ve düzenlemektir.

Şimdiye kadar Türkiye'de vergi verenler, ancak köylü, esnaf, küçük tacirler ve işçilerden ibaret idi. Halbuki vergi yükünü daha başka bir şekilde bölmek lazımdır. Bundan sonra büyük çiftçilere, şehir ve kasabalardaki taşınmaz mallar, büyük sanayi sahipleriyle büyük tacirlere büyük vergiler yükletilmelidir. Türkiye'nin iktisadi gelişmesi, yakın vakitte bu sosyal sınıfların servetinin artmasına hizmet edeceğinden vergi ve yönetim usulü, gereği gibi ıslah edildiği ve düzenlendiği takdirde vergi toplamakta pek önemli miktarda gelir artışı meydana gelecektir.

---

1. Devlet hazinesine götürü, belirli vergi verip bir kısım memleketlerin aşar gibi gelirinin toplanmasını üzerine alan kişi.
2. Devletçe satışa çıkartılan mal ya da arazi için yapılan açık arttırma kastediliyor..

SERVET VERGİSİ

Bu kısım vergiler, 1) arazi, 2) taşınmaz mallar ve 3) kâr vergilerinden ibarettir.

1326 senesi arazi ve taşınmaz mallar vergileri, hâsılatı birlikte olarak 292 milyon kuruşa ulaşmıştır. Bunlardan 45,9 milyon kuruş kaybedilen vilayetlere aittir. Binaenaleyh kaybedilen vergi gelirinin % 19 olması gerekirdi. Halbuki bu kayıplar bu dereceye ulaşmamıştır. 1329 senesi Mart'ının başlangıcından Eylül sonuna kadar geçen yedi ay zarfından arazi ve taşınmaz mallar vergisi olmak üzere 144,599,980 kuruş toplanmıştır ki ortalama olarak her ay için 20,657,140 kuruş düşer. Buna bakarak 1329 senesinde tahmini olarak 248 milyon kuruş gelir meydana gelmesi hesap edilmiştir. 1326 senesine oranla aradaki fark 44 milyon kuruştan ibaret olup, bu da % 15 demektir. Fakat aradaki bu farkın pek yakın vakitte örtüleceği ve gerek arazi vergisi ve gerek taşınmaz mallar vergisi hâsılatında eskiye oranla büyük bir fazla oluşacağı kesinlikle iddia olunabilir.

ARAZİ VERGİSİ

Arazi vergisi hâsılatı ilerideki nedenlerden dolayı artmalıdır:

1) Arazi fiyatının artışı,
2) İşlenilmekte bulunan tarlaların genişletmesi,
3) Ziraat yönteminin ıslahı ve bunun sonucu olarak tarlaların gerek verimliliklerinin ve gerek kıymetlerinin artması.

Bugün gerek Avrupa ve gerek Amerika'da ve daha doğrusu, devletlerarası tahıl pazarlarına bağlı bulunan bütün memleketlerde arazi fiyatı artmaktadır.

Mesela: Doğu Prusya'nın yerleşimine memur bulunan kraliyet komisyonunun vermiş olduğu bilgiye göre, son on sene zarfında Prusya'da arazi fiyatı % 60 oranında artmıştır. Bu komisyon 1891'den 1900 senesine kadar geçen on sene zarfında hektar başına ortalama olarak 649 mark, 1902'den 1911'ine kadar ise hektar başına 1 040 mark ödemiştir. Prusya, sanayii gelişmiş demiryolları ve ticari ilişkiler aracılığıyla devletlerarası pazarlarla çoktan beri bağlantılıdır. Binaenaleyh orada arazi fiyatı, devletlerarası pazarlarla henüz bağlantı kurmakta bulunan ve arazi fiyatı henüz aşağı bulunmakta olan genç memleketlerde olduğu kadar hızla artamaz. Bununla beraber eğer son on sene zarfında Prusya'da arazi fiyatı % 60 oranında artmış ise, arazi fiyatının Türkiye'de daha fazla artacağına hiç şüphe yoktur.

İşletilen tarlaların çoğalma miktarına gelince, bu konudaki ümitler daha büyük ve daha geniştir. Ziraat Nezareti'nin yayınlamış olduğu istatistik cetvellerine göre, 1325 senesinde Türkiye'de 8,565,277 hektar tarla sürülmüştür. Bunların 7 180 785 dönümü Osmanlı Asyası'ndadır. Daha yukarıda yapmış olduğumuz hesaplara göre ziraatta yeni yöntemler uygulanıldığı takdirde yalnız Osmanlı Asyası ahalisi 340 milyondan 1 600 milyon hektara kadar tarla işletebilecektir. Bu adetlerin en küçüğünü yani 340 milyonu kabul etmiş olsak bile sonuçta ekilecek olan arazi, bugünkünden 20 defa fazla olacaktır. Türkiye'de ziraat yönteminin ıslahına pek büyük bir ihtiyaç vardır. Burada ziraat, dededen kalma en eski yöntemler ile yapılmaktadır. Geçen kısımda bahsettiğimiz gibi devletlerarası tahıl pazarlarının uygun olan şartları sonucu Türkiye'de varolan fenlere uygun yeni bir ziraat yönteminin uygulanması mümkün olacak, bundan çabucak ve gayet iyi verimler meydana gelecektir.

Türkiye'de zirai servetin ne kadar büyük bir hızla artabileceğini göstermek için Amerika'dan bir kaç örnek alalım:

Çeşitli vilayetlerde arazi kıymeti çeşitli senelerde şu halde idi:

Seneler	Teksas vilayeti	Utah vilayeti	Vaşington vilayeti
1880	170,5 milyon dolar	14,0 milyon dolar	13,8 milyon dolar
1890	400,0 milyon dolar	28,4 milyon dolar	83,5 milyon dolar
1900	691,8 milyon dolar	50,8 milyon dolar	115,6 milyon dolar

Teksas vilayetinde çiftliklerin fiyatı, 1880'den 1890 senesine kadar geçen süre zarfında % 100 artmıştır. Utah vilayetinde % 100, Vaşington vilayetinde ise % 500'den daha fazla artmıştır. 1880 senesinden 1900 senesine kadar geçen 20 sene zarfında Teksas vilayetinde çiftliklerin kıymeti % 250'den fazla, Utah vilayetinde hemen % 300 ve Vaşington'da ise hemen % 800 oranında artmıştır!

Bu artış keyfiyeti, devletlerarası pazarlarda tahıl kıymetinin düşmekte bulunduğu bir zamanda olmuştur. Halbuki bugün tahıl fiyatı artmaktadır.

Ben Türkiye'de arazi fiyatının pek aşağı olduğunu önceleri söylemiştim. Arazi vergisinin çıkarılmasında ölçek alınan kıymet takdirine göre işlenilmiş tarlanın dönümü ortalama olarak 70 kuruşa yani bir hektarı 770 kuruşa (171 frank) satılmaktadır. Biz Prusya'da bir hektar arazinin 1 040 marka (1 300 frank) satıldığını yukarıda görmüştük. Binaenaleyh Türkiye'de işlenilmiş tarlanın kıymeti Prusya'daki araziden 7 ½ defa daha ucuzdur.

Durumlar bu merkezde olunca, Türkiye'de demiryolları inşa olunmasının ardından ilgili demiryollarının geçtiği yerlerde arazi fiyatının % 100 hatta % 200 oranında artması pek doğaldır.

Bunların tümünü dikkate alarak Türkiye'de arazi vergisinden gayet büyük gelir meydana gelmesi beklenebilir. İlgili gelirin üç defa mı, dört defa mı artacağını yoksa en yakın on sene zarfında ancak iki defa mı artacağını şimdiden belirlemek zordur. Burada hiç şüphe edilmeyecek bir şey varsa o da ilgili gelirin pek fazla artacağı keyfiyetidir.

TAŞINMAZ MALLAR VERGİSİ

Taşınmaz mallar vergisi hâsılatının da artışa eğilimli bulunduğu şüpheden uzaktır. Türkiye'nin büyük şehirleri gittikçe Avrupa şehirleri haline giriyorlar. Şehirlerde iktisadi hayat gelişmekte, ahalinin miktarı artmakta, her tarafı şimdiki asrın mükemmel binalarıyla süslenmektedir. Şehirlere çekilmekte olan yabancıların miktarı da artmaktadır. Şehir ve kasabalarda arazi (arsa) fiyatı yükselmekte bulunduğundan, taşınmaz mallar vergisi hâsılatının artması da doğaldır.

Şimdiye kadar Türkiye'ye tembellik, muhafazakârlık memleketi gözüyle bakılmakta idi. Bugün Türkiye gelişme ve ilerleme yoluna girmektedir. Bu yeni halin bütün mali hesapları değiştirmesi doğaldır.

KÂR VERGİSİ

Kâr vergisi 1327 senesinde ancak 384 bin Osmanlı lirası hâsılat vermiştir ki memlekette nüfus başına 1,5 kuruş yani 35 santim düşüyor! Halbuki Türkiye'de daha 1328 senesi sonunda toplam sermayeleri 1 milyar 192 milyon franktan ibaret 152 adet anonim şirketi var idi. İstatistik cetvellerine göre, yalnız İstanbul'da büyük ticarethanelerin miktarı 1911'e ulaşmıştır. Bulgaristan, 1911 senesi 6,6 milyon frank kadar büyük bir kâr vergisi hâsılatı elde etmiştir. O zaman, Bulgaristan ahalisi Türkiye'den 4,3 defa daha az idi ki bu şekille orada nüfus başına 1,6 frank kâr vergisi düşmüş oluyor.

Eğer bu ölçek, Türkiye'nin şimdiki ahalisine –ki 22 milyondan az değildir– uygulanılacak olursa; bugün Türkiye ahalisinin senelik 33 milyon frank yani 1 ½ milyon Osmanlı lirası kadar kâr vergisi ödemesi lazım gelecek idi ki bu, savaştan önceki kâr vergisinden 4 defa fazladır. Bulgaristan ahalisinin ortalama servetinin Türkiye'dekinden daha fazla olduğu itiraz olarak ileri sürülebilir. Fakat bu, ancak köy ahalisi hakkında iddia olunabilecek bir yöndür. Halbuki kâr vergisi ancak ticaretle uğraşanlardan, çoğunlukla şehir ve kasaba ahalisinden alınmaktadır.

1911 senesi bütün Bulgaristan'da kâr verenlerin miktarı 174 488 kişiden ibaret bulunduğu halde Türkiye'de bu vergiyi verenlerin adedi 1 999 522 kişiye ulaşmıştı ki 6 defa daha fazla demektir. Türkiye'de ticaretle uğraşan şehir ve kasaba ahalisinin miktarı Bulgaristan'dakilerden fazla olduğu gibi ilgili ahalinin servetçe olan seviyesi de Bulgaristan ticari ahalisinden daha yüksektir. Bütün dünya ile büyük bağlantıları bulunan bir İstanbul, ticari açıdan bir kaç Bulgaristan içermektedir.

Türkiye'de Bulgaristan'a oranla ticaret işlemlerinin fazlalığını, şehir ve kasaba ahalisinin daha zengin bulunduğunu anlamak için dış ticarete ait istatistik cetvellerini görmek yeterlidir. 1910 senesinde Bulgaristan'a 197 milyon franklık yabancı malları ithal edildiği halde Türkiye'ye bir milyar franka yakın ithalat yapılmıştır.

Kâr vergisinin şimdiye kadar az bir hâsılat toplamı oluşturması, kâr nizamnamesinin açıklarından, vergi yönetiminin düzensizliğinden ve yabancıların şimdiye kadar kâr vergisinden muaf bulunmalarından ileri gelmekte idi. Fakat kâr vergisi usulünün değiştirilerek ıslah edilmesi ile yabancılar da bu vergiye mükellef tutulacak olurlarsa mesele derhal değişecektir. Aynı zamanda ziraat ve sanayiin gelişmesi de, kâr vergisi hâsılatının artmasına hizmet edecektir.

GÜMRÜK VERGİLERİ

Gümrüğün vergilerini incelemeye girişmezden önce, ilgili vergi gelirinin savaştan önceki senelerde pek çabuk bir şekilde artmış olduğunu söylemek isteriz.

1907/08 senesinden yani gümrük vergilerinin % 11'e ulaştığı zamandan beri, Türkiye memleketlerine dışarıdan yapılan ithalat aşağıdadır:

İthalat Vergileri Geliri:

Seneler	Kuruş
1907 / 08	318 933 720
1908 / 09	357 792 933
1909 / 10	400 019 798
1910 / 11	443 775 212
1911 / 12	457 417 867

1907/08 senesiyle karşılaştırma eylendiği takdirde 138 484 147 kuruş yani % 43 artış meydana geldiği anlaşılır. 1913/14 senesinin ilk yedi ayı zarfında gümrük vergileri hâsılatı 230 825 848 kuruşa ulaşmıştır. Eğer bu rakam esas alınacak olursa, bütün 1913/14 senesi gümrük

gelirinin 395 530 000 kuruşa ulaştığı tahmin edilebilir ki 1911/12 senesine oranla 62 milyon kuruş yani % 13,5 düşmüş demektir. Gümrük hâsılatındaki bu zararın en yakın senede ödeneceği ortadadır. Gümrük geliri, şimdiye kadar olduğu gibi hatta daha büyük bir hızla artacaktır; zira memleketin iktisaden önemli derecede ilerlemesi doğaldır. Biz, buna bakarak, devletin gümrük vergilerini çoğaltmadan (yani % 15'e ulaşmadan) da işi yürütebileceği fikrindeyiz.

Fakat ilgili vergilerin çoğalması, artık kararlaştırılmış bir keyfiyettir. Gümrük vergileri % 15'e ulaşacak, yani öncekine oranla % 36 artacak demektir. Gümrük vergilerinin böyle ani ve önemli bir miktarda çoğalması, ithalatın düşüşüne neden olabilir. Halbuki bugün ilgili vergiler hâsılatı tahminen 4 milyon Osmanlı lirasına ulaştığından, % 36 artış sonucunda daha 1 440 000 lira yeni hâsılat çıkmak lazımdır. Fakat bu vergilerin % 15'e ulaşması sonucu olarak ithalatın düşmesi beklendiğinden, çıkacak yeni gümrük hâsılatını bir milyon lira olmak üzere hesap ediyoruz.

O zaman gümrük vergileri hâsılatının toplamı, 5 milyon liraya ulaşacaktır. Gümrük vergileri yüksek olan memleketlerde olduğu gibi Türkiye'de de ihtiyaçların gittikçe artması sonucu olarak dışarıdan yapılmakta olan ithalatın miktarı da artacaktır ki bu şekille gümrük vergileri geliri de artacaktır.

İktisadi ilerlemenin, tüketim eşyasından alınmakta olan vergiler üzerinde de bir etki meydana getirmesi gerekir. İlgili vergilerin başlıcası tekel şeklinde bulunan *tütün* vergileridir.

Bilindiği üzere, tütün tekeli kiralanmıştır. Süresi 1914 senesinin Nisan'ı başlangıcında biten bu kiranın ayrıcalığı on beş sene daha uzatılmıştır.

"Tütün Rejisi" namını taşıyan bu tütün tekeli kirası, düyunı mübeddele-i muvahhade güvencesi arasında gayet büyük bir rol oynamakta bulunduğundan onu daha ayrıntılı bir şekilde incelemeye gerek görmekteyiz.

Sekizinci Bölüm

Tütün Tekeli ve Tütün Rejisi Birinci Sonuç: Mısır Piyasasının Kaybedilmesi

"Tütün Rejisi" şirketi, 1883 senesinden beri varlığını sürdürmektedir. O zamana kadar gerçek anlamıyla bir tütün tekeli var olmayıp tütün vergileri namıyla bir vergi hâsılatı "Tütün Rejisi"nin oluşturulmasından önceki 1882/83 senesinde 737 466 Osmanlı lirası toplam vermekte idi.

Yapılan incelemelerden anlaşılıyor ki Osmanlı Memleketleri'nde tütün üzerine tekel kurulmasının ilk sonucu olarak Mısır'da, diğer Osmanlı Memleketleri tütünleri aleyhine bir ayaklanma ve bir tepki oluşmuştur. O vakte kadar Mısır'da sadece Osmanlı tütünü tüketilerek oraya Osmanlı tütününden başkası ithal edilmezdi. Mısır'a gönderilen Osmanlı tütünlerinden hükümetçe alınan gümrük vergileri ise maddî olarak önemli yararlar gerektiriyordu.

Bizde Reji kurulmasıyla Mısır hükümeti, bu tekelin Mısır'da neden olabileceği mali etkiyi hesap ederek, Osmanlı tütünlerinden başkasının ithali için konulmuş bulunan yasağı kaldırdı. Mısır hükümetinin böyle bir hareket yolunu kabul etmesinin nedenlerinden biri de Osmanlı Memleketleri'nde reji kurulması üzerine buradan Mısır'a gelen tütün üretici ve tacirlerinin cesaretlendirme ve kışkırtmalarıdır. Şu durumlar sonucu olarak Mısır'a her taraftan tütün ithal olunmaya başlayınca Osmanlı tütünleri ihracatı doğal olarak ve birdenbire düştü. Bundan dolayı Osmanlı tütünleri ihracatından alınan ruhsatiye[1] vergisi hâsılatı azaldı.

İşte rejinin kurulmasının ilk senelerinde karşı karşıya kaldığı ziyan ve açık bundan doğmuştur. Ancak sonra bu zararların hükümete devri çaresi bulunmuş, bir kaç sene sonra zararlı çıkan şirket değil, belki hükümet olmuştur.

---

1. Ticaret için verilen izin kâğıdı.

Reji Şirketi kurulmazdan önce, hükümetin geliri 737 466 lira seviyelerinde idi. Rejinin kurulmasında galiba bu hesap esas tutulmuş olmalı ki şirketin hükümete senelik 750,000 liradan ibaret bir tutar ödemesi ve reji hâsılatı belirli bir miktara ulaştıktan sonra bundan yukarı gerçekleşecek hâsılattan hükümetin ayrıca yararlanması kararlaştırmıştır.

Bir karşılaştırma yapmayı mümkün kılabilmek üzere rejinin her bir senelik işlemi sonunda, hükümetin gerçekte rejiden ne miktar para almış olduğunu hesap ettik. Bu hesap, rejinin Düyunı Umumiye'ye ve hükümete ödediği tutar üzerine kurulmuştur. Yalnız bu tutardan Düyunı Umumiye'nin şirkete iade olarak belirlediği miktarı düşülmüştür. Bu şekille işlem, doğru bir hesabın gereğidir. Ve böyle bir hesap ve kitapta ise rejinin on sene süre zarfında hükümete hiç bir sene 750,000 lira vermemiş olduğu sonucuna ulaşılıyor. İlgili seneler şunlardır:

Sene	Hükümetin kayıtları
1885 - 1886	650,000 Osmanlı Lirası
1886 - 1887	688,582 Osmanlı Lirası
1887 - 1888	700,850 Osmanlı Lirası
1888 - 1889	732,428 Osmanlı Lirası
1889 - 1890	706,000 Osmanlı Lirası
1890 - 1891	738,286 Osmanlı Lirası
1896 - 1897	701,696 Osmanlı Lirası
1897 - 1898	700,000 Osmanlı Lirası
1898 - 1899	700,000 Osmanlı Lirası
1899 - 1900	700,000 Osmanlı Lirası

Yukarıda kayıt olunan on seneden sekizi hükümete, rejinin kurulmasından önceki hâsılattan düşük gelir verilmiş olduğunu gösteriyor. Gerçekten 1882 senesinde hükümetin tütünden aldığı kazanç 737 466 Osmanlı lirası idi.

Yalnız 20. asrın gelmesi ile hükümetin reji şirketinden elde etmekte olduğu yararlarda bir artış görülebilmiş, yani rejinin henüz varolmadığı 1882 senesi kazancı, ancak 20. asrın gelmesinden sonra geçilebilmiştir.

Bu kısma ait reji işlemlerinin hükümete verdiği işlemlerin sonuçları da aşağıdaki gibidir:

Sene	Hükümetin kayıtları
1902 - 1904	871 346 Osmanlı Lirası
1904 - 1905	811 623 Osmanlı Lirası
1905 - 1906	800 479 Osmanlı Lirası
1906 - 1907	907 694 Osmanlı Lirası
1907 - 1908	920 469 Osmanlı Lirası
1908 - 1909	913 702 Osmanlı Lirası
1910 - 1911	1 049 443 Osmanlı Lirası
1911 - 1912	946 852 Osmanlı Lirası
1912 - 1913	916 538 Osmanlı Lirası

Şu hesaplara göre de hükümet hesabına geçen gelir, 1882 senesine oranla hemen % 30 oranında artmıştır.

Fakat o zamandan beri aradan otuz senelik bir zaman geçtiğini unutmamak gerekir. Bu süre zarfında nüfus önemli bir şekilde arttığı gibi şehirlerde de hal ve vakti yerinde olan ahali artmış sonuçta ve doğal olarak tütün harcamaları çoğalmıştır.

İşte yalnız bu nedenden dolayı 1882 senesinde 734 000 lira sağlayan eski yöntemin 1913 senesinde hiç olmazsa şirketin kendisine sağladığı çıkarlar oranında hükümete yararlar sağlayacağı tahmin olunur. Yani tütün işi hükümetin elinde iken 1882 senesinde 734 000 lira sağlamıştır. Tütün yine hükümetin elinde bulunsa idi 1913 senesinde bu miktar elbette 734 000 liraya takılıp kalmayacak, belki rejinin hükümete verdiğinden daha fazla yararlar getirebilecekti. Çünkü ara yerde reji, hükümete verdiği kadar ve belki de fazla kendisine de çıkarlar sağlamış ve ayırmış bulunuyor.

Varolan artışın diğer bir nedeni daha vardır ki o da rejinin tütün fiyatlarını arttırmış olmasıdır.

Reji şirketinin bizzat düzenlediği hesap özetinden anlaşılacağı üzere tekel şirketi eski tarife gereğince tütünün beher kilosunu ortalama olarak 25,6 kuruşa satmakta idi. Rejinin devam ettiği sürece ortalama olarak tütünleri ne fiyata alıp sattığı hakkında biraz açıklama vermek üzere bazı rakamlar katacağız.

Altın para üzerinden kuruş hesabıyla:

Sene	Satış fiyatı	Alış fiyatı
1885 - 1886	26,10	7,6
1889 - 1890	28,01	6,5
1894 - 1894	31,81	8,4
1890 - 1900	24,75	5,2
1904 - 1905	29,70	7,4
1909 - 1910	30,16	7,3
1910 - 1911	31,06	7,8
1911 - 1912	34,07	9,6
1912 - 1913	35,02	10,3

Reji şirketince geçerli olan eski tarife gereği ortalama satış fiyatı 25,6 kuruş olacak yerde şu son sene zarfında bu fiyat 35,2 kuruş olduğuna göre kilo başında 9,4 kuruş bir fark gerçekleşmektedir. Denilebilir ki satış fiyatına karşılık alış fiyatlarında da fark meydana gelmiştir. Gerçekten öyledir de. Ancak 1912-1913 senesi ile 1885-1886 senesi arasında alım fiyatında beher kilo için gerçekleşen fark fazladır. 2,7 kuruştan ibarettir. Satış fiyatının artışı, alış fiyatındaki farklılığa oranla yine 6,4 kuruş fazladır. 1882 senesine oran olununca ise bu fark 6,9 kuruşa ulaşıyor. Bu ince hesaplardan şu açık sonuca ulaşılmış olunur ki reji, kendisine rakip olmadığını bildiği için alım satım farklarının şu gereksiz fazlasını kendi çıkarına olarak toplamıştır.

Şu halde bu fark, adeta tüketicilerin ödemeye mecbur tutuldukları yüksekçe bir vergi demek değil midir?

Rejinin varolmadığı zamanlarda gerçekleşen hâsılatı hesap etmek için yalnız rejinin eski tarifesini dikkate almayıp, hükümetin de o zamandan beri vergileri arttırmış olduğunu düşünmek gerekir.

Devlet Senede 500,000 Lira Kaybediyor

"Tütün Rejisi" oluşturulmayıp da devlet önceki gibi "bandrol" aracılığıyla tütün vergileri almış olduğu takdirde kendisinin elde edeceği hâsılatı bir kere inceleyelim.

1909/10, 1910/11, 1911/12 seneleri yani üç sene zarfında iç tüketim için satılan tütünlerin senelik ortalama miktarı 8,020,000 kilogramdan ibaret idi.

"Reji" yönteminin oluşturulduğu ilk senelerde ne miktar tütün satılmıştır? "Reji"nin ilk senesi, geçici bir hali göstereceğinden onu terk ediyoruz. Ondan sonraki üç sene yani 1885/86, 1886/87 ve 1887/88 seneleri zarfında iç tüketim için satılan tütünlerden her seneye ortalama

olarak 5,770,000 kilogram düşüyor ki bu süre zarfında içeride satılan tütünlerin miktarı 2,250,000 kilogram yani % 39 artmış demektir.

Binaenaleyh devletin tütün vergilerinden alacağı hâsılat miktarının yalnız bu artış sonucu olarak da fazlalaşması gerekecek idi. Bugün ilgili hâsılat 736 000 liradan ibaret kalacağı yerde 1,023,000 liraya ulaşacak idi.

"Reji"nin kuruluşunun başlangıcında içeride satılan tütünlerin miktarı hakkındaki rakamlarımızın gerçekten daha büyük gösterildiği ve "Reji"nin oluşturulması üzerine tütün kaçakçılığının pek fazla ilerlemiş olduğu bize itiraz olarak söylenebilir. Bu doğrudur. Bununla beraber tütün kaçakçılığı bugüne kadar devam ediyor ve "Reji" tarafından bugün satılmakta olan tütünün miktarı tüketilen gerçek miktardan haylice daha azdır. Eğer hükümet, daha 1870 senesinde bandrol yöntemi geçerli olduğu zaman tütün kaçakçılığını bugünkü "Reji"den daha büyük bir başarı ile izlemiş ve engelleyebilmiş ise bugün "bandrol" yöntemi tekrar uygulamaya konulduğu takdirde hükümetin tütün kaçakçılığı eskiye oranla daha büyük bir başarıyla engelleyebileceği kendi kendine anlaşılır. Binaenaleyh eski "bandrol" yöntemine dönmek devlet için daha hayırlı olacaktır; zira kaçakçılık engellenince vergi alınacak tütünün miktarı da artacaktır.

Bununla beraber "Reji" İdaresi'nin tütün vergilerine kilo başına 6,9 kuruş eklemiş olduğunu biliyoruz. Senede harcanan 8 milyon kilo tütünden senelik 550,000 lira hâsılat daha vücuda gelmektedir. Kısacası hükümet "Reji" yerine "bandrol" yöntemi koymuş olsa bugün 1,573,000 lira gelir elde eder ki savaşa kadar geçen en bereketli senelere oranla senelik yarım milyon lira fazla gelir demektir.

Bu şekille bugünkü "Tütün Rejisi" devlete senelik 500,000 lira kadar bir tutara mal oluyor. Binaenaleyh "Reji" yöntemi kaldırılıp da onun yerine eski "bandrol" yöntemi konulacak olursa, devlet bundan her sene yarım milyon lira kazanmış olacaktır.

BU HESABIN ARAŞTIRILMASI VE İNCELENMESİ

Elde edilen şu sonuç bizi o derece hayrete düşürüyor ki bu hesabın doğruluğunu incelemek için devletin "Reji" yüzünden kaybetmekte bulunduğu bu 500,000 liranın nereye gittiğini anlamaya çalışacağız.

"Tütün Rejisi"nin bilânçolarını incelediğimizde önce tütün kaçakçılığını engelleme uğrunda harcanmakta bulunan gayet büyük bir tutara rastlıyoruz. "Reji" İdaresi'nin 1911/12 senesi cetveline göre, ilgili sene zarfında bu konudaki harcamalar şunlardır:

Denetim için	205 904 Osmanlı lirası
Tütün ürünlerinin miktarını kayıt için	48 007 Osmanlı lirası
Toplam	253 911 Osmanlı lirası

Bütün bu harcamalar, yalnız kaçakçılığın engellenmesi uğurunda yapılmaktadır ki sonuçta hesap dengesine yarım milyon lira yüklenmektedir.

Şimdi de kârın "Reji" İdaresi tarafından yapılan bölüşüm ve dağıtımını inceleyelim:

1911/12 senesindeki kâr şu şekilde bölüşülmüştür:

1) Devlet "Düyunı Umumiye" İdaresi'nin hisseleri toplamı	966 852 Osmanlı lirası
2) Hisse sahiplerine verilen hisse toplamı	255 002 Osmanlı lirası
3) Şirket kurucularının hissesi toplamı	17 173 Osmanlı lirası
Toplam	1 239 027 Osmanlı lirası

Bu 1,239,027 liralık senelik kazancından devletin hissesine ancak 966 852 lira düşüyor. Ve kalan 272 176 lira hisse sahiplerine ve "Reji" kurucularına veriliyor. Tütün kaçakçılığının engellenmesi için yukarıda gösterildiği gibi 253 911 lira harcanıyor. Bu tutar, hisse sahiplerinin hisseleriyle beraber 526 086 liraya ulaşır.

İşte bizim "Reji" yöntemi yerine "bandrol" yönteminin konulmasında devlet için bulduğumuz 500 000 liralık kâr yukarıdaki taraflara harcanmaktadır. Öncelikle bu konudaki tahminlerimizin doğruluğu hesapları inceleme sonucunda da anlaşılıyor.

Bu şekilde biz, devletin "Reji" yüzünden ne kadar para kaybettiğini ve bu kaybın ne şekilde oluştuğunu öğrenmiş olduk.

TÜTÜN KAÇAKÇILIĞI MESELESİ

Eski "bandrol" yönteminde kaçakçılık uğurunda harcamalar oluşması zorunludur. Fakat bu harcamalar, bugünkü "Reji" İdaresi zamanında aynı konuya yapılan harcamalardan önemli miktarda az olacaktır. "Reji" İdaresi, tütün ziraat ve ticaretini tütünün ziraata başlanılan dakikadan tamamen hazırlanarak son müşterinin cebine girinceye kadar gözetim altında bulundurmak istiyor. Bu tabii gayet karışık, uygula-

ması zor ve birçok masrafları olan bir iştir. Eski yöntem geçerli olduğu takdirde tütün ziraatı ve üretimi serbesttir. Devlet bu konularda araya girmez ve bu uğurda hiç bir türlü harcamalarda dahi bulunmaz. Devletin tek vazifesi, satılmakta olan işlenmiş tütünlerden bandrol aracılığıyla vergiler almaktan ibarettir. Buna bazı sosyal taraflar da katılmaktadır.

"Reji" yönteminde tütün ticaretiyle ancak "Reji" memurları uğraşmakta olup diğer ticaret dünyası buna karşı ilgisiz kalmaktadır. İşte tütün kaçakçılarının küçük bakkal, aşçı ve saireden yardım görmeleri bundan ileri gelmektedir. Eğer aracılık ve yardım olmasa idi ve tütün kaçakçıları tütünlerini yalnız tüketicilere satmaya mecbur kalmış olsaydılar bu şekille satılacak tütün miktarının pek fazla azalacağı bir kesinlikle iddia olunabilir.

"Bandrol" yönteminde tütün ticareti serbest kalıyor. Bu nedenden dolayı bandrollü tütün satmak, kaçak tütün satmaktan daha elverişlidir. Gerçi tacir satacağı kaçak tütünden diğerine oranla daha fazla kazanacaktır. Fakat buna karşılık kaçak tütünü gizli satmak zorunda bulunduğundan bu konudaki satışı kısıtlı kalacaktır. Bundan başka tacir, kaçak tütün satmak yüzünden sorumluluk ve cezayla dahi karşı karşıya kalmaktadır. Kısacası "bandrol"lü tütün ticaretiyle uğraşanlar kıyye[2] veya paket başına kaçakçılığa oranla daha az kazanırlarsa da açık ve serbest ticaret nedeniyle daha çok tütün satarak sonuçta yine çok kâr ederler. Tütün ticareti serbest olduğu takdirde bu ticaretle pek çok küçük tacirler, aşçı ve lokantacılar dahi uğraşabileceklerdir ki bu şekille tütün ticaretiyle ilgili gayet büyük bir sınıf meydana gelecektir. Bu sınıfa ait olanların hepsinin önce tütün kaçakçılığının engellenmesinde çıkarları bulunacaklardır.

"Reji" İdaresi'nin iddiasına göre, tütün kaçakçılarının izlenmesine daha şiddetli devam edildiği takdirde tütün tekeli gelirinin iki kat artması da mümkün olacaktır. Yine de burada başlıca mesele, yasa koyma kuvveti değil, yönetim tarafıdır.

Bugün Osmanlı Devleti dahilinde tütün kaçakçılığı hakkında geçerli olan yasa, bizzat "Reji" İdaresi tarafından düzenlenmiş ve teklif edilmişti. Binaenaleyh ilgili idare, bu konuda yasal araçların yokluğundan kesinlikle şikâyet edemez. Şimdiye kadar "Reji" İdaresi bu konuda istediği şeylere ulaşmıştır. Hafiyelik, ihbar ve ceza yöntemleri "Reji" tarafından uygulanılmaktadır.

Türkiye hükümeti, tütün kaçakçılığı hakkında yasa oluşturmakla beraber ilgili yasanın uygulama tarafını "Reji" İdaresi'ne terk etmiştir.

---

2. Okka.

"Tütün Rejisi" gelirinin büyük bir kısmı, devlet borçlarının ödenmesine harcanmaktadır. Önceleri gördüğümüz gibi devlet, 1903 senesi borçlar tahvilinde Düyunı Umumiye gelirinin arttırılmasında çıkar sahibi değildi. Bu nedenden dolayı "Düyunı Umumiye" İdaresi, tütün kaçakçılığı meselesinde tarafsız bir durum almıştır.

Kendi haline bırakılan "Reji" İdaresi ise, kaçakçılığın engellenmesi konusundaki harcamalarını seneden seneye artırmaya mecbur kalmıştır. İlgili idare, bunu güya kendi hesabına yapıyorsa da, gerçekte devletin paralarıyla uygulamaktadır. "Reji" İdaresi, hükümet yönetiminin ilgisizliğini, devlet hazinesi zararına olarak tamir etmektedir. İşte gelirinin önemli bir kısmı, hükümetin nüfuzu dışında bulunan bir kurum tarafından yönetilmedikçe bu gibi acı sonuçlar meydana gelir.

1903 senesinden beri düyunı mübeddele-i muvahhade faizleri, gelirin artışına bağlılık göstermemektedir. O zamandan beri hükümet "Tütün Rejisi" gelirinin artışında doğrudan doğruya ilgili bulunduğundan bunun sonucu olarak tütün kaçakçılığının engellenmesinde de çıkar sahibidir. Halbuki "Reji" İdaresi, hükümetin özellikle vilayetlerdeki mahalli memurların kaçakçılığın engellenmesi konusunda pek az yardımda bulunmalarından daima şikâyet etmekte ve bu nedenle kaçakçılık hakkındaki yasasında bazı değişiklikler teklif eylemektedir. Anlaşıldığına göre, ilgili idare, kaçakçılığın engellenmesi konusunda istenilen masrafların bir kısmını bu şekille hükümet bütçesi üzerine atmak ve kendi bütçesini hafifletmek emelini besliyor.

"REJİ"NİN NET GELİRİ NEREDEN GELİYOR?

Şimdi de "Reji" İdaresi'nin elde ettiği geliri bir inceleyelim:

"Tütün Rejisi" Şirketi, son senelerde % 10'dan 12'ye kadar kâr kazanmıştır. Halbuki onun gerçek kazancı daha fazladır. "Reji" Şirketi büyük bir güvence parası alıkoymaktadır. Daha 1912 senesi Mart'ına kadar ilgili güvence parası 1 173 307 Osmanlı lirasına ulaşmıştı. Halbuki devlet, "Reji" ayrıcalığının bitiminde şirketin bütün mallarını ve eşyasını satın almaya mecbur bulunduğundan, şirket sermayesinin geri alınması bu nedenle tamamen güvenlidir. Bu sermaye 1 760 000 liradan ibarettir. Bundan başka kesin tesviye zamanında varolan güvence parası hisse sahiplerine bölüştürülecektir. Güvence parasının yukarıda bahsedilen miktarı 1911/12 senesi hesap dengesinde gösterilmiştir. Bu şekille hisse sahipleri, kesin tesviye zamanında sermayelerinin % 160'ı oranında birer tutar alacaklardır.

Devletin, özellikle Düyunı Umumiye İdaresi'nin hissesi düşüldükten sonra "Reji" İdaresi'ne kalan kazancı 1911/12 senesi 272 175 liraya

ulaşmakta idi ki % 15 demektir. 1910/11 senesindeki kazancı ise, 350 919 liraya ulaşmıştı ki % 20 demektir!

Eğer kazancının bu derece büyük olması, tütün ziraat ve ticaretinin uygun şartlar içinde yapılmasından ileri gelmiş olsa idi anlaşılır ve takdir edilirdi.

Devlet tekeli oluşturulmasından, ancak tekel geliri, tütün ziraat ve ticaretinin kısıtlı ellerde toplandığı takdirde fayda beklenilebilir. Halbuki "Reji" İdaresi'nin bütün geliri vergi şeklinde alınmakta olan tutarlardan ibarettir. İlgili idare gelirinin artması, toplama masraflarını düşürmekten değil, tütün fiyatını arttırmaktan daha doğrusu, tütün vergisini arttırmaktan ileri gelmektedir. 1911/12 senesi hesaplarına göre ilgili sene zarfında tütün satışı uğurunda 242 435 lira masraf yapılmıştır. Fabrikada üretilmiş tütünlerin kıymeti 710 636 liraya ulaşmıştır ki satış konusundaki masraflar % 30,4'e çıkmıştır. Eğer tütün ticareti serbest olsa idi, her bir tütün taciri, tütün ticaretinden meydana gelecek bu % 30 kazançtan son derece memnun kalırdı.

Fakat muhtemelen ticari rekabet bu kârı biraz azaltırdı. Daha doğrusu, o zaman tütün ticareti daha ucuz satılırdı. Binaenaleyh bandrol yöntemi devlete büyük bir gelir güvence altına almakla beraber tüketicilere de ağırlık vermezdi. Sırası gelmiş iken şunu da söyleyeyim ki:

"Reji" İdaresi kendi girişiminin gerçek yüzü konusunda hayallere kapılmamaktadır.

İlgili idare, şimdiye kadar yapılan haber ve açıklamasında kendisinin bir tür vergi kiracısı sıfatında bulunduğunu birçok defalar açıklamıştır. Mesela bir defa hissedarların genel kurulunda şirket başkanı demiştir ki:

"J'ai le regret de constater que beaucoup d'autorités provinciales, ne connaissent encore le véritable caractère de la Régie des Tabacs, paraissent ignorer que notre Société n'est autre chose qu'une Administration chargée de percevoir au non et pour compte de Trésor, un impôt d'Etat."

Kısacası "Tütün Rejisi" tütün vergisinin kiralanmasından başka bir şey değildir. Bu kira keyfiyeti devlete senelik 250 000 liraya mal oluyor ve kiracıların uygulamaları sonucu olarak devlete tütün hâsılatının kaydı, denetimi kısacası tütün tekelinin sıkı bir şekilde yönetilmesi için 250 000 lira ziyan meydana getiriyor.

Bilindiği üzere "Tütün Rejisi" ayrıcalığı, hükümet tarafından 15 Mart'ta yenilenmiştir. Bu konuda Meclis-i Mebusan'ın onayına gerek vardır. Ayrıcalığın yenilenmesi şartları sonucu olarak meydana gelen hali de bir inceleyelim:

"REJİ" TARAFINDAN VERİLEN AYRICALIKLAR

"Reji" Şirketi yeni sözleşmesinde bazı ayrıcaklıklar bulunuyor. O, şirket kurucularının hissesinden vazgeçiyor. İlgili şirket, bu defa sermayenin faizini % 8 yerine % 6'dan hesap ediyor. Bununla beraber şimdiye kadar "Düyunı Umumiye" İdaresi'ne verilmekte olan hisse 750,000 liradan 800,000 Osmanlı lirasına ulaşacaktır. En sonunda gelir fazlaları bölüştürülürken devletin hissesi de biraz arttırılacaktır.

Bununla beraber "Reji" tarafından gösterilen yardımlar, bazı gerçek olmayan şeylerden ibarettir. Zira "Reji" buna karşılık Rumeli ve Afrika vilayetlerinin kaybı sonucu olarak tütün tekeli dairesinin biraz küçülmesi bahanesiyle devletten bir takım ayrıcalıklar elde etmiştir. "Düyunı Umumiye" İdaresi'ne verilmekte olan daimi tutar bunun sonucu olarak küçülmekte olduğu halde "Reji"nin almakta olduğu daimi tutar ise bilakis büyümekte ve kararlaştırılan % 6 faizi de bu araç ile yükseltmektedir.

Bu konudaki hesaplar tütün tekelinin kaybedilen vilayetlerle beraber bütün Osmanlı Memleketleri'nde son beş sene zarfında vermiş olduğu kazanca göre yapılmaktadır. Bu şekille elde edilen oran "Düyunı Umumiye"ye verilmekte olan tutarların azaltılması konusunda ölçek gibi kullanılmaktadır. Bundan başka "Reji" (ziyan karşılığında) ikramiye de alıyor. İlgili ikramiye, uygun durumlarda senelik 96,800 liraya ulaşabilir.

Ben bu hesapları ayrıntısıyla incelemeye girişeceğim.

"Reji" İdaresi'nden bilgi alması muhtemel olan[3] "Gazette Financière"de gösterilen hesaplara göre, "Reji" İdaresi'nin bütün Osmanlı Memleketleri'ndeki net geliri senede ortalama olarak 1,288,000 liraya ve kaybedilen vilayetlerde ise 232,000 liraya ulaşıyor.

Binaenaleyh "Düyunı Umumiye" İdaresi'ne ödenmekte bulunan daimi tutar ancak 656,000 liradan ibaret kalacaktır. Gelir, daha sonraları ne kadar artarsa artsın, Düyunı Umumiye hissesi olan bu tutar daima aynı miktarda kalacaktır. 800,000 liranın bir daimi tutar gibi sözleşmeye katılması, yalnız muhasebe sırasında işe yarar bir özelliktir.

"Reji"nin bütün Osmanlı Memleketleri'nde senelik ortalama kazancı 1,288,000 liraya ve kaybedilen vilayetlerin bu konudaki kazancı 232,000 liradan daha az gösteriliyor. Sonuçta 1,056,000 lira gelir kalmamış oluyor. İlgili hâsılat, yine ilgili gazetede yayınlanan detaylı cetvellerine göre şu yolda bölüşülüyor.

---

3. "Gazette Financiere" in 26 Ağustos sene 1913 tarihli sayısından.

Devlet hazinesine	76,920
"Düyunı Umumiye" İdaresi'ne	752,940
"Reji"nin şirketine	226,140

"Reji"nin sermayesi, eskisi gibi 1,760,000 liradan ibaret kalıyor.

Binaenaleyh "Reji" sözleşmenin yeni şartları gereğince, Rumeli vilayetlerinin kaybı nedeniyle doğan ziyanlar çıkarıldıktan sonra sermayesine % 12,8 kâr sağlamış oluyor.

YANLIŞ HESAP

"Reji" ile yapılan sözleşmede diğer şeyler arasında haylice önemli bir taraf dikkate alınmamıştır. Sözleşmenin dayandığı noktaya göre tekelin geçerli olduğu dairenin küçülmesi üzerine ödemelerde de o oranda düşürme yapılmalıdır. Haydi, bunu doğru kabul edelim. Fakat eski sözleşmenin "Reji" ile bundan 30 sene önce yapılmış ve o zamandan beri tütün tüketiminin hemen % 40 oranında artmış ve binaenaleyh (kaybedilen vilayetler geliri çıkarılsa bile) tekel işlemlerinin 1883 senesine oranla pek fazla artmış bulunduğu ortadadır. Yalnız bu taraf dikkate alınırsa, devletin bu konuda yeni yardımlarda bulunması değil, bilakis kendi hissesinin artmasını istemesi gerekir. Bununla beraber haydi "Reji"nin istediği yardımlar esirgenmesin, fakat tekel dairesinin küçülmesiyle yalnız gelirin değil, masrafların da azalmış olduğu ve aynı zamanda bu girişimde kullanılan sermaye miktarının da azaltılmış olduğu dikkate alınmalı idi.

Eğer "Reji" şimdiye kadar 1 760 000 lirayı sermaye olarak kullanmış ise bundan sonra, tekel dairesinin küçülmesi nedeniyle bu sermayenin azaltılması gerekecektir. Zira artık önceki kadar büyük sermayeye gerek kalmayacaktır. "Reji"nin Makedonya'daki malları ve eşyası (tütünleri) nerededir?

"Reji" İdaresi, bu malların ve eşyanın bir kısmını Yunanistan'da oluşturmakta bulunduğu örgütte kullanmaktadır. Diğer kısmı ise, Bulgaristan ve Sırbistan hükümetlerine satılmıştır ki sonuçta hiç bir şey kaybolmamış demektir.

Bununla beraber bütün bu tutarlar "Reji"nin tüm Osmanlı Memleketleri'nde kullanmakta bulunduğu 1,760,000 liralık genel sermayenin bir kısmını oluşturmakta idiler. "Reji" Şirketi Türkiye'de bundan sonraki işlemlerinde, şimdi Yunanistan'da kullandığı sermayeye ve Bulgaristan ve Sırbistan tarafından kendisine ödenecek olan tutarlara muhtaç bulunmayacaktır.

Bizim yukarıda yaptığımız hesaba göre, "Reji"nin kazancı tekel dairesinin küçülmesi sonucu olarak % 18 eksilmiştir. Eğer şirket sermayesinin de aynı oranda küçülmüş olduğunu farz edecek olursak, ilgili sermayenin 1 760 000 lira yerine 1 443 000 liradan ibaret kaldığını görürüz. Bunun sonucu olarak bütün hesaplar dahi değişir ve yukarıda söylendiği gibi "Reji"nin hissesine düşen 226 140 lira kazanç % 11,8'de kalmayıp % 15,6'ya çıkmış olur.

SERMAYE MESELESİ

Acaba "Reji" sermayesini niçin küçültmemiştir? Bunun iki nedeni vardır:

Birincisi, bilindiği üzere "Reji" Şirketi devlete avans vermektedir. Bu avanslar için % 6 faiz ödenmektedir. Halbuki sermayeye bu faizden başka % 6 da kâr sağlanmış bulunduğundan sonuçta % 12 faiz meydana gelmektedir. Bunun pek elverişli bir işlem olduğu ortadadır.

İkinci neden, 1 760 000 lira miktarında bulunan sermayenin hayli zamandan beri tekel işlemlerine yetmemesidir. Bu nedenden dolayı "Reji" Şirketi çoktan beri 2 milyon liradan fazla bir sermaye kullanmaktadır. Fakat ilgili şirket, bu sermaye farkını güvence parası hesabına yazarak örtmekte idi. "Reji" Şirketi'nin böyle bir kurnazlığa başvurmasının nedeni şudur; eski sözleşmeye göre, şirket sermayesi 2 milyon Osmanlı lirasını aştığı takdirde sermaye faizi % 8'den % 7'ye inecektir. "Reji" İdaresi, % 7 yerine % 8 faiz alabilmek için çok senelerden beri devlete gerçek olmayan bir hesap dengesi göstermekte idi.

Bu gibi gerçek olmayan rakamlar, yeni ayrıcalık sözleşmesinde de büyük rol oynamaktadırlar. Yeni sözleşmede "Reji"nin "Düyunı Umumiye" İdaresi'ne senelik 800 000 lira ödemesi eklenmiş bulunuyor. Halbuki bilindiği üzere gerçekte bu tutar 550 veya 560 bin liradan ibarettir. Yine ilgili sözleşmede "Reji"nin % 6 faiz alacağı kararlaştırılmış bulunuyor. Fakat "Reji" kendisi için bundan başka senelik 96,800 lira daha sağlıyor ki 1 760 000 liralık sermayesi için % 5,3 kâr demektir. Bu şekille "Reji" Şirketi kendisine senelik % 11,3 faiz sağlamış oluyor.

Sözleşmede daimi tutarlar, daimi faizler, "ziyan" ikramiyesi namını taşıyan bütün rakamlar, ancak muhasebe işlerince önem taşıyıp gerçekte gelirin devlet ile "Reji" arasındaki bölüşüm tarzını gizlemektedirler.

REJİ GELİRİ

Şimdi de "Reji"nin savaştan önceki son on sene zarfında elde etmiş olduğu hâsılatını inceleyelim. Biz aşağıdaki cetvelde kazancının senelik toplamlarını ve ilgili hâsılattan (Düyunı Umumiye hissesi de dahil olduğu halde) devlet hissesiyle "Reji" hisselerini ayrı ayrı gösteriyoruz.

Reji'nin Kazancı

Seneler	Hâsılat Osmanlı Lirası	Devlet hissesi Osmanlı Lirası	Reji hissesi Osmanlı Lirası
1911 / 12	1 239 028	966 852	272 176
1910 / 11	1 450 363	1 099 443	410 920
1909 / 10	1 335 090	1 030 944	304 046
1908 / 09	1 221 860	960 397	251 463
1907 / 08	1 302 767	1 019 206	283 561
1906 / 07	1 255 688	989 333	266 355
1905 / 06	1 215 461	950 478	264 983
1904 / 05	1 073 184	862 622	210 562
1903 / 04	1 168 283	921 346	246 937
1902 / 03	1 109 933	885 315	222 618

On senelik ortalama miktar 1,236 165 liradır. Yeni sözleşme gereğince, bu tutar "Reji"ye % 11 ½ kazanç (kâr) sağlamaktadır.

TÜTÜN TÜKETİMİNİN ARTMASI

Tütün tüketiminin geçen on seneki genişlikte kalmayıp daha fazla artacağı ortadadır. Memlekette ahali miktarının artması sonucu olarak tütün tüketimi de genişleyecektir. Bundan başka, şehirlerin büyümesi, ziraat ve sanayiin gelişmesi sonucu olarak servet ve zenginliğin artması üzerine tütün tüketicilerinin miktarı da artacaktır. "Reji" Şirketi son senelerde (senelik) yedi, sekiz milyon kilogram tütün satmakta idi ki memlekette nüfus başına senelik 1/3 kilo düşer. Almanya'da senelik nüfus başına 1 ½ kilogram tütün tüketilmektedir. Binaenaleyh Türkiye'de, Almanya'da tüketilen tütünün 1/5 kısmı bile tüketilmiyor. Bundan da anlaşılıyor ki memleket içinde daha fazla tütün satmak imkân ve ümitleri pek büyüktür.

Gerçi bugün Türkiye'de tüketilen tütünün gerçek miktarı "Reji" İdaresi'nin sattığı miktardan çok fazladır! Fakat bu, kaçakçılığın engellenmesi konusunda yeterli önlemler aldığı takdirde tütün gelirinin

pek fazla artacağını göstermektedir. Bu, şüphesiz önemli ve halli lazım gelen bir meseledir. Eğer tütün ziraat ve ticaretine baskı yapan durumların engellenmesiyle önceki "bandrol" yöntemine dönmek mümkün değilse, o zaman tütün kaçakçılığının tamamen imhası, gerek ahalinin, gerek memlekette zirai sanayinin gelişmesi ve gerekse devlet maliyesinin çıkarları gereğindendir. Bu şekille gelir artacağı gibi masrafların miktarı da derhal azalacaktır.

Bu nedenden dolayı, ben "Reji" İdaresi'nin dediği gibi tütün gelirinin iki kat artmasını tamamen mümkün görmekteyim.

TÜTÜN TEKELİNİN BEKLENEN HÂSILATI

Tütün kazancının hiç olmazsa % 50 oranında artışı üzerine meydana gelecek olan sonucu bir kere inceleyelim.

Biz önceleri, hâsılat hakkında bir örnek aktarmış idik. Bu hesaba göre bütün Osmanlı Memleketleri'nin tütün ortalama hâsılatı 1,288,000 liraya ulaşıyordu. Kaybolan vilayetlerden başka kalan kısım memlekete 1,056,000 lira hâsılat düşmektedir. Bu şekille bugünkü Türkiye'de tütün gelirinin % 50 oranında artışından 528 000 liralık bir fazla çıkacaktır. Bu fazla hâsılat, yeni sözleşme şartları gereğince şöyle bölüşmek lazımdır.

Devlet hazinesine	213 000 Osmanlı lirası
Düyunı Umumiye İdaresi'ne	201 800 Osmanlı lirası
"Reji" Şirketi'ne	113 200 Osmanlı lirası

Bu şekille "Reji"nin kazancı daha % 6,4 oranında artmakta ve düşülmemiş olan sermayesine % 18 kâr sağlanmaktadır.

Tahmin ettiğimiz % 50 artışla beraber tütün satışından meydana gelen bütün net gelir şu şekille bölüşülecektir.

Devlet hazinesine	289 920 Osmanlı Lirası
Düyunı Umumiye İdaresi'ne	954 740 Osmanlı Lirası
Reji Şirketine	339 340 Osmanlı Lirası
Toplam	1,584,000 Osmanlı Lirası

Düyunı Umumiye İdaresi'ne verilen tutarla beraber devlet hazinesine verilen tutar toplamı 1,244,660 Osmanlı lirası oluşturmaktadır.

Türkiye maliyesinin gelecek gelişmelerini inceledikten sonra şimdi, bizi burada özel olarak ilgilendiren devlet borçları meselesine dö-

nelim. Biz, borçların değiştirilmesi hakkındaki planımızı ve borçların bir devlet rantı haline getirilmesi konusundaki fikrimizi önceleri açıklamış idik. Uygulamış olduğumuz araştırmalar ve incelemeler sonucunda bugün borçlara güvence gösterilen devlet gelirinin avanslar, hazine tahvilleri, yeni düzensiz borçların tümüyle eski düzensiz borçların bir kısmı da dahil olduğu halde bütün borçların ödenmesini güvence altına almak için gerekli olan miktardan fazla bulunduğunu görmüş ve aynı zamanda güvence yönteminin sadeleştirilmesi meselesini ileri sürmüş idik. Biz bu bahiste yine bu meseleyi inceleyeceğiz.

Bugün borçlanmalar güvencesi, son derece karışık bir haldedir. Burada yöntem ve sistemin var olmasından bahsolunamaz. Borçlanma güvencesi meselesi, şimdiye kadar rastlantısal bir şekilde cereyan etmiş ve borçlanmalar fazlalaştıkça güvenceler de birbirine karışmıştır. Bir kısım güvence vardır ki yalnız düyunı mübeddele-i muvahhade ile ikramiyeli demiryolu tahvillerinin ödemelerine ayrılmıştır. Bundan başka her yeni borçlanmaya ayrı ve özel güvence gösterilmiştir. Yine de bu hal aynı devlet gelirinin geçen zamanla bir kaç borçlanmaya güvence gösterilmesine engel olmamıştır. Bu şekille devlet gelirinden bazıları birinci, ikinci ve hatta üçüncü defa olmak üzere rehin edilmiştir. Düyunı mübeddele-i muvahhade güvence gelirinin "fazlaları" diğer borçlanmalar güvencesine ayrılmıştır. Bütün memlekete ait genel güvenceden başka mahalli bazı güvenceler dahi vardır. Bütçede, tamamı güvenceye ayrılmış gelirler var olduğu gibi yalnız bir kısmı güvence gösterilmiş gelirler dahi vardır.

Örnek olmak üzere, % 4 faizli 1908 senesi borçlanmasını ele alalım. Bu borçlanma, gümrük vergileri geliriyle sağlanmıştır. Bununla beraber ilgili güvence, bütün gümrük gelirlerini içermektedir. Halbuki ilgili gelirler, bundan daha önce rehin edilmiş bulunduklarından 1908 senesi borçlanması onların ancak fazlaları ile sağlanmış oluyorlar. Bu gelirlerden 1902 senesi gümrük borçlanmasıyla % 4 faizli 1901-1905 seneleri borçlanması güvenceleri düşüldükten sonra kalan "fazla" 1908 senesi borçlanması güvencesini oluşturmaktadır.

Fakat ilgili borçlanmaya ek olarak aşar, ağnam ve saire geliri güvence gösterilmiştir. Halbuki ilgili gelir daha *önceleri rehin* edilmiş olduğundan "Düyunı Umumiye"nin yönetimi altında bulunmaktadır. Binaenaleyh bu ağnam, aşar ve saire gelirinin ancak fazlaları (1908 senesi borçlanmasının) güvence vazifesini görmektedir.

Kısacası ilgili gelir fazlaları üzerinde başka borçlanmaların da ilgisi bulunduğundan bu borçlanmaların hisseleri ayrıldıktan sonra kalan fazla 1908 senesi borçlanmasına ait olacaktır.

Güvencelerin bu kadar karışık bir halde bulunmaları devlet için zorluklara neden olduğu gibi alacaklılar hakkında da zararlıdır; zira güvence vazifesini gören gelirin denetim işlemini zorlaştırmakta ve aynı zamanda büyük masraflara neden olmaktadır. Bu nedenle bütçenin birçok ayrıntılarını denetlemek gibi zahmetler istenmesine ihtiyaç meydana geliyor! Aynı zamanda her vilayetin gümrük geliri ayrı ayrı, tuz, ispirto, tütün, damga pulu, ipek ve para cezası geliri, avlanma vergileri, aşar ve ağnam ve saire gibi vergi geliri uzun uzadıya denetlenecek olan maddeler arasında bulunmaktadır.

Halbuki hububat aşarı ve ağnam vergileri tamamen rehin edilmeyip kısmen yani bazı vilayetlerin hatta sancakların ilgili geliri ayrı olarak güvence gösterilmiştir. Sonuçta öyle bir hal meydana gelmiştir ki borçlanma tahvillerine sahip bulunanlar, ilgili borçlanmalara güvence gösterilen bütçe gelirini denetime girişmiş olsalar, yapılması mümkün olmayan bir vazife karşısında kalırdı. Bunun sonucu olarak çeşitli borçlanmalar güvencesinin denetimi vazifesi, bugün varolan düyunı mübeddele-i muvahhade yönetimine bırakılmıştır. İşte, Düyunı Umumiye İdaresi bu şekilde meydana gelmiş ve kişisel varlığı çeşitli borçlanmalar arasında bir bağ meydana getirmiştir. Bu ise, meselenin halli değil, güç durumun zorunlu bir sonucudur.

"Düyunı Umumiye" İdaresi, bütün borçlanmalar güvencesini yönetmekle beraber kendisi gerçekte ancak düyunı mübeddele-i muvahhade tahvilleriyle ikramiyeli demiryolu tahvilleri sahiplerinin vekilidir. "Düyunı Umumiye"nin Heyet-i İdaresi, yalnız ilgili tahviller sahipleri tarafından seçilmekte ve oluşturulmakta ve ancak onlara karşı sorumlu bulunmaktadır. Yine de 1882 senesinden yani "Düyunı Umumiye"nin kurulduğu zamandan beri borçlanmalar arasındaki oran tamamen değişmiştir. Aşağıdaki cetvel bir taraftan düyunı mübeddele-i muvahhade ile ikramiyeli demiryolu tahvillerinin diğer taraftan da, kalan diğer borçlanmaların, bütün borçların genel toplamına karşı olan oranı göstermektedir.

	1882 senesi	1911/12[4] senesi
Düyunı mübeddele-i muvahhade ve ikramiyeli demiryolu tahvilleri	% 87,7	% 37,4
Kalan diğer borçlar	% 12,3	% 62,6

4. 1914 senesi borcu, düyunı mübeddele-i muvahhadenin bütün borçlar toplamına karşı olan oranını daha fazla değiştirmiştir.

Görülüyor ki borçlar arasındaki oran tamamen değişmiştir. Son zamanlarda düyunı mübeddele-i muvahhade ile ikramiyeli demiryolu tahvilleri dışındaki borçlar sermaye miktarınca çoğunluğu oluşturmaktadırlar. Bununla beraber çokluğu oluşturan bu borç tahvilleri sahiplerinin Düyunı Umumiye İdaresi'nde vekilleri yoktur. Gerçekte onlar, Türkiye maliyesi üzerinde hiç bir türlü denetim uygulamamakta ve bu denetim vazifesini üçüncü kişilere terk etmektedirler. Bilinmez niçin, ilgili tahvil sahipleri, Düyunı Umumiye İdaresi üzerinde hiç bir nüfuza sahip bulunmadıkları halde ona Türkiye Maliye Nezareti'nden daha fazla güven göstermektedirler.

Düyunı Umumiye İdaresi'ne gelince, burada, çoğunlukla borç güvencelerini elinde toplamakla bu konudaki denetimi biraz kolaylaştırmış ise de onun karışıklıklarını ve zorluklarını gidememiştir. Düyunı Umumiye İdaresi birçok taraflara başvurmaya ve aralarında hiç bir bağ bulunmayan pek çok işlemler ve hesaplar ile boğuşmaya mecbur kalacaktır. Binaenaleyh önceleri dediğimiz gibi bütün bu işlemlerin pek çok masraflara neden olması garip değildir.

Eğer bütün borçlar birleştirilip de genel bir devlet rantı oluşturacak olursa, bunun sonucu olarak önce güvenceler birleştirilmiş olacaktır. O zaman her bir borçlanmanın ayrı güvencesi bulunmayıp şimdiye kadar ayrı ayrı bir halde kalan bütün güvenceler, genel borcun genel güvencesi vazifesini birlikte göreceklerdir ki bu şekille muhasebe yöntemi de son derece sadeleştirilmiş olacaktır.

Bununla beraber *güvence içeriğinde* de bazı değişimler uygulanmasının gerek alacaklılar ve gerek Türkiye için hayırlı olup olmadığı sorusu ortaya çıkıyor. Güvencelerin dağınık ve parçalı bir halde bulunmaları çeşitli borçlanmaların dolaşıma çıkarıldıkları zaman hüküm süren rastlantısal şartlar sonucudur. Borçlar birleştirilince bundan devlet bütçesi önümüzde açık bulunacağından, güvence olmaya en elverişli devlet gelirini seçebiliriz.

Güvencelerin ne gibi şartlara sahip bulunmaları lazımdır? Güvenceye ayrılacak olan bütçe geliri, en emin olan ve kolayca denetlenebilen gelirden seçilmelidir. Bu bakış açısından gümrük vergileri gelirinin aşar, ağnam ve damga pulu gelirinden daha sağlam güvence oluşturacağında*n* hiç kimse şüphe etmez.

Gümrük vergileri gayet belli bir yöntem ve sıkı bir nezaret altında peşin olarak toplanmakta bulunduğundan, diğer vergi artığındaki hallere maruz kalmaz ve gümrük veznesi denetlendiği zaman hâsılatın kesin miktarı derhal anlaşılabilir. Gümrük vergileri geliri bütün memleketlerde artma eğiliminde bulunduğu gibi bundan sonra Türkiye'de de özel olarak artacağı ortadadır.

Bu nedenden dolayı biz, *gümrük vergileri gelir*inin borç güvencesi kabul edilmesi esasının kabulü taraftarıyız. Daha bugünden iyi güvence vazifesini gören diğer bir gelir de *Mısır vergisi*dir. İlgili güvence, Türkiye alacaklılarına doğrudan doğruya Mısır hükümeti tarafından ödenmektedir.

Şark demiryollarıyla beraber diğer demiryollardan alınmakta olan güvence geliri de aynı haldedir. İlgili gelir, devlet alacaklılarına kolayca ve hiç bir masrafa neden olmaksızın ödenebilir.

Düyunı Umumiye İdaresi'nin senelik hesaplarına bakılırsa, devlet bütçesinde güvence olmak üzere "hiç masrafsız veyahut pek az masrafla denetlenebilecek gibi, şu gelire rastlanabilir.

Tütün aşarı
Tütün tekeli
Gümrük vergileri

Bunlara *tuz tekeli* de eklenmelidir. Bu tekel bizzat "Düyunı Umumiye" kurumu tarafından yönetilmektedir. Bu idarenin bu uğurda masraflarda bulunacağı şüphesizdir. Fakat bu masraflar, ancak tuz üretimi, taşıma ve satışı için istenilmektedir. İlgili masraflar, mali denetime tabi bulunan idarî masraflar arasına dahil değildirler. 1911/12 senesinde tuz tekelinin brüt kazancı 1,271,703 liraya ulaşmıştır. Bunun 202,692 lirası Rumeli vilayetlerinin hissesidir. Binaenaleyh ilgili vilayetlerin tuz geliri, bütün tuz kazancının % 22'si oranındadır. Tuz tekelinin işletilmesi uğrunda 351,928 lira masraf istenilmiştir. Bu şekille tuz tekelinin kazancı, 919,775 liraya ulaşmış demektir. Eğer kazancının Rumeli vilayetlerinin kaybı sonucu olarak 1911/12 senesi gelirindeki oranda yani % 22 oranında düşeceğini farz edecek olursak, bugünkü Osmanlı Memleketleri'nde tuz tekeli kazancının 717,000 Osmanlı lirasından ibaret bulunacağı anlaşılır. Halbuki tuz harcamaları (tüketimi) şimdiye kadar aynı miktarda kalmadığı gibi bundan sonra dahi kalmayacaktır. Tuz kullanımı gittikçe artacağı gibi onunla beraber tuz tekelinin geliri de artacaktır. Aşağıdaki cetvel, savaştan önceki beşer senelik üç devre sırasında tuz kullanımından elde edilen brüt kazancı göstermektedir:

1312'den 1316'ya kadar	84,527,000 kuruş
1317'den 1321'e kadar	97,464,000 kuruş
1322'den 1326'ya kadar	114,245,000 kuruş

Kolay ve emin bir şekilde denetlenebilecek bir gelir daha varsa, o da *kâr vergisi* geliridir. Bu başlıca şehir ve kasabalara ait olup uygulanmak üzere bulunan ıslahat ve değişikliklerden sonra, kolayca denetlenebilecek bir vergidir.

Bizim yukarıda yapmış olduğumuz bir hesaba göre, kâr vergisi ıslah edilip yabancılara da yayıldığı takdirde senede en az bir milyon lira gelir sağlanacaktır.

Eğer önceleri gösterilen güvence geliri rakamlarını yukarıda göstermiş olduğumuz gibi toplayacak olursak şu sonuç meydana gelir:

Güvence Gelir Cetveli	
Gümrük vergileri geliri	5,000,000 Osmanlı lirası
Mısır vergisi	750,000 Osmanlı lirası
Demiryolları ödemeleri	100,000 Osmanlı lirası
Tütün geliri	1,200,000 - 1,500,000 lira
Tuz geliri	700,000 Osmanlı lirası
Kâr vergisi geliri	1,000,000 Osmanlı lirası
Toplam	8,750,000 yahut 9,050,000 Osmanlı lirası

Bizim yaptığımız ayrıntılar cetveline göre, bütün ödemeler (teklif ettiğimiz borçların değiştirilip birleştirilmesi işlemi şartları gereğince) 6 milyon liradan ibaret olduğu halde buna karşılık (yine bizim proje gereğince) gösterilecek olan güvence 9 milyon liraya ulaşmaktadır. Binaenaleyh güvence gösterilen gelir, borcun bizim gösterdiğimiz miktardaki ödemelerini güvence altına almaya yeterli olduktan başka ilgili güvenceye karşılık daha hiç olmazsa bir milyar franklık bir borçlanma yapılabilir. Daha doğrusu, teklif etmekte bulunduğumuz maliye ıslahatı sayesinde devletin mali durumu ıslah edilebileceği gibi *demiryolları inşası* için gereği olan tutarlar da elde olunabilecektir.

Aynı zamanda ilgili ıslahat sayesinde alacaklıların çıkarları, şimdikinden daha fazla gözetilmiş olacaktır.

Düyunı Umumiye İdaresi'nin işlemleri sadeleşeceği gibi masrafları da azalacaktır. Bu idarenin vermekte olduğu bilgiye göre 1911/12 senesinde gümrük vergileri gelirini denetim konusunda istemiş olduğu masraflar, 7 925 liraya ulaşmıştır. Düyunı Umumiye İdaresi'nin aynı sene sırasında 1,151,185 milyon lira gümrük geliri toplamış olmasına bakılırsa, 5 milyon liralık gümrük vergileri gelirini denetlemek için 40,000 lira harcaması gerekecektir. Mısır vergisi ile demiryolu ödemeleri, Düyunı Umumiye'nin hiç bir türlü masrafa neden olmamaktadır.

"Reji" şartları gereğince, tütün gelirinden "Düyunı Umumiye"ye verilen hisseler için de masraf istenmemektedir. "Bandrol" yöntemi konulduğu takdirde de gümrük vergilerindeki hal oluşacaktır. Binaenaleyh bütçenin 1 ½ milyon lira …*raddesindeki* bu gelirlerini denetlemek için en çok 12 lira masraf yapılacaktır. Tuz tekelinin cetvelimizde gösterildiği gibi senelik 700 bin lira miktarındaki gelirinden bütün masraflar önceleri düşülmüştür. Kâr vergisi hâsılatı denetiminin gümrük vergileri hâsılatı denetiminden daha büyük masraflara neden olur zannında bulunmak için ortada hiç bir neden yoktur. Buna bakarak biz, senelik bir milyon lira raddesinde bulunan kâr vergisinin idarî masrafları için 8 bin lira masraf tahmin ediyoruz. Böylece ilgili vergilerin idarî masrafları toplamı 60 bin liraya ulaşmaktadır. Bu toplamın gerçek miktarı daha azdır. Mesela biz, gümrük vergileri hâsılatının denetimi için 40 bin lira masraf oluşacağını söylemiştik. Fakat bu konudaki masraflar şimdi 8 bin liraya bile ulaşmıyor. Halbuki denetim heyeti (makinesi) gümrük vergileri hâsılatının bir milyon veya beş milyon lira olmasıyla değişmeyip aynı halde kalmaktadır. Zaten "Düyunı Umumiye" İdaresi'nin açıklamasına ve her seneki hesaplarında tekrar ettiği açıklamasına göre gümrük vergileri hâsılatının denetimi işlemi, ilgili idareye ya hiç veyahut pek az miktarda masraflara neden olmaktadır.

Kısacası biz, "Düyunı Umumiye" İdaresi'nin bu konudaki senelik masraflarını 60 bin lira olmak üzere kabul ediyoruz. –Bilindiği gibi– bugün "Düyunı Umumiye" İdaresi'nin senelik masrafları bundan daha fazladır. 1911/12 senesinde onun bütün masrafları 773 365 liraya ulaşmıştır. Bu tutardan tuz tekelinin işletilmesi için 351 929 lira ve şarap ihracatı ikramiyesi için 6 338 lira düşülmelidir ki toplamı 358 267 liraya ulaşmış olsun. O halde "Düyunı Umumiye"nin yalnız idarî masrafları 415 098 liradan ibaret kalır. Binaenaleyh bizim teklif ettiğimiz maliye ıslahatı sayesinde senelik 350 000 liradan fazla bir tasarruf meydana gelir.

Bu sonucu araştırmak için "Düyunı Umumiye" İdaresi masraflarını daha ayrıntılı bir şekilde incelemeliyiz.

"Düyunı Umumiye" İdaresi tarafından verilen hesaplarda güvenceler şu kısımlara ayrılmaktadırlar.

1) Düyunı mübeddele-i muvahhade ve ikramiyeli demiryolu tahvilleri güvenceleri.
2) Diğer borçlanmalar güvenceleri.

Bilindiği üzere bu ikinci kısım borçlanmaların denetimi, Düyunı Umumiye kurumuna bir ek vazife şeklinde havale edilmiş ve kendileri yavaş yavaş ilgili kurumun yönetimi altına girmişlerdir. Devlet, "Düyunı Umumiye" İdaresi'ne, bu ek vazifeye karşılık denetim edilen gelir tutarlarından % hesabıyla bir hisse ödemektedir.

1911/12 senesi devlet, ilgili idareye bu konu için 110 000 lira ödemiştir. Binaenaleyh eğer bizim yukarıda gösterdiğimiz 415 098 lira idarî masraflardan bu 110 000 lira düşüldükten sonra kalan 305 098 Osmanlı lirası "Düyunı mübeddele-i muvahhade ile ikramiyeli demiryolu tahvilleri" güvence gelirlerinin masraflarından ibaret kalır.

"Düyunı Umumiye" İdaresi'nin yayınlanan senelik hesaplarında "hiç veyahut hemen hiç denilecek derecede az masrafla toplanan" şu gelire rastlanılmaktadır:

1)	Tütün aşarı	476,273,51 lira
2)	Tütün tekeli	874,753,42 lira
3)	Başka devletler yönetimine geçen Osmanlı vilayetlerinden alınan vergiler	164,019,74 lira
4)	Gümrük vergileri	1,151,185,10 lira
5)	Güvence parasının faizleri	81,325,84 lira
	Toplamı	2,647,557,52 lira

Tuz tekelinin işletme masrafları çıkarıldıktan sonra kalan kazancı yukarıdaki toplama eklenmelidir. İlgili hâsılat, 1911/12 senelik hesabında 951 921 Osmanlı lirasına ulaşmıştır ki bu şekille "Düyunı Umumiye"nin hiç masrafsız olarak toplamış olduğu tutar 3 707 478,95 liraya ulaşmaktadır.

Düyunı mübeddele-i muvahhade ile ikramiyeli demiryolu tahvilleri güvencesinin bütün hâsılatı 5,090,836 Osmanlı lirasıdır.

Bu tutar, tuz tekelinin bütün *brüt kazanc*ını içermektedir. Kazancı bulmak için tekeli işletme masrafları yukarıdaki tutardan düşülmelidir. 1911/12 senesi bu konuda istenilen masraflar 311,872 liraya ulaşmıştır. O halde bütün kazanç 4,779,054 liradan ibaret kalır. Eğer Düyunı Umumiye İdaresi'nin hiç masrafsız bir şekilde toplamakta olduğu vergiler hâsılatının toplamı yani 37,478 lira kendisinin kazancından düşülecek olursa, 1,071,576 lira hâsılat kalır.

İşte "Düyunı Umumiye" İdaresi'nin toplanması ve denetimiyle meşgul bulunduğu hâsılat bunlardır. İlgili idarenin bu konuda meşguliyeti yukarıda gösterdiğimiz gibi 305 098 lira masrafa neden olmuştur. Bu masraf toplamından, bütün aşarı ve gümrük vergileri masrafları gibi

toplamı 11,155 liraya ulaşan küçük masraflar da düşülmek lazımdır ki bu şekille Düyunı Umumiye İdaresi'nin idarî masrafları 293 943 liradan ibaret kalır.

Kısacası "Düyunı Umumiye" İdaresi, 1,071 576 liralık gelir hâsılatını denetim için 293 943 lira masraf ediyor ki bu şekilde mali denetim masrafları, her sene denetim edilen hâsılat tutarının % 27 miktarına ulaşılıyor!

Bu kurumun devlete bu kadar pahalıya mal olan bu kıymetli işleri nerede ortaya çıkıyor?

Aşağıdaki cetvel Düyunı Umumiye İdaresi tarafından o kadar büyük masraflarla toplamakta olan bütçe gelirini göstermektedir:

İdari Masraflara Neden Olan Güvence Geliri

Gelir Türü	1911 / 12 sene hâsılatı
İçki vergileri	357,146,43 Osmanlı lirası
Damga pulu vergileri	461,442,83 Osmanlı lirası
Damga pulu vergileri	44,721,35 Osmanlı lirası
Balık vergileri	67,653,17 Osmanlı lirası
İpek vergileri	90 661,49 Osmanlı lirası
Para cezası hâsılatı	6 946,17 Osmanlı lirası
Toplam	1 028 571,39 Osmanlı lirası

Toplam, bizim yukarıda hesap etmiş ve göstermiş olduğumuz 1,071 576 liradan daha azdır. Aradaki fark, 1911/12 senesi bütçe dışında olarak oluşan 13 503 lira hâsılat ile geçen senelerden kalan artıklardan toplanan 29 500 liralık hâsılattan ileri gelmektedir.

Yukarıda gösterilen 1 028 571 liralık hâsılatı denetim için 293 943 Osmanlı lirası harcanmıştır. Bu masraflar, Maliye Nezareti'nin ilgili hâsılatın toplanması uğrunda etmiş olduğu masraflar dışındadır. Görülüyor ki bu bütçe gelirinin denetimi pek karışık bir denetim makinesine (heyetine) muhtaç bulunuyor. İşte mali denetimin bu kadar pahalıya mal olması bundan ileri gelmektedir. Binaenaleyh bu gibi bütçe geliri, güvence hizmetine elverişli değildir. Zira ilgili gelirin denetimi için bütün vilayetlerde şubelere ve memurlara sahip büyük bir denetim heyetine gerek vardır ki bunların hepsi tabii masrafa muhtaçtır.

Bunların hepsi gereksizdir, zira bütçede borç güvencesi vazifesini görecek öyle gelirler vardır ki onların mali denetim*i* uğrunda büyük masraflar istenmesine gerek görülmeyecektir.

Ben, artık araştırmalarımın sonundayım.

Avrupa devletleri tarafından çoktan terk edildiği halde Türkiye'de bugüne kadar korunan senelik borçların itfası yöntemi kaldırılmalı ki bu şekille devlet bütçesi de bir ağırlıktan kurtarılmış olsun.

İkramiyeli demiryolu tahvillerinin, devlete gittikçe daha fazla zarar vermeye devam etmekte bulunan olağanüstü imhasına son verilmelidir.

Devlete her sene yüz binlerce liraya mal olan "Tütün Rejisi" kaldırılarak onun yerine "bandrol" yöntemi konulmalıdır.

"Düyunı Umumiye" İdaresi, sade ve az masraflı bir hale getirilmelidir. Bu ise, şimdiki türlü türlü, çeşitli ve karışık borç güvencesi yerine bütçede varolan ve yukarıda gösterdiğimiz gibi mali denetim uğrunda büyük masraflara gerek olmayan gelirler konulmasıyla olur.

Paris'te yapılan yeni borçlanma, mali kurumlar tarafından Türkiye'ye karşı uygulanmakta olan eski yöntem mali siyaset üzere yapılmıştır. Yüksek faiz almak ve karışık güvence istemekten ibaret bulunan bu mali siyaset, Türkiye hakkında pek fazla zararlı olduğu gibi alacaklılar için de gittikçe tehlikeli olmaktadır. Bunların tümüne rağmen ben şunu söyler ve iddia ederim ki ileri sürmüş olduğum istekler, Türkiye borçlar tarihi ürünüdür ve Türkiye'nin gelecek kaderi ne şekil alırsa alsın ve iktidar konumunda kimler bulunursa bulunsun, isteklerinin meydana gelmesi, Türkiye mali çıkarlarının gelişmesi için zorunludur.

Ek:

Hükümet Tekeli Meselesi

Avrupa devletleri, Türkiye'de kâr vergisinin yabancılara yayılması ile gümrük vergilerinin arttırılmasından başka, memlekette bir takım tekeller oluşturmasına da razı olmuşlardır. Kurulmasına onay verilen tekeller, petrol, şeker, ispirto, oyun kâğıtları, kibrit ve sigara kâğıtlarına ait bulunacaktır. Biz, devletler tarafından Türkiye'nin iç uygulamaları hakkında verilen iznin hukukî kanunlara ne derece uygun bulunduğu ve devletlerin Türkiye iç işlerine yapmakta oldukları bir müdahalenin devletlerarası hukuka ve Osmanlı Devleti ile büyük devletler arasında yapılan anlaşmalara ne derece uygun bulunduğu meselelerini incelemeye girişmeyeceğiz! Gerçekte öyle bir durum meydana gelmiştir ki Türkiye böyle bir izin elde etmedikçe bu konuda bir iş göremiyor, binaenaleyh devletlerden bu konulara dair elde edilen izin sevindirici bir başarıdır, zira Türkiye, bu sayede mali siyasetinde bir dereceye kadar serbest kalacaktır.

Şimdi ortaya çıkan başlıca mesele, devletlerin itiraz hakkının kaldırılmasıyla serbest kalan hukukun uygulanma ve vergi toplanma tarzı keyfiyetidir.

Türkiye, tam manasıyla tekel oluşturmaya borçlu değildir. Osmanlı Hükümeti, devletlerden elde ettiği izne uygun olarak *tüketim vergileri* konulması yöntemini kullanabilir.

Tekel yönteminde devlet, tekele alınacak maddenin tek üreteni veya satıcısı sıfatını alıyor ki bu yöntem memlekette üretmek ve satış serbestliğini kısıtlamış oluyor. Eğer tüketim maddelerinden ancak vergiler alınmak ile yetinilecek olursa, o zaman herkes bu gibi maddeleri üretmek ve satmak konusunda serbest kalacak ve aynı zamanda devlete bu konu için bir vergi ödemeye borçlu olacaktır.

Burada ortaya çıkan soru, tekel mi yoksa tüketim vergisi mi? sorusudur.

Yukarıda bahsedilen manada tekel kurulduğu takdirde hükümet idarî harcaması olan iş sahasından çıkarak ticaret ve sanayi sahasına

geçecek hem fabrikacı hem de satıcı olacaktır. Bu sahaya geçmek eğilimi, Avrupa'nın sanayi memleketlerinde şüphesiz, çoktan beri vardır. Bu gibi memleketlerde hükümetler demiryollarına, maden kömürü ocaklarına, fabrikalara ve üretimhanelere sahip bulunmaktadırlar. Avrupa devletleri bu yola girmezden önce uzun bir idarî ve sınai gelişme devresi geçirmişlerdir. Bu, Türkiye'de tekeller oluşturması meselesinin incelenmesi sırasında önemle dikkate alınacak bir özelliktir.

Batı Avrupa, sanayi gelişmesinin son safhasına girdiği halde Türkiye onun henüz başlangıcında bulunuyor. Binaenaleyh bugün Avrupa için faydalı olan şey Türkiye için zararlı olabilir.

Avrupa, bugün düzeniyle kendini gösteren idare yönteminin ve devlet makinesinin ıslahı için asırlarca çalışmıştır. Türkiye ise bu görevin henüz başlangıcında bulunuyor. Acaba hükümet ordusunun, yönetiminin, mahkemelerinin ve mekteplerinin ıslahı ile meşgul bulunduğu bir devrede tekellerin gayet zor ve karışık işlemleri ile uğraşmaya vakit ve imkân bulabilecek midir?

Avrupa'da hükümetlerin idarî ve iktisadi uygulamaları, siyasi fırkalara ayrılmış milletin olağanüstü nüfuzlu olan siyasi hayatı, mükemmel bir kamuoyu ve basın-yayın, kişiler ve ilmî cemiyetler tarafından denetlenmektedir. Türkiye'de ise bunların hepsi, daha ilkel halindedir.

En sonunda Avrupa'da hükümetler, sınai işlemlerine, ancak memlekette sanayi vücuda gelip geliştikten sonra girişiyorlar. Halbuki Türkiye'de sanayi yok denilecek bir haldedir. Bununla beraber hükümet tekeller aracılığıyla onu daha ilkel halde iken boğmak veyahut hiç olmazsa gelişmesine engel olmak tehlikelerini oluşturuyor.

Avrupa'da sanayiin gelişmesinde en büyük rol oynayan nedenler ikidir:

1) Sanayi erbabı sınıfı oluşturulması

2) Tüketimin derecesini arttırmak ile sınai mallar pazarlarını genişletmek kişisel çıkarı, sanayi ve ticaretin gelişmesine doğrudan doğruya bağlı bulunan bir girişimci kendisinin uğraştığı ticaret ve sanayi alanının gelişmesi uğrunda olağanüstü fikir ve kuvvet harcanmaktadır. Devlet memurlarından bu uğurda bu kadar büyük bir gayret şüphesiz, beklenemez. Eğer devlet, Batı Avrupa'da olduğu gibi hazır gelişmiş ve bütün dünya pazarlarıyla bağ oluşturmuş büyük sanayi karşısında bulunacak olursa, o zaman kişisel girişim ikinci derecede önemli bir konuma inecektir. Kendisi memurları aracılığıyla sınai işler ile de uğraşabilir. Fakat Türkiye'de bilakis bu konuda her şey henüz girimcinin kişisel olan girişim kuvvetine bağlıdır.

Memlekette girişimciler sınıfının doğmasına meydan verilmeli ve ona engel olunmamalıdır. Bu amaçtan dolayı kişisel girişimleri cesaretlendirmek, korumak ve onları boğmamak lazımdır.

Binaenaleyh sanayi ve ticarete meydan verilmeli ve tekelleştirerek onların serbestliğine dokunulmamalıdır.

Birçok senelerden beri, özellikle Türkiye'de meşrutiyet yöntemi geleliden beri sanayiin cesaretlendirilmesi ve korunması gereğinden bahsolunmakta ve birçok girişimleri cesaretlendirmek için yasalar oluşturulmaktadır. Halbuki aynı zamanda devlet tekeller yoluyla başlıca sanayi ve ticaret alanlarını girişimciler elinden alarak onların yerine kendisi geçecek olursa girişimcilerin cesaretlendirilmesi konusunda oluşturulan yasaların ne etki ve önemi olabilir?

*Tütün tekeli*nin memlekette meydana getirildiği zamanlar, az mıdır? Vaktiyle Türkiye'de de tütün fabrikacıları ve pek çok küçük tütün tacirleri bulunmakta; tütün üretmek ve satışından az çok para kazanmakta idiler. Şimdi bunların tümü yok olmuş, ortada memleketten Avrupa'ya senelik 200 000 lira kâr aşıran yalnız bir (reji) şirketi kalmıştır. Tütün tekeli Türkiye'de tütün sanayiini mahvetmiştir. Aynı zamanda tütün sanayii Mısır'da gelişmiş ve ilerlemiştir. Bizzat Mısır'da tütün ziraatı yoktur. Mısır'ın tütün fabrikaları, Türkiye, Yunan ve diğer yabancı memleketlerinden almakta oldukları ham tütünleri işlemektedirler. Türkiye ise bütün dünya ticarethanelerine tütün yetiştirmektedir. Fakat onun ihraç eylemekte olduğu tütünlerin hemen tümü ham tütündür. Türkiye'den fabrikada işlenmiş tütün ihracatı yok denilecek bir haldedir.

Osmanlı Memleketleri'nden senelik ihraç edilen sigara ve sair işlenmiş tütünlerin kıymeti ancak 7 milyon kuruşa ulaştığı halde Mısır'ın bu konudaki senelik ihracatı 50 milyon kuruşa ulaşmıştır. Mademki Mısır fabrikacıları Türkiye'den ham tütün alıp onu fabrikada işledikten sonra dışarıya satmakta bir yarar buluyorlar, o halde bu ham tütünlerin bizzat Türkiye'de işlenerek ihraç edilmesi şüphesiz olağanüstü kârlı bir iş olacaktır. Türkiye'de işlenmiş tütün ihracatının pek geri bir halde bulunmasına tek neden, bütün tütün fabrikalarının "Reji" elinde bulunması ve memleketteki özel girişimlerin bu açıdan meydan bulamamalarıdır.

Sanayiin diğer alanlarında da devlet tekeli oluşturulduğu takdirde ilgili alanların da az çok aynı hale uğrayacakları ortadadır.

Sanayiin gelişmesi konusunda ticaret serbestliği ve kişisel girişimden daha önemli bir sebep daha vardır ki o da pazarların genişlemesi yani ekiciler miktarının artmasıdır. Avrupa şehirlisinin hayatını ince-

leyerek onu Anadolu köylüsünün hayatıyla bir karşılaştırınız. Siz, Avrupa sanayinin gelişme derecesiyle Türkiye iktisadi geriliği arasındaki farkı o zaman anlayacaksınız. Eğer ahali düzenli şehir ve kasabalarda yaşar, sıhhî ve süslü hanelerde oturur, ev ve sokaklarını havagazı veya elektrik ile aydınlatır, medeniyetin yaptığı ev döşeme eşyalarından yararlanır, iyi giyinir ve sık sık çamaşır değiştirir, gazeteye ve medeni eğlencelere ihtiyaç hissederse, bütün bu ihtiyaçlar sınai ve ticari mallara olan rağbeti arttırır ki bu şekille müşterilerin miktarı artarak sınai mallar pazarları genişlemiş olur. Eğer ahali kulübelerde, hasır üzerinde yaşar, pek adi bir şekilde giyinir, masasız ve iskemlesiz ve hatta çatalsız yemek yer ise böyle memleketlerde sanayiin yeri yoktur.

Tüketiciler oluşturulmalıdır. Sanayiin gelişmesi, medeniyetin ilerlemesi demektir. Binaenaleyh ahalide medeni ihtiyaçlar arttırılmalı ve onun hayatını sadelikten kurtararak daha karışık ve zenginvari bir hale koymalıdır.

Fakat yeni ihtiyaçların oluşması ve artması konusunda en büyük rol oynayan şey, *ucuzluk meselesi*dir.

Türkiye'de geniş pazarlar henüz kısıtlı kaldıkça yani çok miktarda müşteri bulunmadıkça kuvvetli ve yerli sanayi kurulamaz.

Şimdiki zaman fabrikaları pek geniş pazarlara dayanmakta ve pek çok miktarda müşterilere ümit bağlamaktadırlar. Bu nedenden dolayı memlekette tüketicilerin miktarı az bulundukça fabrikalar kurulması ve işletilmesi mümkün değildir.

Türkiye'de önce ucuz emtiaya gerek vardır. Memleket, ziraat memleketi olmasından dolayı, dışarıya satacağı tahıl aracılığıyla para elde edebilir. Ahali, bu şekille elde edeceği paralarla mümkün mertebe daha fazla mallar satın alabilmelidir. Türkiye'de zirai ürünler fiyatı yüksek olmalı ve fabrika ürünleri ise ucuz fiyatla satılmalıdır. Memleket ancak bu şekille zenginleşir.

Tüketim, kuvvetini ancak bu sayede arttırabilir. Tüketimin fazlalaşması üzerine memleket içinde fabrika ve üretimhaneler kurma ve inşasında bir fayda (kâr) görülecek ve onların miktarı günden güne artacaktır.

Lakin bütün devlet tekelleri, fiyatları yükseltmeye eğilimlidir. Ortada rekabet tehlikeleri kalmayınca fiyatları gereğinden fazla yükseltmek tekeller için pek kolay oluyor ki sonuçta yapay bir pahalılık vücuda geliyor ve tüketimin fazlalaşması da durduruluyor.

Bu konuda en uygun örnek olmak üzere "Tütün Rejisi" gösterilebilir. Bilindiği gibi bu şirket, 1884 senesinde çalışmaya başlamıştır. Fakat onun örgütünü düzenlemek ile geniş ölçekte işlemlere başlamak

için haylice zamana ihtiyacı vardı. Bu nedenden dolayı "Reji'nin" ilk sene zarfında elde ettiği sonuçlar tabii pek kısıtlı olacağından hesaba katılmamalıdır. Eğer ondan sonra doğal bir şekilde geçen üç sene yani 1885/6, 1886/7 ve 1887/8 seneleri ele alınacak olursa "Reji"nin o devrede ortalama olarak senelik 5 771 272 kilogram tütün satmış olduğu anlaşılır.

Onun 30 senelik ayrıcalık süresinin son üç senelerde yani en fazla tütün satılan 1909/10 ve 1910/11 senelerinde ortalama olarak senelik 8 083 104 kilogram tütün satılmıştır. Binaenaleyh tütün tüketimi bir çeyrek asır sırasında ancak 2 311 832 kilogram yani % 40 artmıştır. Eğer bu süre zarfında ahalinin miktarca arttığı, şehir ve kasabaların büyüdüğü dikkate alınırsa, tütün tüketiminde görülen bu artışın pek önemsiz derecede olduğu derhal anlaşılır. "Reji"nin memlekette tütün tüketiminin artışına engel olduğunu ispat eden yukarıki genel delillerden başka bir takım sayısal deliller de vardır. Biz, bu delillerden şimdi bahsedeceğiz. Bilindiği üzere Bağdad vilayeti tütün meselesinde ayrı bir mevkide bulunmakta ve "Tütün Rejisi"nin tekel alanına girmemektedir. Bütün memlekette dar anlamıyla tütün tekeli hüküm sürdüğü halde Bağdad vilayetinde önceleri bütün vilayetlerde geçerli olan bandrol yöntemi geçerlidir. İki yöntem arasındaki farkı anlamak için Bağdad vilayetinde tütün tüketiminin ne şekille artmış olduğunu görmeliyiz.

Bağdad vilayetinde tütünden bandrol aracılığıyla alınan vergiler tarifesi hep eski halde bulunduğundan bu vergilerden elde edilen hâsılat, ilgili vilayette tüketimin artma derecesini kesin bir şekilde göstermiş olacaktır. "Reji" örneğinde alınan yukarıki seneleri burada da ölçek alacağız.

İlgili seneler zarfında Bağdad vilayetinde elde edilen tütün vergileri hâsılatı şunlardır:

Birinci devrede	45 609 Osmanlı lirası
İkinci devrede	47 416 Osmanlı lirası

Aradaki fark 28 807 lira yani % 63 oranındadır.

Kısacası "Reji" yöntemi geçerli olmayan Bağdad vilayetinde tütün tüketimi % 60'tan daha fazla arttığı halde "Reji" şirketinin tekelinde bulunan diğer Osmanlı vilayetlerinde ancak % 40 artmıştır.

Bu süre zarfında Bağdad vilayeti ahalisinin diğer vilayetler ahalisinden daha seri bir şekilde çoğaldığını iddia edecek kimseye rastlanamaz. Aynı zamanda Bağdad şehrine karşılık, "Reji" tekelinde Dersaadet, Selanik, İzmir gibi büyük tüketim merkezlerinin var olduğu dikkate alınırsa,

tütün tüketiminin Bağdad vilayetine oranla "Reji" İdaresi altında bulunan yerlerde pek fazla artmış olmasını beklemek lazım gelirdi.

Eğer bunun aksi olmuş ise, bu ancak "Reji"nin fabrika tütünleri fiyatlarını pek fazla arttırmış ve bu şekille tütün tüketiminin artmasına engel olmasından ileri gelmiştir.

Önceleri dediğim gibi her bir devlet tekeli, tekel altına alınan maddelerin fiyatını arttırmaya eğilimlidir. Fiyat arttırmaya olan bu eğilim, rekabetin yokluğu yüzünden çok kazanmak ihtimal ve ümidiyle beraber genellikle hükümet makinesinin daha çok masraflı olmasından ileri gelmektedir.

Aynı zamanda hükümetin yabancı sermayeleriyle işlemekte ve bu uğurda faiz ödemekte bulunduğu da unutulmamalıdır. Bu son taraf, konusuyla Türkiye için pek fazla önem taşımaktadır. Yeni devlet tekelleri kurmak önce bu tekellerin örgütlenmesi ve işletilmesi konusunda gereği olan sermayeyi elde etmek yani borçlanma yapmak demektir. Fakat borçlanmalar Türkiye'ye pek pahalıya mal oluyor, zira devlet, bu borçlanmalar uğrunda pek fahiş faiz ödemekle beraber alacaklılarına pek kıymetli ayrıcalıklar vermeye de mecbur kalıyor.

Kısacası hükümet, Avrupa tarafından izin verilen bir kaç tekeli meydana getirip işletmek için ağır faizli yeni borçlanmalar yapmaya mecbur kalacak ve böyle büyük ve karışık ticaret girişimlerini yönetebilmek için gücü yeten, iyi eğitimli ve namuslu memurlar ve işçiler bulmaya borçlu olacaktır. Bu şekille hükümet en adi idarî görevler için gücü yeten memur bulamadığı bir zamanda pek çok ince hesaplar ve ticari düşünceleri içeren iktisadi işlemlere girişecek demektir. Halbuki kendisi henüz bütçesinde bir denge meydana getirememiş, hiç olmazsa vergi toplanması sırasında uygulanmakta olan en adi kötü kullanımı bile ortadan kaldıramamıştır! Ticari işlemlerde bilmemek nedeniyle yapılacak her bir hata ve yapılacak her bir kötü kullanım sonuçta tekel maddeleri fiyatlarının arttırılmasına neden olacaktır, zira yapılan hataların zararlarını karşılamak için fiyat arttırma en kolay bir araç gibi kullanılacaktır.

Bunların hepsi, en sonunda tüketicilerin sırtına yüklenecektir. Fakat mali araçları pek kısıtlı bir halde bulunan tüketiciler, tüketim maddeleri fiyatı arttıkça ya ilgili maddelerin tüketimini kısıtlayacak ve yok edecekler veyahut onun yerine tamamen başka ve adi bir madde[1]

---

1. Vaktiyle Doğu Sibirya'da, Mançurya'da petrol ithalatının kısıtlı bulunduğu zamanlar, petrol fiyatının pek yüksek olması nedeniyle bakla yağı kullanımına başlanmış idi. Fakat daha sonra petrolün miktarı fazlalaştığından fiyatlar da düşmüş ve bakla yağı kullanmak artık kimsenin hatırına gelmemiştir.

kullanacaklardır. Bu hal yalnız tekel altına alınan maddeler ile yetinmeyip diğer ticari mallar üzerine de etki edecektir, eğer tüketici, petrol, şeker, ispirto, sigara kâğıdı, kibrit ve oyun kâğıtlarını daha pahalı satın almaya mecbur kalırsa, kendisi yalnız bu maddeleri az miktarda almakla yetinmeyip parasal araçların azlığı nedeniyle diğer maddeleri de mümkün mertebe az tüketmeye çalışacaktır. Aynı zamanda gümrük vergilerinin % 11'den % 15'e çıkarılacağını ve bunun sonucu olarak dışarıdan gelen tüketim mallarının pahalılaşacağını da aklımıza getirmeliyiz. Bu şekille tüketim kuvveti, gelişmek yerine bilakis gerileyecek ve bunun sonucu olarak sanayiin gelişmesi de zorlaştırılmış olacaktır.

Ben, bütün bu şartlar ve sonuçları göz önüne alarak Avrupa devletlerinin iznine bağlı bulunan yukarıdaki devlet geliri kaynaklarından yararlanma konusunda aşağıdaki tarafların dikkate alınması fikrindeyim:

1) Kullanılacak olan yararlanma yöntemi mümkün mertebe sade olmalı.
2) Çalışanlar heyeti, mümkün mertebe az kişilerden oluşmalı.
3) Olağanüstü fennî bilgiye ve ticari tecrübelere gerek gösterilmemeli.
4) Denetim işlemi, sade ve kolay olmalı.
5) Bu konuda gerekli olan örgüt, mümkün mertebe daha çabuk kurulabilmeli.
6) Devlet tarafından büyük harcamalar yapılmasına meydan açılmamalı.
7) Devlet, zarar ve ziyana uğramak tehlikesine maruz kalmamalı.
8) Bu nedenle ahalinin sırtına ağır yük yükletilmemeli.
9) Sanayiin gelişmesi zorlaştırılmamalı.
10) Devlet, yeni bir Avrupa köleliğine girmemeli.

Tekel oluşturulması yerine, tüketim maddelerine vergiler konulması yöntemi yukarıdaki düşünceler ve şartlara şüphesiz daha uygundur.

Ben bunu *petrol tekeli*ne ait pratik bir örnek ile açıklayabilirim. Petrol tekeli meselesi, Türkiye onunla uğraşmaya başlamazdan çok zaman önce, *Alman parlamentosu*nda söz konusu olmuştu. Uzun uzadıya görüşmelere neden olan bu mesele, sonuçta ne parlamentonun, ne de kamuoyunun çoğunluğunu kazanamamıştır. Bu konuda dikkate alınan başlıca sakıncalar, tekel nedeniyle petrol fiyatının yükselmesi ihtimali idi. Böyle bir şey, sanayii gelişmiş, siyasi hayatı mükemmelleşmiş, çok miktarda fennî kuvvetlere, ticari memurlara ve çalışanlara

sahip ve iktisadi uygulamalar sahasında uzun süre tecrübeler görmüş Almanya gibi bir memlekette oluyor!

Almanya'da oluşturulmasına cesaret edilemeyen tekeller Türkiye'de, şüphesiz birçok zorluklara uğrayacak ve daha büyük tehlikelere maruz kalacaktır.

Türkiye'de petrol tekeli oluşturulması, ilk bakışta sade bir mesele gibi görünebilir. Fakat gerçekte öyle değildir. Dışarıdan petrol getirtmek kolaydır, zira petrol üretimi büyük anonim şirketler elinde ve taşımacılık da düzenli yapılmaktadır. Fakat dışarıdan kolayca çekilecek olan petrolü bütün memleket içine yani tüketim yerlerine göndermek, satış işlemleri için örgüt kurmak pek karışık bir iş olup bilgili adamlara, sermayeye muhtaçtır. Petrolü, sahil boyundaki şehir ve kasabalara taşımak gemilere ve pek çok yerlerde memurlara gerek olduğu gibi daha sonraları petrol depoları ve saire inşa etmek de gerekecektir.

Binaenaleyh bunların hepsi için para ve insan lazımdır. Bunlar nereden elde edilecek? Türkiye'nin bugünkü haline bakarak buna ancak "Avrupa'dan alınmalı" cevabı verilebilir.

Avrupa ise, vereceği sermayeler için fahiş faiz aldıktan başka *yeni güvence ve yeni ayrıcalıklar* istiyor.

Bu, Avrupa'nın Türkiye ile olan her bir mali girişiminde esas haline gelmiş bir şeydir.

Bu nedenle istenecek yeni güvence ve yeni ayrıcalıklar nelerden ibaret olabilir? Bu konuda verilecek cevap pek sadedir. Bizzat petrol tekeli güvence görevi görecek ve Avrupa'nın bu mali hizmetine mükâfaten isteyeceği ayrıcalık da yine aynı petrol tekeli ayrıcalığı olacaktır. Daha doğrusu, Avrupa, Türkiye'ye petrol tekelinin oluşturulması için yeni sermayeyi, ancak bir "Reji" yani "Tütün Rejisi" gibi bir "Petrol Rejisi" oluşturulduğu takdirde verecektir.

Avrupalıların bu meselede ileri sürecekleri düşünceler "Tütün Rejisi"nin oluşturulmasındaki düşüncelerin aynı olacaktır. Yani onlar, Türkiye'nin, böyle karışık ticari bir girişimi başa çıkarılabileceğine inanmayacaklar ve borçlanmanın düzenli olarak ödenmesinden emin görünmeyeceklerdir. Avrupa maliyecileri bu iki taraftan emin olabilmek için petrol tekeli yönetiminin kendi ellerinde bulunmasını isteyeceklerdir. Kısacası Avrupalılar, meseleyi şu şekle koyacaklardır.

"Eğer siz, petrol tekeli oluşturmak için bizden sermaye istiyorsanız onu (tekeli) bize veriniz."

Bu şekille mesele, daha başlangıçta iken başka bir renge giriyor. Ve bir Türk devlet tekeli yerine Türkiye'de bir Avrupa tekeli vücuda geliyor.

En sonunda Avrupa maliyecileri, işi kendi eline alacaktır.

Yeni "Petrol Rejisi" Avrupa sermayesi ile işleyeceği gibi yönetimi de Avrupalıların elinde bulunacaktır. Bu ise, Türkiye için pek pahalıya mal olacaktır. Avrupalılar doğuda, kendi vatanlarında aldıkları maaş ve kârdan daha fazla mükâfat istiyorlar ki bunda haklıdırlar, zira kendileri vatanlarının medeniyeti dışında yabancı ve geri kalmış bölgelerde yaşamaya mecbur kalıyorlar. "Reji" Heyet-i İdaresi, almakta olduğu büyük maaşlardan başka her sene 20,000 lira kadar bir kâr hissesi de alıyor. "Düyunı Umumiye" Heyet-i İdaresi için bu konuda bahse bile gerek yoktur. İlgili heyet, –genel müdürlük ile beraber Merkezi İdare'deki memurlar heyeti– senelik 80,000 lira kadar bir hisse (mükâfat) alıyor. Bütün "Düyunı Umumiye" İdaresi, devlete senelik tahminen 400,000 liraya mal oluyor.

"Tütün Rejisi" şirket hissedarlarına senelik % 12 faiz veriyor.

"Petrol Rejisi"nin de daha az kârla yetinmeyeceğinden hiç şüphe yoktur.

Tekel kârı, iki çeşit şeyden oluşmuştur.

1) Ticari kâr.
2) Fiyatların yapay bir şekilde yükselmesinden meydana gelen kâr.

Ticari kâr, üretim, işleme ile satış ve satın alma işlemlerinin düzenli örgüte ve merkeziyet yöntemine bağlı bulunmaları sonucudur. Mesela, tütün tekelinden kâr meydana gelmesi, tütün üretiminin bir kaç fabrikaya ayrılması ve üretim masraflarının son derece azaltılması ve çok miktar tütünün pek az masrafla ve gayet uygun şartlar içerisinde satılması sonuçlarıdır.

Bununla beraber, "Reji" öyle bir halde bulunuyor ki kendisi tütün fiyatını % 20 oranında arttırmamış olsa, bütün işlemleri ziyan ile sonuçlanır.

Lakin *petrol tekeli* tütün tekeli kadar kâr kazanamayacaktır. Petrol ticareti işlemleri daha bugünden o derece toplanmış bir halde bulunuyor ki bundan sonra bu konuda yeni bir toplanma girişimine meydan yoktur. Petrol fiyatı, devletlerarası *pazarlarda* belirlenmekte olduğundan Türkiye tarafından bu fiyatlar üzerinde hiç bir etki meydana getirilemez. Halbuki Türkiye'de petrol ticareti, imparatorluğun geniş vilayetlerinde dağınık bir halde bulunan pazarlara (müşterilere) ümit vermelidir.

Gerek bunlar, gerek "Tütün Rejisi"nin bu konudaki tecrübeleri ve gerekse petrol tekelinin kâr ve masrafları için büyük kâra olan gerekli-

lik göz önüne alınırsa, petrol tekelinin bu gibi şartlar içerisinde büyük bir ticari kâra ulaşacağını ümit etmek şöyle dursun bilakis ziyana uğrayarak bu ziyanını karşılamak için "Tütün Rejisi" gibi petrol fiyatını yapay bir şekilde arttırmaya mecbur olmasından korkulur.

Ancak yabancı sermayedarların petrol fiyatını yapay bir şekilde arttırmak aracıyla kâr sağlamaları için petrol tekeli oluşturtmak ve bu şekille ahaliyi soydurmak uygun mudur?

Bugün Türkiye, dünyanın başlıca petrol şirketleri arasındaki rekabete bir talim meydanı idi.

Aşağıdaki cetvel, 1326 senesini çeşitli taraflardan Türkiye pazarlarına ithal edilen petrolün miktarını göstermektedir.

Memleketler	Ağırlık Kilogram	Kıymet Kuruş
Rusya'dan	122,605,310	69,613,432
Kuzey Amerika cumhuriyetlerinden	10,550,190	7,350,851
Romanya'dan	31,948,827	16,146,563
Avusturya'dan	4,784,782	3,359,838
İtalya'dan	2,688,488	1,992,986
Mısır'dan	2,052,654	1,449,715
Ve diğer memleketlerden	2,422,464	2,253,293
Toplam	177,152,715	102,166,678

En fazla petrol Rusya'dan gelmektedir. Rusya bu konuda Romanya, Kuzey Amerika cumhuriyetleri ve Avusturya tarafından rekabete girmektedir. Bu her biri, şüphesiz, rakibini mahv ile onun müşterilerini almaya çalışıyor ki, bunun sonucu olarak petrol fiyatı düşmektedir.

Bununla beraber petrol şirketlerinden her biri fiyatı indirerek çok mal satmak ve aynı zamanda kâr da edebilmek için ticari örgütünü yaymaya çalışmaktadır.

Bu şekille petrol tacirleri, müşterinin ayağına gidiyor ve onu memleketin en derin köşelerinde bulabilmek için her tarafta yeni yeni şebekeler kuruyor.

Devlet tekeli bu gibi incelikleri ve ayrıntıları düşünmez, zira kendisi tüketicinin başka tarafa başvurmayacağından emin bulunacak ve bu nedenden dolayı bilakis tasarruf amacıyla petrol ticaretini kısıtlı merkezlerde yapacak ve müşteriyi tekelin petrol mağazasını aramaya mecbur eyleyecektir. Bu konuda örnek olmak üzerine, Tütün Rejisi göster*il*ebilir.

Fakat bu ancak tüketicinin artık varolduğu ve meydanda hazır bulunduğu zaman uygulanabilir olup henüz tüketici yetiştirerek pazarları genişletmeye gerek olan bir zaman ve konumda zararlı bir işlemdir.

Petrol tekeli oluşturulduğu gibi petrol üretici ve işleyenleri, iç pazarlar üzerinde etki etme imkânından mahrum kalacaklardır. Onlarla tüketiciler arasına tekel yönetimi girecektir. Bu şekille petrol üreticisi ve işleyicisi bulunan şirketler, petrol fiyatını indirmiş olsa bile, petrol tüketimini arttırmış ve bu şekilde pazarları genişletmiş olmayacaklardır, zira tekel yönetimi, petrolü müşterilere hep eski fiyatla satmakta devam edecektir.

Bunlardan genellikle ne gibi sonuçlar meydana gelecektir?

Devlet, petrol tekeli oluşturmakla, ilgili tekel yönetimini ellerine alacak olan maliyecilere büyük bir hizmette bulunmuş olacak.

Ahali, petrol fiyatının artmasından dolayı bir yük altına daha girecek, petrol tüketiminin gelişmesi durdurulmuş olacak.

Halbuki petrol, gerek iktisadi alanda ve gerek medeniyette pek önemli bir nedendir. Petrol sayesinde birçok gece saatlerinden yararlanılıyor. Petrol eğitime de hizmet ediyor, zira geceleri onun aracılığıyla okumak ve yazmak imkânı artıyor.

Tekel nedeniyle fikrin, çalışmanın ve sanayiin gelişmesini engellemiş olacaktır.

Hükümet, aynı zamanda birçok görev ve sıkıntılar içine girmiş olacaktır.

Bundan sonra, sanayi ve ticaretin serbestliği korunarak petrol tekelinde yine sade bir *tüketim vergisi* konulmasıyla meydana gelecek sonuçları inceleyelim.

Bilindiği üzere 1326 senesi Türkiye'ye 102,166,678 kuruş kıymetinde 177,052,715 kilogram petrol ithal edilmiştir. Eğer bunlardan, Selanik, Dedeağaç, Preveze ve Trablusgarp'a ithal edilen petroller düşülecek olursa, 79,945,568 kuruş ki yaklaşık 80 milyon kuruş kıymetinde 117,764,448 kilogram petrol kalır. Devlet, bu 80 milyon kuruşluk ithalattan 8,8 milyon kuruş gümrük vergileri almıştır.

Diğer memleketlerde petrolden alınmakta olan vergiler, toplamlarına oranla pek az bir gelirdir.

Bu konuda Almanya'yı örnek alalım. Almanya devleti de, Türkiye gibi petrol kaynaklarına sahip olmayıp petrolü dışardan satın almakta, memlekete ithal edilen petrolden ağırlık üzerine gümrük vergileri almaktadır. Oradan alınmakta olan bu vergilerin, petrol kıymetine olan oranı ilgili kıymetlerin değişimlerine tabidir.

Aşağıdaki cetvel son senelerde Almanya'ya ithal olunan petrolün kıymetiyle ondan alınan gümrük vergileri miktarını göstermektedir.

Almanya'da Petrolden Alınan Gümrük Vergileri

Seneler	İthal olunan petrol kıymeti	Alınan vergilerin miktarı Kron	Vergilerin kıymete olan oranı Kron %
1907	121 807	76 695	63
1908	108 344	77 381	71
1909	102 539	75 602	84
1910	93 664	78 263	74
1911	121 139	77 637	64
1912	135 133	83 785	62

Görülüyor ki vergilerin en aşağı derecesi, kıymetin % 62'si oranındadır. Bazı seneler, petrol kıymeti düştüğü zaman Almanya'da gümrük vergilerinin kıymetine olan oranı % 84'e çıkmıştır.

Eğer Türkiye'de petrol vergilerini, petrol fiyatının % 70'i oranında hesap edecek olursak, petrol ithalatı 80 milyon kuruş miktarında bulunduğu takdirde senelik 56 milyon kuruş gelir meydana gelir.

Rusya'da bir pod[2] ağırlığında petrolden 60 kapik[3] yani 7,5 kuruş ve kilo hesabıyla her kilo başına 0,45 kuruş gümrük vergileri alınmaktadır. Eğer Türkiye'de de Rusya'daki miktarda gümrük vergileri alınacak olursa, Osmanlı Memleketleri'nde senelik tüketilen 118 milyon kilo gram petrolden 53,1 milyon kuruş vergi geliri elde edilmiş olacaktır.

Avusturya'da yüz kilogram petrolden 13 kron gümrük vergileri alınmaktadır.

Türkiye'de tüketilen petrolden bu oranda gümrük vergileri alınmış olsa idi, senelik 15,3 milyon kron yani 78,85 milyon kuruş gelir meydana gelirdi.

Yukarıdaki örneklerden de anlaşılıyor ki petrol üzerine konulacak vergilerden önemli miktarda bir gelir sağlanmış olacaktır. Petrol tüketimi fazlalaştıkça, ilgili gelir de artacaktır.

Bununla beraber alınacak vergiler nedeniyle fiyatlar artacağından ilk zamanlarda petrol tüketiminin biraz azalması ihtimali de dikkate alınmalıdır. Bu konuda sabır ile davranmak lazımdır. Petrol ithalatının gereğinden fazla vergilere bağlı tutulmasından meydana

2. Bir pod, 16,38 kilogramdır.
3. Bir kapik 5 paradır.

gelecek sonuçları anlamak için, Yunanistan'ı örnek almak yeterlidir. Yunanistan'da yakın zamana kadar petrol tekeli geçerli idi. Yunan "Düyunı Umumiye" İdaresi'nin 1913 senesine ait olan hesaplarına göre, Yunanistan'da nüfus başına senelik 1 kıyye 189 dirhem yani 2,2 kilogram petrol tüketilmektedir!

Türkiye'de ise yukarıda bahsedildiği gibi 1326 senesi ithal olunan petrolün miktarı 177 milyon kilograma ulaşmıştır. Eğer o zaman Türkiye'deki nüfusun miktarı 26 milyon itibar edilecek olursa nüfus başına 6,8 kilogram petrol düşer ki Yunanistan'a oranla 3 defa fazladır. Fakat Avrupa memleketlerine bakarak Türkiye'de petrol tüketimi pek aşağı bir derecededir.

Bu konuda bir karşılaştırma yapmak için Almanya'da petrol tüketiminin miktarı hakkında biraz bilgi verelim. Orada tüketimin ne şekille arttığını göstermek için pek çok seneler hakkında bilgi veriyorum.

Almanya'da Petrol Tüketimi

Seneler	Kilogram	Nüfus başına
1866 - 1870	70,4 milyon	1,87 kilogram
1871 - 1875	154,5 milyon	3,75 kilogram
1876 - 1880	235,3 milyon	5,40 kilogram
1881 - 1885	389,3 milyon	8,54 kilogram
1886 - 1890	556,7 milyon	11,61 kilogram
1891 - 1895	755,9 milyon	14,82 kilogram
1896 - 1900	926,1 milyon	16,97 kilogram
1901 - 1905	1002,4 milyon	17,04 kilogram
1906 - 1910	924,7 milyon	14,62 kilogram
1911	974,9 milyon	14,96 kilogram
1912	1055,4 milyon	15,91 kilogram

1906 senesinden tüketim rakamlarının azalması, resmi istatistik cetvellerinde yeni bir yöntemin uygulanılmasından ileri gelmiştir. O zamana kadar ithal edilen petrolün ağırlığı, onu içeren kabın ağırlığı ile birlikte hesap olunmakta idi. Eğer eski yöntem üzere hesap edilecek olursa, 1906'dan 1910 senesine kadar geçen süre zarfında petrol tüketiminin ortalama miktarı 14,62'de kalmayıp 17,5 kilogramdan daha fazla olurdu.

Görülüyor ki Almanya'da petrol vergilerinin pek fazla olmasına rağmen petrol tüketimi aralıksız hızla artmıştır.

Bugün Almanya'da petrol tüketimi, Türkiye'den 2 defa daha fazladır. Bununla beraber Almanya'da havagazı ve elektrik aydınlatmasının

pek fazla yayılmış olduğu da unutulmamalıdır. Türkiye'de ise, petrolden başka diğer aydınlatma araçları kullanılmaya henüz başlanmak üzeredir.

Bunlara bakarak hükümet ahaliye pek ağır petrol vergileri yüklemediği takdirde Türkiye'de petrol tüketiminin pek fazla artacağı ümit edilebilir.

Petrole konulacak vergiler, petrol fiyatının artmasına sebep olacaktır.

Yine de, petrol fiyatının "konulan vergiler" derecesinde artmaması da muhtemeldir. Büyük petrol şirketlerinin, kendi aralarındaki rekabet nedeniyle daha fazla müşteri kazanabilmek için petrol fiyatını indirmeleri mümkündür ki bu şekille konulan vergilerin bir kısmı onlar tarafından ödenmiş olacaktır. Bu şirketler, petrolü daha ucuz satabilmek için taşıma ve diğer masraflarını azaltmaya çalışmaktadırlar. Mesela bugün Türkiye'de petrol teneke ve sandık içinde bulunduğu halde satılmaktadır. Eğer petrol şirketleri, buradan petrol depoları kurmaya ve tenekesiz petrol taşıyacak gemiler kullanmaya başlarlarsa haylice tasarrufta bulunmuş olacaklardır.

Vergiler konulması nedeniyle petrol fiyatının ilgili vergi miktarında artmayacağı hakkındaki iddiamıza kanıt bugün Almanya'da ağır vergilere rağmen petrol fiyatının Türkiye'deki fiyatlar derecesinde bulunduğunu söyleyebiliriz.

Kısacası, yukarıda petrol hakkında gösterilen örneklerden de anlaşılıyor ki, hükümet karışık ve sıkıntılı tekel işlemleriyle boğuşmaksızın petrole sadece vergi konulması sayesinde de önemli gelir sağlanabilecektir.

Buraya kadar ileri sürdüğümüz genel düşüncelerden çıkarılan sonuca göre, Türkiye'nin bugün petrol tekelinden uzak bulunması memleket için daha hayırlıdır.

Fakat şüphesiz, mesele bununla her türlü durumlar ve zaman için halledilmiş değildir.

İdarenin ıslahat işleri son bulup da Türkiye sanayi ve medeniyet memleketi gibi yaşamaya başladığı zaman durumlar tamamen değişmiş olacağından o zaman tekeller oluşturulması meselesi başka bir şekilde halledilebilecektir.

Fakat devlet tekellerini daha bugün zorunlu veyahut faydalı yapacak gibi bazı özel durumlar doğabilir.

Mesela devletler, tüketim maddeleri vergileri konulacağı zaman, ilgili vergilerde sonradan değişimler yapması takdirinde onların onayını elde etmek gibi devleti hareketlerinde kısıtlayacak bazı şartlar

ileri sürebilirler. Her şeyden önce, memleketin mali işlerini yönetme konusunda tam serbestlik elde edilmelidir. Binaenaleyh devletlerin müdahalesiyle kısıtlanmış tüketim maddeleri vergileri ile böyle bir müdahaleden uzak devlet tekelinden birini seçmek lazım gelirse, bu gibi durumlar, şüphesiz, tekelin tercihine kuvvetli bir nedendir.

Özel olarak bir takım durumlar daha doğabilir. Yukarıda örnek gösterdiğimiz petrol tekelini ele alalım. Türkiye'ye petrol ithal eden tüccar şirketlerinin petrol fiyatını yükseltmek konusunda birleşmeleri mümkündür. Bunun oluştuğu görülmüştür. Bu şekille rekabetin serbestliği bozulacağından o zaman petrol ticaretinin devlet tarafından tekel altına alınması memleket için daha hayırlıdır. O takdirde ilgili şirketlerin yerlerine geçecek olan devlet, petrol elde eden memleketlerle doğrudan doğruya bağlantılara girişebilir.

Fakat gerek bu ve gerek buna benzer durumlarda tekelin bir fayda sağlaması, ancak onun devletin elinde bulunması ile mümkündür.

Tekel yabancı rejisine verildiği takdirde devlete bir fayda sağlamak şöyle dursun bilakis bir engel oluşturacaktır.

Tekelden meydana gelecek bütün ticari kâr "Reji"nin eline geçecektir.

Aynı zamanda devlet, mali yönde Avrupa'nın yeni bir bağımlılığına girmiş olacaktır. Biz, yukarıda devlet tekelinin, devletlerin müdahalesine uğrayan tüketim vergileri konulmasından daha hayırlı bir yöntem olduğunu bir kural olmak üzere söylemiştik. Şimdi buna ek olarak diyoruz ki, devletler tarafından bazı kısıtlamalara karşı bağlı olunacak tüketim vergileri, "Reji"ye verilecek devlet tekelinden daha hayırlıdır.

Her şeyden önce mali bağımsızlık gözetilmelidir.

Devlet bütçesi, Avrupa'nın müdahalelerinden, denetiminden kurtarılmalıdır. Bu eserimin birinci bölümünde açıkladığım gibi Düyunı Umumiye İdaresi, 1327 senesi avansları hariç olmak üzere kendi denetimi altında senelik 8,2 milyon liralık devlet geliri bulunduğunu bildirmektedir. Bunlara, diğer mali kurumların denetimi altında bulunan gelir ile yeni borçlanmanın ilk kısmı güvencesi olan 2 milyon liralık gelir eklendiği takdirde toplamı 11,8 milyon gelir meydana gelir. "Perye" Bankası'nın borçlanma ile henüz ödenmemiş olan avansları bu toplama dahil değildir. Bu şekille devlet bütçesindeki gelirin 2/5'i daha bugün yabancı denetimi altına girmiş bulunuyor.

"Düyunı Umumiye" ve "Tütün Rejisi" bütün memlekette şubelere sahip iki büyük kurumdur. Bunlar, devlet içinde devlet makamındadırlar. Onların yönetimi altındaki çalışanlar bir ordu kuracak miktardadır.

Türkiye'de demiryolları, limanlar, daha bugünden özel ve yabancı şirketler elindedir. Eğer bunlara bir de petrol ve saire "Rejisi" eklenecek olursa hal neye varır? O zaman Maliye Nezareti bütün önemini kaybetmiş, Türkiye ise iktisatça bir Avrupa sömürgesi haline girmiş olacaktır.

Şurası da unutulmamalıdır ki oluşturulacak yeni "Reji"den kurtulmak kolay değildir. Zira devlet, önce uzun süre için bir sözleşme ile bağlanmış olacak ve daha sonra tekelin bütün mallarını ve eşyasını satın almaya borçlu olacaktır ki onların tesviyesiyle boğuşmak kolay bir iş değildir.

En hayırlı yol, kendini bağlamayarak hareketlerinde serbest kalmaktır.

Tercih edilecek taraf ya uygun tüketim vergileri veyahut örgütü iyi düzenli bir devlet tekeli olup kesinlikle "Reji" değildir!

Umumi Harp Neticelerinden:

ALMANYA GALİP GELİRSE

Meşhur iktisatçı Mösyö Parvus'un birinci risalesi olup Umumî Harp'te Almanya galip geldiği takdirde gerek Avrupa'da ve gerek doğu dünyasında ortaya çıkacak değişiklikler açıklanmıştır.

Eserin en ziyade önem taşıyan bir bölümü de, Almanya'nın üstünlüğü halinde, Osmanlı Hükümeti'nin uluslararası durum ve konumda ortaya çıkacak yükselen değişiklikler ve gelişmelere dairdir. Bilhassa bu bölüm, bugünün, en büyük ve en mühim bir meselesidir. Birçok devletlerin hayat ve mematına temas ederek neticelenecek olan Orta Avrupa'daki büyük karmaşanın milli kader sayfalarımıza neler kaydedeceğini, şüphesiz, her Türk, dikkatlice araştırmalı ve düşünmeli, milli siyasetin bu temel konusu hakkında bir bilgi sahibi olmalıdır.

"İkdam" ve bilhassa "Tasvir-i Efkâr" ve "Tercüman-ı Hakikat" gazeteleri bu eser hakkında birer baş makale yazmış ve eserin içermiş olduğu düşüncelerin dikkat çekici ve önem verilmeye değer bulunduğunu belirtmiştir.

Yazan: Parvus
Çıkaran: Türk Yurdu Kütüphanesi,
1330 [1914], Kader Matbaası

Çıkaranın Sözü

Bu yazın "Türkiye'nin Can Damarı" isimli mühim ve kıymetli eserini neşrettiğimiz Mösyö Parvus, bu kere Umumî Harb'in doğurması muhtemel olan sonuçlara dair risaleler yazmaya başlamıştır. Bu risalelerde, Harb-i Umumî'de İttifak-ı Müselles'in galip gelmesi veyahut İtilâf-ı Müselles'in zafer kazanması ihtimalleri halinde Avrupa siyasi ve iktisadi durumlarının uğrayacağı değişiklikler gösterilecek ve bu değişikliklerden Türkiye için ne gibi bir fayda veya zarar çıkacağı açıklanacaktır.

Birinci risalede Almanya ve Avusturya'nın galip gelmeleri ihtimali gündeme geliyor.

Mösyö Parvus'u Tanin, Tasvir-i Efkâr gazeteleriyle Türk Yurdu ve Bilgi mecmuaları okuyucuları pekiyi tanırlar. Ve aynı zamanda Türkiye'nin samimî bir dostu olduğunu bilirler. Kendisi Avrupa siyasi ve iktisadi durumlarını pek yakından tanıyan mütehassıs bir yazar olduğu gibi Türkiye'nin mali vaziyeti hakkında da ciddi araştırmalarda bulunmuştur ki "Türkiye'nin Can Damarı" isimli eserini okuyanlar bu sözümüzü tasdik ve teslim etmişlerdir.

Mösyö Parvus, Harb-i Umumî'nin başlangıcında Tasvir-i Efkâr gazetesiyle 22 Temmuz Salı günü "Tedâbîr-i Zarûriyye-i Maliye başlığıyla (Alınması Gereken mali Tedbirler)" neşrolunan beyanatında, Türkiye'nin Harb-i Umumî'den istifade ederek kapitülasyonları kaldırmasını en evvel ve şiddetle önermişti.

Eminiz ki muhterem okuyucular bu risaleleri seve seve okuyacaklar ve faydalanacaklardır.

Türk Yurdu Kütüphanesi

Önsöz

Avrupa Harbi, yalnız Avrupa'da değil, belki bütün dünyada gayet mühim ve esaslı değişiklikler getirecektir. Bu değişiklikler; önce mülkî ve arzî, ikincisi siyasi, üçüncüsü mali ve iktisadi olmak üzere üç cins ve sınıfa ayrılabilir. Harb-i Umumî'nin son safhası yukarıdaki üçlü sonucun şekil ve içeriğini tayin hususunda derin tesir bırakmadan tabii ki geri kalamayacaktır. Devam eden harbin sonu ve neticesi tahmin edilmekte ve etraflıca düşünülmekte, bu çıkmaz yolun ya Almanya ve Avusturya veya İtilâf-ı Müselles lehine sonlanması ihtimalleri akla gelmektedir. Mamafih savaşan taraflardan biri diğer tarafa sulh şartlarını zorla ve istemeyerek kabul ettirecek bir mevkide bulunacağından harbin daha başka şekillerde sonlanması olası kabul olunmalıdır. Muharebenin daha pek çok zaman uzayarak buna fiilen katılan bütün hükümetlerin nihayet güçsüz, kuvvetsiz kalmasına dahi ihtimal verilebilir. Harbin iktisadi ve içtimaî kötü tesirlerinden dolayı devamlı karışıklıklar ve kargaşalıkların oluşması da imkân dahilinde bir şeydir. Bu gibi haller ve şartların meydana gelmesi halinde devletler savaşının bütün Avrupa'ya yayılacak bir genel ihtilalin önüne geçmek üzere sulh imzalamaya mecbur kalmaları hatıra gelen ihtimallerdendir. Nihayet bir büyük ihtilalin meydan bulmasıyla bunun 1848'de olduğu gibi, bütün Avrupa'ya yayılması ve bu sefer Rusya hükümetinin bile bu isyandan korunması, uzak kalması ve sulhun dahi iktidar mevkiine geçecek ihtilalci hükümetler tarafından imzalanması hiç de olmayacak şey değildir. Bilhassa şurasını dikkatten ve önemden uzak tutmamak lazımdır ki eğer Alman sosyalistleri Almanya'nın girişmiş olduğu şu harbi gerekli kılmaya ve kabul ettirmeye razı ve inanmış iseler bunu ancak Almanya'yı tehdit eden Rus baskı ve hükümranlığına karşı kavga ve savaş meydanına atılmayı çok gerekli ve zorunlu kabul ettiklerinden dolayı yapmışlardır. Böyle iken Alman sosyalistleri harbi desteklerken yayınladıkları bir beyannamede: «Harbi açmaktan asıl maksat olan Almanya'nın emniyetini sağlamak ve kurtuluş amacına ulaşılır ulaşılmaz ve düşmanlarımız sulha yanaşır gibi görünür görün-

mez civarımızda bulunan milletler ve kavimler ile dostluk içerisinde yaşamamıza imkân hazırlayacak bir barış ile savaşa son verilmesini kesinlikle talep ederiz» demişler idi.

Harbin ilanı ve ortaya çıkması üzerinden ancak bir ay geçmiş olduğu halde Alman sosyalist yazılı basını daha şimdiden hükümet çevresinin ve hâkim sınıfların hareketlerini ve davranışlarını gittikçe artan şiddetli bir lisan ile eleştiriye başlamışlardır. Fransa'ya gelince, harbin henüz başlangıcında bulunduğu halde orada dahi şimdiden bazı mühim siyasi değişikliklerin gerçekleşmesine şahit olmaktayız. (Jul Gad) ve (Samba) gibi kişilerin birer bakanlık makamına geçmesiyle ihtilalci sosyalizm fikirleri ve görüşleri kabine toplantısına bir çatlaktan sızmış sayılabilir. Halbuki hükümet kuvvetinin ayrıldığı ve uzaklaştığı Paris'te askeri hükümet yanında hüküm ve tesiri geçerli tek kuvvetin sosyalistlikten ibaret olduğunu görüyoruz.

Binaenaleyh düşman taraflardan birinin ya diğerinin tam üstünlük sağlaması şık ve ihtimallerinden başka daha üçüncü bir harp neticesi düşünmek gerekir ki bu, diğeriyle çarpışan devletlerin harbe devam edemeyecek bir duruş ve mevkie düşmeleri varsayımıdır. Bunun içindir ki şu anki harbin doğuracağı arzî, siyasi ve iktisadi değişiklikleri incelemeye ve açıklamaya kalkışırken bu harbin yukarıdaki üç ihtimalinden biri şeklinde gerçekleşecek askeri sonuçlarını da göz önünde bulundurmak zorunlu hükmüne geçiyor.

Savaşan devletlerden hiç biri tarafından bu ana kadar kesin ve açık toprak taleplerinin dile getirilmemiş olması şu Harb-i Umumî'nin özelliklerinden sayılmaya layık bir özelliktir. Bu harp falan ya filan kıtaya sahip olmak emeliyle değil belki hâkim ve üstün bir kudret, kuvvet elde etmek, diğer tabirle Avrupa'da kesin surette hükmeden olmak kasdıyla yapılmış ve teşebbüs edilmiş bir çarpışmadır. Diğeriyle boğuşan bir dizi devletlerden ikisinin de karşılarındaki zümreden kuvvetçe daha yüksek bir mertebede olduklarını ispat sevdasına düşmüş oldukları anlaşılıyor. Taraflardan birinin kuvvetinin diğerine kıyasla üstün çıkması halinde meydana gelecek halleri şimdiden tayin edebilmek için elde hiçbir bilgi yoktur. Zaten muharebeden sonraki haller ve şartlar kendi kendine meydana gelmiş olacaktır. Zira galip taraf, mağlup tarafa istediğini yaptırmaktan herhalde geri kalmayacaktır.

Binaenaleyh Avrupa'nın harpten sonra arz eyleyeceği yeni manzara hakkında şimdilik yürüttüğümüz varsayım ve tahminler ancak Avrupa devlet adamlarından ve siyasetçilerinden bazılarının demeçleriyle bir kısım matbuatının düşüncelerinden elde edebildiğimiz fikirlere ve

düşüncelere dayanabilmektedir. Mamafih Avrupa tarihinin kaydettiği ve bahsettiği devletler arasındaki zıddiyet sebepleri ve ihtilafı etraflıca düşünür ve incelersek isek Avrupa'nın arazi açısından karşılaşacağı muhtemel değişiklikler hakkında şimdiden doğru ve açık bir fikir edinmek mümkün olur.

Birinci Fasıl

Almanya ve Avusturya Devletlerinin Galibiyeti Halinde Dünya Haritasının Uğrayacağı Toprak Değişiklikleri

Bu toprak değişikliklerinden hükümetlerden her birinin ne derece hisse sahibi olacağını ayrıca incelemeyi gerekli saydığımız cihetle Almanya'dan başlamak üzere bu konuyu birkaç kısma ayırıyoruz:

Almanya – Almanya İmparatorluğu'nun kurulmasına sebep olmuş olan 1870-1871 harbinden sonra, Avrupa arazisinden diğer bazı kısımlarının zaptıyla Almanya'ya bağlanması hususunda Almanya devletince yeniden hiç bir arzu ve eğilim beslenmemiş idi. Bu hükümet Avrupa'daki sınırlarından tamamıyla memnun görünüyor idi. Vakıa Almanlar bütün ırkdaşlarının aynı birlik içine alınması emellerinin peşinde bir müddet dolaşmışlar ise de ait oldukları milletin epeyce mühim bir kısmının Almanya İmparatorluğu haricinde yaşadığı fikriyle nihayet onlar da zorunlu olarak alışkanlık ve dostluk peyda ettiler. Şurasını uygun şekilde şöyle söyleyelim ki Avusturya-Macaristan'da halen on milyon kadar Alman yerleşmiş bulunuyor. Mamafih Avusturya-Macaristan Almanlarının Almanya Almanları ile birliği ancak Avusturya-Macaristan'ın yok olmasıyla mümkündür. Halbuki Rusya'nın yardımı olmaksızın Avusturya-Macaristan'ı yok olma tehlikesine sevk etmek ve düşürmek Almanya için bir gerçekleşemez bir emirdir. Rusya'ca bu yardımın yapılması halinde ise ilgili hükümetin kuvvet ve kudreti olağanüstü artacaktır. Almanya, son derece büyüyecek ve kuvvetlenecek bir Rusya'nın müthiş rekabetinden korktuğu içindir ki bütün Almanların siyaseten birliği tasarılarından vazgeçti. Bu da Almanya'nın siyasi hesaplarında Rus tehlikesinin ne büyük bir mevki işgal ettiğini ispat eder hallerdendir. Bütün bu sebeplere dayanarak Almanya Avrupa'daki sınırları dahilinde sakin ve sessiz kaldı.

1871 harbinin ardından Almanya Avusturya'yı koruma ve hatta destekleme için elinden geleni yaparak o devlet ile pek dostane ilişkiler kurdu. Almanya'nın Rus nüfuzunu sınırlamak için giriştiği kavga nok-

tasından Alman kavminden bir kısmının Avusturya'da kalması Almanya için faydalı bile idi. Çünkü önce Avusturya'daki Almanlar; Macarlar ile birlikte sayıca hemen hemen kendilerine denk olan Avusturya-Macaristan İslavlarını hâkimiyetleri altında bulundurup Rusya'dan uzak tutmakta ve ikinci olarak Almanya, Avusturya-Macaristan'a Rusya'nın Almanya'ya karşı girişeceği bir akını durdurmaya yarar bir ileri siper gözüyle bakmakta idi.

Bu risalede ancak Harb-i Umumî'den doğacak toprak değişikliklerini ve bu değişikliklerin Avrupa'nın Doğu Politikası üzerinde meydana getireceği tepkileri araştırmak ile yetinecek olan yazar, harp neticesinde Avrupa'da ve tüm cihanda meydana gelecek siyasi ve iktisadi değişikliklerden bahseden diğer bir eseri daha sonra göz önüne koymak niyetinde bulunmaktadır.

Mamafih Avusturya İslavları gayret ede ede nihayet Almanlara karşı iktisadi bağımsızlıklarını kazanmaya ve bu ırk ile kendileri arasında tam eşitlik esasına dayanan ilişkiler meydana getirmeyi başardılar. Bu suretle Avusturya yarı-İslav bir hükümet şekline girdi. Mamafih bu hal Avusturya'nın, Almanya ve Rusya arasında dikilmiş kalmış bir perde olmak itibarıyla Berlin hükümeti için siyaseten sahip olduğu kıymet, değer ve öneminin azalmasına hiç bir sebep olmamıştır. Avusturya-Macaristan bu itibar ile bir zamanlar Prusya'yı ve Avusturya'yı Moskof Çarlığı'nın genişlemek ve fethetmek isteyen ihtiraslarına karşı bir derece korumuş olan sabık Polonya Krallığı'ndan aşağı bir rol oynamamaktadır.

Yakınlarda söylenenlere göre şu inançtayım ki Almanya ve Avusturya'nın Rusya üzerine kesin ve mutlak bir muzafferiyetleri halinde Almanya Rusya'dan zapt ve fethedilecek arazinin hepsini Avusturya'ya terk edecektir. İhtiva ettiği beldeler hemen sadece Almanlar ile dolu olan Baltık Denizi üzerindeki Rus eyaletlerinin Almanya tarafından kendi toprağına eklenmesi ihtimali –tabii Rusya'ya karşı galibiyet takdirinde– pek güçlüdür. Lakin buna karşılık bu devletin bir kaç milyon Polonyalı nüfusunu kendi nüfusuna eklemeye istekli ve arzulu olması akıl ve mantığın kesinlikle kabul edemeyeceği bir şeydir.

Baltık Denizi sahillerinde daha diğer bazı mülkî değişikliklerin oluşması mümkündür. Bu meyanda Finlandiya'nın hür ve yarı-bağımsız bir hükümet haline gelmesi ve hatta doğrudan doğruya İsveç'e bağlanması tasarıları dahi yer tutsa gerektir. Finlandiya'nın idare şekli şu tarz ve şekilde değiştiği takdirde Rusya, Finlandiya Körfezi sahillerinden geri atılacaktır ki bu hal ilgili hükümet için payitahtını tekrar Moskova şehrine nakletmek mecburiyetini doğuracaktır. Çün-

kü Finlandiya Körfezi'nin elden çıkması neticesi olarak bugün Rusya payitahtı olan Petersburg'u savunan Kronştad kalesinden mahrum kalacaktır. Kim bilir, belki Petersburg ismini Petrograd'a çevirmekte gelecek için bir uğursuz mana bulunuyor.

Almanya batı tarafındaki sınırını değiştirmek ve genişletmek niyetlerini henüz açık etmemiştir. İlgili devlet 1871 Harbi sonrasında Fransa ile ilişkilerine bir dostane içerik verebilmek için pek büyük gayretler sarf eylemiş idi. Eğer Belçika tarafsızlığını korusa idi Avrupa haritası o açıdan harpten sonra –büyük bir ihtimale göre– hiç bir değişikliğe uğramaz idi. Halbuki Belçika Muharebesi Alman milliyetperverlerine hâl ve mevkiden en geniş ölçüde istifade etmek fırsat ve vesilesini hazırlamakta ve sağlamaktadır. Tabiidir ki milliyetperverlerin toplamak ümidinde oldukları bütün meyvelerin elde edilmesi, Almanya'nın düşmanlarına karşı şekilde galip kalmasına bağlı bulunuyor.

Vakıa şu anki harpten askerlik bakış açısından bir takım ibret derslerini çıkaran Almanya'nın, halen ordularının istilası altında bulunan Belçika arazisini kendi idarî havzasına idhal etmek hevesine düşmesi hiç de ihtimal dışı değildir. Almanya'yı böyle bir karara sevk edecek sebepler şunlardır:

Evvela –Müstakbel bir harp durumunda bir Fransa– Belçika intikamının sonuçlarından ve tesirlerinden uzak kalmak.

İkinci olarak – Belçika tarafında olacak bir İngiliz istila hareketinin önünü almak.

Bu hal ve takdirde Almanya, Fransa'yı kuzeyden sarmış ve Uzak Batı sınırını da Manş sahillerine kadar uzatmış bulunacaktır ki Fransa, kuzeyde yarım bir kavis şeklinde olan Alman sınırları içinde sıkışıp kalacaktır. Bu coğrafî durum Almanya için daha aşağıdaki faydaları doğuracaktır:

İngiltere'nin hemen yanı başında bulunmak (çünkü arada ancak dar bir deniz geçidi kalacaktır); İngiltere'yi Avrupa'ya bağlayan başlıca deniz ticareti yollarına hâkim kesilmek; şimdikine oranla pek çok geniş sahillere sahip olmak, İngiltere ile harp çıktığında İngiliz donanması tarafından Alman limanlarının ablukasını ziyadesiyle güçleştirebilmek ve nihayet büyük kısmı itibarıyla Alman toprağından geçen Ren nehrini ta döküldüğü yere kadar hâkimiyeti altında ve denetiminde bulundurmak.

Şimdiden Almanya'ya bir dereceye kadar bağlı olan Lüksemburg Büyük Dukalığı harpten sonra büyük bir ihtimal ile büsbütün Alman idaresine geçecektir. Almanya, Fransa'nın Avrupa'daki memleketleri hakkında bazı hak arayan emeller beslemese bile, bu alakasızlığına

karşılık Fransa sömürgelerinden bol bol tavizler almak suretiyle kaybını telafiye gayret edeceğinde hemen hiç şüphe yoktur.

Alman emperyalist (arazi büyütmek ve kuvvetini artırmak ve taraftarlara sözünü geçirmek) mahafilinde Belçika sömürgelerinden olan Kongo büyük toprağından başka Fransa'nın Orta Afrika'daki sömürgelerini ve belki de Cezayir'i Almanya'ya eklemek ve bağlamak tasarılarının büyük bir şiddet ile beslendiği kimsece meçhul değildir.

Zaten Alman emperyalistlerinin öteden beri takip ettikleri bir emel var ise o da Almanya'yı büyük sömürgelere sahip kılmaktır. Halbuki yaşadığımız şu zamanın hal ve şartları nedeniyle büyük bir Alman "sömürgeler imparatorluğu"nun kurulmasına ait emeller ve tasarıların tatbik sahası olsa olsa Afrika bölgesi olabilir. Asya'ya gelince İngiltere o kıtaya giden büyük yola hâkim Cebel-i-Tarık kalesiyle Mısır ülkesini hâkimiyet ve idaresi altında bulundurdukça Almanya için oraya sokulup yerleşmek imkânı kalmayacaktır. Mamafih Almanya İngiltere'nin desteği olmaksızın Afrika'ya bile ancak Akdeniz yoluyla sözünü geçirebilir ve girebilir. Ve hem de bunun için Avusturya-Macaristan'ın yardım ve aracılığını emniyet altına almaya mecbur bulunur. Lakin Almanya ve Avusturya, düşmanlarını tamamıyla yere sermeyi başarsalar bile İngiltere eskisi gibi denizlerin hâkimi sıfatıyla sahip olduğu mevkiini muhafazada yerini korumaya devam edecektir. Şimdi de biraz da Avusturya ile meşgul olalım:

Avusturya-Macaristan – Bu devlet, Rusya'yı mağlup ederse Çarlığın eski Polonya Krallığı kısımlarından olan eyaletini elbette idaresine alacaktır. Avusturya kendi uzak kuzeyinde yer alan ve bir vakit eski Polonya hükümetinin muhtelif kısımlarından bulunan Galiçya kıtasında oturanların hatır ve gönlü için olsun bu tarz hareketi seçmek durumunda bulunacaktır. Galiçya ahalisi şimdiki harbe harikulade bir şevk ve neşe ile iştirak etmiş ise bunun sebeplerini Polonya milletinin muhtelif kısımlarını Avusturya-Macaristan İmparatorluğu sınırı dahilinde birleştirmek ümidinde bulunmalarında aramak lazım gelir. Polonyalılar Rusya'nın vaadlerine bir türlü itimat edemiyorlar. Onlar bir taraftan Rus baskıcı ve mutlak idaresinin eziyetinden, diğer taraftan daha şimdiden Avrupa ve Asya'yı bir coşkulu sel gibi istila etmek eğilimini gösteren Rus milletinin ezici tazyik ve sıklet ağırlığından korkuyorlar. Polonyalılar ile Ruslar arasında bir ırkî yakınlık mevcut olması Polonyalıları Rusya'dan siyaseten bağını koparmaya ve Ruslara karşı nice nice savaşları yapmaya sevk eden sebeplerin belki başlıcasıdır. Polonyalıları Ruslaştırmanın, onları Almanlaştırmaktan kat kat kolay olduğu açıktır. İşte bunun içindir ki Polonyalılar asla ve kat'a Rus ida-

resi altına girmek istemiyorlar. Avusturya'daki Polonyalılar ise kendi kendilerini büsbütün serbest ve bağımsız hissediyorlar. Rus arazisinde yerleşik yedi milyon kadar ırkdaşlarının kendilerine katılması halinde Avusturya Polonyalıları Habsburg İmparatorluğu dahilinde gayet önemli ve belki de hâkim bir rol oynayacaklardır. Bütün Polonyalıların Avusturya arazisi dahilinde, Avusturya koruma ve idaresi altında birleşmeleri, bu kavim için bağımsızlığa sahip olmaktan kat kat faydalı olacaktır. Zira canlandırılan bağımsız bir Polonya yok olma tehlikesine yuvarlanan eski Polonya hükümeti gibi çepeçevre büyük devletler ile kuşatılmış ve deniz ile doğrudan doğruya bağı ve ulaşımı kesilmiş olacağından selefi gibi hayatına devam edemeyecektir. Polonyalı yazarlardan bazıları bütün Polonya'nın Avusturya ile tek-vücut bir hale gelmesini bile yeterli saymayarak Avusturya-Macaristan doğu sınırının Rusya'nın ta içlerinde olan Kiev'e uzatılmasını ve genişlemesini talebe kadar varıyorlar.

Avusturya ve Macaristan savaştan galip çıkarsa büyük bir ihtimal, Sırbistan ve Karadağ Krallıklarını da kendi devletine dahil edecektir ki ilgili devletlerin bu hareketini mazur ve meşru' görmemek elden gelmez. Zira şu anki harbe götüren sebep, Sırbistan'dan gelip oturanlarının büyük çoğunluğu Sırp ırkına ait ferdlerden oluşan Bosna kıtası için büyük bir tehlike kesilen fesadkârâne hareketlerden ibaret değil midir? Sırplar bir kere Avusturya'nın hâkimiyeti altına girdiler mi Hırvatlar ile birleşip çok geçmeden Avusturya'daki Polonyalılar ve Çekler gibi pekiyi ve sadık Avusturya vatandaşları olacaklardır. Bu başkalaşma Güney Afrika'daki Boerlerde de gözlenmiştir. Bu kavim bağımsızlığının kaybına sebep olan Transval muharebesini kaybederken ve İngiliz tabiyetine girdikten sonra İngiltere'ye hakiki bir vatan sevgisi ile kalpten bağlanmıştır.

Avusturya'da Kuzey Arnavutluk'un ilhakını isteyen siyasiler dahi vardır. Diğer bazı Avusturya siyaset adamları, bu istekler ve maddiyat vadisinde deminkilerden bile daha ileri giderek Avusturya'nın Adalar Denizi'ne doğru kendisine bir yol açmayı ve Makedonya'nın bir kısmıyla Selanik şehrini zapt ve ilhak etmesini talep ediyorlar. Mamafih bu zemindeki emel ve tasarıların gerçeğe dönüşmesi geniş bir ölçekte, tarafsız devletlerin tavırlarına ve hareketlerine bağlı bir keyfiyet olduğu için konuyu şimdiye kadar harbe karışmamış olan hükümetlere çeviriyoruz:

İtalya – Bu devlet, şu ana değin silahlı bir tarafsızlık vaziyetinden ayrılmamıştır. Lakin İtalya bu duruş ve yolu harbin sonuna kadar korusa bile harbin tüm sonuçlarından olarak Avrupa siyasi dengesine

gelecek değişikliklere karşı –düşmanlık bittikten sonra– hiçbir suretle ilgisiz duramayacaktır. Savaşan devletler kılıcı tekrar kınına koyacakları zaman, İtalya yıpranmamış, yorulmamış ve seferberlik dolayısıyla silah elde harekete hazır büyük kuvvetlere sahip olacağından diğer devletlere pek ağır ve mühim maddiyat dile getirmeye kadir bulunacaktır. İlgili devletin kuzeyde Alp dağları gibi doğal bir sınıra ulaşabilmek üzere Avusturya'dan Tirol eyaletinin İtalyanlar ile yerleşik güney kısımlarının terkini istemesi bile mümkündür. Avusturya, Triste'yi elden çıkarmamak şartıyla İtalya'nın teklifine pekâlâ rıza gösterebilecektir. Avusturya'nın Kuzey Arnavutluk'u ilhaka kalkışması İtalya'yı mutlaka Güney Arnavutluk'a derhal el koymaya sevk edecektir. Bundan başka İtalya'ya taviz olarak Tunus kıtasının verilmesi dahi tasarlanıyor.

Romanya – Almanya ve Avusturya devletlerinin muzafferiyeti halinde Romanya'ya galiba, bugün bir Rus eyaleti olan ve bir milyondan fazla Romen ahalisininin yaşadığı Besarabya kıtası verilecektir. Lakin buna karşılık Romanya'nın Bulgaristan'a Dobruca'yı iadeye mecbur edilmesi hiç de olmayacak şey değildir. Rusya'ya karşı galibiyet elde eder ise arazisini olağanüstü surette genişletecek olan Avusturya'nın Romanya'ya –bilhassa bu son hükümet Rusya'ya karşı harp açtığı takdirde– Bukovina eyaletini taviz olarak terk ve ihsan edebileceği bazı Avrupa çevresinde daha şimdiden konuşulmaktadır.

Bulgaristan – Bu hükümeti memnun edebilecek yegâne taviz Makedonya kıtasıdır. Makedonya ister tamamen veya kısmen Bulgaristan'a geçsin, ister Avusturya'ca zapt ve ilhak edilsin, ister hür bir eyalet haline konsun, şurası muhakkaktır ki Almanya ve Avusturya'nın galibiyeti suretinde Yunanistan mutlaka Selanik'i kaybedecektir.

Felemenk – Almanya Belçika'nın batı havalisini kendi mülküne zam ve ilave edecek olur ise Belçika arazisinin doğudaki kısımlarını Felemenk'e terk için hiçbir mani kalmayacaktır. Bu da Belçika bağımsızlığının sonu demek olacaktır.

Osmanlı Hükümeti – Osmanlı Hükümeti harpten ne yolda faydalanacaktır? Bab-ı Ali'nin siyasi yolunu araştırıp eleştirmek asıl konumuz dışında bulunduğundan ancak Almanya ve Avusturya devletlerinin muzafferiyetiyle neticelenecek bir harp sonrasında bu iki hükümetin doğu siyasetinde ortaya çıkacak eğilimleri burada açıklayıp incelemek ile yetineceğiz.

Hiç şüphe yoktur ki harpten sonra Almanya ve Avusturya'nın Türkiye hakkındaki duruş ve tavrı pek dostane olacaktır. Almanya İmparatorluğu'nu, yalnız Avusturya'nın mevcudiyetini emniyet altına almak ve devam ettirmek üzere Alman ırkına ait bütün ferdlerin bir-

liğindeki büyük çıkarları feda etmeye ve neticede bu tasarıdan vazgeçmeye ve Avusturya'nın mal bütünlüğünü yol olmaktan korumak maksadıyla bu kere Rusya'ya harp ilan eylemeye sevk ve mecbur eden sebeplerin aynı –ki bunlar Rus Çarlığı'nın günden güne gittikçe artan kuvvetine karşı Almanya'ca hissedilen korku ve endişeden ibarettir– Almanya'yı Osmanlı Devleti'nin kurtuluş ve gelişmesini emniyet altına almak mecburiyetinde bırakmaktadır.

Rusya mağlubiyete ve bozguna uğrayacak olur ise tabiidir ki hem bizzat harp yüzünden, hem arazice uğrayacağı kayıplar sebebiyle hayliden hayli zayıf düşecektir. Böyle iken Rusya harpten sonra dahi kudretli bir hükümet halinde kalıp yaşayacaktır. İlgili devlet Kırım Muharebesi'nden sonra yaptığı gibi bu sefer de kuvvetlerini toplayıp tamir edecek ve Almanya için günün birinde tekrar bir tehdit ve tehlike kesilecektir. Rusya, arazi terki yüzünden on ila on beş milyon nüfus kaybetse bile yine harpten sonra yüz elli milyon yerleşik oturana sahip olacaktır. Harbin sonunda Rusya'nın mağlup ve perişan olması ihtimali şimdilik mevcut ise de bu ihtimal hükümetin milleti esaret altında, cehalet ve sefalet içinde yaşatması ve böylece milli kuvvetinin gelişmesi ve artışına kendi eliyle perde çekmesi gibi sebeplerden ileri geliyor. Mamafih Rusya'daki hükümet tarzı ve siyasi idare bugün yarın mutlaka değişecek ve işte o zaman Rus milletinde içsel bir halde mevcut olan siyasi ve iktisadi kuvvetler herhalde yükselecek ve genişleyecektir. Rus ahalisindeki eğilimlerin ve yeteneklerin büyümesi, gelişmesi ve yükselmesi neticesi olarak Rus nüfusunun diğer memleketler nüfusuna oranla sayısal üstünlüğü er veya geç Rusya'ya, diğer devletlere karşı o kadar müthiş bir askeri üstünlük verecek ve üstünlüğünü emniyet altına alacaktır ki, değil yalnız Cermen hükümetleri hatta bütün Avrupa bile bu üstün kuvvete karşı durmakta güçsüz kalacaktır.

Demek ki şu anki harp ile Rus tehlikesini tamamen toptan atlatamayacağından Almanya bu tehlikeye gelecekte daha tesirli ve kesin bir surette göğüs gerebilmek için bir takım tedbirlere müracaat edecektir.

Bütün bunlar dikkate alınınca Türkiye'nin Almanya için sahip olduğu olağanüstü önem derhal anlaşılıyor. Karadeniz'e yol veren tek kapının anahtarlarının Türkiye'nin elinde bulunması bu önemi iki katına çıkarmaktadır: Lakin Türkiye'ye Almanya nazarında bundan daha büyük önem ve değer veren bir şey Türkiye'nin nihayet dahil olduğu yenileşme ve iyileştirme yolunda kararlı olması ve devam etmesi halinde mutlaka bir gün Karadeniz'in güney sahillerinden ve Edirne'den ta Basra Körfezi'ne kadar uzayan büyük araziyi içine alan ve yayılan büyük ve güçlü bir İslamî hükümet haline gelmesinin muhakkak bu-

lunmasıdır. Böyle bir saltanat, Almanya ve Avusturya'nın Rus varlığına karşı giriştikleri kavga ve güreşte bu iki devletin en emin ve en doğal bir müttefiki olurdu.

Almanya bu hususta ne Anadolu'da ne de Mezopotamya ve Irak'ta Türkiye'nin makamına sahip olamaz. Almanya olsa olsa o taraflarda mükemmel sömürgeler vücuda getirebilir. Yoksa onun Osmanlı Asya'sında çok sağlam bir hükümet konumunda bulunması imkânsız bir konudur.

Türkiye'de gelecekte bir hükümet kurulacak olur ise bu hükümet ancak ve ancak şimdiki Osmanlı Hükümeti olabilecektir. Türkiye kendi kendini yeni bir tarz ve medeni bir hükümet şekil ve kalıbına dökecek kadar kuvvet ve kabiliyete sahip olup da bu kudret ve kabiliyetini iyi kullanmak yolunu bilir ve tutar ise sorumluluğuna dayanan bir tarihî vazife yapmış ve böylece Rusya'nın Asya'daki yayılma girişimleri ve hâkim olma hareketlerine karşı bir engel koymuş olacaktır. İlerlemekte ve gelişmekte bulunan Uzak Doğu milletlerinin ve kavimlerinin dahi bu hususta hayli yardım ve tesiri görülecektir. Lakin şayet Türkiye ilerleme ve gelişme yolunda hiç bir adım atmaz ve halen bulunduğu düşkün mevkiden kalkmaz ise onun bugün işgal ettiği arazi bir takım sömürgelere bölünecektir ki bunlar siyaset açısından önemden uzak bulunacaktır. Halbuki halen Osmanlı Memleketleri'ni oluşturan yerlerin sağlam bir hükümetin hüküm ve idaresine bağlı olması Almanya için siyaseten pek mühim ve lazımdır. Böyle şevketli ve kuvvetli bir hükümet kurulabilir ise bunun sınırlarının doğuda Hazar Denizi'ne, Kafkasya Dağları'na kadar uzaması Almanya'nın çıkarı gereğinden olacaktır.

Almanya ve ona paralel bir hareket yolunu takip eden Avusturya'nın Osmanlı Hükümeti'ne karşı dostane bir yol tutmalarını emreden ve gerektiren daha başka sebepler vardır. Biraz yukarıda söylediğimiz gibi varolan harpten galip çıkan bir Almanya bile İngiltere'nin deniz kuvvetini ve hâkimiyetini şimdilik kıramaz. Almanya, Avusturya'daki siyasi hâkimiyetini elde ettikten sonra Almanya emperyalistleri şüphesiz ki olanca faaliyet ve gayretlerini, İngiltere'nin denizlerdeki mevcut üstünlüğünü düşürmek gayesine yönlendirecek ve tahsis edeceklerdir.

Almanya'nın bozguna uğratacağı devletlerden herhalde alacağı büyük harp tazminatı onu deniz inşaatında diğer tüm milletleri pek çok geride bırakmayı ve İngiltere donanmasından bile kuvvetli bir donanma kurmayı başaracaktır. Mamafih Almanya bunu başarsa bile Cebeli-Tarık ve Mısır gibi büyük öneme sahip askeri sevk ve geri çekilme yollarına sahip olan mevkiler İngiltere'nin elinde kaldıkça denizler

hâkimiyeti meselesi henüz hallolmayacaktır. Halen devam eden harp Almanya'nın Pasifik Okyanusu ile olan ilişkilerini ve ulaşımını hemen kesin ve mutlak bir kesintiye uğratmış ve Bağdat hattının büyük önemini bir kat daha fazla meydana çıkarmıştır. Zira eğer bu hat şimdi tamamlanmış olsa idi Hint Denizi'ne giden yol şimdi Almanya için açık ve serbest olurdu.

Yukarıda belirttiğimiz şeylerden Almanya için daha önemli bir keyfiyet var ise o da Mısır'da İngiliz hâkimiyetine son vermektir. Türkiye'nin kuvvetlenmesi için Almanya'ca sarf olunan yardımlardan arzu edilen en önemli amaçlardan biri Mısır üzerindeki İngiliz himayesinin devamına artık yer ve imkân bırakmamaktır.

Muharebeden evvel Almanya'nın doğu hakkındaki politikası barışı korumaya ait sebepler ve düşüncelerden dolayı zorunlu olarak zaafa uğramış bulunuyor idi. Rusya İmparatorluğu'nun kuvvet ve kudretinin artmasını endişeli bakışlar ile takip eden Almanya o zaman Rusya'nın muhabbetini korumak için çalışmaya mecbur idi. Almanya'da hüküm süren Hohenzollern sülalesiyle Rusya'da saltanat süren (Romanof) imparatorluk hanedanı arasında pek eski ve sıkı ananevî bağlar yerleşmiş bulunuyor idi. Eğer Avusturya Hükümeti Kırım Muharebesi esnasında Rusya'ya karşı savaşmamış ise de bunu Prusya'nın engeline ve kesin muhalefetine uğradığı için yapmamıştır. Buna karşılık Rusya'nın 1866 ve 1870 tarihlerinde koruduğu tarafsızlık sayesindedir ki Prusya evvela Avusturya'yı sonra Fransa'yı ezmeyi başardı. Mamafih Rusya'nın o iki büyük muharebe esnasında tarafsız ve seyirci kalmasının başlıca sebebi Kırım Muharebesi'nin kendi vücudunda açmış olduğu yaraların o tarihte henüz büsbütün kapanmamış olmasıdır. Lakin Avusturya'nın zayıf düşmesinde Rusya'nın çıkarına bu hükümete 1866'da müdahalesizlik politikasını kabul ettiren tesirlerden biridir. Balkan Muharebesi'ne değin Almanya; Rusya ve Fransa arasında mevcut ittifaka rağmen Rusya ile sulh üzere yaşamanın kendisi için mümkün olacağı zannında bulunmuş idi. Son harp ilanına birkaç gün kala Almanya İngiltere'nin tarafsızlığını koruyacağı hülyasında bulunuyor idi. Muharebe bütün bu tereddütlere ve hayallere nihayet verdi. Yüzlerdeki maskeler atıldı. Her tarafta çıkarlar çarpışmaya başladı. Bu çıkarlar artık sulh vasıtalarıyla ile defedilemez. Bunun için katiyen emin olmalıdır ki eğer Almanya düşmanları ile başa çıkmayı başarır ise muharebeden sonra Doğu siyasetine benzersiz bir sıcaklık ve faaliyet verecektir.

Umumi Harp Neticelerinden İngiltere Galip Gelirse

Yazan: Parvus
Çıkaran: Türk Yurdu Kütüphanesi,
İstanbul - 1330 [1514], Kader Matbaası

İkinci Fasıl

İtilaf-ı Müselles'in Zafer ve Galibiyeti Halinde Meydana Gelecek Toprak Değişiklikleri

Fransa – Muhakkak *olan* bir şey vardır ki o da Fransa'nın Alsas Loren'i geri isteyeceğidir. Lakin acaba yalnız bununla yetinecek midir? Biz bu fasıldaki düşünce ve tahminlerimizi Almanya ve Avusturya'nın tümüyle ve kesin yenilgisi varsayımı üzerine yürütüyoruz. Nitekim bundan evvelki fasılda bunun aksini yani İtilaf-ı Müselles'in yenilgisini değerlendirme ve düşüncelerimize esas kabul eylemiş idik. Bu iki şık ve ihtimal arasındaki durumları inceleme ve açıklamayı bu eserin diğer bir kısmına bırakıyoruz. Bizi bu fasılda ilgilendiren taraf, İtilaf-ı Müselles'in Avrupa'yı yönetimi altına almaktan ibaret gaye ve amacına erişmesi halinde, toprak almak hakkındaki ihtiraslarını nerelere kadar vardıracağı keyfiyetidir. Şüphesiz ki bu takdirde İtilaf-ı Müselles'in eline geçirmek isteyeceği yerler yalnız Alsas Loren kıtasıyla sınırlı kalmayacaktır.

1871'de Almanların Ren nehri üzerindeki Fransız toprağını kendi toprağına katmaya sevk eden sebepler ve değerlendirmelerin aynı, ihtimal ki şu harbin sonunda Fransızları yine o nehir boyunca varolan Alman arazisine sahip olmaya sevk ve teşvik eyleyecektir. Şüphesiz ki bu yerlerin Fransa'nın eline geçmesi ordunun hareket ettirilmesi açısından pek büyük öneme sahip olurdu. Bundan dolayı Fransa'nın; maddiyatını yalnız Alsas Loren'e sıkıştırmayarak Ren eyaletiyle Hes-Nasau[1] dukalığının bir kısmını ve belki de kısmen Vestfali eyaletini istemesi ihtimali pek fazladır.

Nefsini feda edercesine bu harpte Fransa'nın tarafını tutan Belçika'nın dahi ganimetten kendisine bir hisse ayırmak hevesine düşeceğini kabul etmek lazım gelir. Bu hükümetin şu yoldaki iştihalarını

1. Renanya Hessen-Nassau Dükalığı, Vestfalya

yatıştırmak için Almanya'dan Ren havalisini almaktan başka çare olamayacaktır.

Fransa ve Belçika'nın ihtiraslı bakışlarına hedef olan şu Batı Alman bölgeleri sanayi itibariyle gayet zengin ve gelişmiş yerlerdir. Denilebilir ki Almanya'nın başlıca serveti buralarda biriktirilmiş bulunuyor. Krup'un en büyük sınai kuruluşları dahi Ren eyaletinde kurulmuştur. Elhasıl bu kıta her yönden iştiha açan bir lokmadır.

Ren havalisinin Fransa ve Belçika'ya geçmesi mutlaka Lüksemburg büyük dukalığının da Fransa'ya geçmesiyle sonuçlanacaktır. Demir çelik sanayiinin son ilerlemeleri neticesi olarak demir madeninin işlenmesi pek kârlı bir sanat kolu haline geçmiş olmasına dayanarak bu madenlerin birçoğuna sahip olan (Lüksemburg) grandukalığı bu yüzden son seneler zarfında büyük bir sınai öneme erişmiştir.

Harp, Fransa ile Belçika arasında bir kan bağının oluşmasına sebebiyet vermiştir. Bundan dolayı harbin son bulmasından sonra bu iki hükümetin aralarında bir birlik oluşturmaları değil yalnız imkân hatta ihtimal dairesinde bile olan bir şeydir. Bu birleşme iki memleketin sanayilerinin gelişmesine ve hele Fransa medeniyetinin ilerleme ve yükselmesine son derece yardımcı olacaktır.

Rusya – Bu hükümet, Avusturya ve Almanya idare ve hâkimiyetinde bulunan Polonya parçalarına sahip olmak arzu ve niyetini daha şimdiden apaşikare göstermektedir. Rusya'nın bu emel ve tasarısı gerçekleşir ise Almanya Pozen ve Silezi eyaletleri ile Avusturya Galiçya kıtasını kaybedeceklerdir. Tarihî ananelerine sadık kalan Rusya, batıya ve hele Baltık Denizi'nin Prusya'daki sahillerine doğru uzanmak için elbette şimdiki fırsatı elden kaçırmayacaktır. İlgili hükümet herhalde Almanya'nın Konigsberg ve Dançig[2] limanlarıyla Doğu Prusya eyaletinin bir kısmına sahip kesilmek için elinden geleni yapacaktır. Kuzey Almanya'da Rusya'nın lehine olarak bu gibi mülk değişikliklerinin gerçekleşmesi halinde, Alman İmparatorluğu'nun kurulmasında en önemli rolü oynamış olan Prusya'nın varolan memleketlerden ancak bazı artık arazisi kalacak ve Alman sınai ve medeni hayatının ağırlık merkezi güneye geçecektir. Tabiidir ki aynı zamanda Hohenzollern imparatorluk hanedanının talih yıldızı sönecektir.

Avusturya'ya gelince bu devlet sonlanacak ve enkazı üzerinde bir takım yeni siyasi örgütler kurulacaktır. Bunları şuracıkta kısaca gözden geçirelim:

---

2. Danzig.

Evvelce de söylemiş olduğumuz gibi Galiçya kıtası Rusya tarafından ortadan kaldırılmış olacak, bu suretle Rusya Karpat sıradağlarına hâkim ve sahip kesilecektir ki bu doğal engel sayesinde o memleket şimdiki Avusturya-Macaristan yönünden bir hücuma uğramak tehlikesinden kurtarılmış bulunacaktır.

Bohemya besbelli muhtariyet sahibi ve belki de bağımsız bir hükümet şekline getirilecektir. Ahalisinin büyük çoğunluğu İslav olan Moravi eyaleti ya Bohemya'ya verilecek ya Rusya'ya geçecek ve Macaristan'ın Avusturya ile olan son bağları kesilecektir. Aşikârdır ki Bosna kıtası Sırbistan'a kısmet olacaktır. Lakin bu takdirde Hersek, Dalmaçya ve Slovenya ve Hırvatistan kıtalarıyla Tirol Alp dağlarının doğu ve güneydeki yamaçlarına kadar uzanmış sahada yerleşik İslavların kaderi ne olacak? Bu meseleyi hal için büyük ihtimale göre Sırbistan ve Karadağ dahi katılacak ve kuzeyde merkez idaresi Ağram güneyde ise Belgrad bulunacak bir güney İslav hükümeti çıkarılacaktır.

Bu bölünmelere uğradıktan sonra Avusturya'nın elinde ancak Tirol eyaletiyle bunun kuzeyindeki dağlık arazi ve Yukarı Avusturya ile Aşağı Avusturya eyaletleri ve bu son eyalette bulunan Viyana havalisi kalacaktır.

Mümkün değil ki bütün organları kesilmiş olan bu hükümet gövdesi uzun müddet bağımsız bir hayat yaşamaya kadir olsun. Bütün bu havali öteden beri Almanya'ya dönük ve taraftar olan yoğun bir Alman halkıyla yerleşik bulunuyor. Vakıa muzaffer bir İtilaf-ı Müselles Avusturya İmparatorluğu'nun bu son kalan eserlerine bağımsız bir siyasi varlık sağlamak için kararları kabullenmekten geri durmayacak ise de bu enkazın er veya geç Almanya İmparatorluğu'nu oluşturan hükümetler sistemine bağlanmasına engel olamayacaktır. Demek ki Almanya'nın batıda ve doğuda göreceği kayıplar, Avusturya'nın nüfusu Alman olan kısımlarının Almanya'ya katılmasıyla nihayet karşılanmış olacaktır. Bu suretle bütün Almanların birleşmesi hususundaki tasarılar sonunda yine gerçeğe dönmüş olacak ve o zaman Alman medeniyeti tekrar eski parıltısını elde edecektir.

İtalya – Bu devlet taviz olarak Tirol eyaletinin esasen İtalyan olan güney taraflarıyla Trieste havalisini alacak ve buna barışla ulaşamadığı takdirde silahlı kuvvetler ile o yerleri ele geçirecektir. Bu kazançları bile yeterli görmeyip ahalisi İtalyan olan İsviçre'nin Tesin nahiyesinin İtalya'ya katılmasını talep eden bazı İtalyan halayperestleri vardır. Lakin bunu başarabilmek için İtalya evvel emirde İsviçre'nin askeri direncini kırmaya zorunlu olacaktır. İtalya böyle bir iş başa çıkarır ise İsviçre komşuları arasında ister istemez taksim edilecektir. Şöyle

ki ahalisi aslında Fransız olan Cenevre şehriyle havalisi Fransa'ya düşecek ve Almanların oturmakta olduğu kuzey ve doğu nahiyelerinde (kanton) Almanya'ya katıldıklarını ilan eyleyecektir.

Romanya – Bu hükümet sınırını Macaristan'ın zararına olarak genişleterek üç milyondan fazla ırkdaşlarını egemenliği ve etkisi altına almak suretiyle nüfusunun adedini on milyona çıkaracaktır.

Yunanistan – Yunanistan tüm Epir kıtasına sahip kesildikten başka Selanik'i koruyacak ve Makedonya'nın bir kısmına da Selanik için "hinterland" olmak üzere sahiplik edecektir. Makedonya'nın diğer kısımları galiba Bulgaristan'a bırakılacaktır.

Arnavutluk – Bir İtalyan eyaleti haline gelecektir.

Birinci fasılda savaştan sonra Almanya ve Avusturya hükümetlerinin Türkiye'ye karşı tutumları ve izlemeleri muhtemel olan gidiş yolunu açıkladığımız gibi bu fasılda İtilaf-ı Müselles'in harbin sonuçları hakkındaki ümitleri boşa çıkmadığı durumda bu devletlerin Osmanlı Devleti hakkında kabul edecekleri yolu iyi bir incelemeden geçireceğiz.

Osmanlı Devleti'nin kuvvetini düşüren tarihî sebeplerin başlıcası şimdiye kadar Rusya idi. Kendisine Boğazlara doğru bir yol açmak için asırlarca inatla çabalamış olan Rusya, eğer bu sefer Almanya ve Avusturya'nın direncini kırmaya başarılı olur ise hiç mümkün müdür ki öteden beri hırsla baktığı Karadeniz'e el uzatmasın.

Umumî Harb'in çıkmasından evvel Rusya'nın Boğazlara hiç muhtaç olmadığı nağmeleri ara sıra işitildi. Nasıl ki Rusya Boğazlara sahip olmaksızın bile pek ala işini görebildi ve bu yokluğa rağmen gerek sınai gerek siyasi büyük ilerlemeler yaptı. Boğazların Rusya'ya lazım olmadığı varsayımıyla birlikte güya arazisi aşırı büyümüş olmasından, merkezî kuvveti zayıflama tehlikesiyle karşı karşıya bulunan Rusya'nın, bu tehlike nedeniyle yeni fetihler peşinde artık koşmayacağı yolunda bir fikir ve değerlendirme ortaya atıldı. Lakin bu düşünce uzun bir barışın devamı varsayımına dayanıyordu. Halbuki şimdi Rusya büyük bir harbe atılmış bulunuyor ve hem de bu harbi arazisini büyütmek için yapıyor. Bu emr-i vaki güya Rusya için yeni yerler zapt etmenin tehlikeli bir girişim olacağı varsayımını ta esasından çürütüyor ve Boğazlar meselesinin tekrar açılmasına sebep oluyor. Boğazların askeri bir bakış açısından Rusya için pek büyük bir öneme sahip oldukları inkâr edilebilir bir şey değildir.

Trablus Savaşı'nda Çanakkale Boğazı'nın kapatılmasına şahit olduğumuz gibi bu kapatılmışlık yüzünden Karadeniz ticaretinin mutlak

bir felce uğradığını dahi gördük. Eğer şu sırada Marmara Denizi'nde birkaç Goben zırhlısı dolaşsa Rusya'nın Karadeniz donanması muhakkak pek büyük bir tehlikede bulunur ve o deniz üzerindeki tüm Rus sahili hemen savunmasız bir halde bir deniz hücumuna maruz kalırdı. Rusya'ca şu aralık Türkiye'nin tarafsızlığına önem verilmesindeki sebepler ve düşünceler arasında Türkiye ile harp çıktığında Boğazların ister istemez kapatılacağı gibi bir değerlendirme önemlice bir konum tutsa gerektir. Boğazlardan ticari gemiler geçişinde şimdiden bazı güçlüklere uğranılması ve Dersaadet limanında bulunacak Rus gemileriyle bunlardaki yüke –Rusya ile bir anlaşma gerçekleştiğinde– ilgili devlet tarafından el konulması ihtimalinin varlığına dayanan Karadeniz limanlarındaki alışveriş işlemleri şimdiden önemli kısıtlamalara bağlanmıştır.

Bunlar öyle olaylardır ki bunlara karşı göz yumulamaz. Bu belirtiler uygun bir fırsat çıkar çıkmaz Rusya'nın Boğazları ele geçirmek için bir girişim ve harekette bulunacağını göstermektedir. Kısaca Rusya'nın çıkarları kendi tarafından Osmanlı Devleti'ne bir ölümcül darbe indirilmesini gerektiriyor.

Fakat Rusya'nın müttefikleri buna razı olacak mıdır? Hele bir zamanlar Türkiye ile birlikte Rusya'ya karşı harp etmiş olan İngiltere ve Fransa hükümetleri Çarlığın Türkiye'yi hedefleyecek bir gasp edici hareketine karşı hiç ses çıkarmayacaklar mı? Buna cevap verebilmek için en önce Fransa ve İngiltere hükümetlerinin varolan doğu siyasetlerinin gerçek içeriğini anlamak gerekir.

İngiltere'nin Türkiye'ye karşı evvelleri göstermiş olduğu iyiliksever ilgisi Kırım Savaşı'ndan sonra bir müddet için epey soğumuş gibi görünüyordu. Bu harp bir kere son bulduktan sonra İngiltere Dersaadet konusuna eskisine oranla pek azalmış bir dikkat ve önem vermeye başladı. Bu kayıtsızlık yalnız İngiltere resmî çevrelerinde değil, İngiltere'nin mali ve ticari çevrelerinde dahi görünüyordu, Türkiye'nin birinci borçlanmaları hep İngiltere'de yapıldı. Ve Kırım Savaşı'ndan evvelki zamanda İngiltere, Osmanlı Memleketi'nde en büyük mali ve ticari çıkarlara sahip bulunuyordu. Lakin daha 1870 senesinden itibaren İngiltere para piyasası Türkiye'ye karşı kapanmaya başladı ve İngiliz maliyecilerinin bu çekingenliği ve kaçınması bugüne kadar devam etti.

İngiliz sermayedarları Türkiye'deki ayrıcalıklı konumlarını hayrete değer bir kayıtsızlık ile Fransızlara ve Avusturyalılara terk ettiler ki bunlara sonra Almanlar dahi katıldı. Şimdiki Osmanlı Bankası'nın –ki resmi unvanı *Banque Imperiale Ottomane*'dır– selefi yalnız *Banque Ot-*

tomane unvanına sahip bir İngiliz kuyumculuk şirketi idi ki kurulma tarihi 1856'ya rastlamış bulunuyor. Lakin daha 1863 senesinde İngilizler bu bankadaki konumlarını Fransızlara terk ettiler. Fransızlar bu şirketi yeni baştan iyileştirip ve düzenleyerek onun için yeni bir takım ayrıcalıklar elde ettiler. İngiltere o sıralarda Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karşı dahi büyük bir ilgisizlik göstermeye başladı.

Buna karşılık ilgili hükümet dikkatini daha fazla Mısır'a çevirdi. Bu ilgi ve çıkar Süveyş kanalının kazılması üzerine büsbütün arttı. Mamafih Mısır'a karşı İngiltere'ce beslenilen ilgi ve iyilikseverliğin neticesi, Türkiye'nin tarafsızlığını koruma suretinde değil lakin Mısır ülkesi üzerinde İngiltere korumasının kurulması şeklinde ortaya çıktı.

Ne vakit ki Rusya, 1877 ve 1878 senelerinde Türkiye'yi baltalamaya koyuldu, İngiltere buna karşı kayıtsız bir seyirci vaziyetinde kaldı. Ancak son dakikada yani Rus orduları Ayastefanos'a girdikleri sıradadır ki İngiltere Almanya ile birlikte işe karıştı. Bu müdahale üzerine Bismark'ın başkanlığında toplanan Berlin Kongresi Rusların aşırı isteklerini bir akla yakın çizgiye çekti. İşte daha o zaman Almanya'nın çıkarının Türkiye'nin devamında olduğu meydana çıktı.

Türkiye, 1878'de düşmanlarına Balkan Dağları sınırını terke zorlanmakla Balkanlar'da varlığını sürdürmek imkânından mahrum bırakılmış idi. İngiltere ise buna kendiliğinden razı oldu.

Mamafih şurasını kaydetmek ve işaret etmek lazımdır ki 1860 senesinden itibaren geçen asrın sonuna kadar devam eden devre zarfında İngiltere'nin yalnız Türkiye'ye karşı değil, bütün dünya hakkındaki siyaset yolu çekingen ve olumsuz bir içeriğe sahip bulunuyordu. 1860 tarihinden evvelki seneler zarfında İngiltere bilakis gerek Yakın Doğu'da, gerek Uzak Doğu'da sataşmacı ve tecavüzî bir politika takip eylemiş idi. Kırım Savaşı'yla Çin'e karşı yapılan İngiliz seferleri bunun en açık delilidir. Bu durum üzerine İngiltere bir durgunluk devrine girdi. Bu devir İngiltere'nin siyasi ve iktisadi kudretinin en yüksek zirveye ulaştığı bir hengâmedir. İngiltere'nin herkesin bildiği önem ve kuvvet ve itibarı hakkında şüpheye düşmek o vakit kimin haddi idi? O sırada hiçbir taraftan kendisine bir tehdit gelmiyordu. İngiltere'nin sanayii o kadar yüksek bir seviyede bulunuyordu ki o sanayi ile hiç bir milletin rekabete girişemeyeceği hep zannolunuyordu. Bundan başka Büyük Britanya'nın denizler üzerindeki hâkimiyeti mutlak idi.

Kendi kuvvet ve büyüklüğünü bir gurur hissi ile anlayan İngiltere, bu his ve bilginin tesiri altında rahat rahat yaşıyordu. İngiltere'nin sömürgeleri o kadar geniş, kendi çıkarları bütün yerküre üzerinde o derece dağınık idi ki bir dünya kadar geniş olan ülkesinden rahat

rahat faydalanması ve kazanması için ilgili hükümete yalnız bir şart lazım idi: O da İngiltere sınırı haricindeki diğer her tarafın yavaşlıkla ilerlemesi idi. Bunun içindir ki İngiltere'nin diğer memleketlere karşı politikası korumacı hatta gerici bir renk aldı. İngiltere, belirtilen sebeplere dayanarak gerek Türkiye'nin, gerek Çin'in siyaseten de iktisaden de geri kalmasını arzu ediyor ve bu gerileme halini gerekli buluyor ve sahip çıkıyordu. Ama bu memleketlerde eziyet ve keyfi idare milletin ferdlerinin kemiklerinin iliklerine kadar işliyormuş, ama orada demiryolu falan yokmuş ve ticaret de hiç ilerlemiyormuş. Bütün bu düşünceler İngiltere'yi soğuk ve kayıtsız bırakıyordu. Zira bütün bu memleketler ne kadar gerileme ve düşme halinde bulunur ise bulunsun İngiltere için oraları yine yeterince geniş derecede ve bereketli birer ticaret pazarı idi. İngiliz fabrikalarının işsiz kaldıkları yok idi ki... Bundan başka bütün bu haller İngiltere hâkimiyeti için en küçük bir tehlike teşkil etmiyordu.

İngiliz gururu o zaman ilkel kavimlerin güçsüzlük ve cehaletinden gıda almakta idi ki bu hal İngilizlerin kendine güvenini son dereceye getirdi. İngilizler kendi kendilerini dünyanın hâkimi, diğer Avrupalılardan daha yüksek Avrupalılar sayıyor ve hissediyorlar ve kendi ırkından olmayanlara bir küçümseme ve merhamet ile bakıyorlardı. Onlar ticarette serbestlik taraftarı idiler. Zira diğer milletlerin, isterse kendi memleketlerinde olsun, İngiliz ticaret ve sanayiine karşı günün birinde bir rakip kesilebilecekleri kibirli İngilizlerin hatır ve hayaline bile gelmiyordu. İngilizler, diğer milletlerin sınai ilerlemesini daha beşiğinde boğmak ve bu suretle ebediyen dünyanın tek fabrikatörü kalmak için ticarette serbestliğe bir araç ve alet nazarıyla bakıyorlardı. Onlar İngiliz hükümetinin, İngiliz sanayi kuruluşlarının, İngiliz medeniyetinin sonsuza kadar devrilmez ve yüksek bir abide gibi sağlam olacağına inanmış oldukları için kendilerini kuşatan kavimleri hor ve alçak görmekte idiler.

Almanca'da "insan gitmesine ve düşmesine yakın bir zamanda gurur ve büyüklüğe kapılır" anlamında bir atasözü vardır. İngiltere'nin son zamanlardaki tavır ve tarzı bu cümlenin anlamını tamamıyla onaylamaktadır.

Alman sanayiinin son zamanlarda eriştiği ilerlemeler ve gelişmeler İngilizlerin cahilce kendini beğenmişliğine karşı vurulan ilk ve en önemli darbe olmuştur. Almanlar geçen zaman ile gerek Avrupa gerek Amerika ticari pazarlarında İngilizlere karşı üstün bir konum kazanmayı başardılar. Alman ürünleri İngiliz sömürgelerine bile dirençsiz bir surette girdi. Bu tehlikeye karşı İngiliz tüccarı yaygarayı kopardı. Fakat

kendi üstünlüklerine karşı olan inanç ve güvenleri henüz o derece büyük idi ki Almanların rekabetindeki şiddet ve kuvvetin Alman sanayi ve ticaretinin üstünlük ve uygunluğundan ileri geldiğini bir türlü akıllarına sığdıramıyorlar idi. Önde gelen İngiliz ticaret adamları, Almanların kendi memleketlerinin ticari malları ve ürünlerini İngiliz fabrikalarından çıkmış gibi göstererek bu hilebazlık sayesinde İngiliz tüketicilerinin rağbetini kazanabildikleri ve ahali hangi malın İngiliz ve hangi malın Alman olduğunu anlar anlamaz ve bundan dolayı bu iki türlü ticari mal arasındaki farkı görür görmez Almanya'nın taklit mallarını satın almaktan çekineceği ve istemeyeceği zannında bulunuyorlar idi. Bunun neticesi olarak Almanya'dan gelen bütün ticari mallar üzerine "Alman yapımı" yazısını içeren bir etiket yapıştırılması için İngiltere'de bir kanun konuldu ve ilan olundu. Yabancı bir devletin ticari rekabetine engel olmak niyetiyle başvurulan bu çocukça tedbiri bugün hatırlayanlar buna gülmekten kendilerini alamıyorlar. Lakin henüz yirmi sene evvel gibi yakın bir zamanda İngiliz hükümet adamları ve İngiliz tacirleri yukarıdaki araç ve tedbir sayesinde İngiliz sömürgelerindeki Alman ticari rekabetini ta esasından mahvetmenin mümkün olacağına tamamıyla inanmış idiler. Halbuki İngilizlerin hesap ve tahmin ettikleri şeyin tam aksi çıktı. Alman yapımı, *Made in Germany* yazısı Alman malları için gerçek bir reklâm hükmünü aldı ve İngiliz sömürgelerinin her tarafında bu markayı taşıyan mallar büyük bir istekle arandı. Bunun üzerine Almanya'ya karşı açılmış iktisadi savaşta her ne olursa olsun galip gelmek için İngiltere'de daha etkili çarelerin araştırılmasına başlanmış olundu ki bu alanda sarfolunan gayretler nihayet "İngiliz emperyalizm"i denilen akım ve tarzın meydana çıkmasına sebep oldu.

Artık bundan sonra "emperyalizm" fikir ve varsayımı İngiltere'nin genel dış siyasetinde başlıca bir etken ve etki rolünü ifa edecek idi. İngilizlerce şimdi artık siyasi bir iş kanunu hükmüne sahip olan "emperyalizm" tarzının ne gibi ticari çıkarlardan kuvvet aldığını ve yaşadığını buracıkta incelemeye lüzum görüyoruz:

"Emperyalizm" yolunda yürüyen İngilizlerce izlenen başlıca amaçlar şunlardır:

(1) İngiliz sömürgeleri üzerinde İngiltere'nin nüfuz ve hâkimiyetini destek ve bir de anavatan ile tüm sömürgeler arasında yerleşik ve kurulmuş ilişkileri açıklık ve güvenden uzak ve mahrum kılabilecek her türlü sebepleri ve etkenleri ortadan kaldırmak.

(2) Sömürgeler ile olan idarî bağları sıklaştırmak.

(3) Yabancı ticari mallara karşı sömürgelerde korumacı bir gümrük tarifesinin kabulü ve uygulanması. Bu ithalat vergileri o suretle

konulacaktır ki İngiltere'den gelen mallara nispeten daha düşük vergiler bağlanacak. Bu ticari koruma tarzında daha ileri gitmek isteyen bazı aşırılar, İngiltere'de dahi bu gibi vergilerin konulmasını ve kabulünü gerekli bulan ve sömürgelerden gelecek gıda ve diğer ürünlere bir üstünlük sağlanmasını istemektedirler. Bu tasarıları uygulamaya geçirmek mümkün olsa İngiltere hükümeti sömürgeleriyle birlikte gerçekten tek vücut bir imparatorluk haline gelir idi.

Fakat Almanların ticari rekabetinden başka İngilizleri endişeye düşüren diğer bazı haller daha var idi ki siyasi içeriğe sahip olan bu hallerden bir takımları hem emperyalizm tarzına gittikçe artan bir faaliyet ve hararet verilmesine, hem İngiliz dış siyasetinin saldırgan ve sataşan bir renk ve şekil almasına sebep olmuştur.

Belirtilen hallerden biri Almanya'nın sömürgeler kazanmak yolundaki başarılı çalışmasıdır. Sömürgelere ait emirler ve girişimlere gitgide daha büyük bir önem ve dikkat veren Almanya o zamanlar bu zemindeki tasarılarının verimli olmasını sağlayacak büyük masraflara katlanmaya koyuldu. Lakin İngiltere için bütün bu gayretlerden daha pek çok önemli bir şey var idi ki o da Almanya'nın büyük bir donanma inşasına başlamış bulunması idi. Almanya'nın bu müthiş deniz faaliyeti İngilizleri, bilhassa Güney Afrika yönünde korku ve telaşa sevk etmişti. Özellikle Büyük Britanya o taraflarda vaki Boer hükümetlerinin direncini dahi siyasi hesaplarına katmaya zorunlu bulunuyordu.

Transval kıtasında altın madenlerinin bulunması üzerine Boer cumhuriyetleri pek kuvvetli bir ilerleme yapmaya başlamışlar idi. O suretle ki İngiltere bu hükümetlerin günün birinde Kap sömürgesiyle birleşmesiyle oluşacak Müttehid Hükümetleri topluluğunun İngiltere'den ayrılması ve dağılması gibi endişe verici bir ihtimali bile dikkate almak zorunluluğunda kaldı.

Bu haller ve olaylar sırasında Uzak Doğu'da günden güne nüfuz ve kudretini daha fazla hissettiren bir devlet türedi. Bu devlet de Japonya'dır. İlgili hükümet, Çin'e karşı 1894'te gerçekleştirdiği kazançlı sefer ile sınai devletler ortasında yer alacak edecek derecede ilerlediğini ve öğrenmekte olduğunu dünyaya ispat eylemiş idi. Uzak Doğu siyaseti, Çin'in rahatlamasına ve huzuruna dayanan İngiltere artık bu harp üzerine kendi siyasi hesaplarına yeni bir etkeni ithal etmek zorunluluğuna düştü. Bu etken ise genç Japonya'nın bir coşan sel şiddetine sahip olan ileriye doğru hareketi idi.

Sibirya içinden Büyük Okyanus sahillerine kadar bir demiryolu inşa edip tamamladıktan sonra Rusya dahi sataşmacı bir hareket yolu kullanmaya başlamış idi. Mançuri'nin katılması, Porartur Limanının

işgali ve Kore kıtasına el koymak için Rusya'nın hazırlıklar ve düzenlemeleri bu saldırganca tarzın fiilî delillerindendir. Diğer taraftan Almanya Kiyao-çao havalisini ele geçirmekle Çin'de kendisine gayet önemli bir nüfuz alanı ayırmıştı. Bütün bu haller karşısında İngiltere hiçbir şeye karışmayarak duruma sade seyirci olmak kuralına bağlı olumsuzluk siyasetini terk ile etkin ve olumlu bir hareket yolu izlemeye koyuldu ki bunun tesirleri ve sonuçları çok geçmeden dünyanın dört tarafında hissolunmaya başladı. O zamandan beri birbirini takip eden olayları, bütünü ile anlamak imkânı doğduğu şu zamanda İngiltere'nin son seneler zarfında dış siyasette gösterdiği düzenleme ve izleme fikri ile ısrar ve kararlılığa karşı bir hayret hissi duymaktan doğrusu kendimizi alamıyoruz,

İngiltere'nin bir durgunluk devrinden sonra kabul ve izlemeye karar verdiği etkin ve olumlu siyasetin ilk sonuçlarından olmak üzere Güney Afrika savaşı çıktı. Bu harbe Büyük Biritanya'ca bütün Güney Afrika'nın her tarafını kendi yönetimi altına sokmak gibi bir amaç ile girişildi. Bu cenk ve çarpışmaların ulaştığı sonuç ile sabit olduğu gibi Londra Hükümeti Güney Afrika hakkındaki tasarılarını gerçekleşme yoluna çıkarmayı başardı.

Güney Afrika Savaşı'nı, çıkma sebepleri ve başarısı ta evvelden İngiltere'ce düşünülmüş ve hazırlanmış olan Rus Japon Savaşı takip eyledi. İngiltere'nin, Rusya ile yapılacak bir harpte Tokyo Hükümetine anlaşma ile vaad ve destek sağladığı –böyle bir korumaya Japonya tarafından lüzum görülmek şartıyla– bugün artık tarihî gerçekler sırasına geçti. Almanya'nın o aralık Anadolu'da kazandığı ve sağladığı başarı, o hükümet ile İngiltere arasında zaten varolan anlaşmazlık ve zıddiyet sebeplerini bir kat daha şiddetlendirdi. Anadolu Demiryolu ayrıcalığını elde edinceye kadar Almanya pek büyük güçlükleri yenmeye zorunlu kalmış idi.

Bu ayrıcalığı Almanlardan pek çok zaman evvel elde edebilen İngiltere nasıl olup da bunu kendisine sağlamadı? Bu ayrıcalığın alınamaması tarafımızdan yukarıda açıklanan ve anlatılan İngiliz siyasetindeki olumsuz içeriğin zorunlu bir sonucundan başka bir şey değildir. Halbuki bazı taraflarda görünen olan bu tembellik ve çalışmamazlık İngiltere'nin iktisadi ve ticari olarak aşırı derecede meşgul olmasından doğmakta idi. Lakin ne zaman ki Almanlar Anadolu hakkındaki tasarı ve girişimlerini başarı ile neticelendirdiler, İngilizler tekrar endişe ve kuruntuya kapıldılar. Vakıa Anadolu'da yeni hatlar oluşturmaktan ibaret olan girişim Almanlar için az çok kârlı bir iştir. Fakat bunun şimdiye kadar büyük kâr bıraktığını ve bunun üzerine "parlak" işler-

den addolunabileceğini zannetmek hata olur. Anadolu'yu baştanbaşa kateden büyük demiryolu hattı ancak İstanbul'da bütün önemini elde edecektir. Anadolu hattı bu memleketi şimdiye kadar dalmış olduğu gaflet uykusundan ve tembellikten silkip uyandırdı ve bu ülkeye yeni bir hayat sundu. Anadolu'da bitmez tükenmez zinde kuvvetlerin uyuklamakta olduğu büyük yolun inşasıyla meydana çıktı. Lakin işte bu uyanıklık ve göz açıklığı işaretleridir ki İngiltere'yi telaş ve asabiyete uğrattı. Zira o hükümetin yakın doğuda siyaseten gözettiği amaç, Türkiye'yi sonra daha kolaylıkla yutabilmek ve hazmedebilmek için o memleketin yavaş yavaş ilerleyen sonlanma haline ve yok olmasına engel olmamak idi.

Almanlar Anadolu Demiryolu hattını sağlamlaştırdıktan sonra Bağdad hattı ayrıcalığını dahi aldılar. Almanlar bu işlerde İngilizlerden üstün çıkmışlar ise bunda suç yine İngilizlere aittir. Çünkü Irak ve Mezopotamya kıtalarını Akdeniz'e bağlayacak ve kavuşturacak ve inşası Konya'dan geçen demiryoldan az güçlük gösterecek bazı hatlar için İngiliz mühendisleri tarafından daha evvel bir takım planlar hazırlanmış ve düzenlenmiş idi. Lakin İngiltere sermayedar çevreleri bu işi yüzüstü bırakarak nihayet diğer birçok projeler gibi unuttular. Almanlar daha sonra Bağdad hattının inşasını üzerlerine almak yiğitliğini gösterdikleri zaman İngilizler korkularından titremeye başladılar. Zira Almanların bu hat ile Hint Deniz'ine doğru kendilerine bir ticaret yolu açacakları İngilizlerce artık iyiden iyiye anlaşılmaya başlandı.

Bağdad hattının inşa ve tamamlanmasını mümkün olmaktan çıkarmak için İngilizlerce başvurulan büyük, küçük bütün siyasi entrikaları ve çıkarılan türlü türlü güçlükleri ve engelleri burada birer birer saymak bizi pek geniş bir konuşma alanına sevk edeceğinden bundan vazgeçmeyi daha başarılı buluyoruz. Yalnız şurasını yazıp ve söylemek ile yetinelim: İngiltere, bir aracıyla Almanya'ya bir darbe vurmak niyet ve emeliyle yumruğunu Türkiye'nin sırtına indirirdi. Almanya ile olan zıddiyet bundan böyle İngiltere'nin doğu politikasında dahi eserlerini göstermeye başlayarak ve bu siyasette adeta hâkim bir etken derecesine çıktı.

Japonya'nın Moskof çarlığına karşı açmış olduğu savaş Rusya'nın merhamete yaraşır bir bozgun ve iflasına sürüklendikten ve iç devrim dahi Rusya'yı hayliden hayli zayıflattıktan sonra İngiltere kendisini Rusya tarafından emin hissetmeye başlamış ve artık bunun üzerine bütün dikkatini Almanya ile girişmiş olduğu çarpışma ve kavgaya vermeye vakit ve fırsat bulmuş idi.

İngiltere her şeyden evvel kendisiyle Moskof Çarlığı arasında belirsizlik ve uyuşmazlık olan Orta Asya ve İran meselelerini bir çözmeye ve düzeltmeye yaklaştıran bazı anlaşmaları Petersburg kabinesiyle yapmaya koştu. Tabiidir ki Büyük Britanya Rusya'dan her istediğini aldı. Aradan pek kısa bir müddet geçer geçmez Almanya'nın kuvvet ve nüfuzunu kırmak gayesini hedef kabul eden İngiltere Rusya birliği var oldu.

İngiltere, daha evvelden beri Fransa'ya karşı dostça ilişkiler geliştiriyordu. Mamafih aradaki ahenk ve dostluk, bazı ufak tefek kendini beğenmiş emellerinden ve hareketlerinden dolayı, İngiliz ve Fransız arasındaki iyi ilişkilerin, vakit vakit bozulmasına ve hatta birkaç defa da gerçek bir gerginlik oluşmasına genellikle engel olamıyordu.

Lakin Rusya ile birlik ettikten sonra İngiltere, Fransa ile ilişkilerini büsbütün samimileştirmeye kuvvet sarf ederek bu suretle arada doğan yakınlık üzerine nihayet Fransa Rusya İngiltere üçlüsü dünyaya geldi.

İttifak-ı Müselles ancak Avrupa barışını koruma uğrunda yapılmış bir birlik idi. Halbuki İtilaf-ı Müselles ta baştan beri sataşmacı bir içeriğe sahip bulunuyordu. Bu anlaşmadan amaç, Avrupa'nın siyasi ağırlık merkezini başka taraflara geçirmek ve kuvvetler dengesini esaslı bir şekilde değiştirmek idi.

İttifak-ı Müselles ve İtilaf-ı Müselles toplulukları kuvvetlerini ilk defa olarak son Balkan Savaşı'nda deneyip ölçtüler. Lakin bu ölçüşme savaşsız gerçekleşti.

İki taraftan hangisinin daha kuvvetli ve dirençli olduğunun anlaşılması için siyaset yolu ile bir takım baskılar ve karşı baskılar yapıldı. İtalya'nın, Trablus savaşında bizzat seçtiği yoldan başlı başına gitmiş olması, İttifak-ı Müselles'in ta daha o zamandan itibaren ancak şeklî ve itibari bir içerik ve önemi korumasına sebep olmuş idi. İtalya'nın bu yan çizmesinden dolayı yalnız kalan Almanya ve Avusturya-Macaristan İtilaf-ı Müselles ileri gelenlerinin siyasi baskılarına direnemediler. İki merkezî devletin bu teslim olması ve geri çekilmesi Balkan savaşında tam bir açıklık ile belli oldu. İtilaf-ı Müselles bunun üzerine hâkim konuma geçerek Avrupa siyasetinin düzenleyicisi ve müdürü kesildi. Bir tarafın üstünlük ve galibiyetini ve diğer tarafın yenilgisi şekilleri ile beliren bu siyasi durumu o kadar açık idi ki gösterdiği zayıflık ve sözünden, kararından dönmesinden dolayı Almanya ile evvela gizliden gizliye ve sonra gitgide daha açıkça ve daha küstahça bir surette eğlenmeye başladılar.

Avrupa'nın siyasi dengesince Almanya ve Avusturya'nın zarar ve aleyhine olarak doğan değişimin sonuçları cümlesinden olarak Os-

manlı Devleti Avrupa'daki mülkünü düşmanlarına terk ve teslimde çaresiz kaldı. Ve bu halde Balkan Harbi'nin çıkmasından önce Türkiye'nin toprak bütünlüğü Avrupa tarafından bir daha gösterişli ve resmî sözler ve yazılar ile zarara karşı bedel ödeme sözü verilmiş ve kefilliği altına alınmış olmasına rağmen yapıldı.

Türkiye'nin elinden, Avrupa'daki mülkü zorla alınırken İngiltere, bu toprağa zorla el koyma işine hâkim olan Rusya'yı siyaseten gerekli bulmaktan geri durmadı. İtilaf-ı Müselles'in ilk büyük başarısı işte bundan ibarettir. Şimdi ise İtilaf-ı Müselles'in suçuyla çıkan büyük Avrupa harbi ile karşı karşıya bulunuyoruz.

Güzel konuşmasına güvenerek namuslu bir tacir tavır ve edasıyla alıcılara çürük bir mal sürmeye yeltenen İngiltere başvekili Askit hükümetinin ancak Belçika'nın bağımsızlık ve tarafsızlığını koruma gibi sırf manevî ve ahlakî bir amaç ile savaşa atıldığını varsın istediği kadar vaat ve tekrar etsin. Kendi memleketinde bu sözlere inanacak kadar saf bir ferdin varlığını doğrusu farz ve hayal edemiyoruz. İngiltere'nin varolan harbe evvelce pekiyi hesap ve tahmin ettiği maddî çıkarlarını sağlamak ve değerini arttırmak gibi yalnız işle ilgili bir emel ile girişmiş olduğuna zerre kadar şüphe yoktur. İlgili hükümetin arzuladığı hedefi, Almanya'nın dünyaya yayılan ticaretini mahv ve perişan etmek ve Alman ticari gemilerini ve özellikle harp donanmasını –eğer buna imkân var ise– deniz yüzünden büsbütün kaldırmaktır. İşte İngiltere'nin korsancasına yürüttüğü hesap budur ki ahlakî seviyesi için bundan iyi bir ölçü olamaz.

Lakin İngiltere aynı zamanda Almanya'nın siyasi nüfuzunu da kırmaya çalışıyor ki; bu o devlet için deminki niyetten daha az önemli bir gaye değildir.

İngiltere'nin en yaman rakibi olan Almanya'nın yere serilmesi İngilizleri meşgul eden büyük meselenin ancak bir yönünü teşkil ediyor. Meselenin diğer yönü ise İngiltere emperyalizm emellerinin yüceltilmesi ve sağlamlaştırılması ve daha sonra birer sömürge haline dönüştürülmesi arzu edilen ve tasarlanan hariçteki nüfuz bölgelerinin İngiltere'nin kendisine sağlam bir kuruluş ile bağlama keyfiyetidir.

Basra Körfezi havalisiyle Irak kıtasının, İngiltere için birer önemli nüfuz alanı oldukları son seneler zarfında dünya gözünde apaçık ve sabit oldu. İngiltere Irak'a sağlam ve devamlı bir surette yerleşebilmek için Kuveyt Şeyhini daha şimdiden bu amaca yardımcı bir alet ve araç suretinde kullanılıyor. Basra ve Bağdad havalisine sahip olmaya doğru ilk adımı çoktan atmış olan İngiltere şimdi bu mülke sahip olma yolunda önemli bir adım daha atmak isteyecektir.

Basra Körfezi'yle Irak havalisi, İngiltere'nin Hindistan üzerindeki sahiplik hakkı ve hâkimiyeti itibarıyla o devlet için fazlasıyla önemli yerlerdir.

Bu yerlerin ikinci bir önemi, oralara sahip kesilecek bir İngiltere'nin Hindistan Denizi'ne giden ticaret yolunu Almanlara karşı kapatmaya kadir bulunacağındadır. Nasıl ki İngiltere daha şimdiden bütün deniz yolunu kendi hâkimiyet ve denetimi altında bulunduruyor. Bundan başka Irak'ta birçok petrol kaynaklarının bulunması, o kıtanın gelecekte büyük bir önem ve kıymet kazanmasına vesile ve sebep olacaktır.

İngiltere'de ve İngiliz sömürgelerinde ise hiçbir petrol kaynağı yoktur. Halbuki dünyada pek fazla sivrilen bir ısıtıcı ve aydınlatıcı madde olan petrol, harp gemilerinde kömür yerine kullanılmaya başladığı günden itibaren harp donanmaları için son derece kıymetli yakıttan biri haline dahi geçmiştir. İhtiyaçlarına yetecek derecede petrol kaynaklarına bizzat sahip olmak isteyen İngiltere, bu akıcı maddeyi Irak'tan başka bir yerde bulamayacağını biliyor. Bunun için İtilaf-ı Müselles'in zafer ve galibiyeti halinde Osmanlı petrol kaynaklarının yerleşik olduğu havaliye karşı, Türkiye'nin toprak bütünlüğünü bozacak surette bir tecavüzün gerçekleşme ihtimaliyle endişeli olmaya cidden yer ve sebep vardır. Bundan dolayı Osmanlı Devleti'nin bölünmesi ve yok olması için yapılacak hareketler ve eylemlerin ilk evvel İngiltere'den çıkması şüphesiz mümkündür.

Rusya, Devlet-i Aliyye'nin bölüşümü meselesinde, İngiltere'den daha uzun bir süre sabredip gözleyebilir. O devletin şimdiki halde bu konuda acele etmesini gerektirecek bir sebep yoktur. Zira bir kere Avusturya-Macaristan paylaşıldıktan ve Almanya'nın kudret ve kuvveti adeta hiç seviyesine indirildikten sonra Rusya, bütün manasıyla hal ve konuma hâkim kesilecek ve o zaman ilgili devlet için pençesini istediği zaman Osmanlı avına uzatmak işten bile olmayacaktır. Boğazların uluslararası bir idare ve denetim altına konulması meselesi şayet bir gün ortaya çıkarılacak olur ise ihtimal ki o vakit Rusya Boğazları bütün devletlerin elinde görmekten ise bu geçiş yerlerinin bekçiliğini Türkiye'ye terk etmeyi ve bırakmayı üstün bulacaktır. Şu kadar ki Rusya öyle bir şeye ancak Türkiye'nin o zaman dahi zayıf ve beceriksiz kalması varsayım ve ihtimaliyle razı gelecektir. Zayıflık ve beceriksizlik içinde çırpınan ve ilerlemesine engeller konan bir Türkiye'nin elinde Boğazlar kaldıkça Rusya hiçbir zaman bundan telaşa düşmeyecektir. Muhakkak ki Boğazların kuvvetsiz bir Türkiye'nin hüküm ve idaresi altında kalması, o geçiş yerlerinin kuvvetli bir Avrupa'ya bağlı olmasından Petrograd hükümetine daha pek hoş görünecektir. Diğer

bir deyişle Türkiye'nin mumyalanmış bir ölü halinde Boğazlar havalisinde varlığını sürdürmesine Rusya ihtimal ki bir müddet dayanabilecektir. Lakin o devlet, Boğazların anahtarlarının bünyesi güçlü ve gelişmeye yatkın bir Osmanlı Hükümeti'nin cebinde kalmasına asla razı olmayacaktır.

İngiltere'nin şu anki harpte Rusya'nın emellerini ve amaçlarını değerini arttıracak surette gayret sarf ettiği ve eylemde bulunduğu inkâr kabul etmez bir gerçektir. Zaten İngiltere'deki muhalifler, bunu hemen her gün devletlerinin yüzüne çarpıp duruyorlar. İngiltere hükümetini bundan habersiz zannetmek kadar yanlış bir zan olamaz.

İngiltere Hükümeti biliyor ki: İtilaf-ı Müselles'in yenmesi halinde Rusya o derece müthiş bir kuvvet ve kudret elde edecektir ki Çar'ın, bütün Avrupa'yı kendi emir ve iradelerine boyun eğdirmeye gücü yetecektir. Halbuki yeryüzündeki hükümdarlar arasında Moskova Çarları kadar emir vermesini bilen hiç kimse yoktur. İngiltere bundan başka şurasını pekiyi anlıyor ki: Rus İmparatorluğu'nun üstün nüfuz ve tesiri savaştan sonra yalnız Avrupa'da değil hatta Asya'da dahi pek hoş olmayan bir surette hissolunacaktır. Fazla olarak İngiltere'ce şu yön dahi biliniyor ki: kendisi ile Rusya arasında Uzak Doğu'da olsun Merkezi Asya'da olsun varolan rekabet ve kıskançlık harpten sonra tekrar canlanacak ve geride bırakılmamış bir önem ve şiddet ve hız oluşacaktır. İngiltere'ce şurası dahi bilinmez değildir ki: Rusya Çarlığı geçmiş yenilgilerini hiçbir zaman unutmaz. Bundan dolayı o hükümet, İngiltere'nin hazırlıkları ve düzenlemeleriyle ortaya çıkan Rus-Japon Savaşı'nın Rusya'ca sebep olduğu zarar ve hasarı tamir etmek ve karşılamak ve bu suretle İngiltere sebebiyle uğradığı tecavüz ve hakaretin intikamını almak için her ne yapılmak mümkün ise yapmakta kesinlikle kusur etmeyecektir. Nihayet İngiltere şurasını dahi pekiyi biliyor ki: Rusya'nın düşmanlarını ezmeye başarması halinde o sonsuz imparatorluğun sınırları her tarafa doğru fevkalade bir surette genişleyecektir. Bundan dolayı Asya kıtasının ister istemez yeniden uğrayacağı bölünmeler sırasında İngiliz "emperyalizm"inin çıkarlarını değerini arttırmak ve sağlamak için en uygun fırsat Alman ve Avusturya kuvvetlerinin üstünlüğünü izleyen zamanlar olacaktır.

Yakın geçmişteki sebeplerden dolayı şu inançtayım ki harbin son bulmasından sonra İngiltere doğuda kesin siyasi değişiklikler uygulanmasına taraftar bulunacaktır. İngiltere bütün dünyaya yayılmış büyük bir imparatorluk kurulmasına yönelik emeller ve tasarılarını gerçeklik alanına ulaşmak niyet ve yemininde bulunuyor. Bu tasarı, anavatanı ve dünyanın çeşitli kısımlarına dağılmış ve yayılmış olan sömürgeleri

bir diğeriyle birleştirip kaynaştırmak ve bu "bütün"ü artık bir nevi "ondan gayrısı" haline gelecek olan dünyanın geride kalan kısımlarından bütünüyle yalnız bırakmak ve ayırmak gibi esaslara dayanmaktadır. İngiliz bayrağının bugün dalgalandığı yerler, dünyayı hemen hemen büsbütün kuşatan ve lakin bazı halkaları henüz eksik olan büyük bir zincire benzetilebilir. İngiltere bu eksik halkaları tamamlamaya karar vermiştir ki bunlara denk düşen yerler Osmanlı Devleti ülkesinde ve Mısır ile Irak arasında bulunuyor.

Varolan harbin en büyük sürükleyici ve tahrik edici kuvveti İngiliz emperyalizmidir. Bu tarzın dünya için büyük tehlikesi ise, tam böyle bir harbin sürükleyicisi ve sebebi olmasındadır.

İngiltere sanayii gerçekten tüm dünya sanayiine henüz üstün ve hâkim olduğu zamanlarda İngiltere'nin çıkarları dünyanın çıkarları sayılabilirdi. Halbuki şimdi mesele büsbütün değişti. İngiltere şimdi diğer tüm milletler ve kavimlerin çıkarlarını, diğer bir deyişle dünyanın genel çıkarlarını, kendi hususiyesine yardımcı ve bağımlı kılmak istiyor. Büyük Britanya'yı varolan kavgaya atılmaya sevk eden sebeplerin başlıcası İngiliz sanayiinin Alman sanayii önünde dünya pazarında karşılaştığı kesin geri çekilmedir.

İngiliz emperyalizm fikir ve tasarılarını önemli ve gerekli bulan ve İngiltere'nin kaderini bugün ellerinde bulunduran entrikacı kısımlarının her şeyden evvel ulaşmaya çalıştıkları amaç birçok Alman nesillerinin çalışma ve gayretinin ürünü olup Alman ilimler ve fenlerinin gayret ve desteğinin katılmasıyla şimdiki yukarı derecesine erişmiş olan Alman sanayiinin mahv ve perişan olmasıdır. "Mademki Almanya en güzel gemileri inşa ediyor, o halde biz ya o gemileri ondan kapıp almalıyız veya delip batırmalıyız." İngiliz emperyalistleri işte böyle bir mantık ile düşünüp iş görüyorlar.

İngiltere'nin varolan çarpışma ve kavgası, eski eğilimler ve gelenekler içinde köhneleşmiş olan kendi ticari tarzı leh ve çıkarına; tüccarlar Alman heyetinin dünya ticareti hakkında koydukları ve kurdukları kaideler ve yeni kuruluşlar zarar ve aleyhine açılmış bir kavgadır. Bu harp, pahalı İngiliz mallarının sürümünü, cins ve iyilikçe o fiyatlı mallardan hiçbir sebeple aşağı olmayan ucuz Alman mallarının geçerliliğine karşı koruma ve savunma için girişilmiş bir çarpışmadır.

Bu savaş Alman sanayinin ince ve ufak ilerlemeleri ve iyileşmeleri ile Almanların hayret verici bir şekilde uyguladıkları "toptan işletme" tarzlarının aleyhine ve Almanya'ya nisbeten daha az verimli ve faydalı olan İngiliz üretim tarzlarının ve yine Almanya'ya nazaran daha az mükemmel bir kuruluşa bağlı bulunan İngiliz sanayi kuruluşlarının

lehine yapılmış bir koşudur. Bu savaş, Almanya'ca geniş bir fikir ile düşünülmüş ve büyük bir yiğitlik ve cesaret ile uygulamaya konmuş "itibari tarz"ı çürütmek ve İngiltere'nin bugün artık bir fosil gibi duran sarrafiye eğilimlerini yaşatmak için yapılmış bir gazadır.

Almanların bayındır yerler oluşturdukları olaylarda İngilizler yıkıntılar bırakmak istiyorlar. İktisadi rekabette Almanya'ya yenilen İngiltere şimdi bunun acısını çıkarmak için elinde kundak olduğu halde rakibinin evini ateşe vermeye uğraşıyor.

Almanya'nın düşmanları onu yalnız askerlik yönünden değil, iktisatçılık alanında da yenmek ve perişan etmek istiyorlar. Onun için o düşmanlar, Alman gemilerini almakla yetinmeyerek Almanların parasını da zorla almaya kalkışıyorlar ve bu hususta en sade ve kolay bir araca başvurmuş olmak üzere, vatandaşlarının Almanlara olan borçlarının ödenmesini yasaklıyorlar. Ancak ilkel kavimlerde görülecek bir ahlakî seviyeye delil olan bu eylem tarzı İngiltere'ce şimdi resmen gerekli bulunuyor. Hiç şüphe yok ki İtilaf-ı Müselles Almanya'yı yere yatırmayı başarır ise onu gücü yetmez bir yük altında dahi ezmek için Berlin hükümetinden harikulade ağır bir savaş tazminatı koparacaktır. İngiltere Hükümeti'nin şimdi kürek cezası tehdidiyle Alman mallarına karşı İngiltere'de uygulattırdığı boykotu savaştan sonra hüküm ve nüfuzuna bağlı olacak bütün memleketler ahalisine de zorla yaptıracağı şüpheden uzaktır.

İngiltere'nin tüccar beyninin, Almanya rekabetinden kurtulmak için düşünüp hazırladığı şeytanca plan işte şu anlattığımız tarzdadır. İngiltere'nin böyle bir tedbir ve çare ile genel ticareti kendi denetimi altına alabileceği zan ve hülyasında bulunuyorsa zannımızca bu hesabında pek fazla yanılıyor. Çünkü Almanya vakıa İngiltere'nin en büyük rakibidir. Lakin Büyük Britanya'nın tek rakibi değildir. Amerika'nın rekabeti kendisini epey zamandan beri pek kuvvetli bir surette hissettiriyor. Amerika'dan Doğu Asya'ya giden ticaret yolunu hayliden hayli kısaltacak olan Panama kanalının tamamlanmasından sonra Amerika-İngiltere iktisadi rekabeti bir kat daha artacaktır. İtalya dahi son seneler zarfında pek büyük bir ticari faaliyet göstermeye başlamıştır. Yakın Doğu'da kendisine gayet önemli bir ticari konum sağlayabilmiş olan bu hükümet Almanya gibi evvelce iyiden iyiye düşünülmüş bir plan içerisinde belli bir sonuca doğru yürüdüğü için Akdeniz havzasındaki ticari davranışlarına günden güne artan bir önem ve hız verebilmektedir. Diğer taraftan Fransa ticaret ve sanayi ileri gelenleri, Fransa'nın dışarıdaki iktisadi faaliyet alanını genişletmek için bir müddetten beri dikkate değer bir hayat belirtisi gösteriyorlar. Rus sa-

nayiinin dahi büyük bir kuvvet ve gayret ile ihracat yoluna düşeceği zaman uzak değildir. İngiltere her taraftan üstün rekabetlerle karşı karşıya kalmak tehlikesinde bulunuyor. Hatta İngiliz sömürgelerinin iktisadi ilerlemeleri ile yoldaş ve paralel olmak üzere tam bağımsızlığı hedefleyen bir hareket ve akımın oralarda gitgide büyümekte olduğu ve buna katılanların İngiltere'ye karşı durabilecek kadar bir kuvvete sahip olduklarını hisseder hissetmez İngiliz emperyalizminin boyunlarına taktığı zinciri kırmaya girişeceği hemen kesin bir şeydir.

İngiltere'nin bütün dünyaya hâkim olduğu zamanlar artık bir daha dönmemek üzere geçmiştir. Büyük Britanya daha evvelden kaybettiği bir dava için cenkleşiyor. Şu cereyan eden Harb-i Umumî'nin İngiliz galibiyetiyle son bulması ihtimallerinin pek zayıf olmasındandır ki İngiltere ümitsizlikle ve çırpınırcasına bir zoraki yiğitlik gösteriyor. İşte tam bunun içindir ki o hükümet hiçbir tarafın hatır ve gönlüne bakmayarak en acımasız harab edici araçlar ile işini görmeye uğraşıyor. Bundan dolayı şayet İngiltere her seçenek ve gözlemin aksine olarak mevcut savaştan galip çıkacak olur ise Yakın Doğu hakkında kesin önlemlere başvurmak hususunda hiç tereddüt göstermeyecek ve kendisine belki teklif olunacak anlaşmalara yanaşmaktan çekinerek emperyalizm fikirlerinin gerçekleşmesini sağlamak için dünya haritasında köklü değişiklikler meydana getirecektir. Dünyanın bahtını ve geleceğini belirleyecek kararların Rusya ve İngiltere tarafından kabulü takdirinde Fransa'nın dahi bir takım iddialar ile ortaya atılacağı şüphesizdir. Paris Hükümeti, Suriye kıtası hakkında gizlemeye bile lüzum görmediği bazı emeller besliyor. Bütün şu anlattığım sebeplere dayanarak İtilaf-ı Müselles'in galibiyeti takdirinde Türkiye için ne Avrupa'da ne de Asya'da bir karış yer bile kalmayacağı fikir ve eğiliminde bulunuyorum. Bundan dolayı şayet İtilaf-ı Müselles hükümetleri bu harbi yenerek bitirmeyi başarırlar ve öteden beri yapmak niyetinde oldukları şeyleri harbin sonrasında uygulamaya kalkarlar ise bu hal Türkiye'nin sonu demek olacak. İtilafçılar isterse Avusturya'nın bozgunundan ve Almanya'nın zayıflanmasından sonra Osmanlı Devleti'nin paylaşılması hakkında derhal uyuşamasalar bile Türkiye için o vakit bağımsız bir ilerlemeyi elde etmek seçenek ve imkânı tümüyle kaçırılmış olacaktır.

Umumi Harp'ten Sonra Devamlı Bir Barış

1 Teşrinievvel 1911, *Tanin*

İtalya'ya Karşı İktisadi Savaş

Yazı işlerinden Parvus, Jöntürk gazetesinde yayınladığı bir makalede İtalya'nın ültimatomundan bahsettikten sonra İtalya ile iktisadiyat açısından nasıl harp edilebileceğini anlatıyor:

1-İtalya'dan İtalyan veya diğer devletlere ait gemilerle gelecek ticari eşyadan kıymetlerinin en az % 80'i derecesinde gümrük vergisi alınmalı ve bu eşya yabancı memleketlere gönderilmek üzere transit yoluyla memleketimize gelmiş olsa bile yine aynı şekilde işlem yapılmalı, aynı zamanda bir fihrist düzenlenilmeli ve gümrük vergisi bundan sonra kıymet üzerinden değil ağırlık üzerinden alınmalı. Bu fihrist ayrıntılı tarifeleriyle beraber, anlaşmazlık sonrası İtalya ile yeni bir ticari anlaşma görüşmelerinde esas olabilir.

2-Türkiye'de İtalyan postaları kapatılmalı. Haberleşmede karışıklığa meydan kalmamak üzere Osmanlı postası İtalyan postalarının bilumum işlemlerinin yapılmasını üstlenecektir.

3-Eğer İtalya konsoloslarını geriye çağırmazsa konsolatolarını kapamaları için kendilerine uyarıda bulunulmalı.

4-Türkiye'de yerleşik veya geçici oturan tüm İtalyan tebaasına hükümet memurları yanına gelmeleri için uyarıda bulunulmalı. Bunlardan önce nüfus tezkereleri, ikinci olarak ikâmetgâhları, üçüncü olarak sanat veya hizmetleri ve dördüncü olarak Türkiye'de bir mülkleri olup olmadığı ve varsa yeri ve kıymeti ve Türkiye'deki ticari girişimlerinin dereceleri sorulacaktır.

5-İtalyan tebaası derhal Osmanlı tebaasının tabi olduğu vergileri ödemek ile yükümlü tutulmalı.

6-Bir "harp vergisi" konulmalı. Osmanlı tebaası şu anda vergi ile yükümlü olduğu halde yabancıların devletin güvenliğini sağlama konusunda hiç bir fedakârlığa katlanmadığı dikkate alınarak bu vergi, başlıca yabancı iş adamlarına isabet edecek bir şekilde hesap edilmeli.

7-Eğer İtalya Türkiye ticaret limanlarından birini ablukaya kalkışacak olursa yalnız Osmanlı çıkarına değil bütün Avrupa'nın çıkarlarına zarar vermiş olacaktır. Düyunı Umumiye için güvence oluşturan Os-

manlı Türkleri gelirleri özellikle zarar görecektir. Bu takdirde Türkiye taahhütlerine ancak gümrük vergisini genel olarak artırmak şeklinde sadık kalabilir. Tarifelerin yükselmesi sonucunda meydana gelecek gelirlere itina ile bekçi olmak gerekli bulunduğundan kıymet üzerine kurulu tarife yerine ağırlık üzerine dayanan bir tarife oluşturulması ve yeni bir tarife düzenlenmesi gerekecektir.

Bu yeni yöntem, bazı devletlerin çıkarına ve diğerlerinin zararına neden olacaksa da büyük devletlerin ticari çıkarlarını İtalya'nın hücumuna karşı korumak istemezlerse Türkiye'den daha fazla bir iş yapmasını talep edebilirler mi?

8-Devletlerden oluşan uluslararası bir konferansın toplanmasına davetini şiddetle talep etmek gereklidir.

9-Bu konferansa Amerika Birleşik Cumhuriyetleri Hükümeti'nin dahi katılımı talep edilmelidir.

Eğer Türkiye Avrupa tarafından haksızlığa uğrar ve zorlanırsa Amerika'da kendisine bir yardımcı ve destek aramalıdır. Eğer Amerika isterse bir iktisadi harp açarak Avrupa'ya istediğini kabul ettirebilir.

İtalya İle İktisadi Savaş

9 Teşrinievvel 1911, *Tanin*

Aceleye lüzum yok!
İtalya, barışı bizzat isteyecektir.
Çanakkale meselesi
İtalya ticaret donanmasının iflası
Türkiye deniz ticaretinin gelişmesi.

Osmanlı Devleti, İtalya ile barışçı ilişkilerde bulunmak için elinden geldiği kadar çalışmıştır. Eğer bugün Osmanlı Hükümeti'ni bir yönden eleştirmek gerekirse, bu, ancak kendisinin uzun müddet devletler tarafından müdahale olunacağını ümid eylemesinden ve onlarla bu konuda uzun görüşmelere devam etmesinden dolayı yapılmalıdır. Osmanlı Hükümeti, vilayetlerinde ıslahat yapmak için sükûnete muhtaç bulunduğundan barış ve asayişi korumak istemiş idi. İç buhranların oluşması ve her gün yeni mücadelelerin ortaya çıkması nedeniyle ilgili hükümetin ülke çıkarlarını zarara uğratmamak şartıyla dış anlaşmazlıklardan mümkün mertebe sakınması gerekiyordu. Yoksa Türkiye'nin İtalya'dan korkmasına hiç bir neden yok idi. Mademki iş İtalya ile savaşa sürüklenmiştir.

Osmanlı Devleti, namus ve haysiyetini koruyarak bu savaşa İtalya tarafından barış anlaşması hakkında görüşme isteninceye kadar devam eyleyecektir. Artık durum tamamen netlik kazanmış bulunduğundan Osmanlı Hükümeti, ne yapılmak gerekeceğini biliyor. Harp harekâtı yalnız Trablusgarp'a sıkıştırılıp Avrupa'da iktisadi savaş yapılmalıdır. Bu ise şüphesiz Türkiye için bir seçkin konum sağlamaktadır. Bu konuda Osmanlı çıkarları, Avrupa devletlerinin ticari çıkarlarına uygun bulunduğundan sonuçta İtalya'nın itaat etmesi gerekecektir.

Durum bu merkezde olunca, Osmanlı Devleti'nin acele etmesine gerek yoktur. Zira kendisi savaşa aylarca hatta daha uzun bir süre dahi devam eyleyebilir. İtalya'nın durumu böyle değildir. Onun süratle hareket etmeye ihtiyacı vardır. Zira askeri harekât ordu ve donanma

bütçesi paraya muhtaçtır. Bu suretle şu anki savaş, İtalya'ya her gün milyonlarla zarar vermektedir. Bundan başka İtalya hükümeti, içeride muhalifler ve savaş aleyhtarlarıyla da boğuşmaya mecburdur. Binaenaleyh muhaliflerinin seslerini kesmek için ilgili hükümetin her gün yeni yeni askeri başarılar gerçekleştirmeye ihtiyacı vardır. Fakat bu gibi başarıları nerede elde edecek? Başarılı olma haberleri yerine, İtalya askerlerinin Trablusgarp çöllerinde pek ağır bir surette ilerleyebildiği ve düşmanın göze görünmediği fakat her dakika hücum ile kendini gösterebilmekte olduğu hakkında haberler alınacaktır. Büyük büyük çarpışmalar vukua gelmeyecek iseler de fakat İtalya askerlerini usandıracak gibi küçük küçük çatışmalar son derece bol olacaktır. Bu savaş, başarı, yenilgi ve tantanadan uzak, bir müzmin hastalık gibi ümitsizlik ve felaket sebebi bir durum alacaktır. İtalya askerleri, zamanının büyük kısmını tembellikle, fakat her dakika savaşa hazır bir vaziyette geçirecektir. Bugün İtalyanların Trablusgarp'a giderken göstermekte oldukları şevk ve şenlik az vakitte tükenecek ve onun yerine askerde ümitsizlik ve manevî kırılma hâkim olacaktır. Trablusgarp'ta suların azlığı ve hastalıkların çıkması, İtalyanları usandırarak manevîyelerinin kırılmasına daha çok hizmet eyleyecektir. Daha sonra Trablusgarp'ta askerlerin bir kısmını geri çekip onun yerine yeni ve taze asker göndermek gerekecek ve ülkelerine dönen sakat ve son derece ümitsiz bulunan İtalya askerleri, muhalifler sırasına geçecekler, muhalifler ise onları savaş aleyhinde olan kışkırtmalarında, şüphesiz kuvvetli bir silah gibi kullanacaklardır. Dönen askerlerin hikâye edecekleri gerçekleri, yani Trablusgarp'ın tükenmek bilmez altın kaynağı olmadığını ve bilakis orada sınai kazançlar meydana getirmek için fazla miktarda paralar harcamak gerekeceğini Trablusgarp'taki İtalya askerleri vatanlarına gönderecekleri mektuplarda onaylayacaklardır. İtalya, aynı zamanda kendisine çıkarılacak olan iktisadi zararları, daha şiddetli bir surette his eyleyecek ve rakipleri bulunan devletler, onun zararına olarak servet edineceklerdir. Bundan başka İtalya'nın düşmüş olduğu güçlüklerden kendisinin mevcud bulunan siyasi rakipleri dahi faydalanacaklar ve ülke ahalisi, Roma Hükümeti'nin bu felaket getirici ve serserice olan harekâtına daha kati ve şiddetli bir şekilde itiraz eylemeye başlayacaktır. Durum bu merkezde olunca, İtalya hükümetinin almış olduğu kesin vaziyeti değiştirmesi ümitle beklenmelidir.

İtalya'nın barışa ihtiyaç duyacağı zaman gelecektir. O halde yalnız beklemek ve iktisadi savaşa iyi düzenlenmiş bir plan üzere kararlılıkla devam etmek lazımdır.

Türkiye'nin İtalya ile iktisadi savaşta bulunabilmesi için araçlar bol olduğu halde İtalya'nın bu konudaki vasıtaları bilakis azdır. Zaten İtalya'nın Devlet-i Aliyye'ye maddi zararlar meydana getirebilmek için en tehlikeli serserice hareketlere başvurması bundan ileri gelmektedir. İlgili devletin Çanakkale Boğazı'nı abluka etmek hususunda olan planı, ilgili hareketlerin görüntülerindendir. Fakat sonuçta İtalya, bütün Avrupa'nın muhalefetine maruz kalarak abluka hayalini gerçekleştirmeye girişmekten evvel terk eylemeye mecbur olacaktır. Çünkü Çanakkale Boğazı'ndan geçiş serbestliği meselesinde bütün Avrupa ticareti alakadardır.

İtalya, Çanakkale Boğazı'nı abluka altına almaktan acizdir. Bilakis Türkiye, ilgili boğazı, İtalya'ya kapatabilir. Fakat İtalya buna karşı bir şey yapamaz. Bu şekilde İtalya gemilerinin Karadeniz'e geçecekleri yollar kapanmış olacaklardır.

İtalya ticaret donanması büyük değildir. Fakat bununla beraber ve ilgili donanma, son senelerde haylice gelişmiş ve İtalya hükümeti onun gelişmesine destek konusunda mümkün mertebe fedakârlıklarda bulunmuştur. 1906 senesi İtalya'daki vapurların adedi 548'e ve istiabi hacimleri 497 537 tonilatoya ulaşmış idi. İtalya'nın ticaret donanması bundan ibarettir.

Şüphe yoktur ki genç sayılan ve İngiltere, Almanya, Fransa ve Avusturya ve saire gibi devletlerin büyük ticaret donanmalarıyla rekabete girişerek kendisi için yer sağlamaya muhtaç bulunan İtalya ticaret donanmasının ticaret merkezleri ile olan ilişkilerini genişletip koruyarak bu konuda bir şey kaybetmemesi olağanüstü öneme sahiptir. Fakat savaş nedeniyle İtalya'nın ticaret donanması büyük ve karşılanması mümkün olmayan zararlara düşmektedir. Bugün Dersaadet ile ilişkilerin kesilmesi İtalya ticaret gemileri için müthiş bir darbedir. 1910 senesi zarfında Dersaadet'e düzenli olarak işlemiş olan *Societa Nazionale di Servici Maritimi et Navigazione Générale Italiané* namındaki kumpanya diğer vapur kumpanyaları arasında üçüncü mevkii kazanmış ve Dersaadet'i ziyaret etmiş olan ilgili kumpanya vapurlarının adedi 253'e ve istiabi hacimleri 434 462 tonilatoya çıkmış idi. Dersaadet'e uğrayan ticaret donanmaları içinde İtalya'yı geçen Rusya vapur kumpanyası 590 813 tonilato istiabi hacminde vapurlara sahip ve Avusturya Loyd kumpanyası 604 177 tonilato istiabi hacminde vapurlara sahip idi. 302 681 tonilato istiabi hacminde vapurlara sahip bulunan *Messajerie Maritimes* kumpanyası bu konuda İtalya'dan aşağı kalmakta idi. Osmanlı Seyr-i Sefain şirketinin vapurları 100 821 tonilato istiabi hacmindedir. İtalya bayrağı altında ve düzensiz bir şekilde

Dersaadet'e uğrayan vapurların adedi 606 ve istiabi hacimleri 741 930 tonilatodur. İtalya bugün bu nimetlerin tümünden mahrum kalıyor. Bu konuda öneme sahip bir yön varsa o da İtalya'nın Dersaadet'teki yukarıda söz edilen düzenli vapur ilişkileri ve işlemlerini kaybetmiştir. Şüphe yoktur ki İtalya vapurlarının Selanik, Arnavutluk sahillerindeki Osmanlı iskeleleriyle İzmir ve saire ile olan işlemleri de kesiliyor.

Bundan başka Çanakkale Boğazı'nın İtalya'ya kapanması üzerine İtalya gemilerinin Karadeniz'de Odesa ve diğer mühim Rus iskelelerriyle Romanya ve Bulgaristan sahillerindeki işlemleri dahi son buluyor. Eğer bu suretle İtalya ticaret donanmasını gerçekleştirmekte olduğu görevler ve işlemlerden mahrum kalarak zarara giriyorsa, kendisi uluslararası gemilerin rekabetine ne diğer denizlerde ne de kendi iskelelerinde dayanamayacaktır. Fazla olarak bizzat İtalya tacirleri, mallarını Karadeniz iskelelerine taşımak için yabancı bayrağı altında bulunan vapur kumpanyalarına müracaat etmektedirler. Bu suretle İtalya tacirlerinin kendi milli vapur kumpanyalarıyla olan ilişkileri bozularak yabancı vapur kumpanyalarıyla olacak işlemleri genişleyecektir. Bu takdirde İtalya ticaret donanmasının durumu nereye sürüklenecek? İlgili donanmaya harcanan sermayeler, halleri üzere kalabilecek ve ona yapılacak harcamalar önemsiz bir miktarda azaltılabilecektir. Fakat Karadeniz sahilleri ve diğer iskeleler ile olan ilişkilerin kesilmesi yabancı gemilerin rekabeti nedeniyle İtalya ticaret donanmasının gelirleri pek ziyade eksilecek ve sonuçta İtalya ilgili donanmanın kendi sermayelerine gereken miktarda kâr sağlayamayarak iflas eylemesi bir matematiksel gerekliliktir. Fakat bu, şüphesiz, savaşın uzaması şartıyla olacaktır.

Acaba İtalyanlar bu konuyu düşünmüşler mi? Düşünmedikleri açıktır. Onlar, genellikle uzun bir savaşa hazırlanmamışlardır. İtalyanlar, kuvvetli bir baskı vasıtasıyla Türkiye'yi çarçabuk ezmek niyetinde imişler. Mademki bu doğru çıkmadı, Türkiye dahi uzun müddet dayanmaya devam ediyor, o halde İtalya emperyalistlerinin hesapları yanlış çıkıyor.

Avusturya Loyd kumpanyası, İngiltere, Fransa ve diğer vapur şirketleri gibi İtalya rakiplerinden kurtulduklarından dolayı bu tesadüften şüphesiz, memnun olacaktır. İtalya'nın milli ticaret donanması meydana getirerek milli ticaretinin gelişmesi konusunda çok senelerden beri göstermiş olduğu fedakârlıklar, havaya gidiyor. Bu zararlara bakarak İtalya'nın, bir kaç Osmanlı torpidosu batırması veyahut bir iki Osmanlı ticaret gemisine el koyması, ne öneme sahip olabilir. Türkiye deniz çarpışması olmadan, İtalya ile olan ticari ilişkilerini ke-

serek boğazları İtalya gemilerine kapamakla İtalya ticaret donanmasını işsizliğe mahkûm eyliyor ve bu şekilde İtalya vapur kumpanyaları gemilerini kendi iskelelerinde bağlayarak her türlü kârdan mahrum kalmaya mecbur ediyor.

Aynı zamanda bütün bu durum, Türkiye'ye kendi ticaret donanmasını geliştirmek için imkân veriyor. Şüphesiz, İtalya ile olan vapur ilişkileri kesiliyor, fakat İtalya gemilerinin azlığı nedeniyle Osmanlı gemileri için Karadeniz sahillerinde ilerleme meydanı açılıyor. Eğer Osmanlı sanayi erbabı yeterli derece girişim ve faaliyet gösterecek olursa, bu durumdan geçici değil uzun bir müddet için faydalanabilirler.

İtalya İle İktisadi Savaş

11 Teşrinievvel 1911, *Tanin*

İtalya ve zahire meselesi
İtalya'nın Türkiye ile olan zahire ticareti
İtalya değirmenleri buhran karşısında
Türkiye için faydalar
Diğer memleketler hakkında örnekler.

Ben, İtalya'nın Çanakkale Boğazı'nı kuşatmaya alması tehlikesinin var olmadığını daha evvelce söylemiş idim. Bugün biz, Avrupa'nın bu meselede fikir birliğinde olduğunu görüyoruz. Avrupa devletleri Karadeniz ile olan ticari ilişkilerinin kesintiye uğramasına ve hele Rusya'dan zahire nakledilmesine izin vermezler. Şimdi ek olarak derim ki İtalya, Çanakkale Boğazı'nı kuşatmak ile herkesten çok kendisine zarar verecektir. Mademki İtalya'nın yalnız buğdayca olan yıllık ithalatı 170 milyon franka çıkıyor, Karadeniz iskelelerinden zahire çekilmesi mümkün olmadığı takdirde İtalya'da zahire fiyatının ne kadar fırlayacağı ve daha şimdiden savaş aleyhinde bulunan aç amele sınıfının bu konudan dolayı ne büyük itirazlarda bulunacaklarını hayal etmeli!

İtalya, Türkiye ile olan iktisadi savaşının her adımında yenilgilere uğrayacaktır. Bu defa zahire meselesi söz konusu olduğundan İtalya ile Türkiye arasında bu konuda olan ticari ilişkileri inceleyelim.

1908 senesi istatistik cetvellerine göre İtalya, Osmanlı memleketlerine 40,520,040 kuruş kıymetinde hububat ithal eylemiştir. Halbuki Osmanlı Devleti'nin İtalya'ya ithal etmiş olduğu hububatın kıymeti 6 385 102 kuruştan ibarettir. Artık bundan anlaşılıyor ki, İtalya'nın Türkiye ticaret yerlerine olan ihtiyacı Türkiye'nin İtalya'ya olan ihtiyacından daha büyüktür.

Türkiye'nin İtalya'ya göndermekte olduğu ticari mallar yulaf, buğday, susam, tohum yani diğer ülkeler ticaret yerlerinde dahi satılacak gibi ürünlerden ibarettir.

Aynı zamanda Osmanlı Devleti, İtalya ürünlerine zerre kadar muhtaç değildir. İtalya'dan Türkiye'ye ithal olunan zirai ürünlerin ve işlemlerin önemli kısmı pirinç kabilindendir. İtalya'nın Türkiye'ye olan pirinç ithalatı 7 854 946 kuruştan ibarettir. Lakin Türkiye, fazla miktarda pirinci İtalya'dan değil İngiltere'den almaktadır ve İngiltere'den Türkiye'ye gelen pirincin kıymeti 121 milyon kuruşa yani İtalya'nınkinden on beş defa daha fazlaya ulaşmıştır. Bundan başka Türkiye'ye Mısır'dan dahi 36 milyon kuruşluk pirinç gönderilmektedir. İtalya'dan alınan pirinç miktarının İngiltere ve Mısır'dan alınanlara oranla ne önemi olabilir? İlgili memleketlerden başka Türkiye'ye pirinç ithali konusunda birbirine rekabette bulunan daha on altı devlet vardır ki onların içinde yalnız Avusturya'nın Türkiye'ye ithal eylemekte olduğu pirinç İtalya'nınkinden fazladır.

İtalya'nın Türkiye'ye ithal etmekte olduğu bu cins ticari maddelerin önemli kısmını oluşturan şeyler, un ve unlu ürünlerdir. Türkiye'ye İtalya'dan gelen un ve yarmanın miktarı 30,632,426 kuruşa ulaştığı gibi makarna ve ona benzer maddelerin değeri de 1,000,467 kuruşa ulaşmıştır. Türkiye'ye makarna ithali konusunda İtalya, birinci sırayı alıyor. Fakat ben İtalya'nın, bu makarna savaşında, hatta Osmanlı memleketleri makarnasız kaldığı takdirde dahi Türkiye'yi itaate mecbur eyleyebileceğini zannetmem. Fakat Türkiye makarnasız dahi kalmayacak, çünkü kendisi, İtalya'dan başka, Fransa, Avusturya, İngiltere ve Yunan'dan dahi bol miktarda makarna almaktadır.

Osmanlı Devleti, İtalya'dan buğday unu çekmek hususunda ona daha az muhtaçtır. Mesela, bir sene zarfında bütün Türkiye hariçten gelen buğday ununun tümünün miktarı 179 milyon kuruş olduğu halde yalnız İtalya'dan çekilen unun miktarı ancak 25 milyon kuruştur ki yukarıdaki miktardan altı defa azdır. Osmanlı memleketlerinde en çok ithal eden ülke İtalyan olmayıp Fransa 66 milyon kuruştur.

Türkiye, İtalya'ya muhtaç olmayarak yaşayabilir. Fakat İtalya ona muhtaçtır. İtalya, kendi pirinç ve unlarını Türkiye'de satamadığı takdirde, onları sevk edecek başka pazar bulamayacaktır, zira diğer devletlerin hububat cinsinden olan ticari maddelerden almakta oldukları gümrük vergileri Türkiye'nin aldığı vergilerden daha yüksektir.

Almanya'yı örnek getirelim. Almanya'da gümrük vergileri ağırlık üzerine değil kıymet üzerine tayin olunur. Eğer kıymet üzerine hesap edecek olursak, 1908 senesi ilgili ülkede pirinç için kıymetinin % 21'i un ve unlu ürünler için yine kıymetinin % 44'ü oranında gümrük vergisi alınmıştır ki Türkiye'deki pirinç vergisinden hemen iki ve un vergilerinden altı defa daha çoktur.

İleride İtalya Türkiye'deki ticaret yerlerini kaybettiği takdirde İtalya değirmencileri zararlara uğrayacaklardır. Yukarıdaki rakamlardan anlaşıldığı üzere İtalya değirmencilerinin Türkiye ile olan ticari işlemleri gayet büyük olup onlardan birçoğunun iflası gereklidir. İtalya'da gerek değirmencilerin ve gerekse ticaret donanmasının iflası gibi sonuçlar, şüphesiz, savaşın birinci haftasında veya ilk ayında bekl*ene*mez. Bu ancak şu anki savaşın uzaması halinde meydana gelebilir.

Ben, bizzat İtalya'nın dışarıdan zahire almaya muhtaç bulunduğunu evvelce söylemiştim. Bununla beraber ilgili devletin Osmanlı ülkelerine hayli miktarda un ithal eylemesi, ilgili ülkelerde sanayiin bir yeterli derecede gelişmemiş olmasından ileri gelmektedir. İtalya, Osmanlı ülkelerinden bir miktar hububat almakta ise de onları kendi değirmenlerinden un haline getirerek tekrar ilgili ülkelere ithal eylemektedir. Lakin değirmencilik artık Türkiye'de dahi gelişmekte olup İtalya'dan un çekilmesine son verilmesi, şüphesiz, Selanik ve Dersaadet değirmenlerinin çıkarlarına hizmet eyleyecektir.

Garip değil midir ki, biz her defa İtalya-Türkiye iktisadi savaşına ait meselelerini incelediğimiz zaman, İtalyanların ilgili savaşta hiç durmadan zarar ettiklerini ve Osmanlıların bir şey kaybetmediklerini hatta faydalandıklarını görüyoruz. Bu durum, Türkiye'nin ziraat ülkesi olmasından ve gelişmiş sanayi ülkelerinin aralarında şiddetli bir rekabet bulunmasından ileri gelmektedir. Diğer ziraat ülkelerinin durumları da bunun aynıdır. Herkesçe kabul edilmiştir ki vaktiyle Avusturya ile Sırbistan arasında açılan gümrük savaşında Avusturya kaybettiği halde Sırbistan bilakis, Avusturya'dan sınai ürün alınmamasından faydalanarak ülkelerinde sanayiin gelişmesine haylice başarılı olmuş idi. Almanya ile Kanada arasında açılan iktisadi savaşta Kanada'nın zerre kadar zararlı olmayacağı anlaşılmış ve Almanya, itaate mecbur olmuştur.

Bütün bu örneklerden anlaşılıyor ki Osmanlı Devleti de İtalya ile olacak bir gümrük savaşına yalnız aylarca değil, senelerce dahi dayanabilecektir.

İtalya İle İktisadi Savaş

21 Teşrinievvel 1911, *Tanin*

İtalya emperyalistlerinin hayalleri
İtalya sanayiinin ihtiyaçları
İtalya dokuma fabrikatörlerinin şikâyetleri
Trieste rekabeti
Aceleye lüzum yok

İtalya mebuslarından Mösyö Defelice "Tan" muhabiriyle yaptığı görüşmesinde İtalya'nın Türkiye tarafından kendisine karşı yapılacak bir boykotajdan korkmadığını açıklamıştır. İlgilinin bu fikri, İtalya'nın bugünkü savaşa ne derece yüzeysel fikirlere dayanarak giriştiğini gösterir.

Mösyö Defeliçe'nin bu konudaki fikrinin neye dayandığını bir kere inceleyelim. İlgilinin açıklamaları aşağıdadır:

"İtalya'nın Türkiye'ye olan başlıca ithalatı temizlenmiş kükürt, limon, portakal, konserve, un, unlu ürünler, musiki aletleri, Vezüv ve Etna yanardağları lavları ve bükülmüş ağaçlardan üretilen mobilyalardan ibarettir. Bu İtalya ticari mallarının bir kısmı, Viyana ve diğer memleketlerin rekabetine dayanabileceği gibi, diğer bir kısmının da kullanması zorunlu olduğundan rekabetin baskısına maruz değildir. Osmanlı bağcıları Katanya'dan kükürt gelmedikçe iş göremezler. Limon ve portakal meselesi de böyledir. Siz zanneder misiniz ki Türkler, vatanperverlik nedeniyle sağlıklı yaşam ile doktorluğa limon ve portakalla ayrılmaz bir şekilde bağlı bulunan her şeyden yüz çevirecekler? Onlar, bizim konserve ve saire gibi yiyeceğimize muhtaç olmaksızın yaşayabilirler mi? Acaba Türkler, Vezüv ve Etna lavlarını kullanmaksızın yol yapabilirler mi?"

Bana öncelikle muhterem mebusun, Türkiye'nin İtalya limon ve portakallarına muhtaç olmaksızın geçinemeyeceği hakkındaki yanlış düşüncesini düzeltmek görevi düşüyor. 1908 senesi istatistiklerine göre, Türkiye, İtalya'dan beş buçuk milyon kilogram limon ve portakal aldığı halde kendisi, ilgili sene zarfında aynı ticari maddelerden yabancı memleketlere yirmi beş buçuk milyon kilogram yani İtalya'nın Osmanlı ülkelerine olan limon portakal ithalatından dört buçuk defa daha çok mal satmıştır!

Şüphesiz, vaktiyle Göte'nin İtalya'ya Portakallar ülkesi adını verdiğini Mösyö Defeliçe gibi ben de biliyorum. Fakat bu, bundan yüz sene evvel imiş. Görülüyor ki iktisadi bir savaşta bulunabilmek için klasik eserleri bilmek yeterli olmayıp ticari ilişkilerinin bugünkü halini de bilmek gereklidir.

Doğrusu Türkiye'nin İtalya kükürtlerine ihtiyacı vardır. Ben Türkiye'nin İtalya'ya bağlılığını gösteren bu kükürt meselesini evvelce söylemiştim. Fakat Türkiye gereği olan kükürtü, Fransa, Avusturya ve saireden de çekebileceği gibi Osmanlı gümrükleri dahi Türkiye'ye ithal edilen kükürtlerin İtalya'dan mı yoksa diğer ülkelerden mi geldiklerine o kadar önem vermeyeceklerinde şüphe yoktur. Osmanlı memleketlerine ithal edilmekte olan kükürt, Türkiye'nin genel ticaretine oranla önemli bir yer kaplamayıp ithalatın tümünün ancak binde bir kısmını oluşturmaktadır.

Türkiye yolları, İtalya lavlarının eksikliğinden dolayı pek az zarar göreceği gibi İtalya limon ve portakallarının bulunmaması da Osmanlıların sağlıklarına hiç bir etki yapmayacaktır. Muhterem mebus, Türkiye'nin sağlıkla ilgili ürün ve üretimce olan gücünü bilmediği gibi ilgili devlet ticaretine dair istatistik cetvellerinden dahi bilgisi yoktur. Eğer böyle olmasa idi, kendisi, bükülmüş ağaçlardan üretilen İtalya mobilyalarının Türkiye'ce öneme sahip bulunmasından ısrarla bahsetmez idi. İtalya'dan Türkiye'ye ithal edilen ilgili mobilyaların değeri 115,570 kuruş olduğu halde Avusturya'nın Türkiye'ye yapılan aynı ithalatı 2,104,142 kuruştur.

Bundan dahi anlaşılıyor ki İtalya mebusu kendisinin, İtalyanların Avusturya rekabetinden korkmadıklarına dair açıklama yapmakta pek çok acele etmiştir. Her ne kadar İtalya, Avusturya'yı ticari yönden sıkıştırmaya çalışmakta ise de, fakat bu konuda henüz başarılı olmamıştır. Durum böyle olunca, henüz genç sayılan İtalya sanayiinin Türkiye'deki pazarlarını koruma konusunda daha çok çaba harcaması gerekirdi. Halbuki İtalya emperyalistleri bunun aksine olarak hareket etmekte ve yeni bir şey ortaya getirecekleri yerde kendileri için var olanı da mahv eyliyorlar.

Ben geçen makalelerimde İtalya'nın Türkiye'ye olan un üretimi ithalatını ayrıntısıyla incelemiş idim. Bugün istatistik cetvelleri, Osmanlı Devleti'nin İtalya un ve un üretimine ihtiyaç göstermeksizin yaşayabileceğini, İtalya değirmencilerinin Türkiye pazarlarından mahrum kaldıkları takdirde onların yerlerine var olacak yeni pazarlar bulamayacaklarını kesin bir şekilde ispat etmektedirler. İtalya değirmencileri ilgili pazarlara yıllık otuz milyon kuruşluk un ve unlu ürünler göndermektedirler.

Mösyö Defeliçe İtalya sanayiinin hızla olan ilerlemesinden söz ediyor. Halbuki bizzat sanayiin ilerlemesi, İtalya'yı kendisine yeni pazarlar bulmaya sevk eyliyor. Eğer Mösyö Defeliçe, İtalya ticaretini yalnız genel rakamlar ile karşılaştırmayıp da Osmanlı ülkeleri ticaret yerlerine İtalya fabrika üretiminden ne miktarda sevk olunmakta bulunduğunu inceleme konusunda biraz zahmet*e* katlansa idi İtalya'nın Türkiye pazarlarına aldırış etmemezlik edemeyeceğini derhal anlardı.

Herhalde bu pazarlar bugün İtalya'ya,. Trablusgarp'ın ilerideki bir zamanda vereceği faydalardan kat kat çok çıkarlar sağlamaktadır. İtalya mebusu, İtalya'nın Türkiye'ye muhtaç bulunduğunu iddia etmekle beraber, yukarıdaki gerçeklere şüphesiz ulaşmıştır. İlgili kendisini avutmak için diyor ki: "Biz, 1908 senesinde Avusturya'ya açılan boykotajın ibret verici sonucunu göz önüne alıyoruz. Avusturya boykotajın bitmesinden sonra yani 1910 senesi zarfında Osmanlı ülkelerine evvelki senelere oranla daha çok ithalatta bulunmuştur." Bu yolda olan düşünceler bize İtalya emperyalistlerinin bugünkü hesaplarını duyuruyor. Onlar, zannediyorlar ki savaş uzamayacak, savaşın bitiminden sonra her şey unutulacak, yani her şey eskisi gibi olacak binaenaleyh İtalya, Türkiye pazarlarındaki konumunu koruyacağı gibi fazla olarak Trablusgarp'a dahi hâkim bulunacak!

Halbuki durumlar böyle bir renk alamayacaktır. İtalyanlara anlatılmaktadır ki Trablusgarp'taki savaşın sonucu ne olursa olsun, İtalya Osmanlı pazarlarını uzun müddet için kaybetmiş bulunacaktır. Savaş ne kadar çok devam ederse bu gerçek İtalya ticaret ve fabrikacıları gözünde dahi o derece açıklık kazanacaktır. Hatta Milan'daki dokuma fabrikacıları Türkiye'deki müşterilerini kaybetmekten sakınarak daha bugünden savaşa şiddetle muhalefette bulunmaktadırlar.

Dikkat etmelidir ki Mösyö Defelice İtalya ihracatını sıraladığı zaman sınai ürünleri unutuyor. Halbuki İtalya'dan yıllık 119 milyon kuruş kıymetinde dokuma ürünleri ithal olunmaktadır ki İtalya'nın Türkiye'ye olan bütün ihracatının % 50'si demektir. Bu o kadar öneme sahip bir kayıptır ki onu kapatmak mümkün olamaz, hele yukarıda söz ettiğim gibi bizzat İtalya dokuma fabrikacıları savaşın şiddetle aleyhinde bulundukları bir zamanda bu nedenden dolayı, Mösyö Defelice'ye bu rakamları ve onlarla beraber İtalya dokuma fabrikalarını unutmaktan başka çare kalmamıştır.

Milan fabrikacılarının rakipleri uyumuyorlar. Bugün Trieste dokuma sanayii erbabı, İtalyanların Türkiye'deki müşterilerini elde etmek için hızla hazırlanıyorlar. Dikkat etmelidir ki Triste'deki bu Avusturya fabrikacıları da İtalya milliyetine ait oldukları gibi ilgili fabrikacılar

tarafından para desteği almakta olan Pikolo gazetesi dahi şu anki savaşın şiddetli taraftarı bulunuyor!

Eğer bugün çıkar rekabeti, bizzat İtalya sermayedarlarını ikiye ayırmakta ve onlardan bir kısmı savaştan zarar görmüş olduğu halde diğer kısmı da faydalanmış bulunuyorsa, buradaki fayda İtalya için değil Avusturya sanayii çıkarınadır. O halde rekabet, diğer sınai ülkeleri İtalya'nın Türkiye'deki müşterilerini bağlama konusuna daha çok sevk eyleyecektir. Bütün bu durumlar, devletler arasındaki siyasi rekabeti de çoğaltacaktır. O halde kararlılıkla direnerek zaman beklemelidir. Zira savaşın iktisadi sonuçları İtalya'dan şiddetle hissolunacak, içerideki durumları gerginleşecek ve Avrupa devletlerinin politikası gittikçe açıktan açığa Türkiye lehine dönecektir.

Savaş ve Barış İhtimalleri

28 Teşrinievvel 1911, *Tanin*

Osmanlı Devleti, barış ve asayişin iadesinde, şüphesiz, İtalya ve bütün Avrupa devletleri kadar ilgilidir. Binaenaleyh ilgili devlet kendisinin çıkarlarını bozmayacak gibi bir anlaşmayı kabule her zaman hazır bulunmalıdır. Fakat Türkiye'nin, İtalya'ya olur olmaz yardımda bulunması için ortada nedenler yoktur. Bilakis yardımda bulunmak yolunu gerekli bulmak Osmanlı Devleti için en tehlikeli ve felaketli bir meseledir.

Şimdiye kadar İtalya, Trablusgarp'ta ne gibi başarılar kazanmıştır? İlgili devlet, birinci baskının şiddetiyle dünyayı hayrete düşürmek hayalinde bulunmuş ise de, fakat medeniyet dünyası, Trablusgarp'taki eski istihkâmların yıkılmasını bir kahramanlık addetmediği gibi İtalyanları haydut lakabıyla adlandırdı. Demek ki arsızlık ile yapılan bu gasp, İtalyanların başlıca askeri başarılarını oluşturuyor. Onların bu hareketinde daha üstün bir yön olamaz. Daha sonraları ise İtalyanların başarı yerine ancak büyük zorluklar karşısında bulunacakları anlaşılıyor. İşte artık askeri harekâta başlanalı üç hafta olduğu halde, İtalya askerleri sahilden daha içeri giremediler. Halbuki yakında başlayacak olan yağmurların çokluğu nedeniyle askerlerin harekâtı, güçlükle yapılacaktır. Trablusgarp'taki Osmanlı askerlerinin direnci, daha şimdiden .... İtalya'nın Trablusgarp .... kalacağı ve ilkbahardan .... *[metinler silik olduğundan okunamadı]*sokulamayacağı günden güne daha çok anlaşılmaktadır. İşte bu müddet zarfında İtalya, Afrika'da alaylarla asker bulundurmaya, onları yaşatmaya ve donanmasını harp durumda tutmaya mecbur olacaktır. Bunların hepsi paraya bağlı bulunduğundan İtalya yakın vakitte askeri borçlanma yapmaya muhtaç kalacaktır.

İtalya, bundan daha fazla ne yapabilir? O, İzmir'i kuşatmaya almak ile tehdit eylemektedir. Halbuki Osmanlı Devleti, buna karşılık, Karadeniz iskelelerini İtalya ticaretine kapatabilir. Karadeniz iskelelerinin İtalya'ca olan önemi İzmir'in Türkiye'ce olan öneminden şüphesiz daha çoktur. Binaenaleyh İzmir'i kuşatması İtalya'ya pek pahalı

çıkacağı halde Karadeniz'in kapatılması ise Türkiye için hiç bir zarara neden olmayacaktır. Türkiye'nin bu konudaki yeri dahi İtalya'nınkinden daha iyidir. Bundan başka Avrupa devletleri, gerek Akdeniz ve gerekse Karadeniz'de ticari çıkarların zarar görmesiyle ilgilidirler. Eğer devletler, İtalya'nın İzmir'i kuşatarak ticari gemilerin oraya gitmelerine önlemesine izin verirlerse, onlar Türkiye'nin, İtalya'ya ait ticaret malları için Karadeniz'i kapatmasını önlemezler, bu nedenden dolayı ihtimal ki artık ağza bile alınmayan Çanakkale Boğazı kuşatması gibi İzmir'in kuşatılması Avrupalıların muhalefeti üzerine gerçekleşecektir.

İtalya ile olan bu savaş, Türkiye'nin çıkarlarına uygun bir şekilde devam ediyor. Fakat ihtimal ki Balkan devletleriyle çarpışmadan korkmak lazım gelecek?

Benim bakış açım bunun aksidir: Balkan devletleri tarafından bu sırada Türkiye'ye yapılacak hücumların Avusturya askeri müdahalesini sona erdireceklerini görmemek için insanın kör olması lazım gelir. Halbuki Avusturya'nın Balkanlar'da atacağı her adım, Sırbistan ve Karadağ için bir felaket olacağı gibi Bulgaristan'ı dahi tehlikeli bir vaziyete koyacaktır. Avusturya'nın Balkanlar'a yerleşmesi üzerine Bulgaristan, ya Rusya'nın veyahut Avusturya'nın vilayeti olmak tarafını seçmeye mecbur kalacaktır. Bundan sonra Romanya dahi Sırbistan'ın bugünkü vaziyetine girecektir.

Benim fikrime kalırsa, İtalya'nın hücumu, Balkan devletlerinin büyük devletler tarafından maruz bulundukları tehlikeyi göstererek aralarında anlaşma yapma gereğini kendilerine anlattı.

Diğer taraftan Avrupa, savaşın Trablusgarp'la sınırlı kalması için son derece çalışıyor. Büyük devletler, Şark meselesini bütün kısımlarıyla beraber ortaya çıkarmaktan kaçınıyor ve Avrupa genel savaşının çıkmasından korkarak barışı kurmayı arzu ediyor. Avrupa devletleri ister Türkiye'nin ve isterse İtalya'nın itaatine razı olacaklardır. Fakat onlar Türkiye'nin itaat eyleyeceğini muhakkak addediyorlar. İşte bugün bu devletlerin Türkiye'ye o kadar çok sevgi göstermeleri bundan ileri gelmektedir.

Avrupa devletleri, Türkiye üzerinde cerrahî ameliyat yapmak istediklerinden kendisine karşı bu derece muhabbet arz ediyorlar. Onlar Türkiye'nin diğer parçalarına dokunulmaksızın Trablusgarp'ı ayırmak istiyorlar.

Eğer Avrupa bu konuda başarılı olursa, bir kaç vakit sonra yeni bir ameliyatı daha yapabilecektir. Genellikle şimdiye kadar Şark meselesi bu şekilde halledilmekte idi. Osmanlı ülkelerinden bir kısım tayin olunarak ya kesilir veyahut öyle bir hale sokulurdu ki ilgili kısım merkez-

le olan bağını gittikçe kaybederek geçen zamanla ayrılmaya mahkûm kalırdı.

İşte bu nedenden eğer Osmanlı Devleti bugün zayıflık gösterecek olursa, bu haliyle ancak tehlikeleri arttırmış olacaktır. Osmanlı'nın İtalya'nın isteklerine boyun eğmesi, Balkan devletlerinin bir saldırgan siyaset izlemelerine sevk eyleyecektir. Yeni bir olay daha meydana getirilecek ve o zaman Avrupa yine Türkiye'ye sevgi gösterisinde bulunarak barışın hatırı için bazı isteklere karşı bir defa daha boyun eğmesini kendisine tavsiye eyleyecektir!

Aynı zamanda Osmanlı Hükümeti tarafından yapılacak bu gibi yardımlar, bugün isyana son vererek Osmanlı sancağı altına toplanmaya hazırlanan Yemen Araplarını dahi Osmanlı hâkimiyetinden uzaklaştıracaktır. İç çekişmeler ve Yemen savaşı şiddetlenecek ve aynı zamanda bunlar şüphesiz Arnavutluk ve Makedonya ihtilallerini dahi kolaylaştıracaklar ve nihayet Osmanlı Devleti'nin gerek Mısır'daki gerek tüm İslam dünyasında olan nüfuzu azalacaktır.

Kısacası Türkiye, İtalya'ya itaatte bulunduğu takdirde kendisinin genel durumu dahi zayıflamış olacaktır. Avrupa devletleri, Osmanlı ülkelerinde daha şimdiden, kendi korumalarında bulunan ülkelerde olduğu tavır ve harekette bulunuyorlar. Onlar, Türkiye'nin zayıflığını görerek hem maliye ve demiryollarına ait meselelerde, hem de iç siyasette daha çok nüfuz kullanmakta şüphesiz gecikmeyeceklerdir. Biz, Avusturya'nın Arnavutluk meselesinde ne rol oynadığını pek yakın vakitte gördük. Gerek Avusturya ve gerek diğer devletlerin bu yolda hareketleri şüphesiz, daha ziyade artacaktır.

Kısacası mesele yalnız Trablusgarp'a ait kalmayıp Türkiye çıkarlarına ve istiklaline dahi temas ediyor. Binaenaleyh Osmanlı Devleti'nin kendi varlığının devamı için kavga etmesi gerekiyor. Ve bu kavganın sonraki bir vakte geciktirilmesinden Türkiye bir şey kazanmadıktan başka bilakis kayb eyleyecektir.

Savaşın birçok zararlar meydana getirdiğinde şüphe yoktur. Ondan ticaretin de zararda olduğu meydandadır. Fakat bu zararları göz önüne almak lazım geldiği takdirde genellikle askeri harekâttan vazgeçmek gerekir. O halde ordular için o kadar büyük tutarlar harcamaya ne gerek var? Aynı zamanda şunu da göz önüne almak gerekir ki iktisadi açıdan Türkiye için en güç devre ve en endişeli zaman savaşın başlangıcıdır. Fakat Akdeniz'de tarafsız devletler ticaretinin vaziyeti ortaya çıktığı takdirde Türkiye ile alışverişte bulunan tacirler, yeni durumlara uygun hareket edebilirler. Türkiye'deki pazarlarını kaybeden İtalya'nın vaziyeti daha başkadır. Onun zararları savaşın uzaması ora-

nında artar. Bu sırada İtalya hükümetinin nakliyat sonrası, İtalya ticaret donanmasına iş ve kâr sağlamakta ise de artık tamamlanan başlıca nakliyattan sonra yeniden asker ve levazımat nakliyatının son derece azalması gerekir. İtalya ticaret donanması ve sanayii, Türkiye pazarlarının eksikliği işte o zaman fazlasıyla his eyleyeceklerdir.

Savaş durumunda ticari çıkarların korunması için hükümetin de olağanüstü tedbirler koyması gerekir. Gerek ilgili tedbirlerden gerek hükümet bütçesinin dengesinin korunmasından özel bir makalede söz edeceğiz. Fakat şimdi söylemek istediğim bir yön var ki o da savaş ne kadar uzarsa İtalya da o derece vakit harcamaktadır. Fakat İtalya, ihtiyaç olduğunda geri çekilmekte ve itaat etmekte becerikli bulunduğunu daha Habeş savaşında ispat eylemiştir. İtalya ne kadar çok zorluklara düşerse barış yapma zamanında Türkiye'nin durumu o derece uygun bulunacaktır. Türkiye'nin kazandığı bir yön daha varsa, o da İtalya'yı güç bir halde bırakmak ve bununla kendisinin uluslararası olan durumunu ve Balkan devletlerine karşı nüfuzunu kuvvetlendirmek keyfiyetidir. Lakin bu mesele dahi ayrı bir makale ister.

Bir Acil Gereklilik

15 Teşrinisani 1911, *Tanin*

Afrika'da yerden bir ordu çıktı. Bu, bütün dünyayı hayrete düşüren bir harika oldu. Lakin Arab cengâverleri, sahranın bir kısmından ibaret aynı memleketin evlatları İtalya'nın istila ordusuna oranla her yönden daha uygun şartlar içinde bulunmakla beraber her ordu gibi bu ordu da her şeyden önce paraya muhtaçtır. Parayı devletin vermesi gerekir. Para bulmak için İstanbul'ca gereken tedbirlere başvurulmalıdır.

Mali vasıtaların hazırlanması harp için en birinci, en acil tedbirdir. Ben bu konuya dair defalarca söyledim. Ve şimdi Yusuf Şetvan Bey'in raporu uyarılarımı doğruluyor. Şimdiye kadar uzun süre boş vakit geçirildi; halbuki kaybedilecek hiç bir gün yoktu. Paranın, istenildiği şu anda hazır bulunması lazım idi. Bütün ahali paraya ihtiyaç olacağını meselenin başından beri takdir ediyordu ve birçoğu davete vakit bırakmaksızın kendi rızalarıyla gayret ve fedakârlık gösterdiler. Yalnız en evvel meydana atılması lazım gelen hükümet arkada kaldı.

Evvelki makalelerimde açıkladığım gibi kârlar, servetler, miraslar vergiye tabi edilmelidir. Fukara vergiden hariç tutulmalı, orta tabakadakiler korunmalı, zenginler parayı vermeli. Trablusgarp ve Bingazi'deki ahali canlarını feda ediyorlar; Osmanlı ülkelerinin diğer vatandaşlarından ancak servetlerinin az bir kısmını feda etmeleri talep olunuyor. Yoksa Arab kardeşlerinizin size bir gün: "Başarılarımızla sevindiniz, lakin savaşa devam edebilmek için gerekli olan sadaka mertebesinde bir fedakârlıktan çekindiniz; biz de işte düşmana değil fakat açlığa itaate mecbur olduk!" demesi ihtimaline maruz kalmak mı istiyorsunuz?

Lakin yalnız savaş meydanındaki ordu için değil, bütün ülke için, harbin güç anları esnasında ticaret ve işlemlerin çıkarlarını korumak için her şeyden önce hükümetin mali konumunu desteklemek gerekir. Karışıklıklar meydana geldiğinde büyük ölçüde toplanma gerekliliği karşısında hazırlıklı bulunmak için de buna gerek vardır.

Bu nedenden dolayı yukarıda teklif edilen vergilerle beraber beş milyon Osmanlı lirası kıymetinde gümüş paralar basılması ve çıkarıl-

ması yönü de, geciktirilmesi ve sonraya bırakılması mümkün olmayan ihtiyaçlardandır. Daha savaştan önce "Jöntürk"de paraların ıslahı hakkında yazdığım makalelerde ve "Tanin"in bir özel makalesinde bu gereği gösterdim. Bu ihtiyaç önce 40 seneden beri gümüş paralar çıkarılmasının suni bir şekilde kısıtlanması keyfiyetinden; ikinci olarak bilhassa son zamanlarda dolaşıma çok altın çıkarılması ve bu yüzden altın ve gümüş paralar kıymet toplamları arasındaki oranın gümüş paralar zararına değişmesinden; üçüncü ve bunlara ek olarak harbin mali saygınlığı azaltması, bu nedenle ödeme vasıtalarına yani paralara ihtiyacı artırması noktasından ileri gelmektedir. Beş milyon liralık gümüş sikkeden hükümetin üç milyon Osmanlı lirası yararı olur. Bu kadar gümüş paranın basılması ve çıkarılması bittabi bir defa değil, ancak yavaş yavaş meydana gelmek lazımdır. Bir de Afrika'da savaşmak için de en çok gümüş paraya gerek görüleceği yönüne özellikle dikkatinizi çekerim.

Eğer parlamento bu tedbirleri kabul eder ve onaylarsa, yalnız bu hareketiyle belli edeceği vatan sevgisi sayesinde bile Avrupa üzerine uygun bir etki yapmış olur; ahaliye yeni ümit ve kanaatler verir, savaşanları şevk ve gayrete getirir. Ve eğer hükümet mali işlerinde daha çok serbestlik bulacak olursa bundan en çok faydalanacak da daima ticaret dünyası olur. Hükümet, kendi mali sıkıntısına çare bulunduğu surette, savaş nedeniyle dara ve zora düşmüş olan ticaret ve işlemler dünyasına doğrudan doğruya yardıma koşar. Bunun gibi hükümetin yardım ve korumasıyla küçük bankaları korumak ve savaş devam ettiği sürece mali saygınlığı devam ettirmek üzere bir büyük bankalar heyeti kurulabilir.

Bugün birliklerden pek çok söz ediliyor. Şüphesiz Türkiye de müttefikler edinmelidir. Fakat mesele nasıl düşünülürse düşünülsün, daima esas şart: "Uygun anlaşmalar yapabilmek için Türkiye'nin, her şeyden önce kendini içeride kuvvetli göstermesi gerekir" hükmünden ibaret kalır. Bu nedenden dolayı devletin mali kuvvetini arttırmak ve desteklemek meselesi şu dakikada en önemli ve acil siyasi meseledir.

İstanbul Evlerinin İnşa Şekli

12 Ağustos 1911, *Tanin*

Üzerlerine hane inşa edilecek arsalardan bir kısmı caddelerin genişletilmesi, genel meydanların, bahçelerin oluşturulması için ayrılacaktır. Bundan kalan arazi miktarı herhalde şimdiye kadar ilgili mahallelerde oturan ahalinin üç dört mislini ferah ferah yüklenmeye yine yeter. Ancak yeni tarz caddelere yeni tarz haneler inşa olunmalıdır.

İstanbul, şimdiki haliyle ve yanan kısımlardaki evvelki şekli ile pek çok noksanlar, mahrumiyetler arz ediyor. Orada pek çok hane, fakat pek az (aileye özel) ikâmetgâh var. Her hanede yalnız bir aile, genellikle bizzat hane sahibi oturmaktadır. Birçok haneler var ki fazla odalarla doludur. Fakat bu odalar başkalarına kiralanamaz. Gerek adet, gerek hanelerin inşa tarzı buna engeldir. Birisi bir ikâmetgâh kiralamak isterse bütün bir haneyi tutmaya mecburdur, bunu da pek nadir bulabilir. Bunun neticesi nedir? Teker teker kira bedelleri yüksektir, halbuki hane sahiplerinin aldıkları para toplamı azdır. Binaenaleyh arazi itibari değeri düşüktür.

İçinde birçok aile oturacak haneler inşa olunmalıdır. Bu takdirde kira bedeli her bir ikâmetgâh için uygun olur; lakin her hane, sahibinin ikâmetgâhından başka daha birçok kiralık ikâmetgâhları içerecek ve bu sayede tümü itibarıyla belde için pek önemli bir toplama ulaşabilecek bir fayda meydana getirecektir. Bugün İstanbul'da bir hane genellikle sahibinin basit yaşama sebeplerine oranla pek garip bir tezat oluşturan bir ziynet ve sefahat maddesidir. Halbuki hane bir gelir kaynağı haline getirilecek olursa İstanbul'da her hane sahibi bir servet sahibi olur. Buna adet ve görenek engel oluyor.

Bu babda ilk önce şunu uyarayım ki bu durum Türklüğe has değildir. Avrupa'da da ilk vakitlerde durumlar ve adetler yeni tarz belde inşasına engel oluyordu. Vaktiyle Avrupa'da da şehirler yalnız sahipleri tarafından ikâmet olunan küçük evlerden meydana geliyordu. Haneler sebze bahçeleriyle çevrili idi; hatta daha eski zamanlarda şehir sınırı dahilinde çayırlara, tarlalara bile rast geliniyordu. İnek ve beygir

ahırları, köpek kulübeleri sıklıkla görülen şeylerden idi. Fakat büyük şehirlerde kendini gösteren ikâmetgâh ihtiyacı ve arazi değerlerinin ilerlemesinden ileri gelen fayda ve kâr karşısında bunların hiç biri yerlerini koruyamadı.

Bizzat İstanbul'da da eski sebze bahçeleri, bostanları çoktan ortadan kayboldu. Fakat bunlarla beraber evler arasındaki boşluklar da kalktı. Bahçeler, bostanlar üzerine de haneler inşa olundu. Ve asıl bu yüzden sokakların, haneleri birbirinden ayırmayacak kadar çok dar olduğu göze çarpıyor. Vaktiyle bahçeler var iken yangın tehlikesi o kadar büyük değil idi. Fakat şimdi bu tehlike fevkalade arttı; binaenaleyh sokakların genişletilmesine şiddetle gerek var. Lakin bu darlık sayesinde ailelerin eski yalnızlık ve bekârlık hali de yok edilmiş oldu. Şimdi aileler diğerlerine o kadar sık, yakın ikâmet ediyorlar ki birbirlerine, sokak satıcılarıyla alış verişlerinde, evlerine giriş çıkışlarında, her anda rast geliyorlar. Demek ki hayat tarzında bir değişiklik zaten başlamış bulunuyor. Yalnız mesele bu sosyal gerçekten inşaat bilimine bağlı bir verimli netice işlemi çıkarılması yönündedir. Bu ise ancak şimdi yan yana olan ikâmetgâhların bundan böyle üst üste konulması ve uygulanması şeklinde çözülmüş olur. Bir de üst üste oturulursa aileler, yan yana oturanlara oranla, diğerinden daha iyi, daha mükemmel ayrılmış olurlar.

Bir hanede her kat ayrı bir ikâmetgâh olmalıdır. Bugün Avrupa'nın büyük şehirlerinde de birçok ailenin ikâmetine mahsus han benzeri büyük binalar inşa tarzı gittikçe terk olunmaktadır. Dört beş katlı haneler, bir o kadar aile meskeni olmak üzere, pekala yeterlidir. Bu ikâmetgâhların her biri için sokağa ayrı bir giriş bulundurulması meselesini de mimarî bilimce o kadar büyük bir güçlükle karşılaşılmaksızın halletmek mümkündür. Bu yolda haneler şimdi bile Filibe'de görülebilir.

Yeni tarz şehir planının uygulanmasından sonra fevkalade değer elde edecek olan İstanbul toprağında yalnız kendine ait bir hane bulunduracak kadar kendilerini servet sahibi görenler bu yolda hareket edebilirler. İstanbul'un zenginleri şimdi ecnebi yatağı olan Beyoğlu'na, sayfiyeler inşa ettirdikleri Pangaltı'ya naklediyorlar. Bu şekilde köprünün öbür tarafı zenginleştiği halde İstanbul yoksulluğa düşmüş oluyor. Lakin İstanbul yeni beldelere layık düzen ve kuruluşlara sahip olacak olursa İstanbul'un zengin eski ahalisi için çocukluklarının geçtiği mahalleri terk etmeye hiç bir sebep kalamaz. İstanbul'un konumu son derece sıhhî ve güzeldir. Pangaltı veya Kadıköyü'nde olduğu kadar orada da bir sayfiyeler mahallesi oluşturulabilir. Bu durum belediye

işlerine, vakıf kurumlarına, mekteplere, hatta ticari hayata faydalar sağlar.

Az zengin olanlar bir hanenin bir ikâmetgâhı ile yetinerek hanenin diğer kısımlarını kiraya vermelidirler. Bunların çoğu için hanelerini tamamen veya kısmen dükkân, mağaza, işletme ve benzeri ticari konulara terk etmek tavsiyeye değerdir. Yanmış mahallelerin devlet dairelerinin büyük binalarına yakınlığı, keza –iyi bir tramvay hattı ile kavuşması şartıyla– şimendifer istasyonlarından ve sahilden uzaklığının az olması oralarda bir uygun ve seçkin konum ve durum yaratır. Bu konum ve durum mağaza ve saire için kolaylıkla kiracı bulabilmesini sağlayacak istenen şartlara sahiptir. Halbuki ticarethanelerin yüksek kira bedeli getiren mahaller olduğu herkesçe bilinir. İkametgâh ihtiyacı kadar ticarethaneye elverişli binalar için de şiddetli ihtiyaç vardır. Son zamanlarda birçok büyük büyük binalar –fakat bizzat İstanbul'da değil, köprünün öbür tarafında– inşa edildi. Her gün İstanbul'dan Galata ve Beyoğlu mağazalarına gerçek bir kavimler göçünü andıran bir hücum var. İstanbul bütün bu ticari işlemleri kendisine odaklayabilir: büyük ticarethaneleri, çıkarları ve faydaları pek çok kişileri içine alan yaygın alışverişi olabilir. İstanbul yeni tarz bir şehir halini alır almaz orada pek çabuk büyük büyük mağazalar ortaya çıkar.

Esasen İstanbul sayesinde ve onun zararına olaraktır ki Beyoğlu ilerledi ve gelişti. Zengin oldu. Gerçekten de eski idare devrinde başka türlü de olamazdı. Zira polisin keyfi icraatlarına karşı bir dereceye kadar emniyet ve koruma sağlayabilecek yerler bu yabancı mahalleler idi. Fakat şimdi durumlar değişti. Huzur ve emniyet Beyoğlu'nda İstanbul'a oranla fazla değildir. İstanbul'da da ticari hayatı genişletmek ve canlandırmak için hiç bir engel yoktur. Ancak hane sahiplerinin bir noktada izni ve rızası şarttır: zengin olmak.

Dersaadet'e gelen ecnebiler ilk önce Boğaziçi'nde bir seyahat yapmaya, sonra da bir gece konaklama için Beyoğlu'na çıkmaya neden mecbur olsunlar? Her şehirde şimendifer istasyonları yakınında oteller inşa olunur ve bunların etrafında geniş bir çevre içinde ticari hayat ve işlemler değer bulur. İstanbul'da da büyük oteller meydana gelmesi için yalnız emlak ve arazi sahiplerinin bu yönü anlaması ve onaylaması yeterlidir.

Her kim yeni ticaret hayat ve işlemlerinin usandırıcı keşmekeşinden, şehrin dağdağalı hayat tarzından uzaklaşmak ister veyahut ticaret düşüncesiyle tüm hanesini kiraya vermeyi tercih eylerse, yine şehrin merkezinde varolan arsası üzerindeki hakları baki kalmak üzere, ailesiyle beraber şehrin başka bir kısmında oturabilir. Avrupa'nın

büyük şehirlerinde de merkezdeki hane sahipleri genellikle dış mahallelerde otururlar. Arsalarından gelecek gelirlerinin, üzerlerinde bizzat ister otursunlar ister oturmasınlar, kendilerine aidiyeti garanti edilmektedir.

Bu fikirlere ve araştırmalara itiraz ederek İstanbul zemininin, her arsa üzerine yeni tarz bir kiralık-hane inşasına izin verilmeyecek derecede küçük parçalara ayrılması ve bölünmesi ileri sürülebilir. Lakin böyle bir hüküm ve kararda bulunulmasının yalnız kalabalık bir halka mahsus kışla gibi büyük kira-haneleri tasarısından ileri geldiği açıktır. Halbuki burada söz konusu olan ve her katı bir ikâmetgâh olmuş bulunan haneler başkadır. Bunlar nisbeten pek az zemine muhtaçtır. Bir de her büyük şehirde küçük ikâmetgâhlara pek çok ihtiyaç vardır. Binaenaleyh şimdiye kadar üzerinde yalnız tek katlı bir hane bulunan bir arsaya bir kaç katlı bir hanenin de inşa edilebileceği kuralı konulup, kabul olunabilir. Bu kuralın dışında kalanlar elbette vardır; fakat bu duruma aksi takdire oranla yani elde varolan arsanın tamamen kullanılamaması ve daha sonra ziynet bahçesi gibi kullanılacak veya rastlantı yardımıyla komşulardan kalan parçalarla birleşerek bir hane daha inşasına uygun, olacak bir parçanın artması ihtimaline nazaran daha nadir rast gelinir.

Bundan başka, merkezî noktalarda bulunan arsa parçalarını sapa bir caddede hayli büyük bir arsa ile değiştirmek de mümkündür.

Caddelerin genişletilmesi için gereken yerler olsa olsa istimlâk suretiyle elde edileceğinden ve bu işlem şimdi de yürürlükte bulunduğundan bu konuda fazla açıklama vermeye gerek yoktur.

Şehrin yeni tarza dönüşmesinden herkes aynı derecede faydaya erişemez; yine de arsa sahipleri bunlar üzerindeki tasarruf haklarını mutlaka koruyacak olurlarsa herkes bu yüzden edilecek faydanın en çoğunu elde etmiş olurlar. Yangınzedelerin çıkarlarının bu suretle korunması ise İstanbul'un yeni bir şekilde kurulması için en emin, hatta tek yoldur.

Sermayedarların kendi mali işlemleri hesabına bakış açıları gerçekten başkadır. Bunlar sadece bütün varolanı yalnızca yutmak, başkasına bir şey bırakmamak isterler. Yanmış hanelerin enkazı ile beraber yangınzedelerin tasarruf hakları da soyulup süpürülecek; yer kendilerine satılacak, işte bu kadar! Hatta sahiplerine arsalarının yangından evvelki bedellerini karşılamak bile lazım gelse, bunu da bir hayırsever yardım, bir üstün lütuf ve ihsan farz ve kıyas edecekler; zira şimdi harabe halinde ve satılık bunca arazi karşısında arsaların değeri pek azdır! deniliyor. İşte bu zengin adamlar yoksulluğa ve sıkıntıya

düşmüş olan zavallı felaketzedeleri bu tarzda maskara ediyorlar, hor nazarla bakıyorlar. Bu adeta *Ôte toi, que je m'y mette*[1] demekten başka bir şey değildir.

Hükümet bunca ahalinin haklarını ve çıkarlarını feda edemez.

Sofya'da İstasbulof gerçekten bu yolda iş gördü. Bir kaçı siyasi dostları olmak üzere bazı arazi alıvericilerini servet sahibi yaptı. Çünkü şehrin düzenleme inşasından önce metre karesi 20-30 franka olan yerlerin fiyatı düzenleme işleminden sonra 400-500 franka çıktı. Uzak mahallelerde metre karesi 0,5-1 franka olan yerlerin fiyatı da 20-30 frankı buldu. Bu adetlere kesinlikle güvenilebilir: Sofya'da en belli başlı arsa işlemcilerinden bizzat araştırdım. Bu işlem yüzünden eski arsa sahiplerinin istifadeden mahrum edildikleri büyük tutar, müthiş bir sermaye oluşturuyor.

İstanbul'da arsa fiyatlarının yükselmesi, yeni tarz inşaat planının uygulanmasından sonra, şüphesiz Sofya'dan aşağı olmayacak, bilakis daha ileri gidecektir. Şimdi 100 lira değer biçilecek bir arsası bulunan kimse ileride bu arsanın mutlaka 2000 hatta daha fazla lira değere sahip olacağını göz önüne almalıdır.

Bu söz asla büyüklenme gibi alınmamalıdır. Örnek olarak söz etmekte olduğum Sofya bugün bile ancak 100,000 *nüfuslu* bir şehirdir. Halbuki Dersaadet milyonluk bir şehirdir ve pek parlak bir ticari geleceği olan önemli bir limandır.

İhtimal ki Türk ahalinin akılsızlığı, ilerlemeden mahrumiyeti gibi sözlerle hakaretler ve alaylarda bulunacaklar olur. Bunların önemi yoktur. Lakin yangınzedeler bunca faydaları ve iyilikleriyle beraber yerlerini kayıtsız şartsız para karşılığı elden çıkaracak olurlarsa işte o vakit saf mecnun lakabına layık olurlar. Böyle bir harekette niçin bulunsunlar? Şehrin bir yeni tarza dönüştürülmesi için mi? Sermayedarlar bu yüzden milyonlar kazanacakları için elbette şehrin bir yeni şekle dönüştürülmesi taraftarlığını ederler, eğer yangınzedelerin de bu fikre taraftar olmaları, kabul etmeleri isteniyorsa bunlarla da maddî olarak ilgilenmek gerekir.

Diğer taraftan "mümkün değil" deniliyor. Fakat hayır, efendiler! Bu pek ala mümkündür; asıl mümkün olmayan bir hale getirilmesi çok gerekli olan bir yön varsa o da tarafınızdan binlerce yangınzedenin haklarının ve çıkarlarının bir kibirli bir küçümseme ile mahvedilmesidir! Siz işlemlerinizle kâr etmek istiyorsunuz. Güzel; lakin bırakınız, başkaları da buna katılsın.

---

1. *Ôte-toi de lâ, que je m'y mette: sen çekil de yerini ben kapayım.*

Yeni tarz kiralık hanelerinin inşasına gerekli sermayenin ne şekilde bulunup hazırlanacağını göstermek için bundan sonraki makalemde bir hane sahipleri bankası oluşturulması hakkındaki teklifimi açıklamak isterim.

Ev Sahipleri Bankası Kurulma ve İşlem Tarzları

21 Ağustos 1911, *Tanin*
İstanbul'da

Yangınzede hane sahipleri bir banka kurmak üzere toplanıp katılacak olurlarsa ancak o vakit çıkarlarını korumak için en sağlam ve doğru bir yol izlemiş olurlar.

Üyelerden her birinin bankaya koyacağı tutar pek az olabilir, ihtimal ki bir Osmanlı lirasına ulaşır. Çünkü bankanın kuvvet ve iktidarı nakdî sermayesine değil, belki emri ve tasarrufu altında bulundurabileceği arzî sermayeye bağlıdır. Yine de bu durum üyelerden bazılarının daha fazla bir katılım hissesi tediye etmesine engel olamaz. Herkes elinden geldiği ve arzu ettiği kadar verebilir, ödemesi oranında bankaya alakadar olur ve o oranda net kârından yararlanır.

Bununla birliğe temel atılmış olur. Bu kuruluşun üyeleri bizzat yangınzedeler olacağından bankanın kârı bunlara aittir. Demek ki bankanın kâr ve kazancı yangınzedelerin zararına değildir. Bankanın işleri ve işlemleri yolunda giderse bundan oluşacak kâr ortaklarının yani yangınzedelerin yararınadır.

Şimdi böyle bir banka nasıl görev ve işlem yapacak? Banka arsaların rehin edilmesi karşılığında para borç verecek.

Bankanın ilk borçluları kendi üyeleri olacak. Banka bu üyelerine arsalarının sahip olduğu değerin % belirlenmiş bir miktarına kadar kredi açacak.

Lakin banka böyle bir işlem için gereken parayı nereden elde edecek?

Ben bu soruya üç kelime ile cevap verebilirim: "rehin senetlerinin dolaşıma konmasıyla", fakat bu memlekette ahalinin banka içerik ve işlemleriyle alışkanlığı henüz olmadığından açıklamaları biraz daha uzatmak ve detaylandırmak ve fakat buna karşılık o oranda anlaşılır bir şekle dönüşerek yine aynı neticeye varacak, tıpkı bir keçi yolunun birçok kıvrımlarla bir dağın etrafında döne döne sonuçta ilgili dağın tepesine kadar çıkmasına benzer, sapa bir anlatım yolunu seçeceğim.

Üyelerinin ödemesiyle meydana gelen banka nakdî sermayesinin bu üyeler tarafından talep olunan kredilere yetişmeyeceği açıklamadan uzaktır. Banka için gerekli tutarları elde etme konusunda en sade yol diğer bankalar veya sermayedarlar tarafından bu paraların kendisine borç verilmesidir.

Acaba banka bunu başarabilir mi? Mali itibara sahip olabilecek mi? Şüphe yok ki bunu başaracak. Hatta pek uygun şartlar altında para elde edebilecek.

Emlak ve arazi terhinat[1] bankaları Avrupa ve Amerika şehirlerinin hepsinde istenilenin kat kat üstünde kârlar bırakmıştır. Şayet İstanbul'da en az bir asırdan beri şehrin gelişme ve ilerlemesine engel olan engeller ve güçlükler sonuçta bertaraf edilecek olursa asıl burada yeni yeni kuvvetlerin hücumu ve koşturması görülecek, şimdiden ilerlemekte bulunan toprak fiyatları asıl o zaman yükseldikçe yükselecektir. Evvelki makalelerimin birinde böyle bir işlem neticesinde ne kadar önemli tutarların söz konusu olduğunu Sofya'ya ait rakamlar ile kanıtladım ve gösterdim. Kendisine rehin bırakılan ve değeri gittikçe artmak eğiliminde bulunan arazi ile emniyet ve kefalet altında bulunan bir bankaya mali itibar vermekten niçin çekinilsin? Eğer sermayesi hisselere ve tahvillere bölünen şirketlerin kurulması ve emlak rehin edilmesi işlemi konularındaki nizamî engeller yok edilmiş olsa idi, rehin bırakılacak emlak ve arazisi bulunanların hepsine ayırt etmeden ödemede bulunabilecek, şimdiye kadar çoktan hadsiz hesapsız özel emlak ve arazi rehin bankaları meydana gelmiş olur idi. Binaenaleyh arsa sahiplerinin tümü için, şimdi kuruluşunu tasarlamakta olduğumuz banka için para elde edilmesi bir kat daha kolay olmak lazım gelir.

Şimdi aradaki ilişki şu şekilde oluyor: 1-Bankanın borçluları rehin ettikleri arsalarının değerine göre üstlendikleri borç için bankaya kefil oluyorlar. 2-Banka ise alacaklılarına karşı elindeki bütün arazi ile kefil bulunuyor. Bankanın bu kefaleti ve verdiği borçların faizini tediye edeceğine dair taahhüdünü gösteren belgelere terhinname denilir.

Şimdi de evvelce hiç yapmadıkları, henüz rast gelmedikleri her yeni işlemde yeniden bir imkânsızlık gören kimseleri de ikna için bir küçük sapa yol daha takip edelim.

Bir mali grubun bütün İstanbul yangınzedeleri hanelerini yeniden inşa ve hane sahiplerine 50 sene süreyle para borç vermek istediği biliniyor. Yine de bu mali grup hükümet kefaleti talebinde bulunuyor.

---

1. Rehin etmek.

Eğer şehir bir yeni tarz almayacak olursa, hükümet bu kefaleti ile son derece şüpheli bir işe girmiş olur. Zira farz edelim ki ev sahibi hanesinde bizzat oturuyor. Bu hanenin inşası için borç verilen paranın faizini tediyeye gücü yetmez, faizlerin düzenli karşılanacağı kefaletini üstlenen hükümet böyle bir durum karşısında kendini zarardan nasıl koruyabilir? Son dereceye geldiği vakit yapabileceği iş oy satmaktır. Lakin hanenin değeri zamanla düşer ve satıldığı vakit başlangıçta inşaat giderlerinin ulaştığı miktarı şüphesiz tutamaz. Demek ki hükümet değer farkını karşılamaya mecbur. Lakin mesele haneye karşı gelmez, arsa söz konusu olursa başkalaşır. Arsanın değeri düşmez, bilakis zamanla artar. Bu durum ile beraber hanelerin inşa gideri için hükümetin kefalette bulunmasını akıl kabul ederse, o aynı hükümet hane sahipleri bankasının terhinnameleri için daha iyi kefalet edebilir. O takdirde bu terhinnameler daha fazla güvenceye sahip olur: (1) Rehin olunan arazinin değeri; (2) hükümet kefaleti. Banka taahhütlerini yerine getirmezse, hükümet tediye eder; lakin hükümet bu hareketiyle bir zarara girmez, zira rehin arazinin değeri bankanın borçlarına kat kat üstün gelir.

İstanbul hane sahipleri bankasının terhinnameleri bu şartlar altında yalnız güvenli olmakla kalmaz, belki de bütün dünya hisselerinin ve belgelerinin en güvenlisi sayılır. Terhinnameler Osmanlı tahvillerinin sahip olduğu emniyetle aynı zamanda Avrupa emlak terhinat bankalarından en mükemmelinin vereceği kefalete sahip bulunurlar.

Bu sebepten dolayı hane sahipleri bankası terhinnamelerinin en çok aranılan borsa kâğıtları sırasına geçeceğine hiç şüphe yoktur. Hane sahipleri bankasına terhinnameler karşılığında para verecek olan bankalar ve sermayedarlar pek yüksek tutarlar üzerine düzenlenmiş terhinnameleri daha kolay olarak dolaşıma koyabilirler. Diğer taraftan terhinnameler için kefil olacak olan hükümetin de bunları her günkü gerçek değerleri üzerine ödeme sırasında nakit makamında kabul edebileceği açıktır.

Şimdi mesela hane sahipleri bankamızın 2 milyon Osmanlı liralık bir mali itibar elde ettiğini farz edelim, banka her biri 50 Osmanlı lirası değerinde 40000 aded terhinname dolaşıma koymuş olsun. Bundan 20000 adedinin bankaların cüzdanlarında saklı kaldığını ve diğer 20000 adedinin de dolaşımda bulunduğunu kabul eyleyelim. Bizzat bankamızın elinde de gerek borç vermiş olduğu sermayenin iadesinden gerek faiz makamında ödenmesinden ileri gelmek üzere kendi terhinnamelerinden bir kısmı bulunuyor. Şimdi başka hane sahipleri de bankamıza müracaat etse, arsalarını rehin vererek borçlanmak istese,

bankanın bunlara mutlaka nakit para vermesine artık hiç gerek yoktur, terhinnameleri nakit makamında karşılaması daha uygun olur. Bu terhinnameleri alanlar bunları kolayca borsaya götürerek karşılığında nakit paraya ulaşabilecekleri gibi bizzat kendileri de bir tediye aracı olarak aynen kullanılabilirler. Bir de arsaları rehin etmek için hücum ve koşturma pek fazla olmasıyla bankamızın daha 100,000 Osmanlı lirasına ihtiyacı bulunduğu durumunu göz önüne alalım. Bu takdirde banka ne yapacak? Banka yeniden terhinnameleri dolaşıma çıkarır. Artık bir iki mali kurum değil, bütün borsa bankamızın alacaklısı ve ödünç vericisi olur.

İşte emlak terhinat bankalarının idare ve işlem tarzı budur. Bunlar sermayelerini terhinnameler çıkararak elde ederler. 1909 senesine ait resmî bilgiye göre Almanya dahilinde 9 milyar 835 milyon mark değerinde terhinname dolaşıma konulmuştur. Bu terhinnameleri meydana koyan bankaların öz sermayeleri ise 787 milyon marka ulaşıyor; yani terhinnamelerin içerdiği sermayenin on iki kısımda bir kısmı bile değil.

Hane Sahipleri İştirak ve Teavün Bankası'nın takip edeceği yol da bundan ibarettir. Eğer Almanya'da geçerli olan oran kabule değer bir örnek olarak kabul edilecek olursa bundan bankanın üyelerine ait arsaların rehin edilmesiyle çıkaracağı terhinnameler sayesinde hisselere bölünen sermayenin her milyonu için üyelerine 12 milyonluk mali itibar verebilece*k*ler neticesi çıkar. Hane sahipleri bankasının kurulması sonuçlarından olarak şehrin elde edeceği gelişme ve ilerlemeyi, devletin, ahalinin tümünün elde edeceği faydaları ve çıkarları bundan sonraki makalelerde açıklayacağım.

Girişim Fikri

31 Ağustos 1911, *Tanin*

Şehrin yanmış kısımları ve mahallelerinin bir ev sahibi Emlak Rehin Bankası esasına dayanarak tekrar inşası ve yeni tarza dönüşmesi hakkında tarafımdan açıklanan fikirler ve araştırmalar birçok övgüye sahip oldu. Yine de tekrar tekrar "lakin bunu bizde kim yapacak!" hükmünü işitmekten kurtulamıyorum.

Sınai ilerlemelere beşik olan asrımız tarihini incelemiş olanlar bilirler ki diğer memleketlerde de doğru, sağlam girişim fikirleri asla tam zamanında bilinmedi ve meydana gelmedi, kâh pek fazla bir korku ve tereddüdle, sırf nazarî bir cesaretle işe girişildi ve bir emin yol keşif edilip ortaya çıkarıncaya kadar pek büyük hatalara düşüldü. Lakin bugün Türkiye Avrupa ve Amerika'ya oranla bunların deneyimlerini esas kabul etmek, diğerlerinin başından geçen kusur ve hatalardan uzak kalmak, başkaları yapacakları işin şekil ve tabiatını bizzat tayin ve hazırlama zorunluluğunda iken Türkiye için hazır bir örneğe uymak gibi büyük faydalar vardır. Bundan başka ecnebi sermayeleri, ecnebi ilmî ve fennî kazançları Türkiye'nin irade ve seçimine bağlıdır.

Yokluğu ne sanayiin, ne de yeni tarz bir büyük şehrin bütün kuvvet ve manasıyla ilerleme ve genişlemesine uygun olan meşrutiyet idare tarzının ilerleme ve gelişme gerekliliğiyle beraber her şeyden önce öz güven yokluğunu yenmek şarttır.

Türkiye şu dakikada uzun süre eli ayağı sıkı sıkı bağlanmış bir şahsa benzetilebilir. Şimdi bağlar çözüldü, fakat hâlâ elini kolunu hareket ettiremiyor, acı, ızdırap duyuyor, bağlılık ve zorunluluk hissini koruyor; onda hükümran olan ruh durumu bir çeşit kendine telkindir. Onu ayak üzerinde durdurmak, uyandıracak surette sallamak ve kulağına sesi çıktığı kadar "uyan, sen serbestsin, kollarını oynat!" diye bağırmak lazımdır.

Başlangıç cesaret ister. Başarı olursa iş kendi kendine kuvvetli adımlarla ileri gider.

İstanbul'da yapılan bir tecrübeden sevinçle delil olması için söz edebilirim. Bir kaç hafta önce Tanin sütunlarında bir Tüketiciler İttihad ve Teavün Şirketi kurulması teklifinde bulunmuş idim. Tercüman-ı Hakikat gazetesi bu fikri ele aldı ve böyle bir şirket için üye toplamak üzere bir beyanname neşretti. On beş gün zarfında 1500 hisse kaydedildi! Bu, Avrupa büyük şehirlerinde başlangıçta ulaşılan sonuçlara denk bir başarıdır.

Ev sahipleri Emlak Rehin Bankası ile de başka türlü olmayacaktır. Başlangıç bir cesarete bağlıdır. Başarı derhal kendini gösterir çünkü bu banka hane sahiplerinin yalnız çıkarları gereği olmakla kalmıyor, bilakis onların bütün yaşam ve gelecekteki varlığı için esas şart hükmünde bulunuyor.

İstanbul ahalisi esasen yangından pek çok evvel de eski refah haline artık sahip bulunmuyordu. Fakir hale düştü ve bu yoksulluk ve sıkıntı günden güne arttı. Çünkü yaşam gittikçe pahalılaşıyor ve ihtiyaçlar gittikçe büyüyor. İnsan şimdi eski zamanlara oranla her şeyden hem çok ve hem en iyisini elde etmek istiyor; halbuki sahip olduğu sebepler ve araçlar evvelki zamanlara göre daha azdır. Özellikle yeni nesil varolan şartlar altında hayat kavgasına hazırlanmak için asrî ilerleme ile uyumlu iyi bir tahsil ve terbiyeye muhtaçtır. Bu ise para ile olur. Şimdi İstanbul ahalisini oluşturan ve orta tabakaya ait olan bu binlerce aile için nasıl bir sosyal önleme başvurulması *gerektiği* sorulacak olursa buna ancak bir cevap bulunabilir: "Bunlar, üzerlerinde hanelerinin evvelce oturduğu veya bugün oturmakta bulunduğu arsa ve arazide saklı servet ve sermayeyi iyi kullanarak kendilerine yeni bir geçim yolu hazırlayabilirler ve sağlayabilirler." Bu araçtan başka kabul edilecek hiç bir çare ve önlem yoktur. Bu suretle hareket etmedikleri takdirde çoğunluğu mahv ve harab olur.

İstanbul'un bu küçük hane sahiplerinin iktisadi varlıkları çoktan beri tükendiği içindir ki yangın onları bir iktisadi yok oluşa sevk etti.

Şimdi bu aileler ne olacaklar? Eğer bunlara –hükümetin kefaleti altında– hanelerini tekrar inşa için en uygun şartlarla para bulunsa bile, faiz ve anapara için yine her halde kendi durum ve vakitlerine göre önemli kabul edilecek bir tutar tediyesine mecbur olacaklar. Bu paraları nereden bulacaklar? Bunlardan birçoğu esasen ancak ev kirası vermek zorunluluğundan uzak bulunmaları sayesindedir ki varlıklarını koruyabiliyorlardı. Demek ki bu gibilerin sıkıntısı ister istemez artacaktır.

Bir kere taksit karşılanmazsa hükümet yasal işlem yapmaya mecbur olur; süre verilse bile bakiyeler, bu bakiyelerin faizleri birikir –so-

nunda hane müzayedeye konulur demek ki şayet yanmış haneler– yolların planları değiştirilmeksizin, kiraya vermek için değil ancak özel haneler olarak ve bir ittihad ve teavün bankası kurulmayarak – yine eski tarzda inşa edilecek olursa, o takdirde İstanbul'da sonsuz sayılacak kadar uzun seneler daha pek acı ve hüzün verici durumlar ve ilişkiler görmekten kurtulamayacağız. Ancak bazı zenginler refah hallerini koruyabilecekler. Birçok haneler müzayedeye çıkacak, ticaret ve iş adamlarının eline geçecek, yerlerine yeni sahipleri tarafından büyük kira kışlaları inşa olunacak. Fakat çoğunluk dayanılmaz bir borç yükünün ağırlığı altında inleyecek. İşte o vakit büsbütün iflas ilan etmekten kaçınmak için bunlar da şüphesiz kira haneleri inşasına eğilim ve rağbet gösterecek. Fakat heyhat ki varolan şartlar hane sahipleri için hiç bir vakit şimdiki kadar uygun olmayacak. Eğer şehrin planı değişmeyecek olursa taşıma yöntemi ve yolların gerektirdiklerine, sıhhî gerekliliklere onay olmaması nedeniyle yeni tarz mahalle kurulması asla mümkün olamayacak, bu sebeple ancak en fena bir yöntem ve tarzda büyük kira haneleri inşasına girişilecek. İstanbul etraf ve yakınlarında mükemmel, çok parlak ve güzel sayfiyeler kurulup büyüdüğü halde İstanbul; Hasköy, Balat gibi fakir bir şehir haline girecektir.

Tarihî gelenekleriyle eski İstanbul'u kurtarmak artık mümkün değildir. Eğer şehir kendi haline bırakılacak olursa hem kendisi mahv ve harab olur, hem de oranın tek sakinleri olan Türk ahaliyi sıkıntı ve yoksulluğa sürükler. Lakin takib edilecek yoldan haberdar olarak azim ve faaliyetle şehrin bir yeni tarza dönüştürülmesine çalışılacak olursa işte o vakit bu ahali yeni bir refah ve saadet devrine ulaşmış olur.

Bu maksada ulaşmak için, defalarca söz edildiği gibi, iki türlü ihtiyaç vardır: bir yeni tarz şehir planının uygulanması, bir ev sahipleri Terhin Bankası'nın kurulması.

Bir yeni tarz şehir planının uygulanmasına şu andaki arsa sahiplerinin hakları ters düşüyor.

Terhinat bankasının kurulmasına vakıflara ait tasarruf hakları engel oluyor.

Fakat bizzat Terhinat Bankası vakıfların çıkarlarını asla bozmaksızın, haklarını üstlenebilecek kolaylık-veren bir vasıtadır. Yani bugün vakıf idaresine tediye edilen tutarı arsa ve arazi üzerine bir rehin şekline çevirmek yeterlidir.

Bu takdirde vakıf idaresi gelirini güvenli ve devamlı olarak alır, fakat aynı zamanda toprak sahibinin serbest malı olur.

Bu sebepten dolayı hane sahipleri arsalarının kayıtsız bir hale getirilmesini hükümetten talep etmelidir.

Fakat hükümet buna karşılık arsa sahiplerinden yeni tarz şehir planının uygulanması gerekecek arsa paylarının –uygun bir tazminat karşılığında– terkini istemelidir.

Evvelki makalelerimin birinde bahsettiğim gibi bu işlemden arsa sahipleri zarar görmez çünkü böyle yerlere rastlayan küçük arsalar büyük bir değere sahip bulunurlar.

Her tarafın çıkarları korunmuş olur. Yalnız bunun için bir ilk girişim lazımdır.

Türkiye Genel Durumu ve Bütçe

5 Eylül 1911, *Tanin*

Bir hükümet bütçesinde açık, mali durumun fenalığına asla yeterli delil değildir. Kuvvetli bir gelişme ve ilerleme devrinde bulunan devletler bir defada bütçenin yıllık gelirleriyle kapanamayacak, büyük masraflara katlanmaya mecbur olurlar. Düyunı Umumiye'siz hiç bir devlet olamaz – bugünkü kural budur. Bu bakış açısından Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa'nın bugünlerde Sabah gazetesinde ortaya koyduğu düşüncelere ben de tamamen katılıyorum.

Ancak bu genel kural, bütçe meselesi hakkında tek durumlarda kesin görüş verebilmek için pek geneldir. Nasıl bir savaşta yalnız doğru askeri sevk ve idare esasları yetişmez, konumuna göre başvurulması gereken askeri yerleştirmeye de gerek varsa, devletlerin mali işleri meselesinde de aynı durum geçerlidir. Rus generali Kurubatkin barış zamanında askeri gazeteci, müdür ve kumandan sıfatıyla pek güzel kurallar bulduğu, uyguladığı halde savaş sırasında konumunun, zamanın iş gereklerine uygun hareket alışkanlığı olmadıktan sonra bu kuralların ne kadar az faydası olacağını esefe değer işleri ve hareketleriyle gösterdi.

Eğer bütçe meselesi, bugün Osmanlı Devleti'nde belirdiği şekilde, söz konusu edilirse, her şeyden önce Türkiye'nin 1875 senesinde iflas ilan ettiği göz önünden uzak tutulmaması gerekir. Osmanlı tarihinin bu en acı verici anını tekrar hatırlattığımdan dolayı affınızı isterim. Yalnız bu gerçek sırf geçmişe ait değildir. Bilakis bugüne kadar Türkiye'nin kaderine hâkim olmuştur ve yazık ki yakın gelecekte de olacaktır.

İşte o vakitten beri Türkiye, mali konularının arka arkaya gelen safhalarında ve neticede iktisadi ve askeri kuvvetlerin ilerleme ve gelişmesinde artık hür ve bağımsız değildi. Dahası var! Büyük devletler, Türkiye'nin alacaklılarına, yani özel şahıslara, yalnız borçların faizlerini sağlamak maksadıyla verdiği sırf mali güvenceyi hükümetlerinin o oranda bol siyasi ayrıcalıkları ve hakları şekline dönüştürdüler ve

bunları Türkiye'ye karşı büyük bir şiddet ve kesinlikle kullanıyorlar. Yalnız vergilerin arttırılması meselesinden söz etmeyi yeterli görüyorum. Buna muhalefet edildi, şimdi de kabulden çekiniliyor; bu çekinme mali sebeplerden, Osmanlı Düyunı Umumiye idaresi çıkarlarının bu yüzden zarar görebilmesi ihtimalinden değil, bilakis açıktan açığa, siyasi çıkarlarından ileri gelmektedir.

"Bu paralarla bir Alman şirketinin Bağdad hattını inşa etmesini istemiyoruz." denildi. Ya öyle mi? Türkiye şimdi memleketleri dahilinde şimendifer inşa etmek hakkına sahip değil mi? İstediği tarafa ayrıcalık vermeye hakkı yok mu! Gidişe göre, Türkiye ancak resmî, fakat fiiliyattan uzak bir hak ve yetkiye sahip bulunuyor. Mali konularda, ticari siyasette, şimendiferler meselesinde ve çok büyük her işte öncelikle büyük devletlerin iznini almak zorundadır. Büyük devletler ise oylarını, tıpkı Katolik kilisesinin en fena devirlerinde günahın affı için yaptığı gibi, pazarlıkla satıyorlar. "Bize ilk önce bir şimendifer veriniz, sonra gümrük vergilerini artırabilirsiniz; vermezseniz, artırmanız mümkün olamaz, günahtır."

Bir devletin elinden silah kuvvetiyle bir vilayeti alınabilir; o devlet küçülür, böyle olmakla beraber yine bağımsızlığını korur. Fakat bir devletin, toprağına ilişmeksizin, hükümranî hakları birer birer elinden alınırsa, o devlet bir karış yer kaybetmez, lakin bütün vilayetleriyle beraber yavaş yavaş diğer devletlerin bağımsızlık nimetinden mahrum bir itaatkâr ülke haline girer.

Şimdi Türkiye'yi tehdit eden tehlike işte budur.

Midhat Paşa'nın Tuna vilayetinde açtığı mekteplerin nereye gitmiş oldukları soruldu. Ben, "Osmanlı ordusu niçin Türkiye'nin mülkî bütünlüğünü korumaya ve savunmaya gücü yetmedi?" sorunun karşılığını söylemek ve anlatmak istemem. Fakat acaba bunun sebebi ordudan fazla mekteplere para harcanmış olması mı idi? Yoksa farz edelim eski idare borç etmekten kaçındığından dolayı mı böyle oldu? Borç yapmak düzenlemesi yeni değildir; eski devlet adamlarına da meçhul kalmadı. Başka bir soru daha soracağım. Diyorum ki: "Türkiye, bağımsızlığını son derece kuşatan ve kısıtlayan, büyük devletlerin Türkiye'yi bir itaatkâr devlet ilişkisinde ve konumunda tutmasına hizmet eyleyen mali taahhütleri ile yorgun ve güçsüz bulunuyor. Devleti bu itaat halinden kurtulmak için ordu ne yaptı ve ne yapabilir?" Buna vereceğim cevap "şimdilik hiç bir şey!"den ibarettir. Mali baskıya karşı mücadelede ancak çalışkan becerikli bir mali siyasetin faydası olabilir.

Yeni Türkiye'nin bu yöne dair fevkalade dikkat ve önem çeken bir deneyimi de oldu. Fransız büyük sarrafiye kuruluşları mali konular

üzerine kontrolün artmasını istediği vakit ordu ne yapabilirdi? Yalnız olduğu yerde kaldı ve borçlanmadan gelecek parayı bekledi, durdu. Şayet Maliye Nezareti mesai ve çalışmaları sayesinde tehlikeyi bertaraf etmese Türkiye –yeni yeni alayların oluşturulmasına rağmen– bağımsızlığından birazını daha kaybedecekti.

Lakin Türkiye bağımsızlığı için bu tehlike her yeni borçlanma ile yenileniyor. Bugün büyük devletler her borçlanmadan Türkiye'de yeni çıkarlar elde edilmesi ve Türkiye'nin kendi emirlerine itaat eder bir hale ulaştırılması için faydalanacaktır. Yeni borçlanma anlaşması sırasında Türkiye'yi büyük büyük tedbirlere zorlayan usul bu noktadır; yoksa Mahmud Şevket Paşa'nın Sabah gazetesinde bize hesap gösterme zahmetini seçtiği yalnız faiz meselesi değildir. Söz konusu olan memleketin bağımsızlığı meselesidir.

Fransa büyük sarrafiye kuruluşlarının tercih etmekte olduğu resmî kontrolden başka bir de İngiliz ve Amerikalıların fikrine uygun kontrol var ki, bunun amacı sahipliktir. Mesela Fransız büyük sarrafiye kuruluşları Düyunı Umumiye İdaresi'nin ve Osmanlı Bankası'nın sahip olduğu siyasi hakları ve ayrıcalıklarında mali konuları kontrol edersе Almanya bankası sahip olduğu tasarruf hakkı dolayısıyla Osmanlı Asyası'nda bugün varolan ve ileride inşa edilecek demiryollarını teftiş altında bulundurur. Alman büyük sarrafiye müesseselerinin bu sayede ellerine bu devletin yayılma ve gelişme tarzı üzerine Fransızların mali teftişleriyle icra edebildikleri tesirden kat kat fazla bir nüfuz ve kuvvet geçirmekte olduğunu düşünür gibi arz etmeyi uygun buldum.

Şimendiferler meselesinin bir siyasi mesele olduğunu daha açık bir şekilde beyan etmekliğim gerekir mi? Almanya hükümeti daha yakın vakitte Rusya ile esas ve amacı Osmanlı demiryollarından başka bir şey olmayan bir siyasi itilaf akdederek beni bu zahmetten kurtardı. Halbuki bu şimendiferler Osmanlı memleketinde inşa olunuyor; Osmanlı Devleti bütün inşa ve muhtemel işletme masrafları ile tehlikelerini üzerine alıyor, fakat şimendiferler ona değil, sermayesi hisselerden ve tahvillerden oluşan bir Alman şirketine ait oluyor. Ve Almanya İmparatorluk Hükümeti bu şimendiferler hakkında, Irak tebası sanki Brandenburg eyaletiyle sınır komşusu imiş gibi, ecnebi devletler ile görüşmelerde bulunuyor. Bunların hepsi Türkiye'nin mali itaatinden kaynaklanmaktadır.

Borçlanma sözleşmesini yapmak zorunda olduğunu ve bu sebepten dolayı diğer durumlar ve şartlar altında hükümetin reddedeceği bir takım şartları ve kayıtları kabulde zorlandığını ben de pekâlâ biliyorum. İşte bununçündür ki bütçelerin düzenlenmesi anında, o

oranda tedbirli davranmak lazımdır. Ne dereceye kadar mümkün ise o mertebe tasarruf ve iktisada gayret harcamak ve her şeyden önce bütçeyi denk tutmayı emel edinmek gerekir. Bunda başarı meydana gelir ve en önemli kısmını vergilerin ıslahı oluşturan uygun önlemlerin uygulanması sayesinde sanayii teşvik ve değerlendirmek ve ahalinin refah ve saadet hallerini arttırmak mümkün olursa, ondan sonra Türkiye'nin mali durumu kuvvet bulur, yavaş yavaş kendisini mali itaatten çekip çıkarması mümkün olur. Bundan sonra da borçlanmalarını artık memleketin bağımsızlık ve hürriyeti için hiç bir tehlike içermeyen şartlar altında akdedebilir.

Türkiye'nin ilk zamanlarda en fazla meşgul ve diğer meselelere tabi tutmayarak yalnız geleceği düşünmeye mecbur olacağı en önemli mesele bütçesidir. Osmanlı Devleti'nin emniyeti, bağımsızlığı ve geleceği mali konularının iyileştirilmesine ve düzenlenmesine bağlıdır. Eğer Türkiye mali tabiyetten kendisini kurtaracak olursa, işte ancak o vakit kabul edilen siyasetinde kuvvetli bir orduya dayanabilir. Fakat bundan kurtulamazsa ilgili tabiyet politikada da gittikçe kuvvetle kendisini hissettirecek, devletlerin istekleri gittikçe artacak, neticede Türkiye yavaş yavaş bir sömürge önemine düşecek ve bizzat ordu bütün bütün büyüklük ve ihtişamı ile ancak Avrupa sarrafiye dünyasının polis askerini oluşturmaktan başka bir yeteneğe sahip olamayacaktır.

Türkiye'nin en öldürücü düşmanı, bu devlet aleyhine daima iki çeşit silah kullanımında maharetini gösterdi: harbî silah, mali silah. İğfallerle, rüşvetlerle Osmanlı Hükümeti kötü sonla biten iflas ilanına sevk edildi; son defa Fransa'dan akdedilmek istenilen borçlanmada ortaya çıkan güçlükler de diplomasinin dahli ve tesiriyle olmamış mı idi? Bu borçlanma meselesindeki üstünlük bir siyasi galibiyet idi, ne Yemen'deki savaşlar ile ne de mali sörlere karşı çarpışmalarla karşılaştırılabilir büyük bir başarı idi. Bu, izlenecek yolu gösterir. Türkiye'yi kuvvetli görmek isteniyor ise, her şeyden önce mali konuların düzene girmesi yönüne gayret etmelidir.

İktisadi Meseleler
Türkiye'ye Giren Altın
Hükümet Üç Milyon Lira Nasıl Kazanabilir?

14 Eylül 1911, *Tanin*

Burada yayınlanan bir mali yazıda son iki ay zarfında Londra'dan ve Paris'ten Türkiye'ye 2540000 İngiliz lirası değerinde altın gönderilmiş olduğunu şimdi okuyorum. Bundan bir kısmı altın çubuğu halinde fakat büyük kısmı doğrudan doğruya yani Osmanlı paralarına dönüştürülmeksizin Osmanlı memleketleri ticari ilişkilerinde harcanacak ve kullanılacak ecnebi paralar halinde bulunuyor. Türkiye bu takdirde altın ithal olunan memleketlerin başına geçmiş oluyor.

Bu gerçek değişik yönlerden incelenmeye değerdir. Fakat bu günlük yalnız meselenin mali yönünü ön incelemeye almak isteriz.

Bu altın sonra ne oluyor? Bunun bir kısmı er geç şüphesiz yine ecnebi memleketlere, oradan yapılacak satın almanın karşılığı olarak, akacaktır. Burada gelecekteki noktayı dikkate almalıdır: ecnebi memleketler Türkiye'den mal satın aldığı vakit asla bedelini yalnız altın olarak vermemekte, banknot ile karşılamaktadır, halbuki Türkiye Avrupa'dan satın almada bulunduğu zaman bunun hepsini altın olarak tediye etmek zorundadır – çünkü Türkiye'nin kendi banknot dolaşımı pek azdır. Demek altının bir kısmı Avusturya'ya, Almanya'ya, Bulgaristan'a gidecek yahut Fransa ve İngiltere'ye geri dönecek. Eğer Türkiye'de, diğer memleketler gibi, büyük ölçekte banknot ile ödemede bulunabilse idi, memleketten altının bu suretle çekilmesi az olurdu. Bununla beraber altının önemli bir kısmı yine herhalde memlekette kalacaktır.

Boğaziçi sahilleri yolunu tutan altın elbette yalnız son iki ayın Türkiye'ye sevk ettiği bu 3,5 milyon İngiliz liralık altından ibaret değildir. Hükümet borçlanmaları, memlekete altın ithal ediyor; gittikçe artan zirai ihracat ve gittikçe gelişen zirai ürün fiyatları ticari dengelerini iyileştiriyor. Bu halde ticaret meydanında dolaşan altın paraların miktarı pek fazlalaşıyor. Fakat küçük işlemlerde her altın sikkenin gü-

müşe dönüşümü gerektiğinden diğer cihetten de gümüş paralara ihtiyaç o oranda artıyor. Bu sebepten dolayı gümüş para miktarı uygun miktarda arttırılmazsa gümüş para sıkıntısı baş göstereceği doğaldır.

Bu sıkıntı, herkesin bizzat görüp anlayabileceği gibi, çoktan kendini gösterdi. Çünkü sarraflar daha pek az zaman evvel bir Osmanlı lirasını daima 60 paraya bozarlarken şimdi 70 ve hatta 80 para eksiğine değiştiriyorlar. Sarrafların işi değer kazanıyor ve artıyor. Eğer hükümet vaktinde bir önlemde bulunmazsa sarraflar ahaliden almakta oldukları bu vergiyi şüphesiz daha fazla arttıracaklardır.

Bundan çıkarılan ilk fiili iddia gümüş para miktarının arttırılması gereğidir.

Yeni tarz idareye sahip bir memleketin nakdî işlemi banknotlar ile altın, gümüş ve ufaklık paralarla olur. Bütün ödeme usullerinin mevcut miktarları memleketin ticari ve mali gelişmesine göre meydana çıkabilecek bir belirlenmiş oranın korunması gereklidir.

Fazla banknot çıkarıldığı takdirde değerinin düşeceği herkesçe bilinen bir durumdur. Fakat aksine pek az banknot bulunursa, o vakit de diğer ödeme usullerine olan ihtiyaç artar ve bu takdirde de, Türkiye'de pek uzun süreden beri hüküm sürdüğü gibi, kesin bir nakdî gereksinim belirir.

Aynı şekilde altın paralarla gümüş paranın miktarları arasında da, memleketin gereklerine göre bir oran gözetmek gerekir. Bunların birinin miktarı arttırılırsa diğer yönde de uygun miktarda arttırılması noktasına dikkat etmek ve özenmek lazımdır. Türkiye'de gümüş para sıkıntısı daha eski idare zamanında iken baş göstermiş idi. O vakitten beri durum ve konum ancak bir kat daha fenalaştı. Türkiye'de toplam 51,6 milyon Osmanlı lirası değerinde altın ve 12,5 milyon Osmanlı lirası değerinde gümüş para basılmıştı. Bunların gümüş paralara oranının 1:4 olduğu tahmin olunur. Halbuki son iki sene zarfında 5,7 milyon liralık altın ve yalnız 0,6 milyon liralık gümüş basılmıştır ki iki çeşit para arasındaki oran hemen 1:10 demektir.

Şimdi bir kere de meselenin diğer memleketlerde ne şekilde gerçekleştiğini gözden geçirelim:

Almanya'da resmi istatistiklere göre, 1909 senesi için dolaşımda 4,5 milyar marklık altın ve 0,99 milyar marklık gümüş var idi. Buna nazaran Almanya'da gümüş paranın altın paraya oranı 2:9 olur. Fransa'da 1908 senesinde 11 milyar franklık altın ve 5,7 milyar franklık gümüş para mevcut bulunuyordu. Demek ki Fransa'da iki çeşit para miktarı arasındaki oran dikkati çekecek derecede, 1:2 den daha yüksek bir mertebededir!

Türkiye'de basılmış gümüş parayla altın para arasındaki oranın 1:4 gibi olduğundan yukarıda söz ettik. Fakat bunun yanında göz önüne alınacak bir cihet daha vardır ki o da Türkiye'de dolaşımda pek fazla bir miktarda ecnebi altın para bulunmasıdır. Yalnız son iki ay zarfında Türkiye'de 2,5 milyon İngiliz liralık ecnebi altını girdiği ve bundan 2 milyonluğunu ecnebi altın parasının oluşturduğu bizce biliniyor. Türkiye'de dolaşımda 10 milyon Osmanlı liralık altın para bulunduğunu kabul edelim. O takdirde gümüş miktarının altın miktarına oranı 1:5 gibi olur. Gerek gümüş gerek altın basılan paradan bilinmeyen bir kısmı, zamanla dolaşımdan çekilmiş olacağından bu oran doğru olarak tayin edilemez. Bir de Türkiye'nin Almanya veya Fransa'ya oranla daha küçük ödemeye ve binaenaleyh daha fazla gümüş paraya ihtiyacı olduğu göz önüne ve dikkate alınacak olursa, işlemler-ı .....[okunamıyor] sarrafların alış verişiyle pek üzücü bir surette meydana çıkan gümüş yokluğu gerçeğin sebeplerini açıklamak için güçlük çekilmez.

Bir kere de şimendiferler için Fransa'dan yapılacak borçlanmalarla Türkiye'ye gelecek senelerde akacak 2,5 milyon Osmanlı liralık altını düşünmeli, şimendiferler inşaat masraflarının burada % 75-80'ini toprak ve inşaat işlemleri masrafları oluşturur – yani borçlanmalardan en az bu oranda bir tutar memlekette kalacaktır. Sonra Alman büyük mali kuruluşlarının üstlendikleri şimendifer inşaatı için harcayacakları tutar da buna eklenir.

İlgili sebeplerden dolayı, hükümet para politikasında bu altın cereyanını ön incelemeye almayacak olursa, Türkiye nakdî işlemlerinde hiç ihtimal vermeyecek haller ortaya çıkacaktır.

Eski söylenenlerden çıkan sonuçlar: 1) Gümüş para miktarını arttırma ihtiyacı, 2) Dolaşıma banknot ihracı kabiliyeti.

Dolaşıma banknot ihracı meselesini diğer bir makalede etrafıyla inceleyeceğim.

Gümüş para basımı meselesine gelince bugün dolaşımda 10 milyon Osmanlı liralık gümüş sikke bulunduğunu kabul edelim. Bu varolan 15 milyon liralığa ulaşacak olursa, bu 5 milyon yeni sikke ile her şeyden önce öteden beri dolaşımdan eksilmiş olan 2,5 milyonluğu karşılamış oluruz. Genel işlemlerin artan ihtiyaçlarını karşılamak için ancak 2,5 milyonluk kalır ki bu miktar şüphesiz fazla değil, bilakis pek azdır.

Gümüş sikke hükümete, itibari değerinin ancak beşte ikisine mal olmakta bulunduğundan hükümet 5 milyon liralık gümüş sikke basması sayesinde tam 3 milyon liralık bir net hâsılat elde etmiş olur.

Bütçe ve Maarif Meselesi

19 Eylül 1911, *Tanin*

Orduların şu anki varlıkları kuvve-i seferiyeleri hakkında bir hüküm vermesi için ölçü olmaktan uzaktır. Seferi kuvveti için esas ihtiyatlardır. Ordunun şu anki varlığını arttırmaktan amaç mümkün mertebe çok yedek öğretmen yetiştirmektir:

Bundan hükümet bütçesi için iki görev çıkar: 1) Ordunun varolan kuvvetinin masraflarını içermek; 2) Bir savaş çıktığında büyük askeri kitlenin sevk ve hareket, idare ve beslenmesi için gerekli mali araçlar için uğraşmak ve tedbirli bulunmak.

Eğer hükümet yalnız bir senelik askeri bütçesini mümkün olduğu kadar yüksek bulundurmayı düşünür ve mali araçlarını gelecekteki ciddi bir durum karşısında, bir savaş çıktığında baş gösterecek büyük mali ihtiyaçlarını asla hatıra getirmeksizin kurutur ise böyle bir hareket adeta bütün bir barutu, bir harp ihtimali için ihtiyat bulundurmaksızın, manevralarda harcamak ve kullanmak istemeye benzetilebilir. Nasıl ki barut ve mühimmat fabrikaları yalnız barış zamanlarındaki ihtiyaçlar düşünülmeyerek, bilakis savaşın büyük ihtiyaçlarını yeterli derece karşılayabilmeleri noktası da göz önüne ve dikkate alınarak kuruluyorlarsa, hükümet bütçesi de öylece, savaşın bol ihtiyaçlarına karşılık mali kaynaklar bırakacak bir tarzda düzenlenmelidir.

Bugün askeri idare edenler sayısal kuvveti göz önüne alırlar. Lakin, büyük bir askeri kitle, kalabalığından dolayı büyük bir ordu sayılamaz. Orduları oluşturma, hareket ettirme, sevk ve idare büyük mali araçlar ile beraber büyük yardımcı bilimsel araçlara da muhtaçtır. Bu sonrakilerden de en önemlisi şimendiferlerdir. Şimendifersiz yeni tarz harp yapmak mümkün olamaz. Bu, bugün herkesçe bilinen bir gerçektir.

Eğer Harbiye Nezareti varsayalım "Ben şu anın varlıklarının korunmasında ısrar ediyorum" der ve halbuki Maliye Nezareti "Öncelikle şimendiferlere muhtacız; fakat şimendiferlerin inşası bütçemizin o kadar önemli bir kısmını kaplıyor ki gelecek seneler için varolan kuvvetini sınırlamaya mecburuz." tarzında düşüncesini belirtirse, bu

askeri ve mali çıkarlar arasında bir çatışma ve ayrılık değildir. Bilakis askerin eğitim ve öğretiminin dar bakış açısıyla şu anki savaş tarzının geniş bakış açısı arasında bir çatışmadır.

Ordu, bir kaç bin yeni askerin eğitim öğretimi ile bir kaç bin kilometre şimendifer inşası şıklarından birini seçmelidir. Eğer mesele bu şekle dönüştürülürse o vakit hüküm ve karar belki güç olmaz.

Harbiye Nezareti'nin bunun üzerine "bana para verilsin de nereden gelirse gelsin, bence aynıdır; ister vergilerden, ister yeni borçlanmalarla elde edilsin; bir devlet borç vermezse bir başkası bize borç verir." fikir ve araştırmasında bulunabilmesi mümkün değildir. Belki mali konular devletin mali araçlarıyla uyumlu bir bütçenin düzenlenmesine ve uygulanmasına ve devletin mali itibarının artması ve desteklenmesiyle ilgilenmek en fazla orduya düşer. Harp için kuvvetli bir ordu kadar kuvvetli bir maliyeye de gerek vardır. Eğer devlet barış zamanında ordu tarafından ağır bir mali yük altında bulundurulacak olursa savaş günlerinde mali araçlarının uygunluk derecesini aşacak olan bir orduyu artık büsbütün idare edemez olur. Devlet o zaman "topraklar üstünde korku verici ve büyük bir heykel" olarak bilinen benzetmeye benzer.

Mademki ordu devletin mali konuları ile ilgilidir, o halde elbette memleketin iktisadi, siyasi, irfani açıklık ve ilerlemesini de gerekli bulur. Bunlar öyle gerçeklerdir ki 7. idarenin deneyimleri ve düşmesinden sonra insan bunları kanıtlamak zahmetinden şüphesiz uzaktır.

Fakat ordu ve mali hazine arasına olduğu gibi ordu ile maarif arasına da bir yapay zıddiyet ve ayrılık sokmaya teşebbüs edildi. Ben en bilinen askeri uzmanların bu fikrin tamamen aksini kanıtlayan ifadelerini ve düşüncelerini şahit göstermek için söz edip sıralayabilirdim. Fakat yalnız bir gerçek üzerine dikkati çekmekle yetiniyorum.

Demek isterim ki mekteb, askerlik hizmeti süresini kısaltmak için aranılacak esas şartların en önemlilerinden biridir. Mekteb, yeni öğrenciye verdiği fikrî terbiye sayesinde onlara az zaman zarfında askeri hizmetin gereklerine ve zorluklarına uygun olabilecek bir alışkanlık ve kabiliyet verir. Bütün memleketlerin deneyimleri bunu destekliyor. Halbuki askeri hizmet üç seneden iki seneye indirilirse, evvelce bir milyon kişiyi eğitim öğretim için gereken aynı süre zarfında, aynı masraf ve aynı adamlarla, sürenin kısaltılması yüzünden, bir buçuk milyon öğretmen asker yetiştirmek mümkün olur! İlköğretim için katlanılan masraflar ordu için tasarruftur, ordunun zararına değil, aksine faydasınadır ve genel tahsil kanunî zorunluluğu askeri hizmet genel mükellefiyetinin önemli bir tamamlayanıdır.

Cihan Harbine Doğru Türkiye adlı bu derlemenin yazarı Alexander Israel Helphand Parvus (1867-1924), namı diğer Parvus Efendi 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başlarının en ilginç sosyalistlerinden biridir. Daha 1894'te yazdığı bir makaleyle Lenin'in dikkatini çekmiş, Rosa Luxemburg'un yakın arkadaşı olmuş, Troçki'nin 1905 Devrimi arifesinde "sürekli devrim" kuramını geliştirmesine önemli katkılarda bulunmuş, 1905 Rus Devrimi'nde rol almış, dönemin sosyal demokrat dünyasının Kautsky ve Rosa Luxemburg gibi önde gelen simalarıyla kişisel ilişki kurmuş, hayatının son döneminde de Weimar Cumhuriyeti'nde başkanın danışmanlığını yapmış olan Parvus, örgütsel veya kurumsal herhangi bir görevi olmamasına rağmen dönemin sosyalist çevrelerinin yakından tanıdığı bir simaydı.

Üç ay için, beş parasız bir gazeteci olarak geldiği İstanbul'da beş yıl kalan Parvus, bu süre zarfında savaş zengini olmuş, hükümet ve İttihat Terakki tarafından ciddiye alınan bir stratejist olarak kabul görmüştür. O güne kadar kendisine vize dahi vermeyen Alman Büyükelçiliği, Çarlık Rusyası'nın devrilmesi yönündeki fikirlerini dikkate değer bularak onu devlet katında muhatap kabul etmiştir.

Bu derlemede, iktisadi ve siyasi konulardaki deneyimiyle dönemin Osmanlı düşünce dünyasında kalıcı izler bırakmış olan Parvus'un Türkçe'de kitap halinde yayımlanmış bir çalışması ile iki broşürünü aynen, tekrara düşmemek için, gazete ve dergi yazılarının da bir kısmını bulacaksınız.

AYRINTI YAYINLARI • HİSTORİAAYRINTI
ISBN: 978-975-539-749-8
9 789755 397498

469411
ANZ

25 TL